מספרי
א.דובניקוב

א. דובניקוב

לקורות הרבנות.

קובץ תולדות.

מאת

ש. א. הורודצקי.

הוצאת „תושיה“, ורשה.

[ביבליותיקה גרולה, שנה א. לג–לה].

ורשה, תרע"א.

בדפוס יעקב קעלטער, רימארסקא 8

Лекоротъ гарабонотъ

т. е.

Къ исторіи раввинизма.

Собраніе статей

С. А. Городецкаго.

Изданіе „ТУШІЯ".

1910

א. דובציקוב

Lekereth harabeneth

Zur Geschichte des Rabbinismus.

AUFSÄTZE

von **S. A. Horodetzky.**

Verlag „TUSCHIJAH“.

Warschau, 1910.
Druck von Jacob Kelter, Rymarska № 8.

LIBRARY
OCT 19
UNIVERSITY OF TORONTO

א. דובניקוב

לפייגא מגזניק,

דודתי היקרה.

לאות אהבה והכרת-טובה עמוקה

המחבר.

דברים אחדים.

מאמרי שנקבצו פה תחת השם הכולל „לקורות הרבנות" נכתבו בזמנים שונים ונדפסו במאספים שונים. ואנכי סדרתי אותם פה לא לפי סדר כתיבתם והדפסתם, כי אם לפי סדר הזמנים שהיו בהם נושאי המאמרים.

כל מאמר ומאמר הוא ענין בפני עצמו ואין לו קשור וחבור עם יתר המאמרים, ואולם רוח אחד כולל ומקיף אותם יחד.

את רוב המאמרים הנני מוסר פה מחדש כמו שנדפסו מקודם מבלי שנויים עיקריים ותוכניים, מלבד תקונים קלים ומעטים בסגנון והוספות קטנות פה ושם. מן הכלל הזה יוצאים רק המאמר „ר' שלמה לוריא" (נדפס מקודם בתור חוברת מיוחדה בשם „כרם שלמה", דראהביטש, תרנ"ז) והמאמר „ר' שמואל אליעזר" (נדפס מקודם בתור חוברת מיוחדת בשם „שם משמואל", דראהביטש, תרנ"ה); אבל גם בהם רק סדרתי מחדש את החומר הישן ונתתי להם צורה חדשה. בתוכנם ובפנימיותם לא נגעתי כלל, באופן שגם הם יכולים להחשב לסוג יתר המאמרים שבקובץ זה.

מאמרי הרבניים נכתבו קודם מאמרי החסידיים. ואם ימצא הקורא לפעמים שנוי והבדל בין הדעות שבמאמרים הראשונים ובין אלו שבאחרונים, ישים לב גם אל שנוי והבדל הזמן שביניהם...

המחבר.

בירן, בחדש גיסן, א.תתמ"א להורבן.

ר׳ יצחק אבוהב הראשון׃

(מחבר „מנורת המאור״).

* *
*

חזיון מעציב נראה בתולדתנו: רבים המה חכמינו הקדמונים ששמם אנו יודעים וספריהם אנו קוראים, אבל אין לנו זכר כמעט לתולדות ימי חייהם. ישנם מחכמינו הקדמונים החביבים עלינו מאד, ובספריהם, שהשאירו אחריהם ברכה, קנו לבותינו לכבדם ולהוקיר את פעולתם; ומה מאד רצתה נפשנו לדעת על נכון: באיזה זמן היו, הגו ופעלו לטובה, מי השפיע עליהם ועל מי השפיעו הם. אבל, מה גדול הצער ועגמת־הנפש, שמסבות פנימיות והיצוניות פרושה עלטה על כל זאת. אחד מהחכמים האלה היה רבי יצחק אבוהב מחבר מנורת המאור.

ההיסטוריון ר׳ גדליהו יחייא בספרו שלשלת הקבלה חשב, כי ר׳ יצחק אבוהב בעל „מנורת המאור״ הוא הוא ר׳ יצחק אבוהב, מחבר הס׳ „נהר פישון״ ועוד, שמת בשנת רנ״ג בפורטוגאל, ושברח שמה מספרד בשנת רנ״ב, וכי הוא היה תלמידו של הר׳ יצחק קנפאנטון ורבו של הר׳ אברהם זכות בעל ס׳ יוחסין; ור׳ יוסף קארו מזכירו בהקדמת ספרו „בית יוסף״ בשם „רבנו הגדול״. והנה בא הר׳ חיד״א, אשר הצטיין בכלל בהשקפה יותר ברורה ונאמנה מהר׳ גדליהו, שזה האחרון עם רוב ידיעותיו לא הבחין בין אמת לשקר ואור וחשך משתמשים בו בערבוביא ומטיל ספק בדבר. „אני מסתפק — אומר הוא — אם רבנו הגדול מהרר״י אבוהב הוא מחבר מנורת המאור, לפי שראיתי להרב בעל ס׳ יוחסין תלמידו שכתב בלשון הזה: מנורת המאור לר״י אבוהב — ואם היה רבו היה כותב בדרך אחר״ 1). ובדבר שהסתפק החיד״א בא לכלל ודאי וברור החכם הנודע י״ל צונץ. בדברים ברורים

1) שם הגדולים, ערכו.

ונאמנים הראה לדעת [1], כי ר׳ יצחק אבוהב מחבר „מנורת המאור" חי בשנת ה"א ששים או שמונים בספרד, בקאשטיליה או בטולידה.

הנה כי כן נתחלף לו ר"י אבוהב הראשון, מחבר „מנורת המאור", שחי ה"א ב׳ או פ׳, בר"י אבוהב השני שמת בשנת רנ"ג.

מי היה רבו? מי השפיע עליו ועל יד מי מגדולי דורו יצק מים? על זאת לא נוכל להשיב תשובה ברורה. יותר ברור ונאמן הוא, כי נתפתח תחת השפעת חכמים רבים ושונים. הנני מדגיש את המלה „ושונים", כי, שתי רוחות מתנגדות נפגוש אצל אבוהב. שתי נשמות צוררות זו לזו, נשמת פילוסוף ונשמת מקובל, שוכנות בו: מעבר מזה נראהו הולך אחר הרמב"ם והראב"ע, ומעבר מזה —, אחר הרמב"ן, ר׳ משה די ליאון ור"י בן לטיף. הדבר הזה יתברר לנו עתה בדעתנו וציין את זמנו: הוא חי בעת התסיסה הרוחנית בספרד במאה הראשונה לאלף הששי, בו בזמן אשר הפילוסופיא התנגשה בהקבלה ודעות של זו וזו טסו באויר, והיה איפוא אבוהב תחת השפעתן של שתיהן. אמנם אדם גדול ומקורי באמת איננו אוחז את החבל בשני ראשיו, איננו נוטה פנים לכאן ולכאן; לא כן אבוהב. הוא לא הצטיין במקוריות, הוא היה ביותר מלקט ומסדר; ולולא השאיר אחריו את ספרו „מנורת המאור" שנעשה באמת לספר־עם, והוריש לנו רק את ספריו בהלכה „ארון העדות" ו„לחם הפנים", אזי עברה עליו התולדה במעט בשתיקה.

זה הסך־הכל שאנו יודעים מתולדות ר׳ יצחק אבוהב הראשון, מחבר „מנורת המאור". ועל יסוד הדברים האלה נתאר את שיטתו והלך נפשו.

א.

אם חכמי ישראל הספרדים, במאות האחרונות לאלף החמישי, „בקשו בכל מאמצי כחם להפשיט מתורת התלמוד את הפלפול ולהציג את ההלכה ברורה כפי אשר היא דרושה אל החיים, להודיע את הדרך ילך בה היהודי ואת המעשה אשר יעשה" [2],

---

1) בספרו Ritus צד 210 - 204. 2) דור דור ודורשיו, ה"ה, צד 1.

בניגוד לחכמי ישראל בצרפת ואשכנז אוהבי הפלפול והחדוד — הנה לא מצינו, בימים ההם, חכמים שישתדלו גם לברר את האגדה ולהראות את המאור שבה, לתת לעם מושג נאמן מן מיבר ההשכל והמדות הטובות והישרות הצפונות באלפי האגדות המפוזרות פה ושם בתלמוד ובמדרש 1). המה השתדלו למסור בדייק נכון את הצד המעשי שבתלמוד. ואת הצד המוסרי שבו לא מצאו לנחוץ להודיע לעם. ואם בזמן ההוא היו עוד אחדים מחכמי ספרד אשר היו דעתם לפחות על האגדה בכלל, כמו הרמב״ם ור׳ אברהם בנו — הנה במאה הראשונה לאלף הששי כמעט שכחו אותה ולא שמו אליה לב. בעת ההיא הדר רוח צרפת ואשכנז גם לספרד והפלפול והחדוד מצאו גם בה מהלכים ע״י אחדים מחכמי צרפת ואשכנז, שמרוב הצרות והרדיפות שסבלו ישראל בארצות האלה נמלטו על נפשם ספרדה, ארץ החפש אז, שקבלתם באהבה והאירה פנים אליהם. השפעתם על חכמי ספרד היתה רבה ועצומה והפלפול והחדוד גרשו כמעט את ההגיון והתלמוד הספרדי. אבוהב, בן העת והארץ ההיא, נותן לנו מושג נאמן מדרך הלמוד אז בכלל ויחס התלמודיים אל האגדה בפרט: „עשרה שליטים אשר הם בעיר. עוסקין בהלכות ושלח את הבערה ובפ׳ המבעה והמבעיר; מניחין אבנים טובות ומרגליות, ומוציאין ימיהן בקושיות של עדיות והוריות. ואין מוציאין פסק הלכה, תופשין כלה בלא ברכה, למהלתם לא עלתה ארוכה. ועמלים ללהום ולצבא צבא על דברי ר׳ עקיבא, ובהויות דאביי ורבא״. הוא מוצא אמנם ש„זה נאה לתלמידים על דבר ה׳ הרדים בראשיתם ובתחלתם לפלפל את שכלם״. אבל „אינו טוב להם להוציא בזה כל ימיהם״... לבד אלה „יש עוסקין כל ימיהם ומוציאין כל ימיהם לידע עיקר הפוסקים. להורותם ברחובות ובשוקים. לכל אחד מהרקים 2) ועוזבים אחרי גום האגדות, התעודות היהודות, המשלים וההידות, אשר הם מוהב המודות, הכמות עליונות וברוה נעלמות ונבהרות, אמרות ה׳ אמרות טהורות״ 3). הוא ראה ונוכח לדעת כי קרן התורה ירדה ופה ושם „נתמעטו הישיבות של תלמוד תורה״ 4) ו„חדלו מלמדים בישראל הדלו,

---

1) הרמב״ם הבטיח אמנם לקבץ „כל הדרשות הנמצאים בש״ס וזולתו״ (פירושו למשניות סנהדרין, חלק) אבל לא מלא את הבטחתו. 2) עיין התורה והחיים, ח״א, צד 200—201. 3) הקדמתו למנורת המאור. 4) נר ד׳, כלל א׳, ח״א, פ״ו.

ותהי השקידה נעדרה, כל אדם רעב למאכל וצמא ליין ולא לשמוע את דבר ה'. כלם מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי־שעה ומוציאים כל ימיהם לאסוף הון לאחרים, ואולי לנושא אלמנתו" 1); וזה „התלמוד, אשר הוא יסוד ועמוד, נשאר בעונותינו גלמוד, מאין קורא ושונה, איש לאהלו פונה, ואין עונה. ואם מעטים בו שונים עוסקים בו ימים או שנים... שונים שנים או שלשה דפים, נרפים הם נרפים" 2). — במצב כזה מצא אבוהב את האגדה יותר נחוצה ומועילה להעם מן ההלכה: „ולפי שנמשלו דברי התלמוד בבנוי לחם ודברי האגדה בבנוי מים 3)... וכמו שהאדם במזונו צריך פעמים ביום ללחם והרבה פעמים למים לקיום גופו בבריאות, ג"כ לקיום הנפש צריך מעניני המצות בזמנים ידועים ומעניני האגדות בכל עת" 4)! כי הן מכילות דברי „מוסרים ומדות טובות והנהגות בני אדם לתקון הגוף והנפש" 5), הנחוצים בכל עת ובכל שעה לכל אדם, מדריכים ביחוד את „ההמון ומושכין את לבם לדרך ישרה" 6). האגדה היא עממית, יורדת לתוך חיי העם, כוללת ומקפת את הייו הפנימים והחיצונים „מישרת את ההמון ליראת שמים ולכל מדה טובה" 7). היא תחזק ותאמין את לבו, תשעשע ותנחם את נפשו בחזיונות וספורים נפלאים, בעת שההלכה במרומים תשכון ותשים קנה בין יחידי סגולה, אישים פרטיים מן העם ודבר אין לה עם ההמון; לכן „דעת העם היתה מיושבת במי שדורש באגדה יותר ממי שדורש בשמעתא" 8). עוד רב אשי, מסדר התלמוד, התבונן והראה לדעת גודל נחיצות האגדה בעבור העם; לכן קבין ולקט „את כל הענינים הגדולים כאלו (האגדות) שהיו על פה, זולת קצת דברים שהיו כתובים בזרירות ומפוזרים בדפין ובעלים. כי כמו שהיה צריך לחבר השמעתות לבאור המצות והדינין, כך היה צריך לזכור הדרשות והמעשיות שארעו בזמני קדמונינו, הראוים ללמד מהם הלכות ומוסרים ומדות ונסים והבטחות וענינים גדולים הצריכים לקיום האמונה; ועיקרים רבים שהם שרשה ועיקרה חברם בין ההלכות ונקראים אגדות, כדי שלא תשכחנה לעולם ועד ויהי לזכרון לכל מעיין בם" 9).

---

1) הקדמתו למנורת המאור. 2) שם. 3) חגיגה י"ד. 4) הקדמה למנורת המאור. 5) שם. 6) שם. 7) מורה נבוכי הזמן, שער י"ד ועיין דור דור ודורשיו, ח"ב, צד 200. 8) הקדמה למנורת המאור ועיין סוטה מ'. 9) הקדמה למנורת המאור.

אבוהב היה איפוא הראשון בזמנו וארצו שראה גודל נחיצות האגדה, בעת אשר יתר חכמי ישראל בעת ההיא התעסקו רק בהלכה ואל האגדות לא שמו לב. הם „עזבו המרגליות המתוקים לכל פיות, הבנוי לתלפיות, מפורדים בזויות" 1). וכמו שעשה הרמב"ם בהלכה בהשתדלו „לקבץ על יד כל דיני ישראל בהלכה ברורה, נבדלת מן המחלוקות ובהפלת האריכות והפלפולים" 2), כן עשה הוא, אבוהב, באגדה וקבץ „מהאגדות והמדרשים הדברים שיותר מועילים לקצר הדרך למפולפלים ולהישיר לבות האוילים" 3), וביותר בחר בהאגדות שבתלמוד 4). ולבד האגדות מבבלי, מירושלמי ומדרשים שונים, קבץ ולקט מאמרים מחוכמים מהרמב"ם, הרמב"ן, אבן עזרא, המנהיג, המלמד הראש, ועוד 5). לפעמים הביא המאמרים בשם אומרם, ולפעמים הוא מעלים שם בעליהם 6), וביותר השתמש בדברי הרמב"ם בגלוי ובסתר 7), וכל אלה היו לאחדים בספרו „מנורת המאור". נשען על הגדות שונות נושא אבוהב את דעו בספרו זה על ענינים שונים בחיי היהודי, בתור יהודי נאמן לאלהיו ולעמו ובתור איש בין אנשים, אזרח הארץ. פרקים שלמים, המיוסדים על האגדות השונות, בספרו זה, הוא מקדיש להקנאה, התאוה, הכבוד, הליצנות, השקר, החנופה, לשון־הרע, הלבנת פני חברו, שיחת כסילים ומהלוקת. זהו החלק השלילי שבחיי היהודי בתור איש. ולהחלק החיובי שבו, הוא מקדיש את הפרקים האלה: צדקה, כבוד הורים, גמילות־חסדים, דין אמת, דרך־ארץ, רדיפת שלום, שפלת רוח וצניעות. כן הוא מקדיש פרקים שלמים להיהודי בתור יהודי כפי מושגיו הוא: האסור למלאות שחוק פיו, מצות מילה, תפלה, מועדים ושבת, נשיאת אשה, חינוך הבנים ותלמוד תורה, רדיפה אחרי

1) הקדמה למנורת המאור. 2) מאמר תחית המתים, ועיין בהקדמתו למשנה תורה ובדדו"ד, ח"ה, צד 2. 3) הקדמתו למנורת המאור. 4) שם. 5) עיין צונץ הנ"ל. 6) החי' ביק בהאנצקלופדיה העברית היו"ל ע"י זינגר הביא בשם הד"ר בריל, כי אבוהב לקח פרקים שלמים (פ"א — ה' בנר ג', כלל ו', חלק ו'), מאת אגרת־הקדש להרמב"ן ועיין הלאה פ"ב ע"ד יעודי הנפש בהערה. 7) עיין במנ"ת המאור נר ב"', כלל ו', ח"א, פ"א, ע"ד הלקי הדבור, מאמר שנלקח כמעט מלה במלה מדברי הרמב"ם בפירושו לאבות פ"א. דבריו ע"ד טבעי בני האדם (נר ד', כלל א', ח"א, פ"א) הושאלו כמעט מלה במלה מהרמב"ם, פ"ה משמנה פרקיו. ודבריו ע"ד סדר הלמוד (נר ד', כלל ג', ח"ג, פ"א) נלקחו כמעט מלה במלה ממו"נ ח"א, פל"ז. ועיין הלאה פרק ב', ג', ד'.

המצות בכלל ודרכי התשובה. כל אלה מסודרים בסדר נכון עם הנעות והקדמות מושכלות ודוגמאות מחיי העולם והנהגות בני אדם. דבריו ע"ד מצוות היהודי ביחוסו לאלהיו נוגעים רק לצד המיכרי שבהן, אבל על מה ששייך לדיניהן ולהצד המעשי שבהן הוא עובר בטיסה אחת; ועפ"י רוב הוא משתמט מזה ושולח את הקורא לעיין בספרו „ארון העדות" 1), או בספרו „שלחן הפנים" 2); כי לבד ספרו „מנורת המאור" על האגדות חבר, כאמור, עוד ב' ספרים בהלכה, בהיות ש„לא טוב להניח שמעתא" 3) מכל וכל, „על כן חברו בגמרא כל הלכה המורה וכל הגדות מהודרה" 4), כי „טוב אשר תאחז בזה וגם אל תנח ידך מזה" 5). הראשון, „ארון העדות", מכיל דינים „הנהוגים בזמן הזה, מסודר על יסודות עשרת הדברות בבאור כל מקורות ההלכה וטעמם מן התלמודים בבלי וירושלמי, עפ"י פירושי הגאונים והמפרשים; וספר „שלחן הפנים", שהוא כנראה חלק אחד מן הספר הנזכר, מיוחד לבאורי הלכות ברכות ותפלות. אבל לשני הספרים האלה אין זכר גם ברשימות „כתבי היד" 6). רק ספרו „מנורת המאור" נשאר עד היום הזה, וקראו כך, על שם שהוא „מאיר לכל אשר חפץ באור, להבדיל בין חשך לאור". אבוהב חבר את ספרו בשביל העם כלו: „לקטנים ולנערים ולזקנים ולשלמים ולריקנים, לאנשים ונשים" 7); וחפץ לבו זה נתמלא, כי נעשה באמת לספר־עם במלא מובן המלה ונדפס פעמים רבות 8) עם פירושים ובאורים שונים. גם נעתק לספרדית ואשכנזית 9). מחברים מפורסמים השתמשו בדבריו, „וממנו לוקחו הדברים ע"ד החבור בזמן העונה בס' שבילי אמונה; גם ר' שמואל צרצה לקח ממנו בספרו מקור חיים, דף פ"א ופ"ד, ואולי גם האבודרהם" 10).

הספר „מנורת המאור" נחלק לשבעה נרות, וכל נר לכללים וכל כלל לחלקים, וכל חלק לפרקים, ו„זה מעשה המנורה כלה זהב טהורה, ערוכה בכל ושמורה" 11).

1) נר ג', כלל ד', ח"ו, פ"ז, פ"ט. 2) שם כלל ג', ח"א, פי"ט, פכ"ב ופכ"ד. 3) הקדמתו למנורת המאור. 4) שם. 5) שם. 6) רש"י פין בספרו כנסת ישראל, ערכו. ועיין צונץ, ריטוס, צד 30. 7) הקדמתו למנורת המאור. 8) עיין אוצר הספרים לבן־יעקב, ערכו. 9) עיין יודישע ליטעראטור געשיכטע מאת וינטער־וינשע, ח"ג, צד 646. 10) הה' שוח"ה ז"ל במכתבו אלי כ"ה שבט, תרנ"ה, ועיין צונץ במקום הנ"ל. 11) הקדמתו למנורת המאור.

ב.

על דבר התורה שבכתב בכלל אומר אבוהב: „כל התורה מראש הספר עד סופו נתנה מפי הקב״ה למשה רבנו ע״ה. וכל הנאמר בה ממעשה מרכבה וממעשה בראשית ותולדות הארבעה יסודות וכח המחצבים וצמח האדמה ונפש החיונית ונפש המשכלת, הכל נאמר מפי הגבורה למרע״ה באיכותם ומהותם וכחם ובעירת ואפיסת הנפסדים מהם, הכל נכתב בתורה בפירוש או ברמיזה, בתיבות או בגמטריאות, או בצורת האותיות הכתובות כהלכתן, או המשתנות בצורות כפופות או עקומות או בקיצי האותיות ובכתביהן״ 1). הוא מוצא חזוק לדבריו אלה בהקבלה שאמרה: „כל התורה כלה שמותיו של הקב״ה היא, שהתיבות מתחלקות לשמות כפי פעולותיו במציאות... ולפיכך ספר־תורה שנמצא מוטעה אפילו באות אחד או במלה, או חסר פסוק, אף על פי שנחשוב כפי הפשט שאינו מעלה ולא מוריד פוגם אותו ופוסלו בענין אחד מהפנים האחרים, שכלם הם דברי אלהים חיים והכמות עליונות. ואף על פי שיראה לאדם כפי הפשט שהפרשה נכתבה לספור דברים, אל יחשוב בן דעת שאין בה תועלת אחרת, כי אפילו כפי הפשט יש בדבר תועלת גדולה, וכל שכן למשיג אחד מן הפירושים וכונת הנסתרות הנרמזים בהם, שהם סתרי תורה״ 2). „ווי לההוא בר נש, - - אומר הזהר, הביבליה של הקבלה דאמר ההא אוריתא אתא לאחזאה ספורין בעלמא ומלין דהדיוטי, דאי הכי אפילו בזמנא דא אנן יכלון למעבד אוריתא במלין דהדיוטי ובשבחא יתיר מכלהו״ 3); אלא „בכל מלה ומלה אית כמה עיטין, כמה טבין לבני נשא, כמה מרגליין דקא מנהרן לכל סטר, ולית לך מלה באוריתא דלית בה כמה בוצינין מנהרן לכל סטר״ 4). אבוהב, כהזהר, מוצא גם הוא, כי ספורי התורה „אפילו בפשוטם יש צורך גדול בהם וכל שכן למנין הנסתרות והתעלומות מהפנים האחרים שאין להם תכלה וסוף״ 5); והוא הביא ראיה וחזוק שהתורה מלאה סודות ורמזים מזה „שהאריכה התורה לספר בענין שמות הבארות. אילו היה כפשוטו אין בו תועלת ולא כבוד הגדול ליצחק, אבל בא להודיע דברי עתיד״ והוא מוצא בהן, בבארות,

1) נר ב׳, כלל א׳, ח״ב, פ״א. 2) שם. 3) זהר בהעלותך קנ״ב. עיין מורה נבוכים, ח״ג, פ״ג. 4) זהר, בלק, ר״ב. 5) נר ב׳, כלל א׳, ה״ב, פ״א.

רמז על שני בתי־המקדש שנהרבו ועל השלישי המקווה למאמינים 1). ולא רק רוחניות, סודות ורמזים, הוא מוצא בתורה, אלא גם „סגולות לכל המטובות שבעולם״ 2), גם סגולות גשמיות: „ויש למצות סגולות רבות מתועלת ידיעות לגוף ולנפש״ 3). השי״ת נתן לישראל את המצות רק „מאהבתו להם לטובתם ולהנאתם, כדי לזכותם לשני עולמות ולנקותם מזוהמת התאוות הגופניות ולהגינם מקירות הזמן אשר רשתם פרושה על כל, נתן להם חקים ומשפטים צדיקים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם...״ 4) „ושכר מצוה היא בעולם הזה ובעולם הבא... ואם נראה לו לאדם לפעמים שאינו בא, זה הוא שלא עשה המצוה בהלכתה...״ 5) אבל באמת „טובת העוה״ז אינה טובה בערך האמת, אלא בעולם שכלו טוב. ואם התורה הבטיחה לקהל ישראל, שאם ישמרו התורה והמצות, בטובת העוה״ז, לא מפני שהיא הטובה האמיתית אלא לפי שהיא גורמת ומסייעת לפנות לבא אל המשכלות למי שהוא חפץ בהם״ 6). ומדוע לא נכתב בפירוש בתורה שכר עוה״ב? – „לפי שאין כח באדם לצירו אלא בקושי ועל דרך משל ודמיון״, כי האדם „בהיותו גופני לא יוכל לציר העדונים רוחניים אלא הגופנים״ 7). שכר העוה״ב, לדעת אבוהב, „הוא דבר טבעי לנפש השלם״ 8), וכמו כן העונש. לא כן בעוה״ז, „בבוא על האדם טובה בשכר מצוה או רעה בעונש עבירה, אין זה רק במעשה הנס והוא נס נסתר״. הרואה הפשוט המביט רק בעיני בשר ולא בעיני רוח יחשוב „שהוא מנהגו של עולם״ ועפ״י מקרה טוב לזה ורע לזה; אבל באמת לא כן הוא, הטובה שכר והרע „היא עונש, ולזה האריכה התורה ביעודיה בעוה״ז שהם נסים, מופתים, וכנגד התולדה״ והטבע, „ולא ביארה יעודי הנפש בעולם הנשמות, לפי שקיום הנפש והדבקה באלהים היא דבר ראוי בתולדה שתשוב אל האלהים אשר נתנה, ואותה שנמשכה אחר תאות גופה יתחייב שתאבד בשיפסד המרה״ 9) „ותלך לאבדון ותכרת מן העוה״ב״ 10). אולם כאן תבוא השאלה: אם הטובה

1) נר ג׳, כלל ד׳, ה״ד, פ״א. 2) נר ד׳, כלל א׳, ה״ב, פ״ב. 3) התימה לנר ג׳. עיין דברי הרמב״ם במו״נ, ח״ג, פכ״ז ופל״א, ע״ש. 4) הקדמתו לנר ג׳. עיין „מורה נבוכים״. ח״ג, פכ״ז ופל״ג. 5) נר ג׳, כלל י׳, ה״ב, פ״א. 6) נר ד׳, כלל ב׳, ה״ב, פ״ג. עיין „מורה נבוכים״, ח״ג, ככ״ז. 7) נר ד׳, כלל א׳, ה״ב, פ״ב. עיין פירוש הרמב״ם לחלק. 8) נר ד׳, כלל ב׳, ח״ג, פ״א. 9) נר א׳, כלל א׳, ה״ב, פ״ב. כל הדברים האלה ככתבם וכלשונם המה דברי הרמב״ן וארא ו׳, ב׳, ולא זכר שמו עליהם. 10) שם. עיין מו״נ, ח״ג, פנ״א.

בעוה"ז „היא שכר והרע עונש" מדוע נראה לפעמים צדיק ורע לו ורשע וטוב לו ? בתור תשובה על השאלה הידועה הזאת הוא מביא דעת הרמב"ם 1), ודברי ר"י בן לטף בספרו „שער השמים', המפרש דעת הרמב"ם: „שאם ינהיג הבורא יתברך ליתן ממון ושלוה לצדיקים וחיים ארוכים בעוה"ז וימנע אלו הטובות מן הרשעים, וכל שכן אם יענשם מיד כפי רשעם תמיד נמצא מכריח כל בני אדם להיותם צדיקים" 2); „ועל כן נברא האדם בשיתוף מעלה ומטה, נפשו מלמעלה וגופו מלמטה, להיות לו הרשות להטות לצד שירצה, שאם ירצה לעלות לצד מעלה יושב בסתר עליון בעוה"ז ובהפרד נפשו מגופו תשוב אל האלהים אשר נתנה להנות מזיו השכינה במלאכי מעלה; ואם לאו יהי' גופו נעזב למקרים כבהמות בלי דעת ונפשו תכרת" 3). — ולפעמים מיסר האלהים את הצדיק כדי „לנסותו אם יעמוד בנסיונו, ואף על פי שהוא יתברך בוחן לבו ויודע בו אם יעמוד בנסיונו אם לאו, מנסהו לגלות לבו ומעשיו בפני אדם, כשאינם מכירים מה שיש בלבו, ולגדלו בעיניהם, וגם להוציא מה שבכח שכלו אל הפועל" 4).

כאמור, מוצא אבוהב כי המצות נתנו לישראל „לנקותם מזוהמת התאוות הגופניות ולהגינם מקורות הזמן". הוא מביט איפוא לא רק על הצד החיצוני שבהן, על הצד המעשי, כי אם חודר גם ל ת ו כ ן; הוא רואה גם את צדן הרוחני ומבקש את הגרעין שבהן. „שהשם העולמים נתנם כתובים בלשון שיובן מכל מלה המצוה כפשוטה, וגם מורה בענין הרמוז בה למה היתה כ ו ו נ ת המצוה" 5). ובדרך כלל הוא מוציא משפט על המצות, כי הן „נחלקות לשני סוגים עליונים, האחד להתמדת הטוב ותקון המדות והסרת הנזקים והקרבת התועלת שזהו נקרא מצות מעשיות; והסוג השני לקיום האמונה בבורא יתברך וציורה בשכל על דרך האמת, וזהו מצות שמעיות..." 6) המצות מסוג הראשון, „להתמדת הישוב ותקון המדות", הן מהאסורים „שהזהיר לכל ישראל מלאכול דברים נמאסים ומלקרב לנשים ידועות. לכלם יש טעם קרוב אל הדעת, שהם עצה טובה כדי שיהיו ישראל בריאים ונקיים מכל טנוף וקדושים וטהורים מכל טומאה ומרוחקים מכל התאוות הגשמיות. וממצות שהזהיר בעניני הדיינים ואונאות ונקימה ונטירה ושנאה

---

1) נר א', כלל א', ה"ב, פ"ב. עיין מו"נ, ח"ג, פנ"א. 2) התימה לנר ג'. 3) הקדמה לנר ד'. 4) נר ה', כלל ג', ח"א, פ"ג. 5) נר ג', כלל ד', ח"ז, פ"ד. 6) שם ח"ה, פ"א. השוה מו"נ ח"ג, פכ"ח.

וחמוד ממון, כל אלו הם צריכין לישוב העולם ולהנהגה מדינית ולהכנסת שלום ולכל מדות טובית שבעולם, וכלם הם נכללים בפסוק (ויקרא י״ט) „ואהבת לרעך כמוך״, „מאי דעלך סני לחברך לא תעביד״, כמו שלמד הלל הזקן לגוי... [1]) וכל אלו והדומים להם מחייבם הדעת אפילו שלא הזהירתו תורה...״ [2]). הדבר הזה כל כך פשוט וברור בעיניו עד שהוא אומר: „כל אשר יש לו עינים לראות יש לו לברוח מן העבירות מדעתו אפילו בלא יראת עונש, שכלם הם דברים מאוסים בפני כל יודעי דעת, וחקים לא טובים ודברים מטונפים והרגל רע ואמונה כוזבת, ואעפ״י שלא היתה תורה מוהרת עליהם היה לו לכל יושביל לברוח מהם״ [3]).
— והמצות מסוג השני, „לקיום האמונה בבורא יתברך״, הן: „לאהבו וליראה ממנו ולהתפלל ולהדבק בו ולהשבע בשמו ולהדמות בדרכיו, לקדש את שמו ולקרית ק״ש פעמים, ללמוד תורה וללמדה, למול כל זכר ולהתעטף בציצית ולהניח תפילין״ [4]); ואזהרת שבועת שוא, משקר וברכת השם ויראת מקדש וקדשיו, וכל הדברים שנקראו חלול השם, השכל מחייב אפילו בלי יראת עונש שיש לו לאדם לירא מבוראו, שהוא זנו ומקיימו ושמרו...״ [5]).

ואם כי בכלל לא חפש אחר טעמי המצות: „וברוך יודע נסתרות אשר לפניו גלוי וידוע טעמי כל דבר ודבר״ [6]), בכל זאת הוא נותן לפעמים, כיוצא מן הכלל, טעמים למצות. לפעמים הוא הולך בזה בשיטת הרמב״ם, ולפעמים הוא מוסיף מדעת עצמו. על מצות מילה הוא אומר: „לא ניתן לו לאברהם טעם לדבר המילה, ולזה רומז באמרו (בראשית י״ז) „התהלך לפני והיה תמים״, ר״ל שלא ישאל טעם, ועכ״ז לא הניחו האחרונים מלדבר בטעם המילה״ [7]). והוא מביא בזה [8]) ב׳ הטעמים של הרמב״ם: א) „למעט תאות המשגל״; ב) „מאמיני יחוד השם אית אחת גשמי שיקבצם״ [9]). למצות שבת הוא מוצא ראיה ומופת מזה „שקורין אפילו האומות ליום השבת בלשון שביתה, להורות בשביתתו אף על פי שאינן נוהגין כן, כי מצינו שבני אדום קורין ליום השבת שבאד״ו, ובני ישמעאל קורין סבא״ת, נמצא עדות לכל בני עולם בחדוש העולם״... [10]) בארבעת המינים

---

1) שבת ל״א. 2) התימת נר א׳. 3) שם. 4) נר ג׳, כלל ג׳, ח״ה, פ״ב.
5) חתימה לנר א׳. 6) נר ג׳, כלל ו׳, ח״ה, פ״ג. 7) שם כלל א׳, ח״א, פ״ו.
8) שם. 9) מורה נבוכים, ח״ג, פמ״ט. 10) נר ג׳, כלל ד׳, ח״ו, פ״א.

שבלולב הוא מוצא רמז ל„הד' יסודות הנבראים, אשר בהם כל מיני העולם השפל, שהם קיום גשמי בני אדם ויצירתם במיזוגם ואפיסתם בסתירת אחד מהם, וכלם עומדים ברצון בוראם ואין מקיימם זולתו יתברך". בד' המינים הללו „דומה כל אחד מהם ליסוד האחד", ובאה התורה להורות לנו „כי בכל יסודותינו אנו מחויבים להודות לבוראנו" 1). למאכלות אסורות הוא נותן טעם, שהם מסכנים את הגוף ומטמטמים את הלב „כי כפי טבע המזון נמשך גוף הניזון" 2). טעם לאיסור נדה, „שהבלן מזיק וגם מבטן מוליד גנאי ועושה רושם רע כאשר בארו חכמי הפילוסופים" 3). „וחכמינו החסידים בראותם, כי בני אדם כפי טבעם מתאוים לנשים, וכשמתעסקים עמהן בשום דבר שהיצר מקטרג והומד בדבר האסור יותר מדבר המותר, על כן כדי להפריש האדם מחמדה זאת ולהצילו מרשת זו הטמונה לבל ילכד בה... נתנו עצה בדבר שלא ירבה שיחה עם הנשים..." 4). ובכלל השתדל אבוהב לפרש כמה איסורים שבתורה עפ"י חכמת הטבע 5). גם למצות תפילין, ציצית ומילה, הוא מוצא רמזים, כי „מצות תפילין לאות מציאות שכלים הנבדלים שבעולם השכל... מצות ציצית רומזת לעולם האמצעי... מצות מילה יש בה סודות וטעמים רבים, ואחד מהם היותה הערה להתבוננות מציאות זה העולם השפל". אם כן איפוא האיש הישראלי „המוכתר בתפילין, עטוף בציצית, נרשם במילה", תמיד לנגד עיניו „פעולות השם יתברך במציאות העליונים ואמצעים והתחתונים, שמתוך כך מכיר את מי שאמר והיה העולם". כי „אין אדם יכול להשיגו כי אם מצד פעולותיו הבאות ממנו, שהן נחלקים לג' מעלות זו למעלה מזו" 6).

מכל מה שהבאנו נראה למדי עד כמה הדר אבוהב לרוח התורה ותוכנה הפנימי, כמובן, לפי הבנתו והשגתו הוא, והיא מוצא איפוא בכל דבריה ומצותיה מלבד הצד החיצוני, המעשי והספורי, גם תוכן ורוח מוסרי פנימי. גם ה„מספרים" לא להגם עפ"י מקרה נכתבו ונרשמו בספר התורה; לדעתו, כונה יהועה נצפנת בהם, פעמים לתועלת שלילית, ופעמים לתועלת חיובית. המספר „עשרה" קדוש וטהור: „שלמות הקדושה היתה בעשרה,

1) נר ג', כלל ד', ח"ו, פ"ד. 2) שם כלל ו', ח"ו, פ"ג. 3) שם, ח"ה פ"נ. 4) נר א', כלל א', ח"ג, פ"א. 5) עיין נר ג', כלל ו', ח"ו, פ"ב ג', ד'. 6) נר ג', כלל ג', ח"ה, פ"ג. בזה הלך בשיטת ר"י בן לטף ור' משה די ליאון. עיין צונין, ריטוס, צד 205

הרומזים לעשר הויות, והם עשרה מאמרות שבהם נברא העולם. ובעשירי הקדושה נשלמה...' כי „צותה תורה בכל הדברים עליונים שיהיו בעשרה, כגון: הארון עם הכפורת שלו, והמעשרות, ועשרה ימים שמראש השנה עד י"ה, וי' פסוקים בר"ה, וגם לקדיש ולקדושה אין פחות מעשרה. ולפי שבגלגלים העשירי היא שכל נבדל והט' גופניים, על כן העשירי גדול שבכלם, ככתוב (ויקרא כ"ז): „העשירי יהיה קדש לה'" 1); וכפרת טפח שהיא העשירי... וגם י"ה שהוא העשירי, וגם בי' פסוקים של מלכיות שעשירי הוא שמע ישראל... על כן תקנו גבהה (של סכה) בשיעור י' לרמוז לקדושה שהיא לה'" 2). לעומת זה נושא עליו המספר שבעה שבתנ"ך הותם תבנית של תועלת שלילית, כי היא מוצא שהתורה באה להראות במספר הזה נגוד לקדושת „השבעה" שהיתה אצל עמים אחרים 3). „הקדמונים היו מיחסים בהית כל הנמצאות לז' כוכבי לכת... בראותם שבתנועות שבעה גלגלים מתחדשים פעולות בעולם היתה תפלתם ועבודתם אליהם. ולזה היתה כוונת בלעם הקוסם בבניתו ז' מזבחות והקריב בהם ז' פרים וז' אילים... ולפי שנשאר מקום ג"כ לקצת חכמי ישראל לטעות בענין זה, בראותם שמספר שבעה סובב בתורה בימים ובשנים עד מספר ימות העולם וגם בחגים, וכן מצינו בהיקף יריחו שבעה כהנים ושבעה שופרות, ובשבעת הימים, ובשביעי הקיפו שבע פעמים, וגם בהשיגם מ"ט תנועות לאלו השבעה גלגלים; ובראותם בנבואות זכריה לכל נר משבעת הנרות שבעה מוצקות שהם מ"ט, וגם בדברי ישעיה הנביא אומר (ישעיה ל'): ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים — הוצרכה תורתנו התמימה לבטל מעלינו אמונה כוזבת, ולהעמיד אותנו על הדרך האמיתי, וללמדנו שכל הממשלות הם תחת הממשלה הגדולה הקדומה יתברך שמו, וכי לו לבדו המלוכה והוא מתנשא לכל לראש... צותה תורה בימים ובשנים לעשות אחר מספר מ"ט מספר חמשים קודש, להורות לישראל מי שהוא על הכל, שהוא מניע ולא מתנועע, ולפיכך צוה לקדש בשנים את שנת החמשים לשחרר הגופים והקרקעות, ובימים צוה לקדש את יום החמשים

1) עיין ר"ש בן גבירול בשירו הידוע כתר מלכות: „מי יבין סודות נוראותיך בהרימך על גלגל התשיעי גלגל השכל הוא ההיכל לִפְנַי, העשירי יהיה קדש לה'".
2) נר ג', כלל ד', ה"ו, פ"ב. 3) עיין מו"נ, ח"ג, פרק כ"ט, וילקוט שלמה להרה"ת ד"ר רובין במאמרו: פרד"ס במספר השבעה.

לעומר... ללמדנו שכל התנועות הבאות בעולם אינן מאלי השביעיות אלא הכל מאתו, ואין זולתו ממשלה אלא בבהן ובמאמרו" 1). ובכן המספר „שבעה" שבתנ"ך בא להרוס את קדישתו שאצל עמים אחרים, ותמיד שוברו בצדו להראות שרק „הכל מאתו ואין זולתו ממשלה".

ג.

התלמוד, כידוע, מכיל שני מקצעות: הלכה והגדה. את ההלכה מחלק אבוהב לסוגים שונים: א) הלכות למשה מסיני שנמסרו בקבלה מדור לדור. ב) דינים שנתקנו ע"י בעלי התלמוד „שהם כמו סיגים וגדרים, כדי שלא יטעו בני־אדם בגופי תורה". ג) „תנאים ותקנות... וכמה הלכות כיוצא באלו, שתבין בתלמוד שהם כלם תקנות נביאים וחכמים ותנאים שהתנו". ד) „מנהגות דאין מברכים עליהם". ה) „מצות אחדות שנתחדשו בסיבות ידועות בזמן הנביאים והחכמים" 2). ו) „הלכות פורחות באויר", והן „המשניות והלכות", שהן אמנם הלכה למשה מסיני, אבל אי אפשר למצוא להן סמך ודרש במקרא, או להוציאם מי"ג מדות, וזה לפי שפשטי התורה סתומים מאד" 3). ועל כלם חופפת קדושה, כי אלו ואלו דברי אלהים חיים הם. גם שמאי והלל, שנפלגו ונחלקו אמנם זה עם זה, בכל זאת „דעות שניהם היו שלמין ושוין וקרובין אל האמת..."; „לפי שההיקש של שניהם בכל מה שמוציאים בדרך ההיקש קרוב זה אל זה, וגם העיקרים המכירים אצל זה הם כמו העיקרים המסורים בעצמם אצל זה". המחלוקת שהיתה ביניהם „אינה אלא מתלמידיהם" של בית־שמאי ובית־הלל. והטעם פשוט: „כשנתמעטה חקירת התלמידים וחלש היקשם כשתעריכהו להיקש שמאי והלל רבותיהם — אזי נפלה מחלוקת ביניהם, בשעת עיונם, בדברים רבים, לפי שהקיש כל אחד מהם לפי שכלו ולפי העיקרים המוצאים אצלו". ככה אמרו גם רז"ל: „משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכם, רבו המחלוקת בישראל ונעשית תורה כשתי תורות" 4). אולם הוא

---

1) נר ג', כלל ד', ח"ה, פ"א. 2) שם כלל י', ח"א, פ"ב. והדברים האלה הם דברי הרמב"ם בהקדמתו לזרעים, ואבוהב כדרכו אינו מזכיר שמו עליהם. 3) שם. 4) סנהדרין, פ"ה.

ממלין עליהם: „בכל זה אינם אשמים, שאין אנו מטריחין שני אנשים החולקים, שיתראו בשכלם של יהושע ופינחס, שיבלי הלכה מפי מרע״ה והיה דעתם שוה בלי חלוק סברא. וגם אינם תחת אשמה. הואיל ואינם כמו שמאי והלל או למעלה מהם. די להם שיגעו בתורה והשיגו משכלם כפי יכלתם״. הם לא חלקו מעולם „בדינין ובהוראות שהם מקובלים ממשה רבינו ע״ה, ונפלה בהם מחלוקת מדרך הטעות של שמועות, או מדרך שכחה, או שאחד קבל והאחד טעה בקבלתו, או שכח, או לא שמע מרבו מה שראוי לשמוע — חלילה להם מדבר זה; שהפירושים המקובלים ממשה רבנו אין בהם מחלוקת בשום פנים, אבל המחלוקת נופלת בדבר שלא נשמעת בו שמועה והוקרים על אופני ההיקש או מטעם סברא״ 1).

ובשם שההלכה קדושה ועומדת בעיני אביהם למעלה מכל בקרת, כן קדושה בעיניו האגדה. „וכל מה שאמרו רז״ל במדרשות ובהגדות חייבין אנו להאמין בו כמו בתורת מרע״ה. ואם נמצא בו דבר שיראה לנו שהוא דרך גוזמא או חוץ מן הטבע, יש לנו לתלות החסרון בהשגת דעתנו אבל לא במאמר״ 2); „שהחכמים והחסידים אפילו שיחת בטלה שלהם צריכה תלמוד, וכל שכן תיבתם, וכל דבריהם דברי אלהים חיים ולא נפל דבר אחד מהם ארצה; ובכל מה שנמצא כתוב משמם יש לכל אדם להאמין שהוא דבר אמתי, ואל ילעג עליו לא בפיו ולא בלבו״ 3). אביהם איננו סובל כפשטם דברי רב שרירא גאון, במגלת סתרים, ע״ד האגדות: „הני מלי דנפקי מפסוקי, מקרא, מדרש ואגדה — אומדנא נינהו״. הוא, הנגרר אחר האגדה וכל מעיני בה, לא יוכל לסבול את המלה: אומדנא. אבל בהיות שלחלוק על דברי רב שרירא גאון ולסתרם לא מצא בעצמו די און, לכן הוא מפשר „כי דבר זה על קצת מהמדרשות שאמרו האחרונים, כגון ר׳ תנחומא ור׳ אושעיא, ועוד דברים מעטים מדברי אגדה שבתלמוד, אבל רובם הם סודות וחכמות עליונות״ 4), הכוללות עניני האלהות ומאמתת הענינים בכל מה שהבינו בו אנשי המדה, ובכל מה שספקו בו הפילוסופים התורנים שבכל דור

1) נר ב׳, כלל ו׳, ח״א, פ״א. גם הדברים האלה הם דברי הרמב״ם בהקדמתו לזרעים הנ״ל וגם פה שכח להזכיר שם אומרם. 2) נר ב׳, כלל א׳ ח״ב, פ״ב. 3) שם. 4) הקדמה למנורת המאור.

ידיו 1). כמו שאמר הרמב"ם: „והסתכל איך הענינים המופלאים האמתיים, אשר עליהם הגיע עיון המעולה שבפילוסופים, מפוזרים במדרש" 2). ועל כן „מי שאין לו כח להשיג בהן הדרך הפנימי ויחשוב שהן כפשוטן, אין לך דבר יותר נפרד מן השכל ורחוק מן הדעת" 3). לבד שהיו בעלי התלמוד בעצמם „שלמים בכל מדע ומשיגים בכל חכמה" 4) — „לא היו מונעים לישב אדם מלידע בכל החכמות, בהיותן בעיניהם דבר גדול" 5). ובאמרם: מנעו בניכם מן ההגיון 6) — „אולי לזה היתה כוונתם שאמרו בניכם, ר"ל בשהם קטנים" 7). איך אפשר איפוא לאיש בעל שכל לקבל כל דבריהם עפ"י פשוטם, מכיון „שהנגלה מהם היא הגשמה לשי"ת, חלילה, ולפעמים חירוף וגידוף" 8)? גם „יש בהם מן הרבה והריחוק מן השכל, עד שאילו סופר על פשוטי לעמי הארץ כ"ש לחכמים היו תמהים בהתבוננותם בהם" 9). ולפעמים נפגוש „אגדות המשבשות את הדעות" 10) לפי מלבושן החיצוני. אך זאת איפוא שהן „נאמרות במשל וברמיזה" 11), וישנן אגדות „שהן נסתרות וגבוהות, אין מי שישיג כוונתן אלא יחיד בדור" 12). אבוהב בעצמו משתדל להראות את המאור שבהן ולהפיץ על אגדות אחדות אור מחקרי במדה ידועה. הוא מפרש, למשל, את המאמר 13): „מעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה, ולא עלו משה ואליהו למעלה מעשרה" — באופן כזה: „שלמות הקדושה למעלה מט' גלגלים בדבר שאין בו גוף כלל, אלא שכל נבדל, ולפיכך כל בן אדם, בהיות שכלו כח בגוף, אינו יכול במקום שאין בו גופניות כלל עד שתשאר נפשו נבדלת מן הגוף. וגם ההתגלות הנבדלות אינם יורדות למקום חומריתו אלא אצילתי והשפעתו, על כן אמר שלא עלו משה ואליהו למעלה מעשרה ולא ירדה שכינה למטה מעשרה" 14). מאמרו של ר' אבא בבראשית־

1) נר ד', כלל ג', ח"ג, פ"ב. 2) מורה נבוכים, ח"א, פ"ע. 3) נר ד', כלל ג', ח"ג, פ"ב. עיין פירוש הרמב"ם לחלק. 4) נר ו', כלל א', ח"א, פ"ג. ועי"ש נר ד', כלל ג', ח"ג, פ"ב. הוא חושב ומונה שם שמות התנאים והאמוראים שהיו בקיאים בחכמת הרפואה והתכונה, משפטי המולדות ומעשה המרכבה. 5) נר ד', כלל ג', ח"ג, פ"א. ועיין בספר המדע, יסודי התורה, פ"ד. 6) ברכות. 7) נר ד', כלל ג', ח"ג, פ"א. 8) מהר"ץ חיות בספרו מבוא התלמוד פי"ז. ועיין במאמר על האגדה מר' אברהם בן הרמב"ם. 9) הרמב"ם בפירושו לחלק. ועיין במו"נ, ח"ב, פכ"ט. 10) הראב"ד בהשגותיו להלכות תשובה, פ"ג, ה"ז. 11) נר ג', כלל ד', ח"ו, פ"ב. ועיין מו"נ, ח"ג, פמ"ג. 12) סוף מנורת המאור. 13) סוכה ה'. 14) נר ג', כלל ד', ח"ו, פ"ב.

רבה: „התורה קדמה לכסא הכבוד״ — הוא מפרש: „שהתורה היא חכמה עליונה הקודמת במעלה לכל הנמצאות״ 1). ומה שאמרו: „שני מלאכים מלוין לו לאדם, אחד טוב ואחד רע״ — „כלומר הנפש והגוף. כי כפי טבעם הראשון, זה טוב וזה רע״ 2). את השם „מלאך״ מפרש אבוהב כהרמב״ם „כי כל הפועל שום דבר אפילו כפי טבעו נקרא מלאך״ 3). ועל האגדות הידועות ע״ד זמנו של איוב 4) הוא אומר: „שבכל אותם הזמנים היה בא מאורע לאדם כמעשה דאיוב או דומה לו״ 5). ובכלל בכל מקום שראה אבוהב אגדה נגד השכל וההגיון הורה ואמר: „אין לנו להשוב שהדברים כפשוטן״ 6). הוא מוציא משפט שהדרשות שהיו חז״ל „דורשים הפסוק בענין נוטה הרין מהפשט הנראה לנו״ באו רק „לזכירה בעלמא, כדי שיהא יותר שגור בפי התלמידים מכח הרמזים, או הסמנים, או הגמטריא, או בכל ענין שהיו יכולין לדורשו בשום אסמכתא בעלמא״ 7). „וכשהיה רצונם לדבר בכללי המצות ובשכרם והבטחתם ובעונשם ובפחדם, היו מאריכים לדבר בו ע״ד כלל לפי שהוא צורך גדול ויסוד האמונה לאיים לרשעים שיסורו מדרך רעה ולהבטיח להולכים בדרך טובה...״ 8).

ד.

בספרד, הארץ אשר בשנות האלף החמישי הקימה לנו מורים גדולים וחכמים מובהקים, אשר כשמש בצהרים הפיצו אור בהיר, אור דעת ותבונה, על תורת היהדות התלמודית — נראתה בראשית האלף הששי מהפכה רוחנית. כתמים גדולים נפגשו אז על שמש חכמת ישראל בספרד: הלמוד התלמודי, ההגיוני והסדורי. שהיה נהוג בה עד העת ההיא, קבל דחיפה 9) עצומה מלמוד התלמוד הפלפולי והחלוקי שבא מצרפת ואשכנז. הפילוסופיה, התנגשה בעת ההיא בהקבלה: הפילוסופיה הערבית־היונית.

---

1) הקדמתו לנר ד׳. 2) נר ג׳, כלל ד׳, ח״ה, פ״א. 3) שם. ועיין מו״נ, ח״ב, פ״ו. 4) בבא בתרא, ט״ו. 5) נר ג׳, כלל ג׳, ח״א, פכ״ד. 6) הקדמה לנר ד׳. 7) הקדמה למנורה. השוה דברי הרשב״א, מובאים בכותב לעין יעקב בב״ב, פרק הספינה. ועיין מו״נ, ח״ג פ״ג. 8) הקדמה למנורה. השוה רמב״ם בפירושו למשניות סנהדרין, פ״ז. ועיין בשו״ת הריב״ש ס׳ קע״א, ו„במבוא האגדות״ למהר״ץ חיות. 9) עיין בפרק א׳.

שנתאזרחה אצל חכמי ישראל הספרדים בכלל ואצל הרמב"ם „ארגז החכמות" 1), בפרט, פגשה על דרכה אויבת נוראה ועצומה, את הקבלה, שנתחדשה ע"י ר' יצחק סגי נהור ותלמידיו, ר' עזריאל, ר' עזרא ור' יהודה בן יקר. בתחלה, בעת שהיתה עוד הקבלה, בתמונתה החדשה, צעירה לימים, עשתה מלחמתה בסתר ולא היה קולה נשמע לעומת הפילוסופיה, שכבר רכשה לה אז ספרות שלמה ומתוקנה ורבים הלכו לאורה; אבל לאט לאט רכשה לה גם היא לבות רבים וספרות גדולה. וביותר נתחזקה מעת שנתגלה הזהר, העמוד התיכון של הקבלה, ע"י ר' משה די ליאון, במאה הראשונה לאלף הששי. בעת ההיא התלקחה המלחמה בגלוי בינה ובין הפילוסופיה. הקבלה הרגישה אז בעצמה די און לצאת ביד רמה נגד הפילוסופיה. אז התיצבו בגלוי זו נגד זו. בעלי הפילוסופיה טענו: „שכל דברי התורה נמשכים אחר החכמה" 2), „וכל עוד שתתעסק בחכמות הלמודיות ובמלאכת ההגיון, אתה מכת המתהלכים סביב הבית לבקש השער... וכשתבין הענינים הטבעים כבר נכנסת בפרוזדור הבית, וכשתשלם הטבעיות ותבין האלהיות כבר נכנסת עם המלך אל החצר הפנימית, ואתה עמו בבית אחד" 3). ובעלי הקבלה השיבו: אם כן הוא „לא הוצרך הקב"ה להגלות על הר סיני בקולות וברקים לתת לעמו תורה ומצות, שאין בהם יותר ממה שהשיג אריסטו בלי כל רעש ורעם גבורות" 4). בעת התסיסה הרוחנית הזאת נראה אבוהב בעומד תחת השפעתן של הפילוסופיה והקבלה יחד. פעם הוא כרוך אחרי הפילוסופיה, הרמב"ם נראה בעיניו כ„בחיר השם" 5) והוא מאמין ב„שכל הפועל" 6) של הפילוסופים. הוא סובר אז, כי „החסידים היתה מחשבתם נקשרת ב„שכל הפועל" 7), „ומלאך" הוא כח טבעי 8). וע"ד הכשוף והשדים הוא אומר: „שכל אלו הדברים הם הבלים ורוחות ודברי פתוים הנעשים לריקים, ובאמת אינן מעלים ולא מורידים, אבל יוכלו להזיק לאיש הנטבע בהם בכח דמיונו, שמדמה בהם ופועל בו" 9). „הנשמה היא מוכנת, לדעתו, בכח

---

1) הבונה, בכורות כ"ט. 2) המאירי בספרו משיב נפש. 3) רמב"ם במו"נ ח"ג, פנ"א. 4) ר' משה די ליאון בספרו הנפש החכמה, או ספר המשקל. 5) נר ו', כלל א', ח"א, פ"ג. 6) עיין מו"נ ח"ב, פ"י. ועיין כוזרי מאמר ה', סימן ד', ובמלחמות השם לרלב"ג מאמר ו', ח"ב. 7) נר ג', כלל ו', ח"ה, פ"ד. 8) עיין פרק ג'. 9) נר ב', כלל י', ח"ב, פ"א. עיין מו"נ ח"ג, פל"ז.

לבוא אל הפועל׳ 1), כדעת הפילוסופים 2). ובכלל מדבר אבוהב בכמה מקומות מספרו „מנורת המאור” ברוח הגיוני ופילוסופי 3). אבל לפעמים נראה כי השפעת הקבלה חזקה עליו, והוא מוצא אז בתורה סודות ורמזים ע״ד הקבלה 4). הס׳ איוב, לדעתו, „הוא אחד מסתרי תורה” 5), והאל מסר למשה „סוד שמו הגדול לשנות טבע המציאות בכל הדברים שיהא צריך לעשות” 6). הוא מאמין „שביום ראש השנה יש חדוש גם בעולם הנשמות” 7). והוא מפרש את המלה „זמירות” „מלשון לא תזמור; ולפי זה זמירות ר״ל זמורות, שכשם שהזומר בגפנים יקוץ כל הזמורות ויניח מה שראוי לרטב, כך הזמירות שאנו אומרים קודם התפלה יסירו ויקיצו כל המכשולות והעונות שיש לנו לפני השם יתברך, וכשבאה תפלתו שתהיה נשמעת ורצויה לפני השם” 8). „הקליפות” הן המעכבות את התפלה, לדעת המקובלים. „בהיות האדם נכנס להקביל פני ממ״ה ית׳ — יאמר המקובל ר׳י גיקטליא, בן זמנו וארצו של אבוהב — יש לו להבין ולדעת כי מן הארץ ועד הרקיע אין שם מקום פנוי אלא הכל מלא גדודים והמונים, מהם לטובה, מהם לרעה. ועל זה מיוסד שיר של פגעים „יושב בסתר עליון” וכו׳. וכל המחנות בין הארץ ובין השמים, והדוגמה כהולך במקום סכנה כך תפלתי עוברת בין אלו הכתות, ואם יש בו זכות לא יפגעו בתפלתו. ולפי זה הדרך תיקן דהע״ה הזמירות כדי לפנות דרך לתפלות לעבור, כי כל אותן הכתות הם כמו ענן המעכבין לעלות התפלה. ועל זה נאמר סכות בענן לך מעבור תפלה, וכהיות האדם מסדר הזמירות בכונה אז מסתלקין והולכין להם אותם המשחיתים. ונקראו זמירות מלשון זכרת הזלזלים במזמרות” 9). גיקטליא, שהיה תלמיד מובהק לר׳ אברהם אבולאפיא בעל החזיון והדמיון, השפיע, כנראה, על אבוהב, ודעתו ופירושו על „זמירות” העתיק כנראה מדברי גיקטליא, אם כי איננו מזכיר שמו עליהם כדרכו. כמו כן נכרת השפעת הקבלה על אבוהב בדבר ההשגחה האלהית הפרטית. לפי דעת הרמב״ם, תחול ההשגחה האלהית רק על יחידי סגולה „בעלי השגה”: „ולא תהיה אם כן ההשגחה האלהית

1) נר ד׳, כ״ב, ה״ב, פ״ג. 2) עיין בפירוש נרבוני למו״נ ח״א, פס״ח, וברמב״ם הלכות תשובה, פ״ה, ובפ״א משמנה פרקין, ובעקידת יצחק, שער ששי. 3) עיין בפרק ג׳. 4) עיין בפרק ב׳. 5) נר ה׳, כלל ג׳, ה״א, פ״ג. 6) נר ג׳, כלל ד׳, ה״ד, פ״ג. 7) שם ה״א, פ״ב. ועיין תקוני זהר, דף כ״ב. 8) שם כלל ג׳, ח״א, פ״ג. 9) שערי אורה.

בבני אדם כלם בשוה, אבל יהיה יתרון ההשגחה עליהם כיתרון שלימיתם האנושי זה על זה״ 1); ובעלי „שלימות האנושי״ של הרמב״ם הם בעלי המדע וההשגה, דבר שאין להמון חלק בו. ומי היא ההמון? „הם המון אנשי התורה, רצה לומר — עמי הארץ העוסקים במצות״; הם „הרוצים לבוא אל בית המלך ולהכנס אצלו אלא שלא ראו בית המלך כלל״ 2). עליהם לא תביט ההשגחה האלהית „שלא ראו בית המלך כלל״, ורק „האיש השלם בהשגתו אשר לא יסור שכלו מהשם תמיד, תהיה ההשגחה בו תמיד״ 3). הרמב״ם, כתלמיד מובהק של הפילוסופיא היונית האריסטוקרטית, מביט מגבוה על ההמון, הנראה בעיניו כבהמה, עזוב למקרה הזמן ועין ה׳ איננה צופיה עליו בכל עת ובכל שעה. הרמב״ם החוקר החושב מבקש חשבונות ושואל: מה האיש ההמוני כי תזכרנו? „ההשגחה נמשכת אחר השכל ומדובקת בו, מפני שההשגחה אמנם תהיה ממשכיל, ואשר הוא שכל שלם, שלמות אין שלמות אחריו״ 4). לא כן הקבלה בעלת הרגש. לדעתה, כי ישראל הם בנים למקום, על כלם תשגיח עין ה׳. „לא נקיף איניש אצבעיה מלתתא עד דמכריזין עליה מלעילא״ 5). וגם אבוהב מאמין בהשגחה פרטית כזו, ו„כשיראה אדם שיסורין באין עליו אל יחשוב שבאין במקרה״ 6), כי אם עפ״י השגחה מלמעלה. אמור מעתה, שעין ה׳ צופיה על כל, ולשוא הן חריצות האדם ושקידתו לרבות לו עושר וממון, „שהכל מאתו (השי״ת), וכל חריצות האדם הוא הבל ועמל בלי תועלת״ 7); ברצונו יתן, וברצונו יקח ממנו. לכן „אין לאדם לשום בטחונו כי אם באדון הכל שהיכולת בידו ויבקש ויתחנן ממנו, כי הכל נעשה ברשותו ובמאמרו״ 8). אבוהב מוצא רמז לזה במאמר חז״ל: „צא מדירת קבע ושב בדירת עראי״ 9). כי לדעתו „היתה כוונתם שבאה מצות סוכה ללמדנו שלא ישים אדם בטחונו בגובה ביתו וחוזק ותקונו, ואף כי יהיה מלא מכל טוב, ואל יבטיח בסיועת שום אדם אף על פי שיהא אדון הארץ ומושל בה, אבל ישים בטחונו במי שאמר והיה העולם..״ 10). בקצרה: „ישען אדם על עושהו ואל יבטיח בחריצות, ויהא

---

1) מו״נ ח״ג, פי״ח. 2) שם, פנ״א. 3) שם. 4) מו״נ, ח״ג, פי״ז. 5) זהר, יתרו, ס״ח. 6) נר ה׳, כלל ג׳, ח״א, פ״א. 7) נר ב׳, כלל ט׳, ח״ב, פ״א. 8) נר ג׳, כלל ג׳, ח״ג, פ״ד. 9) סוכה ב׳. 10) נר ג׳, כלל ד׳, ח״ו, פ״א.

שבע במה שחננו בוראו..." 1). גם ברכת הלבנה, הדעת, „היא לאמת אצלנו שהכל בא מאתו והוא ברא הכל ובמאמרו נעשה, ואל יחשוב שום אדם שיש ברשות שום נברא לעשות שום דבר בעולם טוב או רע בלתי מאמר קונו" 2); כי מה הוא האדם כשהיא לעצמו? מה הוא יודע ומה הוא מבין? „שהרבה פעמים בא לו לאדם דבר שנראה לו לכאורה שהיא רע לו, ומסבב לו טובה. ולפעמים בא לו לאדם מעט רע בדין של רחמנות, ונכנס לו במקום עונש גדול שהיה חייב"... 3). בכלל בני אדם כלם „הם בסומים: רואים ואינם יודעים מה רואים, שומעים ואינם יודעים מה שומעים, ומה שחושבים שבא לטובה פעמים יתגלגל ממנו הפכו, ומה שמדמין שבא לרעה פעמים שיסתבב שבא לטובה: על כן יודה על הכל ויברך לשם יתברך" 4). בכל פנה שהוא, אבוהב, פונה, הוא מוצא ראיות שהעולם אינו מתנהג ע"פ המקרה והטבע, רק השגחת אלהים מושלת בכל: „הוא יתברך שמו הדש יש מאין, ובידו לשנותו מן הטבע ולעשות בו הישר בעיניו" 5); „הוא אל שדי שודד המערכות ומשנה הטבע" 6). אבוהב מציג לפנינו את עם ישראל למופת על השגחת האלהים ולראיה שהיא „שודד המערכות ומשנה הטבע"—„ששמרם מידי שונאיהם עד ישקיף וירא ה' משמים ויושיעם תשועה נצחית" 7). הוא מעמיד את עם ישראל לעומת שאר האומות „שמקצתם נבטלו ומקצתם נטבעו באלהים"; לא כן עם ישראל „בכל זמן השגיח בנו שלא יעשו בנו כליה. ואף על פי שבעונותינו נגזרו עלינו גזירות רבות לא הניחנו הקב"ה למקרים המזומנים בעולם, וגם לא נתננו מכל וכל ביד אויבינו לעשות בנו כרצונם, ומכל הצרות הצילנו, ומכל הגזירות הוציאנו" 8).

אבוהב יודע להעריך את גודל הבטחון באלהים, והוא מאמין שיש לפעול הרבה בכח זה. אם „ישים אדם לבו לשם שמים ולא יחמוד בממון שלא כדין", אזי „האל יתברך יזמין דרכו כדין" 9), והוא מוצא בזה אחד מעקרי שלמות האדם. כמו בן מרים אבוהב על נס את המחשבה, והוא רואה אותה בתור מניע גדול לכל כחות האדם, כי אם האדם מטהר את מחשבתו יוכל

1) נר א', כלל א', ח"ב, פ"ה. 2) נר ג', כלל ד', ח"א, פ"א. 3) נר ג', כלל ד', ח"ג, פ"ד. 4) שם. 5) נר ג', כלל ד', ח"א, פ"ב. 6) שם. 7) שם. 8) שם. 9) נר א', כלל א', ח"ב, פ"ה.

לפעול בזה הרבה והרבה. הוא אומר „יש כח במחשבת האדם, אשר באה ממקור הנפש השכלית שנמשכה מן העליונים, לחזור ולעלות ולהגיע עד מקום מוצאה. וכך היו נוהגים החסידים הראשונים, כי לעולם היתה מחשבתם נדבקת בעליונים . . . עד שהיו מושכים האור הבהיר למטה ומוסיפין ברכה, בכח מחשבתן, בדברים שהיו חפצים ורואים שהיה הצורך בהם לשם שמים. וזהו סוד צפחת השמן של אלישע וכד הקמח של אליהו, ודברים אחרים רבו מספר . . . סוף דבר, בדבוק מחשבותם למעלה היה בהם כח לעשות כל כוונתם אם טוב ואם רע" 1). ובזה נמשך אחר הזהר שאומר: „כל מלין דעלמא אולין בתר מחשבה והרהורין. ועל דא: והתקדשתם והייתם קדושים, בגין, דכל קדושין דעלמא אפיק ומשיך בהרהורא טובא" 2). אבוהב גם הוא מאמין כי „כל מלין דעלמא אזלין בתר מחשבה", והיה „בהתחבר האדם אל אשתו, ואם דמיונו ומחשבותיו עוסקים בדברי חכמה ומדות טובות והגונות ובצניעות, הנה אותו הדמיון שבמחשבתו יש בו כח לצייר הצורה בטפת הזרע, כפי שהיה מדמה בשעת החיבור, בלי ספק" 3).

ה.

הקבלה, מעת הגיחה מרחם התעלומה ותשם לה כתר בכנפי הסוד והרמז, שונאת היא את החיים החמריים תכלית שנאה, ובעיני בוז ומשטמה תביט על העולם הזה בכלל ותכנהו בשמות נמבזים: „עמק עכור", „בור שחת", וכדומה. היא משתדלת בכל האמצעים להרים את האיש הישראלי „מחצר האשפות" הזה ולהכשירו לחיות רק חיי שמים. „ההוא גברא דלא איתגעי ולא יתענג בעינוגין דעלמא, יאמר הזהר, אלהים לא תבזה ביקרא איהו לגבייהו . . . רוח מסאבא לא יכול לשלטאה עלייהו" 4); „שאי אפשר לאדם להיות דבק בשמחת קונו כל עוד שהוא שמח בשמחת העולם ובמאכל ובמשתה" 5). „כל תענוגי העוה"ז נמשכו מהקליפות" 6), לכן „אין ראוי לשמוח בשמחת העוה"ז שבולם

1) נר ג', כלל ו', ח"ו, פ"ד. 2) מובא בראשית חכמה, שער הקדושה, פ"ה. 3) נר ג', כלל ו', ח"ו, פ"ד. 4) זוהר, מובא בראשית חכמה, שער התשובה, פ"ד. 5) ראשית חכמה, שער האהבה, פ"י. 6) שם, שער הקדושה, פ"ד, בשם הזהר.

עבורות" 1). בקצרה: החיים יהיו כלא היו והאדם ישתדל למרר את מנעמיהם ולהפוך מתוק למר. והחיים החברתיים: הם יעשו רק על טהרת הקדש, ו„בכל מה שיהנה בעוה"ז לא יכוון בהנאתו אלא לעבודת הבורא" 2). „אפילו דברים שהם של רשות, כגון האכילה 3) והשתיה וההליכה והישיבה והקימה והתשמיש והשיחה וכל צרכי גופך, יהיו כלם לעבודת בוראך או לדבר הגורם לעבודתו" 4); כי ב„כל אבר בעי בר נש לאמלכא בקב"ה" 5), ו„כל עובדוי יהון לשמא דקב"ה" 6).

השקפת־החיים הזאת של הקבלה פעלה על אבוהב פעולה נמרצה, וגם הוא מצא כי החיים החמריים אינם שוים כלום. „כל מי שיש לו דעת להבין יביט ויראה איך חיי העוה"ז הבל ורעות רוח בכל מה שיעמול תחת השמש, ואף על פי שיתמידו חיי הגוף יחשוב איך ימיו כצל עובר, וטוב לו למות או ליהרג קודם זמנו ותחי לעולם נפשו, ולא שיהיה גופו זמן מועט ויהרוס אמונתו ויכרית נפשו לעד; על כן יש לו לאדם לפתוח עין שכלו וימאס בהבלי עוה"ז" 7). ו„הדעת מחייבת שכיון שיש לאדם למות על כל פנים בעוה"ז, טוב להקדים בזמן כדי שיקנה חיים נצחיים ולא יאבדם למען חיי שעה" 8). כי מה המה החיים? שנאה, קנאה ורדיפות אחר הכבוד מעבר מזה, ותאוה, חמדה וכל פריצת מוסר מעבר מזה, ובלעדם אי אפשר להיות את החיים והיתנות מטובם, האם לא טוב אפוא להתרחק „מחמדת עולם אובד" זה? כי המות בני אדם ורדיפתם אחר הנאות העולם גורם להם לחונות חבריהם בכל עסקיהם ובמשאם ובמתנם ובסחורות" 9), ו„בחמדתם הגדולה יבאו לסמות עיניהם ולישבע בשקר" 10). מדוע אפוא „יאבד עולם נצחי למען הנאה מועטת" 11)? „כל מי שרוצה לראות אמתת החיים ועמידתו,— אומר אבוהב - יבין למה נברא האדם ולמה הבדילו בוראו מכל נבראי עולם השפל ויצרו בצלם אלהים ובעולם מלא ונתן עצי הגן בידו עם כל ברואי מטה, ונתן ברשותו לאכול מעץ־

1) ראשית חכמה שער האהבה, פ"ו. 2) ר' יוסף קארו בשלחן־ערוך או"ח, סימן רל"א, סעיף א'. 3) האר"י, אבי הקבלה המעשית, מצא רמזי לאכילה שתהיה לשם שמים: לחם בגימטריא ג' פעמים הויה, מלח בגימטריא ג' פעמים הויה, מאכל בגימטריא הויה אדני (כתבי האר"י). 4) לבוש התכלת סימן רל"א, סעיף א'. 5) תקוני הזהר, ק"ל. 6) זהר, פרשה קרח, קע"ח. 7) התימתו לנר א'. 8) נר א', כלל א', ח"ב, פ"ב. 9) שם פ"ה. 10) נר ב', כלל ב', ח"ב, פ"ג. 11) נר א', כלל א', ח"ג, פ"ד.

החיים שהיא חכמה עליונה, להבדיל בין האמת לשקר, והוהירו מעין הדעת שהוא להבחין בין טוב לרע, שהוא חכמה מדינית. ואף על פי שחטא בהטות עצמו לידיעת טוב ורע בעוה"ז, נשאר לו אפשרות פן ישלח ידו ולקח גם מעין החיים ואכל וחי לעולם לולא שיש לאדם מונעים רבים שנקראו כרובים ולהט החרב המעכבין לאדם מלדבק תמיד בתורה שהיא עץ החיים" 1). ומי המה „המונעים הרבים שנקראו כרובים ולהט החרב"? ע"ז משיב אבוהב: החיים, התאוות הגשמיות! החיים מעבירים את האדם על דעת קונו ועומדים תמיד לשטן על דרך העולה אל אלהים „שהטבע מחייב שהגוף מושל על הנפש ברוב. לפי שהגוף בתחלת בריותו מתאוה תאוות גופניות. ולזה רמזה תורה לפתח חטאת רובץ, והנשמה היא מוכנת בכח לבוא אל הפועל, ולזה צריכה הכנות גדולות במדות מושכלות. נמצא שכפי טבע המציאות הגוף הולך בתחלה על הנפש, ולזה אמרה תורה שהוא תמונה לאדם שיאכל וחי לעולם. וע"כ המשיל החכם את הגוף למלך זקן וכסיל, והשכל — לילד מסכן וחכם, ובני אדם בעורון לבם אינם משיגים אמתתו של העולם, ויושבים בחשך וצלמות בהיותם שטופים בהנאת עוה"ז" 2). הוא הדבר אשר אמרתי: אבוהב רואה בחיים החמריים אויב נורא ומסוכן לתורה ועבודת ה'. הוא צופה ומביט על העוה"ז המלא שקר וכזב וכל מדה רעה ומסוכנת; טובתו לא טובה ורעתו לא רעה 3)- וניתע לאחור. עצתו איפוא שכל בן דעת יתרחק ממנו בכל האפשר: „טוב לאדם לענות את גופו ולהכניעו ולמרקו בעוה"ז שהוא כצל עובר, כדי שיבא בשלום ויתעדן ויחי לעוה"ב הנצחי האמיתי" 4). והדברים המוכרחים לקיום הגוף? המה יעשו רק על טהרת הקודש, שיתכון בהם האדם, לא להתענג ולמצוא עדן לגופו, כי אם „כדי שיהא בריא ללמוד וללמד, להבין ולהורות, להשיג האמיתות ולהדבק בדרכי האל יתעלה, כדי שיזכה לחיי עולם. ולזה אמרו חז"ל, פ' הרואה, שפירשו „בכל דרכיך דעהו (משלי ה')": ואפילו לדבר עבירה. כונתם שאפילו כשיתעסק בצרכי הגוף שהן נקראין עבירה, שיהא כונתו לתכלית האמיתית. ועל זה אמר: וכל מעשיך לשם שמים, ר"ל שלא יתעדן להנאתו" 5). במובן, שגם אין לשחוק ולשמוח

---

1) הקדמה לנר ד'. ועיין מו"נ ח"א, פ"ב. 2) נר ד', כלל ב', ח"ב, פ"ג. 3) עיין נר ג', כלל ג', ח"א, פ"ג. ועיין נר ד', כ"ג, ח"ב, פ"ד. 4) נר א', כלל א', ח"ב, פ"ב. 5) שם פ"א.

בעולם הזה „והרגיל בשחוק הוא מקוצר דעת ומקלות ראש, והוא מביא להרגל ליצנות והרגל עבירה" 1). אבל גם העצבות אינה טובה, לא מפני שממררת את החיים—כי החיים כשהם לעצמם מה המה?—אלא מפני ש„מתוך העצבות אינן יכולין לכיין בתפלתם ולהעמיק בדעות הפנימיות... על כיוצא בזה אמרו: מצוה לשמח את עצמו לשם שמים... וגם כן אמרו: כי בימי השמחה לשם שמים ולעבודת הבורא מצוה לשמח את עצמו ואת אשתו ואת בני ביתו, ובלבד שלא תהי לשכרות ולא למלא כרס אלא לכבד את המועדים. וזה היה מנהג של חסידים הראשונים ואנשי מעשה במועדי ה', שהיו מחלקין היום חציו לה' וחציו לכם, ועל הכל היתה השמחה ביום ש"ע וביום־כפורים 2), שהיו מרבין בימים האלה בשמחה לשם שמים. ועם כל זה עתה שבעונותינו חרב מקדשנו וגלה תפארתנו, אין לנו להרבות בשמחה יתירה" 3). בקצרה: הכל יהיה לשם שמים „השמחה לא תהיה אלא לשם שמים", „שמחת הרגל תהיה לשם שמים" 4), ו„העונג שבת" „צריך שיהא לשם שמים" 5). בכל צריך היהודי להיות רק רוחני, להיות על הארץ חיי שמים. חיים רוחנים, „להיות גופו עובד לשכלו" 6).

אבל אבוהב, כאמור, אחז את החבל בשני ראשיו: הוא מראה פנים שוחקות להפילוסופיה והקבלה יחדיו. אם השקפתו זאת על החיים, שהבאנו, היא השקפה קבלית קצונית שאי אפשר לכל אדם לחיות על פיה, והיא מסוגלת ביותר ל„אנשי סגולה", להסידים ואנשי מעשה, — נראהו לפעמים הולך בתורת החיים אחר הפילוסופיא, והשקפתה לו לקו. הוא מיעץ אז „שיהא האדם הולך בדרך האמצעית: שיאכל מה שיש לו לאכול בשוה, וישתה מה שיש לו לשתית בשוה. ואם יראה בטבעו שנוטה אל המותרות יתענה בשוה" 7). אבוהב הולך בזה בשיטת הרמב"ם, שהיא שיטת אריסטו, שכל הדרכים הקיצוניים מסוכנים המה, וטוב רק הדרך האמצעי, הוא שביל הזהב. „ואם בשום זמן נהגו קצת מהחסידים בעינוי גופם: בצומות ובעזבם מלאכול בשר ושתה יין, ובהרחקת הנשים, ובלבישת צמר ושער לא היה, אלא בראותם

1) נר ב', כלל ה', ה"א, פ"א. 2) בלי תפוגה טעות ספר הוא וצ"ל: הפורים. 3) שם, פ"ב. 4) נר ג', כלל ד', ה"ו, פ"ט. 5) שם וז"ו, פ"ו. 6) נר א', כלל א', ה"ב, פ"א. 7) נר ה', כלל א', ה"ג, פ"א.

נטות לבם בשום זמן אחר המותרות הקצה האחרון... ואולי שעשאוה לקבל יסורין על עצמם, כדי למרק שום הרהור, או שגיאה שבאה לידם״ 1). אבל היו גם „סכלים בעולם, שבשראו אלו הפעולות להסידים ולא ידעו כוונתם, חשבו שהן מדות טובות, ושאם יענו במותם גופתם בכל מיני ענוי, שיקנו לעצמם מעלה ומדה טובה ושיקרבו בזה לאל יתברך, כאלו הוא שונא את הגוף ורוצה להאבידו... מה שלא היה רצון תורתנו, שהיא תמימה משיבת נפש ונאמנה ומחכימת פתי״ 2). בדבריו אלה, שהם דברי הרמב״ם 3), אם כי לא זכר שמו, בדרכו, נוטה אבוהב מהשקפתו הראשונה, הקבלית, על החיים, ודעתו כאן כי אין הקב״ה בא בטרוניא עם האדם 4) ואינו „שונא את הגוף ורוצה לאבדו״. והיה באשר יחטא האדם לאלהים וישוב אליו, לא צותה התורה ענוים וסגופים להחוטא. התשובה שצותה לעשות „היא קרובה וקלה יותר מכל אותן שנוהגים כל האומות; כאשר יחטאו והולכים לכומריהם לבקש עצה על דרכי התשובה, אומרים להם שיתענו ימים רבים וילכו מעבר לים יחפים ועיפים ויגעים, ושילקו את גופם בשוטים של ברזל ועינוים אחרים גדולים מאד, אך תורתנו הקדושה חסה על ישראל בעצמם ולא רצתה להרבות בתעניות ובעינוים רבים״ 5). ועל כן אמרה התורה (דברים ל׳): „כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאת היא ממך ולא רחוקה היא״; „שלדבר התשובה אינו צריך ללכת אל עבר הים, ולא לעלות למקומות גבוהים הנמשלים לשמים... „כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו״; ר״ל שיתודה בפיו וינחם בלבו ולא ישוב עוד לעשות כבראשונה. ואף על פי שמצוה זאת פירושם ז״ל על התורה בכלל, אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ופשט הפסוק מדבר בתשובה, ותלה הענין שיהי׳ פיו ולבו שוין כשישוב מחטאו״ 6).

---

1) נר ה׳, כלל א׳, ה״ג, פ״א. 2) שם. 3) בפרק ד׳ משמונה פרקיו. 4) עיין מסכת ע״ז ג׳. 5) נר ה׳, כלל ב׳, ה״א, פ״ד. 6) הקדמה לנר ה׳.

ו.

עד הנה ראינו לדעת השקפת אבוהב על האדם ביחוס אל החיים, השקפה בעלת שני פרצופים: פיסימיות מעבר מזה ואופטימיות — מעבר השני. ועתה נראה השקפתו על האדם ביחוס לעצמו, לה„אני" שלו, היינו להשתלמות השכלית והמוסרית. „האדם החסיד, אומר אבוהב, הוא השלם במעלות המדות ובמעלות השכליות והמעשים הרצוים המתמידים ממלטים את הנפש מהפכיה ומגיעה אותה אל השלמות" [1]. ואיזו הנה „המעלות השכליות"? — „ללמוד וללמד, להבין ולהורות, להשיג האמיתית [2] ולהבין החכמות העליונות ולהדבק בשכל הפועל, ובמיתת הגוף שתשאר הנפש דבקה למעלה" [3]. כדי להשיג שלמות כזו צריך האדם לשקידה רבה בלמודים, ובשם שמי „שהשקת נפשי באשה אחת ישים גופו ונפשו בסכנה, כדי להשיג את שאהבה נפשו, ולא יעשה מעט מזעיר מזה אם לא אהב אותה, בעבור שאמרו לו שישיג כבוד או עושר בעבורה; כן אם האדם ישקוד בלימוד מאהבה יעזוב בעדו כל העדונים וההנאות שבעולם וידבק בלימוד, עד שיצייר בלבו המושכלות ומן הראשונות יבא לשניות ומן השניות ללמודיות, ומן הלמודיות יבא לטבעיות, ומן הטבעיות לאלהית, מדרגה אחר מדרגה, עד שיעלה בסולם כפי גודל השגתו. ובכל זה יבא לו כפי החשק אשר יחשוק בחכמות" [4]. „ואחר שיוכל להשיג בזה, אל יוציא כל ימיו במקרא ובמשנה, אלא בכל מה שיוכל להשיג" [5]. אבל לא במדע בלבד ישתדל האדם להיות שלם, כי ההשתלמות השכלית והמוסרית, שתיהן יחדו נחוצות לאדם השלם; „וזו היא גזירת התורה, ובזה הסכימו ג"כ הפילוסופים האלהיים באמרם: כי במדע ובמעשה תדבק הנפש בעולם העליון. וכן אמר אריסטו: אין החפץ המבוקש לדעת בלבד אלא לדעת ולעשות" [6]. „הרי העולם תלוים באלו הג' עקרים: הא' סור מרע, כי לפי שראשית תאות האדם היא לחטוא, כאשר רמז הכתוב באמרו „לפתח חטאת רובץ"... ע"כ היסוד הראשי היא סור מרע. והעיקר הב' להרגל בטוב, כי אף על פי שיסור

1) נר ג', כלל ג', ח"ה, פ"א. 2) נר א', כלל א', ח"ב, פ"א. 3) שם. ועיין מו"נ ח"ג, פנ"א. 4) נר ד', כלל ג', ח"ב, פ"א. 5) שם, כלל א', ח"א, פ"א. 6) נר ג', כלל ג', ח"ה, פ"ג.

מרע, אם לא ידבק בטובה האמיתית ישאר כבהמה שאינה חוטאת ואינה צודקת, ע"כ הוצרך לאמר: „ועשה טוב". והעיקר הג' לבקש שלום, שאעפ"י שיעשה טוב הוא לבדו לו, ולפי שהאדם מדיני בטבע צריך לרדוף אחר בקשת שלום וענוה, כדי שיהא שלם בכל, ויסייע לקיום אנשי המציאות, ע"כ הוסיף לאמר בקש שלום ורדפהו" 1). „טבע מציאות בני אדם מתחייב שישבו ביחד וישרתו אלו לאלו בכל עבודתם ובכל צרכיהם, על כן ישובו של עולם הוא בקירוב דעות ואהבה ואחוה שיש ביניהם, והסכמה ודעת אחד ומשפט אחד; לפיכך כל מחלוקת שיארע ביניהם היא השחתת הישוב" 2). רק שלום וסבלנות נחוצים לחיי החברה כי „השלום והסבלנות נאה לכל דבר" 3), ומי האיש „החפץ חיים של שלום ירחק עצמו מן הקטטות, ויסבול לכל אדם, ואל יבא לידי מריבה וסכנה" 4). „ואעפ"י שיראה לחברו שרוצה לחלוק עמו שלא כדין, יתרחק ממנו ואל יטה אזנו לכל דבר, ולא עוד אלא שלא יצעוק עליו אעפ"י שעושה לו שלא כדין" 5). גדולה היא „תועלת מי ששומע בחרפתו ואינו משיב, שגורם שלא יחרפהו שנית, ועל זה אמר החכם: לעולם לא חרפני אדם יותר מפעם אחת, כי בפעם הראשונה אסבול חרפתו כדי שלא יחרפני שנית" 6). ובאשר האדם הוא מדיני, טבעת אחת מהשלשלת הגדולה של האנושיות כלה, עליו להשתדל שיהיה קשור בקשר של קיימא להאנושית ולא יתרחק ממנה. עליו להתרחק איפוא מכל המדות הרעות המשחיתות את חיי החברה. עליו להתרחק מן ה„קנאה", המדה הרעה המכלה את הנפש והגו ומפרידה בין אחים, ואפילו מ„קנאת סופרים", „אעפ"י שמדה זאת גורמת לו להיטיב כמו שאמרו ז"ל: קנאת סופרים תרבה חכמה 7), טוב היה לו לעשות הראוי בנדבת לבו ומאהבה ובלב שלם מלעשות בקנאת אדם" 8). — אם חברו גלה לו סודו אוי עליו להסתירו ולא לגלהו: „שאלו לחכם אחד: האיך אתה בכיסוי הסוד? אמר להם כשיגלה לי אדם סודו אני חוצב לו קבר בתוך לבי להיות שם לעולם. מעשה בחכם אחד שהפקיד סודו אצל אדם אחר, אמר לו: ההבנת את דברי? אמר לו כבר שכחתי מה שאמרת לי, ר"ל—

---

1) הקדמה למנורת המאור. 2) נר ב', כלל ז', ה"א, פ"א. ועיין מו"נ, ח"ב, פ"מ. 3) נר ב', כלל ז', ה"א, פ"ב. 4) נר ב', כלל ז', ח"ב, פ"ב. 5) שם, פ"א. 6) שם, פ"ב. 7) ב"ב כ"א, כ"ב. 8) הקדמה לנר א'.

היי בטוח שהסירותיהו מלבי שלא יצא מפי לעולם" 1). — האדם צריך לשמור את פיו ולשונו ו„לדבר אלא בדברים שכלם תועלת ובלשון נקיה" 2), ומה גדול הוא הנזק לחיי החברה אם אחד ממנה מנבל את פיו. „ולא די לו, למנבל את פיו, הנברא לטהרה, אלא שהוא נתעב בעיני הישרים והטהורים בעזבו הבושת והצניעות, שהם מדות מיבחרות שהובדלו לישראל, זרע הקדש, והסימנים שבהם נכרים מכל האומות, והולך בדרך זרים עזי פנים ונבלים ומבלים, והלל את שם קדוש ישראל, ומעיד בעצמו שאין לו חלק באומה הזאת שהם נקראים עם חכם ונבון, ויאמרו עליו שלא עמדו רגלי אבותיו על הר סיני" 3). „וכל הקובע עצמו בשיחה בטלה ובהרבות בה דברים בלי תועלת, מדמה עצמו לבהמה שאין לה דבור מאחר שמוציא דבורו בשאין צורך, וברבות הדברים יבא לדבור של חטא" 4). הלשון נבראת רק „לדברים שהם קיום והעמדה לגוף ולנפש", והיה „בהוציא האדם בלשונו דברים המזוהרים והנמאסים והמזיקים מתחייב גופו ונפשו למות" 5). וכל שכן „שצריך אדם ליזהר שלא יוציא דבר מגונה מפיו בפני בנו, וכ"ש שלא לעשותו, כדי שלא ילמוד בנו ממנו, אבל ישתדל להרחיקו מן הביעור ומן הדומה לו, אפילו שלפעמים נוגע בו האב, יזהר יותר מפני בנו; אבל יקרבנו למדת החסידים וירחקנו מן האיבה והקנאה והמריבה. אם יחרפהו אדם או יכהו יעלים הדבר מבנו, כדי שלא יכנס עצמו בסכנה בקנאת כבוד אביו. אמרו: מעשה בחסיד אחד שהיה מתוכח עם חברו בשער אצל הדיינין, והיה בנו אצלו, והיה בעל דינו מחרפו ומגדפו ואומר לו עשית כך וכך, והיה אומר דברים מגונים ומכוערים עד מאוד. שמע בנו חרה אפו ובקש להתקוטט עם אותו האיש, בעל דינו של אביו. וכשהרגיש אביו בדבר, א"ל — בני, למה חרה לך? אם אמת היה הדבר ועשיתי אלו הדברים המכוערים שאמר עלי, למה תתקוטט עמו? אני הוא שעשיתי שלא כדין, וראוי אני לשמוע חרפות וקללות על מעשי הרעים. ואם לא עשיתי אותם הדברים המכוערים למה תחוש לדברים בטלים שאמר? הנח לו ויאמר מה שירצה, כי השי"ת יודע נסתרות, יודע שהוא אומר דברי שוא ודברי כזב" 6).

1) נר ב', כלל ד', ח"ג, פ"א. 2) שם, ח"ג, פ"א. 3) שם, פ"ב. 4) שם כלל ה', ח"ב, פ"א. 5) התימה לנר ב'. 6) נר ג', כלל ב', ח"א, פ"ג. השוה ספר הסידים סי' תר"נ.

ובאשר האב והאם, לוקחים חלק בחנוך בניהם, לכן החובה על האדם לבחור באשה „משכלת ויודעת ליסר את בניה שיהיו הגונים. וילמדו מטבעה וממדותיה" 1) — .

הנה כי כן נראה עד כמה השתדל אבוהב ללמד דעת את האדם, בתור חבר להחברה הגדולה, האנושיות כלה. ולהזהירו לשמור עצמו לבלי הביא שום נזק לחיי החברה. אבל לא רק בשלילה כי אם גם בחיוב הורה את הדרך הטובה והמועילה לחיי האדם. הוא יועץ לא רק מה „שלא לעשות', כי אם גם „מה לעשות'. מה יעשה האדם בשביל החברה? „יעשה לכל אדם לפנים משורת הדין כדי שלא יגע בשום עול והגם. . . יהי' בקי בכל דברי מוסר ובהנהגת המדות עם כל אדם' 2). „ויזהר לחבירו ויהא חביב לו דברי חבירו כדברי עצמו, שזהו שורש לרוב המסורים הכתובים בתורה מהמצות המעשיות לאדם עם חברו, שהם נכללות בפסוק ואהבת לרעך כמוך. . ." 3). המצות האלה הן: „לגמול חסד עם כל אדם, ולהשיב המשכון לנצרך לעתים ידועות, ולעזוב מעל בהמת חברו, ואף על פי שהוא שונא לו, ולהקים, ולהשיב אבדה, ושלא ישנא את אחיו בלבבו, ושלא ינקום, ושלא ינטור, ודברים אחרים כאלו שהם משפטים צדיקים הנכללים בתוך סוג אחד, והוא ואהבת לרעך כמוך" 4). ו„כשתאהב אהוב על מדות אוהביך ואל תאהב על מדותיך, וכשיכוין כל אחד משניהם להפיק רצון חברו יהיה כונת שניהם ביחד דבר אחד בלתי ספק ותרבה האהבה ביניהם' 5). מאוהב כוח על האדם לקבל גם „דברי תוכחות וחירופין כי לטובתו הוא מתכוין כדי להחזירו למוטב ולמונעו מדרך רעה" 6). והאיש המצטיין במדות טובות וישרות כאלו, גם מעלותיו השכליות תתפתחנה באופן היותר טוב וראוי, כי „כשהשכל הנאות נאצל על מי שהוא בעל מדות טובות ושלם בדרך ארץ ורודף אחר אהבה ושלום עם בני אדם—השכל שהוא קנוי ממנו, אין לו מניעות כדי שלא יגיע ויחזור אל המקום אשר נחצב משם שהוא השכל הפועל. —אבל כשהאדם הרגיל עצמו במדות לא טובות ואינו משיג דברים הנקראים דרך ארץ, או אינו רוצה להתעסק בהם, אפילו כפי מוגו השיג כמה שכליות והיה עמלו בתורה, מונעות לו מדותיו אלהיות שלם. . . שידיעת דרך־ארץ ויושר המדות מדריך לאדם

1) נר ג', כלל ו', ח"ב, פ"א. 2) שם, כ"ה, ח"ה, פ"א. 3) הקדמה לנר ו', 4) נר ו', כלל ב', ח"ב, פ"א. 5) נר ו', כלל ב', ח"ב, פ"א. 6) שם.

להיות שלם בתורתו... על כן כל הרוצה להיות שלם במדותיו ובריא לעבודת בוראו ומרוצה לעם ונקי מהשי"ת ומישראל — ילמוד בדברי דרך ארץ ויאהב לכל אדם" 1).

זאת תורת היהודי־האדם, לפי השקפת אבוהב, האדם ה„שלם במעלות המדות ובמעלות השכליות".

תרס"א.

1) הקדמה לנר ו'.

רבי ישראל מברונא *).

א.

במה צרות ומכאובים, כמה יסורים ופגעים רעים סבל ישראל בימי הבינים! כמה דפים כתובים במה ודם נמצאים בספר תולדתנו, המספרים לדור את התלאות הרבות שמצאוהו בימים ההם. אבל ההשגחה התולדית לא עזבה אותו כליל. גם בעתות בצרות האלו דאגה לקיומו ומעמדו, ומבין החשכה והאפלה, שסבבה אותו מכל עברים, הבריקו גם קרני אור. ואם בידה האחת שללה ממנו טוב עינג החיים הארציים, הנה בידה השניה העניקה אותו חיים רוחניים והקימה לו ממנו מורים ומדריכים, אשר נטעו בקרבו תורת אֵל, ואשר בה מצא תמיד, בכל עת ובכל מקום, מרגוע לנפשו הנלאה, ונחמות ותקוות לעתיד.

אחד מן המורים הגדולים האלה היה רבי ישראל ב״ר חיים מברונא (Brünn). הוא נולד סמוך לשנת ה״א—ק״ס. בילדותו למד תורה מפי הגאון ר׳ דוד סווידניץ, „אשר גדלהו בחיקו״ 1), ואח״כ היה תלמיד מובהק של הגאונים המפורסמים ר׳ יעקב מוייל 2) ור׳ ישראל איסרלין 3). בעיר ברין ישב על כסא הרבנות עד שנת רט״ו בערך 4) ויצא לו שם לתהלה ובאו לפניו שאלות גם מרחוק 5). בשנת רט״ז התישב בעיר ריגינשבורג אשר שם נשא אשה 6). במקום החדש הזה רצה ר׳ ישראל להורות ולדון ולנהוג ישיבה כאשר הסכין, והנה קפץ עליו רוגזו של ה״ר אנשיל, תלמידי זקן, אשר ישב שם מכבר „ותפס כאן ישיבה, ורבנים ולומדי העיר היו תלמידיו ונקיט בלביה למיהמי ביה למיתב גמין והליצות ולנהוג שררה ומילי דרבנות״ 7), אם כי גם הוא לא נתמנה מטעם העדה לרב ומנהיג והיה כאחד מתושבי העיר לעול ומס 8). ר׳ אנשיל ראה אותו כמסיג גבולו

---

*) נדפס בס׳ היובל לנ״ס.

1) שו״ת מהר״י מברונא רפ״א. 2) שם סימן ל״ב, נ״ו. 3) ד״ר גידעמאן „התורה והחיים״ ח״ג צד 12. 4) עיין „דור דור ודורשיו״ ח״ה, צד 202. 5) עיין שו״ת מהר״י מברונא סימן כ״ה. 6) שם סימן רנ״ג. 7) שם. 8) דור דור ודורשיו ח״ה, צד 202.

ויורד לחיים, ור' ישראל מברונא אחרת חשב. הוא סובר, „דהיכא דאיכא רב בעיר דיהיב גטין ונוטל שכר, ובא ת"ח אחר לאותה עיר אפילו שלא להתישב שם ורוצה ליתני בזול יותר, או בחנם, לא מצי לעכב עליו... וכ"ש אי ת"ח תגינא יהב מסים ועולים כשאר בני העיר. דאז ודאי ממש כבן העיר ויש לו חזקה לרב בתרא כמו לקמא, וכ"ש כשבא לעיר ע"י חיתונים דנסיב אשת בההוא מתא, דאמרינן הבעל כאשתו" 1). וכל אלה הדברים היו אצל הר"י ברונא: הוא נשא שם אשה ונשא בעול מס העדה. הדין והדברים האלה באו לפני הגאונים בעת ההיא והסכימו שהצדק עם מהר"י ברונא. ר' יעקב וויל כתב: „שיש חזקה למהר"י ברונא כמו למהר"ר אנשיל בכל דבר, הן ליתן גטין וחליצה כו', ושום אדם לא ימחה בידו" 2). ועמו הסכים גם ר' ישראל איסרלין 3), ועוד גאונים.

אבל אחרי כל הסכמות הגאונים לא ישב ר' ישראל במנוחה בעדתו החדשה, ומעטים היו האנשים הנוחים אחריו. רוב בני העדה אשר נטו אחרי ר' אנשיל רדפו אותו בכל מיני רדיפות ובזיונות, „ונעשה בב"ה במקום מושב מהרי"ב צלמים; וכן נכתב על מקומו: אפיקורוס, וכמה חרופים וגדופים וגילות, אשר לא נשמע מעולם כהנה אפי' לאדם כ"ש. וכן נעשה פעמים ושלש שנחקקו על מקומו צלמים, ונכתבים בנתר על מקומו" 4). „פעם אחת — מספר ר"י ברונא בעצמו, — דרשתי ויצא אחד מן הריקנים ויצאו אחריו רבים" מביהמ"ד 5). אבל הוא לא היה מן השומעים חרפתם ואינם משיבים, ותבע את עלבונו מן היוצאים: „וגלותי אותו ראשון, ואח"כ האחרים", וכאשר קבלו עליו לפני הרבנים השיב: „די להם שלא נדיתי אותם" 6).

ואת הדבר הנורא הזה עשה אמנם לאיש אחר, ר' ולמוני. ר' ישראל נקם את נקמתו ממנו והחרימו על אשר ספרו לו ש„חרף וזלזל אותו ונוקש באמרי פיהו" 7). לשוא בקש ר' ולמוני רחמים „וצווח כי כרוכיא לעשות ככל אשר יגזרו עליו בכל בית-דין שירצה ר"י ברונא. גם היה מוכן לעשות ככל מה שיצוה בנו ר' מנשה". אולם ר"י עמד על דעתו, והעלה מתוך פלפולו „דציית דינא לא מועיל באפקרות" 8) והחרימו, ורבושו החרם

1) שו"ת מהר"י מברונא, סימן רנ"ג. 2) שם. 3) פסקי מהרי"א, סימן רכ"ו. 4) שו"ת מהר"ם מינץ, סימן ע"ו. 5) שו"ת מהר"י מברונא, סימן רל"ז. 6) שם. 7) שו"ת מהרי"ק, סימן קס"ה. 8) שם, סימן קס"ט.

לאוצר המלכות, כי „ידוע ומפורסם שכל מי שהיה בנדוי שלשים יום שממונו מוכתב למלכות׳ 1). ועוד לא בוש להודיע כ״ז במכתב להגאון מהרי״ק. הדבר הזה נגע עד לב האהרון. ואם כי ידע את ערכו של ה״ר ישראל, כבדהו מאד ובנהו: „שר גדול בישראל, מופת הדור, גבורותיו מי ימלל ואין גומרין בו את ההלל׳ 2) — בכל זאת לא נשא את פניו ויצא לריב אתו בשביל זה בגלוי. הוא הראה לדעת כי לא טוב עשה, ויסתור את כל בניני הפלפולי ממסד עד הטפחות, והרין משפטו „שיוכל ה״ר ישראל להציל עצמו בכל הדרך אשר יוכל מיד מי שיבא לבלעו חנם׳ 3).

הדבר הזה הוא בלי ספק כתם שחור בתולדות ימי חיי ר׳ ישראל. לרדוף עד חרמה אחרי האיש המבקש סליחתו ומוכן לכפר פניו בכל עת, — הוא דבר מגונה מאד, וההיסטוריה לא תוכל לכפר לו. אבל הנקודה השחורה הזאת לא תוכל להשחיר את יתר חלקי דמותו המאירים. אם כי הכל ידעו את הצד החלש שבו, לקנא בכל עוז, במדה נפרזה, את קנאת כבודו, וגם ר״י איסרלן הוכיחהו ע״ז 4), — בכל זאת העריצוהו הכל ויכבדוהו מאד בעבור גדלו בתורה ותושיה. אחרי מות שני עמודי ההוראה באשכנז, מהר״י ווייל ומהר״י איסרלין, נעשה ר״י לראש בתורת ההוראה 5), ומארצות שונות פנו אליו בשאלות, וגם מארץ רוסיה הרחוקה שאלו לעצתו 6). אחרי מות ר׳ אנשיל, השלמה אתו כל העדה, ונעשה אב״ד על כל הקהלה. גם בית דין קבוע העומד על ידו היה לו אח״כ 7), וקבע ישיבה ללמוד תורה ברבים. מושבו נעשה איפוא איתן והרגיש בעצמו את כחו עתה. מקודם היה מוכרח לקבל השפעה מן החוץ: מוריו וידידיו הרבנים חזקו את רוחו ומעמדו הרופף בעירו. המה שמרו אותו מכל משמר והגינו עליו, והמה קנאו את קנאת כבודו. „הסכלתם עשו! — כותב, למשל, ה״ר ישראל איסרלין לשני בעלי דינים שלא רצו לקיים פסק דינו של הר״י מברונא · אם לא תשמעו תהיו נרדפים עי״ בבה׳ 8). - לא כן עתה. שמו הולך וגדול מיום ליום, והשפעתו היתה חזקה לא רק בעירו. הוא נקרא בכבוד להכריע בין גדולים

---

1) שו״ת מהרי״ק, סימן קנ״ט. 2) שם. 3) שם, סימן קס״ח. 4) עיין שו״ת מהר״י ברונא, סימן נ״ח. 5) עיין „דברי ימי ישראל״, העתקת הה׳ שפ״ר, ה״ו, צ׳ 1 2. 6) שו״ת מהר״י מברונא, סימן ע״ג. 7) דור דור ודורשיו, ה״ה, צד 262. 8) עַיין שו״ת מהר״י ברונא, סימן קפ״ח, ועוד שם, סימן ג״ת.

בדבר התקנות שתקנו ר׳ זעלקמאן ור׳ מאן בועד בינגא 1), אף כי התנצל על התערבותו בענין זה ואמר: „ואני חדל אישים... קשה עלי כמדקרות חרב להכנים ראשי בין מחלקות גדולים וקהלות״ 2). כן נקרא לחוות דעתו על התקנות שנתקנו בפראג ע״י ה״ר אליהו וטובי העדה. והוא מסיים: „אני מסכים עמהם בכל תוקף גורתם״. וגם פה הוא מתנצל ואומר: „קשה לי כמות זירות כהצים שנוגים למרחקים; אבל עונותינו גרמו לנו מאורעות, סבות זרות לא שערום אבותינו, הם הבריחוני לכתוב שורות הללו״ 3).

התערבותו בעניני אחרים, כפי הנראה מן התנצלותו, לא היתה לרצון לו ופעם אחת הסבה לו עגמת נפש ושברון־לב. בפראג היה רב ושמו ר׳ אליהו, ואח״כ בא לשם ר׳ אלעזר מפסאו, תלמודי ידוע, וגם הוא הורה ושפט. לפי האמור בתשובת הגאון ר׳ פרין, „היתה כוונתו להיות יורד לחייו ולקפח פרנסתו, כאשר מוכיח הדבר בענין החופות״. חמת ר׳ פרין בוערת כאש, והוא כותב עליו: „אוי לדור אשר הוא כפני הכלב שירכב הקטן בגדול, ומאן דלא לביש מדא יאמר למאן דלביש מדא: שלח מדך ואלבישנה... לכן רד מהר משם, כי אף בשוין אין ראוי לשני מלכים להשתמש בכתר אחד, כ״ש כשאינם שוים והקטן הולך ומקטרג ומחזר לדחות הגדול שראוי הוא שיהיה הוא נדחה״ 4). ר׳ פרין הפציר בר״י ברונא „ה״ר המופלה אשר לו שם בגדולי הדור״ שיסכים לדבריו. והדבר הזה הביא לו עקת נפש. הוא, ר״י ברונא, שאמר במקום אחר „דאין דין השגת גבול נגד ת״ח, אע״ג דאיכא ת״ח אחר בעיר, אע״ג דקבלוהו, ואע״ג דאיכא פסידא״ 5), וקיים בעצמו מה שפסק — לא יכול, כמובן, לצאת נגד ה״ר אלעזר מפסאו, שלפי משפטו לא עשה כל עול. עוד זאת, ר׳ אלעזר היה תלמידו של מהר״י ברונא, וזה האחרון סמך ידו עליו, כאשר כתב: „אני סמכתי אותך במכתב״ 6). אבל לדחות בקשת ר׳ פרין גם כן לא יכול ר״י. הוא בא איפוא במצור מבלי יכולת לפנות ימין ושמאל. בגלל זה רצה מקודם לפשר את הדבר: „טוב אשר תאחז בזה, וגם מזה אל תנח ידך״ 7). אולם

1) עיין שו״ת מהר״ם מינץ סימן ס״ג. 2) שם. 3) שו״ת מהר״י ברונא סימן רכ״ז. 4) שם, סימן רע״ז. 5) שם, סימן רנ״ו. 6) שם, סימן רפ״א. 7) שם

סוף סוף גברו עליו דברי ה"ר פרין וגזר גם הוא על ר' אלעזר מפטאו, בנח"ש, שלא יסג גבולו של ה"ר אליהו „בשום הסגה בעולם לא בכלל ולא בפרט". וגם את ה"ר אליהו בקש שיעביר על מדותיו ויתנהג עם ה"ר אלעזר „לפי סדר כבוד הרב" 1).

ועתה רצה כבר ר' ישראל לשבת בשלוה ולהרבין תורה ברבים, אך לצרותיו לא בא עדיין הקין. הקסר פרידריך השלישי, בתבעו מיהודי ריגינשבורג „דמי־הכלילה", עשה את ר' ישראל, רב העדה, לערב בדבר וישימהו בכלא, כמו שהוא מספר בעצמו: „כבר גדרו בעדי, בעו"ה, ומסרו אותי למלכות על גופי וממוני. ותפס אותי המלכות י"ג ימים במגדל עד שהעמדתי ערבות על גופי וממוני... ולפי תולדות יצחק יצאתי, וברוך המקום, מעט מחובי נגבתי, וטרוד אני ונבוך, ולבי בל עמי" 2).

וגם בזה לא נתמלאה עדיין סאת צרותיו. בשנת רל"ד, כשר' ישראל היה זקן ושבע ימים, בן שבעים ושש שנים בערך. העליל עליו המומר האנס וואיול כי שחט ילד נוצרי בן ז' שנים. הנוצרים שבעיר האמינו בהדבה, כי אמנם הרב הישיש הזה שחט את הילד, והכהנים תמכו באמונתם זו ורצו לגזור עליו עונש מות. אך שרי בית־המועצה יראו פן תהיה אחריות הרצח עליהם ושמו אותו בכלא עד שיודע הדבר אל נכון.

אז השתדלה עדת ישראל בריגינשבורג לטובת הנאסר לפני הקסר פרידריך השלישי ולפני לאדיסלאב האביר מלך בוהמיה, ושניהם שלחו פקודתם לשרי בית־המועצה להוציאו חפשי. אך הם השיבו כי יראים הם את ההגמון היינריך, שרצה להשתמש בעלילה זאת, כדי לנקום נקמתו מכל היהודים היושבים במקומות ההם. גם יראו מפני ההמון, אשר הכהנים השתדלו לחזק בתוך לבו את האמונה הכוזבה בעלילת־הדם. וכאשר השיבם הקיסר כי יהבו במשפטם עד אשר יבא הוא בעצמו, אז החליטו לשום קין בפעם אחת לכל הסכסוך הזה ויצוו לתפוש את המומר ולהוליכהו אל המקום אשר הרוגי מלכות נדונים שם. שם עמדו הכן כל כלי־ההרגה כדי לְאַיֵם עליו, וידברו עמו השופטים דברי תוכחה ומוסר לבל ישפוך דם נקי חנם. המומר התודה כי שקר ענה בהרב, וידיו לא שפכו את הדם. אז יצא ר' ישראל לחפשי, והמומר

---

1) שו"ת מהר"י מברונא, סימן רפ"א. 2) שם, סימן רס"ח. עיין „דברי ימי ישראל", ח"ו, צד 291, ושם ציון ה'.

נשרף במקום ההוא, ור' ישראל מוכרח היה להשבע כי לא יתבע את עלבונו מאת שרי בית-המועצה 1) .

וימת ה"ר ישראל בשנת ר"מ בערך, שבע צרות ומכאובים.

ב.

כבר נשאלה השאלה בבית מדרשם של בעלי התלמוד: סיני ועוקר-הרים, בקי ומפולפל, איזה מהם קודם? ונמנו וגמרו: סיני קודם 2). הסדרן קודם לפלפלן 3). אמנם יש יתרון לפעמים גם למפולפל, ועל המאמר „אלו היה ר' יוסי קיים היה כפוף ויושב לפני רב" אם כי היה רבו, אמרו בתוספות בפרק כל היד, „לפי שאח"כ נתחכם רב יותר ומפולפל דמחדדן שמעתתיה" 4) — אבל לכל זמן ועת לכל חפץ. „כשאנו מפלפלים ולומדים הריפות, כמו בזמן התוס', אז אנו רגילים למשקל ולמטרח בדקדוקים ובחלוקים דקים כמעייל פילא בקופא דמחטא; אבל לפסוק הדין או להתיר האיסור, אין לפסוק הדין ואין להתיר האיסור אלא בדעות ברורות מלובנות ומהוורות מתוך פשטי סוגיא דשמעתתא ולא מתוך הדקדוק" 5). ור"י מברונא היה נאה מקיים כשם שנאה דרש. תשובותיו שהשיב לשואליו להלכה ולמעשה היו קצרות וברורות, בלי הסתבכות הפלפולים והחלוקים. הוא לא אהב להשתמש במקורים שונים שהיו בימיו או קודם לו, ויסוד תשובותיו היה ביחוד התלמוד. אולם גם הגאונים היו אוטריטטים גדולים בעיניו ולא בוש לכתוב לרבו ר"י איסרלין: „וכל הדחוקים והסברות אני אומר כדי לקיים תקנת הגאונים" 6). ויגער בו רבו: „הגע את עצמך: האשירי בפ' במה מדליקין תמה איך היו יכולים הגאונים לחדש גזרה לאחר שחתם רב אשי התלמוד, ואתה באת להוסיף על תקנתם"? 7).

ר"י נמלך לפעמים ברבותיו קודם שהשיב לשואליו והעתיק

---

1) עיין עב"ז ב„דברי ימי ישראל" הנ"ל, צד 292, ובציון ה'. 2) ברכות ס"ד, הוריות י"ד. 3) ירושלמי הוריות פ"ג, הלכה ה'. 4) שו"ת מהר"י ברונא, סימן קפ"ז. 5) שם, סימן כ"ט, ראה שו"ת מהר"י ווייל, סימן קס"ד. 6) שו"ת מהר"י מברונא, סימן צ"א. 7) שם, סימן צ"ב.

בתוך תשובתו גם תשובת רבו אליו 1). בכלל היה מיראי הוראה וביותר בעניני אישות. אפילו היו לו הבילות ראיות להתיר בהענינים האלו לא מלאו לבו לפסוק כן להלכה: „ואעפ״י שיש בידי לצדד צדדין להתיר, לא מלאני לבי להקל לצרף הטעמים״ 2). הוא תמה על רבו ר״י איסרלין „אשר תרומותיו תרומית, דאבי׳ ארעתיה לפסוק הדין להתיר אשת איש לעלמא מדקדוק כל דהו״ 3). וכאשר מצא לפעמים מופתים נאמנים להתיר את האשה, לא רצה להחליט להתר עד שיסכימו עמו עוד ב׳ לומדים 4).

ובשם שהחמיר בעניני אישות כן החמיר ר״י ב „מנהג ישראל״. במקום אחר 5) הוכחנו, כי בעלי התלמוד הביטו בעין פקוחה על המנהגים הדתיים של העם וידעו להבדיל בין מנהג למנהג; ולא כן עשו התלמודיים הבאים אחריהם. רבים מהם הקדישו את המנהגים הדתיים של העם בכלל, וגם למנהג „שלא ידענא לו טעם צריכין אנו להוש״ 6). לאו דוקא מנהג חכמים, אלא גם מנהג שנהג העם מעצמו „שלא בתקנת חכמים״, „אסור לעבור עליו כגופי תורה״ 7). ועוד יותר מזה: „אין לדחות הקבלה שיש ביד נשים הזקנות מבני עמנו, מפני ששים רבוא מופתים המראים סותרו״ 8). האם לא הראו באמונתם זו, כי מחמירים הם יותר מן התלמוד בעצמו? אחד מן החכמים התלמודיים האלה, אשר הביט בעין הרוממות על המנהגים בכלל, בלי חקור ודרוש מאין מוצאם ומשרתם מה היא, היה ר׳ ישראל מברונא. הוא לא הבדיל בין מנהג למנהג ו„מנהג עוקר הלכה בין לגטין ולחליצות, ואיסור והיתר, „ולענין ממון״ 9); „ויש כח ביד החכמים לתקן ברבות אמנהג״ 10). עד כמה הוקיר והקדיש ר״י כל מנהג נראה מזה: איש אחד שאלו אם מותר לעשות לו טלית מצבע אדום או ירוק, והשיב לו „שלא יעשה כן, אלא כמו שנהגו קדמונינו בכל ישראל שהטלית יהא לבן, ולא ראיתי ולא שמעתי לשנות המנהג . . . ואין לשנות המנהג״ 11). הוא נותן טעם לטלית לבן עפ״י הקבלה, ובכל מיני ההוקים הוא מעמיד

---

1) שו״ת מהר״י מברונא, סימן ת׳, כ״ה, ל״ב, ס״ז, קס״א, קס״ב. 2) שם סימן נ״ה. 3) שם, סימן כ״ט. 4) שם, סימן ק״י, ועי״ש סימן ס״ו. 5) „השלה״ כרך י׳, במאמרי „מנהג ישראל״. 6) רב האי גאון בתשובות הגאונים, ליק, סימן י״ד. 7) הרשב״א בשו״ת „תולדות אדם״, סימן רס״ה. 8) הובא בשם הרשב״א בשו״ת „השיב משה״, או״ה י״ג. עיין ב„השלח״, במאמרי הנ״ל. 9) שו״ת מהר״י מברונא, סימן כ״ג. 10) שם, סימן ס״ד. 11) שם, סימן ע״ג.

את המנהג לבלתי לכת בגלוי הראש: „אנן דדיירינן בין האומות ואינהו אזלי בגילוי הראש, והשיב כחוקות הגוים. לא מינכר בינייהו אלא בכסוי הראש, השתא כעובר על דת יהודית.... ואשכחן חלוקי יהדות בשנוי בגדים אפילו במנעלים וסנדלים" 1).

שאלות שונות הציעו לפני ר"י ברונא, ועל כלן השיב תשובה ברורה: מעניני גטין, קדושין, חליצה, עגונה, תפלה. ויין נסך, וכדומה. כן השיב להתר על השאלה „אם מותר לצאת ולראות שמחת הערלים כשממרים ומריצים סוסיהם כל הקודם סוסו ירויח זהב" 2). גם הורה דרך תשובה לרוצח נפש 3). והתיר לאמר את התחנה: „מכניסי רחמים", אשר עוררו עליה. לדעתו „אינו אלא דרך שפלות ועבדות שמדבר בפני המלך ליועציו, לדבר למלך והוא בוש בדבר לקרב אל המלך, ואין זה דרך אמצעי כלל" 4). גם חידות תלמודיות שאלו ממנו, כמו: „האיך משבחת החצי ישראל טוב מישראל שלם? 5), או „היכי משכחת ט' שבתות, באחד אומרים צדקתך, ובשני—אין אומרים צדקתך?" 6).

1) שו"ת מהר"י מברונא. סימן ל"ד, וע"ש שם סימן קס"ו. 2) סימן ע"א. 3) שם, סימן רס"ה. 4) שם, סימן רע"ד. 5) שם, סימן קמ"ח. 6) שם, סימן ק"ו.

ר' יוסף קולון .

(מהרי"ק) .

א.

באמצע המאה השלישית לאלף הששי חי באיטליה העליונה התלמודי המצוין רבי יוסף ב"ר שלמה קולון (מהרי"ק). אביו, שהיה גאון מפורסם בזמנו ורבים שאלו 1) לפסקיו בדת ובהלכה, היה „מורו ורבו" והוא מכנהו: „מופת הדור" 2). כפי הנראה, היה האב המורה האחד של הבן.

מקום מולדתו של ר' יוסף אינו ידוע לנו על נכון. בנעוריו היה נע ונד, וישב פעם ב„גלילות צרפת" 3) ופעם ב„שאבוייא" 4) (Savoyen) ועוד. כמה „הרפתקאות, גלגולים וטלטולים" עברו על ראשו 5), ויש אשר באין מחסה „חנה על פני השדה" 6). אחרי שהתישב עם משפחתו בקנבארי (Chamberg) אשר במדינת סבויה ונתגרש משם עם כל היהודים 7), השתקע במדינת לומברדיה באיטליה. פה החל לעבוד את עבודתו הרוחנית. הוא החל להתבונן אל מצב ישראל בעמים, החומרי והרוחני, השפל מאד. מעבר מזה ראה ש„כל מחשבתם עלינו להתנפל ולהתגולל עלינו" 8), שהגוים שואפים לגזול את משפטי ישראל האורחיים, — ומעבר מזה גרמו כל הצרות האלה לזה ש„רבו המתפרצים פורצי גדר התורה וארצנו שממה בקעית פרצות אין חומה" 9); „ומדי דור ודור העולם הולך ומתמעט, והתורה משתכחת לרוב הצרות והגלות, ומתמעטים הלבבות" 10). — כדי לתקן, לפחות, את מצב עמם הפנימי, כדי להרים קרן התורה ולשפר מעשי הדור, יסדו הרבנים בימים ההם „ישיבות", שעל ידיהן יפוצו מעיני התורה. תרבה הדעת והמאור שבה יחזיר למוטב את הפושעים. ואם רוב הרבנים בימים ההם יסדו ישיבות לגדולים, לפלפולים וחלוקים אשר תועלתם מועטה, הנה הוא, ר' יוסף קולון, הבין אחרת.

---

1) שו"ת מהרי"ק ס"ג, ס"ט. 2) שם ס"ט, קט"ו. 3) שם פ"א. 4) שם ע"א, קט"ו, קנ"ט. 5) שם קי"ט. 6) שם קט"ו. 7) עיין דברי ימי ישראל ה' צד 281. 8) שו"ת מהרי"ק, ד'. 9) שם קמ"ט. 10) שם צ'.

הוא הבין, כי אם היסוד רעוע, כל הבית בסכנה ובנקל יכול לנפול. לכן חפץ לחנך מקודם את הילדים והנערים הצעירים במוסר השכל ובדעת התורה והאמונה, ויקום דור חדש, דור בריא וחזק באמונתו, ובדגל התורה והאמונה יצא להלחם אח״כ נגד פגעי הזמן והצרות הרבות והגדולות שתבאנה עליו; על ידיהן יוכל להחזיק מעמד בין גלי הים השוטפים סביבו. — ויסד ר׳ יוסף ישיבה לקטנים, ולא בוש כלל, אם כי היה אז כבר גאון מפורסם ורבים שאלו לדבריו, לכנות את עצמו: „מלמד תינוקות״ 1). עד כמה היה מסור בכל לבו ונפשו אל הישיבה הזאת — נראה מדבריו: „אקום לקול הצפור, דק מחספס וככפור, על צוארי עולה, וקיח בלילה, ותדד שנתי מעיני, לרגלי המלאכה אשר לפני״ 2). אבל סוף סוף לא יכול לנהל את הישיבה לקטנים. היא לא יכול לכלוא את רוחו הכביר השואף לגדולות: להרביץ תורה לפני תלמידים גדולים ומבינים. ותשוקתו נתמלאה רק בישבו על כסא ההוראה בעיר מנטובה. בעיר ההיא יסד מהרי״ק ישיבה גדולה, אשר אליה נהרו „חברים המקשיבים, המתנדבים יכתת רגליהם ללמוד וללמד תורה״ 3). וכאז כן עתה לקחה הישיבה את רובי עתותיו. והיה טרוד כל כך עם התלמידים עד שקיצר בתשובותיו בפסקי הלכה „מפני ביטול בית־המדרש בין חברים המקשיבים ללמוד יחד״ 4).

הודות לגדלו בתורה והריצותו נתפרסמה הישיבה שלו מהרה לטוב, ולא רק תלמידים מתחילים נהרו אליה, כי אם גם למדנים מפורסמים. „הגיעו הנה — כותב הוא לאחד ממכיריו — הלמדנים מבארג׳ייש, כדי ללמוד בישיבה״ 5), שנעשתה איפוא ל„ישיבת חכמים חברים״ 6).

הלמוד בהישיבה היה לרוב „בסוגיות חמורות״ 7) עפ״י דרך הפלפול והחדוד, כדרך רוב הלמדנים בצרפת בזמן ההוא. כשהוא לעצמו העמיד מהרי״ק את הפשט הפשוט והבקיאות במעלה עיקר גבוהה מן הפלפול, ועל מה שכתב הר״י מברונא 8) „שיותר הרבנות תלוי בפלפול״, השיב: „דלאו כללא; דודאי מי שלומד

1) שו״ת מהרי״ק, ע״ב. 2) שם. פה ראוי להעיר על מה שהביא הד״ר גידעמאן ב„התורה והחיים״ ח״ג, פ״ו, בשם מהרי״ק, שקרא את הוראתו עם הקטנים „אומנות ארורה״, שהוא טעות, ובאמת בשו״ת מהרי״ק (לבוב תקנ״ח) כתוב: „אומנות אדורות״. 3) שם פ״ח. 4) שם צ״ג, ק״ו. 5) שם קמ״ט. 6) שם צ׳. 7) שם פ״ח. 8) עיין מאמרי „ר׳ ישראל מברונא״.

לפני הרב בפו"ת זמן מה והרב מעמיד התלמיד על פשט ההלכה על דרך האמת והיושר, ודאי בענין זה נעשה תלמידו והייב בכבודו וזהו רבו שלמדו חכמה... ואשר הרבית להביא ראיות הפלפול הוא דבר חשוב, ודאי פשיטא שכן הוא, אמנם הבקיאות הוא דבר חשוב מאד... ויש יותר ראיה לומר דעיקר הרבנות תלוי בבקיאות מלומר שהוא תלוי בפלפול" 1).

ב.

בתשובותיו שהשיב לשואליו השכיל מהרי"ק תמיד לרדת לעומקה של הלכה. תשובותיו אינן בנויות על יסוד הפלפול והחלוק כדרכי הרבנים בימים ההם. יסודן הוא התלמוד הבבלי, החשוב אצלו יותר מן התלמוד הירושלמי. ובכל זאת אין להעלים עין לגמרי גם מדברי הירושלמי, „ויש לנו להשוות פסקי הירושלמי והבבלי כל מה שנוכל".

הוא לא השתמש בדברי התלמוד כמו שהם, יבשים בלא רוח חיים; כי אם העמיק לחקור ולהתבונן בהם עפ"י ההגיון והבקרת. הוא התבונן גם למהלך פסקי התלמוד: „שבכל התלמוד שפוסק פלוני ופלוני הלכה כפלוני, שלא ירדו בעלי התלמוד לסוף כל מחלוקת ומחלוקת לומר שיהיה הדין פסוק כדברי אותו שפסקו כמותו; כי לא יכלו חכמי התלמוד להכנים ראשיהם בין כלעי מחלוקות התנאים והאמוראים בכל מקום ולדעת הדין עם מי בפרטות, אלא שהלכו אחרי הרוב; כגון שראו שתנא אחד היה חריף יותר או מקובל מרבותיו יותר מחברו וכן באמוראים, וע"ז סמכו לפסוק הלכה כמותו, לבד בקצת מקומות שידעו שהלכה כחברו החולק עליו. וכה היה ביד חכמי התלמוד לקבוע ההלכות כאשר נראה בעיניהם בלי ספק עד רב אשי ורבינא שהיו סוף בעלי הוראה, וע"ל דרך זה קבעו ההלכות" 2). כל הדברים האלה שייכים כמובן רק לחכמי התלמוד. אצלם לא נוכל, כמובן, להשתמש בהכלל הידוע אצל הפוסקים לפסוק כבתראי „משום דבתראי ידעו במילי דקמאי" — „דעד אביי ורבא לא היו התלמידים לומדים אלא עפ"י קבלת רבותיהם כפי מה שהיו שונים להם; מהם היו שונים עפ"י ר' חייא ור' אושעיא, ומהם עפ"י משנת בר קפרא, או מתניתא

---

1) שו"ת מהרי"ק, קס"ה. 2) שם קס"ה.

דבי לוי, או מתניתא דבי שמואל, וכן כלם, ומשום כך ראוי לפסוק כדברי הרב, כיון שהתלמיד לא ידע אלא תוך דברי רבו – ודברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים? אבל מאביי ורבא ואילך למדו כל הדעות, ר"ל משנת ר' חייא ור' אושעיא ובר קפרא וכו'; ולפיכך ראוי הוא לפסוק כדברי התלמיד מטעם דבתראי הוא"[1]. ומטעם זה „אין לנו להכריע בדברי הראשונים, אלא אחרי הפוסקים האחרונים יש לנו לפסוק, דהא הוו ידעי במילי דקמאי טפי מינן"[2]; לכן „אחריהם ראוי להלוך"[3]. וקנאתו להאחרונים היתה גדולה כל כך עד שהחרים את האיש שלא קיים דברי האחרונים.

מהרי"ק העמיק לחקור הרבה באופן קביעת ההלכות שבתלמוד שלא נקבעו אלא מה שהוצרכו לקביע: כגון על דינים שהיו נוהגין בימי חכמי התלמוד, אבל על דיני נגעים וכיוצא בהם דלא הוו נוהגין לרוב לא קבעו בהם הלכה ולא דברו בהם כלל, באמרם: פלוני ופלוני הלכה כפלוני, ואדרבה היכא שהתלמוד פוסק בכיוצא בזה הלכה כפלוני פריך עליה: וכי הלכתא למשיחא?"[4]. כן ברר את הכלל שהעמידו חז"ל בפסקי הלכה: „חכם שאסר אין חברו רשאי להתיר" — „דה"מ בההיא עובדא גופא, אבל בעובדא אחרינא מי הוא שיטעה לומר שלא יוכל להתיר, אם כן בשיטעה חכם אחד בשקול דעתו ישמור טעות זו לדורות כיון שלא יהא שום חכם רשאי להתיר. ועוד שהרי מלאים כל הפוסקים לאלפים ולרבבות, שרבנו שלמה שהאיר עיני כל ישראל ועפ"י חכמתו ותורתו העולם עומד. אפילו הכי בהרבה דברים אוסר ור"ת, בן בתו, התיר משקול דעתו"[5]. אלא דור דור וחכמיו, דור דור ופוסקיו; הראשונים שגו, ובאו האחרונים ותקנו מה ששגו הראשונים.

סגנון תשובותיו נכתב בענוה נפרזה. לפעמים הוא משיב לשואליו: „מי אנכי בא עד הלום? לא הגעתי להוראה לא בחכמה ולא בשנים"[6]; „לא מומחה לרבים אני איש אשר כמוני, בער מאיש ולא בינת אדם לי"[7]. ביותר הפריז על מדת ענותנותו כשהיה השואל רב מפורסם: „אמנם ידעתי — כותב מהרי"ק לאחד השואלים — כי רוב ענותך הביאתך עד הלום, כי כל רז לא אנס לך, וגם כי מה ידעתי ולא תדע? האמנם לרוב הפצרך לא יכולתי

---

1) שו"ת מהרי"ק פ"ו. 2) שם צ"ד. 3) שם כ"א. 4) שם קס"ח. 5) שם קע"ב. 6) שם ע"ג. 7) שם פ'.

להשיב פניך כפני אלקים ויהי מה, ע"כ בקצרה אודיעך כי יותר מה שכתוב כאן ידעת גם מדעתך הרחבה ומדעתי הקצרה" 1) . „אחרי מי רודף מלך ישראל? — כותב הוא לרב שואל אחד — אחרי פרעוש אחד אשר אין בו דעת?" 2) .

בכלל מרכין מהרי"ק ראשו לפני גדולים, וכשבא פעם אחת לסתור דברי גדול אחד הוא מתנצל מקודם ואומר: „האמנם ח"ו לא באתי לתפוס אותך על כך, דמה אדע ולא תדע? כי אם למלאות הרושך כמצווה ועושה אמרתי לגלות דעתי הקצרה מבלתי נטות ימין ושמאל, וגם כי תורה היא וללמוד אני צריך אמרתי ממשוגותי תוציאני" 3) , על ר"ש משאנין הוא כותב: „ואם כי תירוצו נראה בדוחק מיהו מי אשר יבא אחר המלך? בשבבר נתפרסם בכל התלמוד מעשה תקפו וגבורתו הלא הם כתובים על ספר דברי התורה אשר יסד" 4) . פה אנו רואים עד כמה היה נכנע לפני הגדול, שאם גם תירוצו „נראה בדוחק", הוא אומר: בטלה דעתי נגד דעתו . „אם היה האיש ההוא — יאמר במקום אחר — נמלך במאור הגולה מהר"ר רפאל יצ"ו אנכי אהריש ואתאפק ואכוף ראשי" 5). גדול ויקר היה בעיניו כבוד הלמדנים, ולא רק את ראשו הוא נכון לכוף לפניהם כי אם גם את הדין בעצמו: „תיתי לי דבי אתי צורבא מרבנן קמאי לא מוגנא רישא אבי סדיא כמה דלא מהפכינא בזכותיה" 6) .

מהרי"ק היה בכלל מיראי־הוראה. ואם השאלה שבאה לפניו היתה נאחזה בסבך מחלוקת הפוסקים היה נזהר מלהכריע ולפסוק הדין בעצמו: „בהיות הדברים נאחזים בסבך מחלוקות רבו בין הפוסקים וצריך שקול הדעת גדול, אמרתי להיות נושא ונותן את אשר עם לבבי עם הקצור, אך לא כפוסק והותך הדין כי לא כן אנכי בעיני" 7). ביותר היה ירא לסמוך על דעת עצמו בעניני אישות, אם כי קנא את קנאת הנשים ותבע עלבונן מבעליהן המתנהגים עמהן שלא כהוגן, „כי אין ראוי לסבול שתהיינה בנות ישראל הפקר ח"ו" 8) . הוא מתאונן על רב אחד „שהיה לו לחוש שלא לענן בנות ישראל חנם חס ושלום" 9) ; בכל זאת כאשר באה לפניו שאלה בענינים כאלה ירא לסמוך על עצמו אפילו במקום שמצא ראיות נכוחות להתיר את האשה לבעלה: לא בעינא

---

1) שו"ת מהרי"ק ק"א . 2) שם קכ"ט . 3) שם ו' . 4) שם קפ"א . 5) שם קס"כ . 6) שם כ"ה . 7) שם צ"א , קנ"ג . 8) שם נ"ז . 9) שם קס"ב .

דלסמוך על הך פסקא דידי, אם לא יסכימו עליו תרי גברי רברבי תופשי ישיבה" 1). לפעמים לא רצה כלל לקחת חלק בשאלות כאלו: „אם היא אסורה או מותרת לא אבנים ראשי, כי ידעתי הסרוני ואניה זה לרבנן קשישי לקדושים אשר בארץ המה" 2).

עפ"י הרוב היה מהרי"ק נוטה בפסקיו להחמיר. הוא העלה ממשנתו „דכח דאיסורא עדיף מכח דהתירא" 3), והוא מתאונן: „מה אעשה ואין הדור שומע להחמיר, אלא מקלו יגיד לו" 4).

בתשובותיו הוא משתמש לפעמים בדברי אחרים, ובכלל הוקיר מאד את ערך הרבנים הגדולים שהיו לפניו. בנוגע לפסקי הגאונים הורה: כשפסק הדין שלא כדבריהם נעשה כטועה בדבר משנה וחוזר" 5). רש"י היה בעיניו „המאיר עיני כל ישראל, ועפ"י חכמתו ותורתו העולם עומד" 6), וחשב את פירושו על התלמוד „כולל כוונה מרובה במעט דברים" 7). ועל ר"ת הרין משפט „שאין בידינו להזיז „דברי הגאון ר"ת ממקומו ואפי' במלא נימא" 8). יותר מכלם היה גדול הרמב"ם בעיני מהרי"ק. הוא ירד לתוך כוונת „ידו החזקה" והשתדל לתרץ כל הקושיות שהקשו עליו. ועל התאוננות אחד משואליו שלא הזכיר הרמב"ם את המקורים שעל פיהם חבר את ספרו השיב: „אין לך בכל הפוסקים שיבאר דבריו יותר מרבנו משה, ואם כי סתם ראיותיו הרבה פירש דבריו, וכל זה להיות בוונתו לבלי יוכרח אדם לעיין בגמרא זולתי בספרו, כמו שכתב בהקדמה... ראה נא, אחי, גם ראה כי הואיל רבנו משה באר את התורה כלה מבלי יצטרך לבאור אחר זולתו" 9); „כי דרכו של רבנו משה לילך בדרך רחבה ולבאר דבריו" 10). ולא נמצאה אצלו „כוונה אחת במאמר אחד בלשונות מתחלפים" 11).

על מה שהרעישו מתנגדי הרמב"ם עליו בשעתם לאמר: הפץ הרמב"ם להוריד מעלת התלמוד ולהחליפו ב„ידו החזקה" עבר המהרי"ק בדברי טעם ונחת, בנענעו בראשו לאות הסכמה ורצון „לבלי יוכרח אדם לעיין בגמרא זולתי בספרו".

הרבה נשא מהרי"ק בתשובותיו את פני ה„מנהג", אבל רק

---

1) שו"ת מהרי"ק ק"ס. 2) שם פ"א. 3) שם ל"ז. 4) שם. 5) שם יו"ד. 6) שם קע"ב. 7) שם קע"א. 8) שם נ"ב. 9) שם קכ"ו. 10) שם נ"ב. 11) שם ק"ה.

מנהג קבוע באומה חשוב בעיניו, שכן נהגו הרבה פעמים „לא פעם אחת ושתים" 1), ו„הוקבע עפ"י חכמי המקום" 2). ואם יש למנהג ראיה מן התורה אז, ורק אז, יוכל לבטל גם את ההלכה 3). לאו דוקא בדיני ממונות הקלים, אלא אפילו באיסורים יותר חמורים יוכל מנהג כזה לבטל ההלכה 4). ויען כי האוטריטט היה גדול בעיניו, כאמור להעלה, ע"כ החליט כי הגדול יוכל לבטל ולשנות את המנהג 5), או לברוא מנהג חדש 6).

מהרי"ק יודע בב"ז להבחין בין מנהגים שיש להם טעם ובין „מנהגים גרועים שאין אנו הולכים אחריהם" 7) — ומטעם זה יצא לערער על המנהג שנהגו החרדים במקומות הרבה שלא ללבוש בגדי נכרים. המנהג הזה, שהורתו ולידתו בציק העתים, בימי הבינים, בעת שגזרו על אחינו להצטיין במלבושים מיוחדים, כדי להבזות אותם בעיני רואיהם ולשימם לדראון עולם, נתפשט כ"כ בעמנו עד כי היה ברבות הימים לחוק קבוע ואיסור גמור; והבגדים הבזוים והמגואלים שנשארו לנו מימי־הבינים היו בעיני רבים לסמל הקדושה והצניעות עד היום הזה, וגם יגעו ועמלו למצוא סמוכין בתורה לזה שמחויב היהודי לשנות את טעמו ואת בגדיו מכל העמים אשר סביבותיו. נגד המנהג המוזר הזה שאין לו כל יסוד נכון יצא המהרי"ק לערער והראה לדעת, כי „אין הישראלי מחויב להשתנות מן הגוי כלל" 8). נגד אלה המוצאים לו סמך מן התלמוד יצא להוכיח בראיות מן התלמוד בעצמו, שטעות היא בידם, ו„אם אין מלבוש הישראלי מורה על היהדות או על הצניעות יותר מאותו שהגוים נוהגים בו. אין שום איסור לישראל ללבוש לבוש הנהוג בין הגוים. . . ויש להביא ראיה לזה ממסכת מעילה (י"ז): פעם אחת גזרו שמד על ישראל וכו', הלך ר' ראובן בן אצטרבול לספר קומי והלך וישב עמהם וכו', משמע שלא הוצרך אלא ללכת לספר קומי כדי להתנכר אליהם, ואם איתא דצריך הישראלי להיות משונה בלבושו מן הגוי עכ"פ היה לו לספר שלבש לבוש נכרי ונתכסה בשמלה חדשה כאשר ספר שהלך לספר קומי? — בחולין (ק"ו): „מים הראשונים האכילו בשר חזיר" פירש רש"י: שהיה חנוני ישראל מוכר בשר שחוטה לישראלים ומבשל ומאכיל, וכשהגוי בא בהנותו מאכילו נבלות, ובא יהודי אחד לאכול ולא נטל ידיו וכסבור שגוי היה

1) שו"ת מהרי"ק ל'. 2) שם ט. 3) שם ח'. 4) שם סי' ח', ט', ס"ה, קס"א. 5) שם נ"ד, 6) שם נ"ב. 7) שם ח'. 8) שם פ"ח.

והאבילו דבר טמא, עכ״ל. ואם איתא שהישראל יצטרך להיות מובדל במלבושיו עכ״פ, ואפילו יעשה הגוי מלבוש כדרך כל הארץ יצטרך הישראל להימין או להשמאל כדי לשנות לבושו ממלבושי הגוי כאשר חשבו האוסרים, א״כ למה תלה התקלה בחומר מים הראשונים? אדרבה יש לתלותו באשר עבר על בחוקותיהם לא תלכו, דהוא מדאורייתא ... מכאן שהיהודי ההוא היה לבוש בלבושי הגוים, דאלת״ה האיך טעה בו החנוני ויחשבהו לגוי אם היה לבוש לבוש ישראל אשר אין הגוים לובשים אותה״ 1).

רבים המה גדולי הזמן אשר פנו אל מהרי״ק בשאלות מקרוב ומרחוק 2) וביניהם גם חכמים הוגי דעות, כמו ר׳ יהודה מסיר ליאון 3) ור׳ אליהו דיל מודיגו 4). ותשובותיו אשר רובן כתב עוד בחיי אביו נאספו ע״י חתנו ר׳ גרשון דטרייבש, הנזכר בתשובותיו, וע״י אחד מתלמידיו, ר׳ הייא מאיר בן דוד 5). דבריו נתקבלו אצל הפוסקים האחרונים ושקלו וטרו בהם כמו בדברי אחד הקדמונים 6). גדול אחד בזמנו ר׳ יוחנן אלימן מעמידהו בשורה אחת עם גדולי התנאים באמרו: „לא על שלמותו בדינין כרבי מאיר ורבי טרפון, או כרבינא ורב אשי, אי כרב אלפס ורבנו משה, או כמהר״ר יוסף קולון״ 7). ומהר״ם אלשקר הספרדי כותב עליו: „אחד קדוש הוא ה״ר יוסף קולון״ 8).

ג.

איש האמת היה מהרי״ק ולא אחת ושתים לבש עוז לקנא את קנאתה. ואם כי היה נחבא אל הכלים כאשר העיד על עצמו: „כל ימי נתרחקתי מהכנים ראשי בין שערי המחלוקות״ 9) — בכל זאת יצא מגדרו לתבוע עלבון האמת גם במקומות רחוקים אשר לא שאלו ולא דרשו לעצתו. בשמעו, למשל, פעם אחת שעדת וירצבורג הלבינה את פני רבה יצא לערער נגדה ובקול הוצב

---

1) שו״ת מהרי״ק פ״ת. 2) התורה והחיים ח״ג, פ״ז. 3) שו״ת מהרי״ק סי׳ פ״ח. 4) שם נ״ד, ע״ז. 5) שם י״ד, צ״ט, קע״ז, קפ״ב, וע״ש בהקדמת הספר ובסופו ובהתורה והחיים הנ״ל. 6) יו״ד סי׳ ב׳, ש״ך ס״ק י״א, סי׳ נ״ג ס״ק י״ג, סי׳ רנ״ב, ש״ך ס״ק ב׳, ועיין דדו״ד ח״ה, צד 277. 7) דברי ימי ישראל ח״ו, צד 281. 8) שו״ת מהר״ם אלשקר סימן ס״ז. 9) שו״ת מהרי״ק צ״ג

להבות אש קרא להם „שרעתם רבה, ואפילו יקרבו כל צאן קדר ואילי נביות לא יתכפר אליהם עד אשר ישובו מדרכם הרעה״ 1). הוא מעיד על עצמו: „יודע כל שער עמי שמעולם לא נטיתי מקו המשפט כפי ראות עיני והאמת והשלום אהבתי, גם לא הרשעתי על רעי רעה״ 2). עד כמה היתה האמת נר לרגליו מבלי נשוא פני איש נראה ממלחמתו עם הגאון המופרסם בזמנו ר׳ ישראל מברונא 3), על אשר רצה להחרים את ר׳ זלמני, אף כי „היה מוכן ומזומן להיות ציית דינא״. מהרי״ק הוציא משפט „כי ה״ר זלמני יצא ידי חובתו נגד הרב יצ״ו החולק עליו בהיותו ציית דינא. ואם יטול עליו הרב בעל־דינו, או רבנים אחרים בעבירו, שום גזרה ועונשין נדויין או חרמות או שמתא, הרי הן בטלין מעצמן דאין בהן ממש, ואדרבה יש איסור ועונש על המטילין״ 4).

הדברים האלה הרגיזו את ר״י מברונא, ויתאונן לפניו במכתב על אשר פגע בכבודו. ר״י מברוינא, מרוב כעסו, לא הבין כי האמת חביבה בעיני מהרי״ק יותר מגדולת התורה שלו. והמהרי״ק השיב לו: „חס ליה לזרעיה דאבא להקל ולזלזל גברא רבא דכוותך, אבל מה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי: לא תשא פני גדול. ואמרו רבותינו ז״ל: כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב, וידוע תדע כי בעיני הוא חלול השם, תמהול לי, כשהיה ר׳ זלמני צווח ככרוכיא להיותו מוכן לעשות כאשר יגזרו עליו דייני ישראל בכל מקום אשר תבחר... ולא אבית שמוע. ועל זה נפלאתי מאד, כי אין לך הכנעה גדולה מזו... וידוע להוי למר, כי היה נראה בעיני ההמון שהם ושלום היית מתכוין להפיל ממונו להקיסר יר״ה, באשר ידוע ומפורסם שכל מי שהיה בנדוי שלשים יום שממונו מוכתב למלכות, או שהיה צריך לפייסך ברצי כסף או זהב למען התיר לו מוטות החרם: וגם יודע כ״ת כי הם רבים עם הארין מלעיבים במלאכי אלהים האומרים: אוי לו למי שלמד תורה, דכלהו תנויי בנזיקין הוא. וראוי ומחויב לכל מי שנגעה יראת ה׳ בלבבו שלא לרדות את המינים ולא ליתן להם פתחון פה לחלוק, וע״כ היה רע בעיני המעשה, וכתבתי מה שכתבתי לא חו״ש להקל בכבודך אפילו כמלא נימא... ואשר כתבת שלא השתי לכבוד התורה

1) שו״ת מהרי״ק ב׳. 2) שם קע״א. 3) עיין לעיל במאמרי „ר״י מברונא״.
4) שו״ת מהרי״ק קס״ט.

ולומדיה, אדרבה חשתי לכבוד התורה ולומדיה אני ורבותי המסכימים עמי. כי עתה יאמרו שיש אלהים שופטים צדק בישראל, ולא יאמרו קטיר קא הוינן, וכלהו רבנן קא מיחנפי אהדדי. כי אולינן מהאי עלמא ואמינא; תיתי לי דאפילו גברא דבייתך לא הנפת" 1).

הבאתי את רוב דבריו אלה בנדון זה, יען כי מהם נשקפים צדקת נפשו וגודל אהבתו להאמת.

מהרי"ק לא הסתפק רק במוסר השכל, כי אם התאמץ לבטל גם את הבנין הפלפולי „שבנה מהר"י ברונא על רוח".

בפעם אחרת נכשל מהרי"ק מאד מרוב התלהבותו בקנאתו להאמת, והדבר זה הסב לו צער ויגון עד סוף ימיו. בעת ההיא היה ראש הרבנים לכל ישראל בתוגרמה ר' משה קפשאלי; הוא היה החכם-באשי הראשון לקהלות ישראל בתוגרמה, ויעידו עליו „כי היה חסיד וענו מכל בני דורו, מתענה כל השנה, ישן על הארץ, חי חיי צער ועמל בתורה" 2). ויען שהיה מסרב למלאות בקשת שנוררים אחדים מירושלים, הלשינו עליו לפני מהרי"ק, כי הקיל ראש בעניני אישות, שהיו חמורים כל כך בעיני המהרי"ק, והוציאו עליו לעז: א) שבטל הקדושין שקדש איש אחד את בת ישראל בתמרה שהיתה שוה פחות מפרוטה, ולא חש לשמואל בתלמוד שאמר: המקדש בתמרה חוששין לקדושין שמא שוה פרוטה במדי; ב) שהתיר בלא חליצה את היבמה שבעלה היה מומר; ג) שהכשיר את הגט שכתוב בו רק שם הכנוי ולא השם העצמי של המגרש; ד) שהתיר בלי גט אשה שהיתה מיוחדת לארוסת איש ימים הרבה, והמיר הארים את דתו, ואח"כ נודע שלא היו בעת הקדושין עדים כשרים כי אם קרובים הפסולים לעדות 3). בשמוע מהרי"ק את הדברים האלה חרה אפו מאד על ר' משה, ומבלי שאול וחקור אולי שקר הדבר ופסקים כאלה לא יצאו כלל מפי ר' משה, ערך מכתב לעדת קונסטנטינופול וגזר עליהם בנח"ש „שלא לשאול שום הוראה ולא שום דין מאיש הזה; כי הוא „מחטיא את הרבים ומחלל ש"ש במכשול הרבים" 4), כי היא „מפיל חללים רבים בקונשטנטינה העירה, שער בת רבים,

---

1) שו"ת מהרי"ק קס"ט. 2) עיין דברי ימי ישראל ח"ז, צד 3 — 302, ובציון ז'. 3) עיין שם צד 306, ובדדו"ד ת"ה, 279 צד בהערה. 4) שו"ת מהרי"ק סימן פ"ג.

להורות נתן בלבו וכל רוח אין בקרבו" 1) ו„כי לא תגיע אפילו לרועה צאן, ואינו יודע צורת דשמעתתא ומה לנו ולסמכתו אשר אינה ראויה לו" 2). ובמכתבו הוא נותן עצה להעדה למנות רב אחר תחתיו, כי „ר' משה לא רב ולא חכם יתקרי" 3), והוא מורה לצעקה" 4). — המכתב הזה היה מונח ביד המשולח שתי שנים. כי מי יערב את לבו להביא כתב שטנה כזה ולפרסמו בקהל? אולם שנתים אחרי נודע הדבר לאחיו של הרב ר' משה והוא הכריח את המשולח למסור את המכתב לאחיו. כאשר הגיע לידו המכתב קרא לאספה את ראשי הקהלה ויציע אותו לפניהם. רעדה אחזה את כלם בשמעם גדופים באלה על אהוב נפשם. רבם ומורם, וגעו כלם בבכיה. ור' משה לא הטמין גם הוא ידו בחיקו והשיב תשובה נמרצה למהרי"ק. בין כה וכה והדבר נתפרסם בכל הארצות. וחכמי ישראל בעת ההיא לא עמדו גם הם מנגד ויקנאו קנאת כבודו של ר' משה. גם ידידיו של מהרי"ק, כמו ר"י מינץ באיטליה ור"י אשכנזי באשכנז, נתנו הצדק לר' משה: הראשון כתב דברי תוכחה למהרי"ק: „על מי תגדלת פה, על מי הרימות לשון: על קדוש ישראל"? 5).

כאשר נודע למהרי"ק הרעש אשר הטיל ע"י מכתבו במחנה ישראל, התחרט על הנהגתו המוזרה, ויצו לבנו ר' פרץ כי תכף אחרי מותו יסע אל ר' משה לפיבי ולבקש ממנו סליחה בעד אביו, ור' משה נעתר לו ותמך ביד בנו ויעשה עמו טובות הרבה.

במנטובה ששם ישב מהרי"ק על כסא הרבנות, היה גם המלומד ר' יהודה מיסור ליאון לדיין ומורה הוראה. מסבה בלתי נודעת לנו פרצה מחלוקת בין שניהם, ואנשי העיר נחלקו לשתי מפלגות, האחת נטתה אחרי מהרי"ק, והשנית — אחרי מיסיר ליאון. והמריבה גדלה כל כך עד שהמושל יוסף דוכס גרש את שניהם מן העיר, ומהרי"ק היה לרב בעיר פאוויא.

תרס"ב.

---

1) שו"ת מהרי"ק פ"ד. 2) שם פ"ג. 3) שם. 4) שם פ"ד. 5) עי' דה"ד ה"ה, צד 180.

ר׳ משה אלשקר.

(מהר״ם אלשקר).

א.

אחד מן התלמודיים היותר מפורסמים בספרד היה רבי משה בר׳ יצחק אלשקר.

בשנת ר״כ (1460) בערך נולד אלשקר בספרד למשפחה עתיקה 1) ומיוחסת בשביל חכמיה הרבים. בעודנו נער ידעו שלגדולות נוצר, כי כבר הכירו אז את כשרונותיו הגאוניים. „בעודי תינוק מורכב על כתפו של אבא, מספר אלשקר על עצמו, הייתי יודע פרשת ערבין, ויודע מה בין לו ולך ולהם הכמוכים אצל הבור״ 2). אבל גם כשרונות נעלים צריכים למורה ומדריך הגון, ומורה כזה מצא אלשקר בסמרה (Zamara) אשר בספרד 3). הוא למד שמה תורה מפי התלמודי „הרב המובהק ר׳ שמואל ואלנסי״ 4). מלבד שני הדברים היקרים האלה: כשרונות טובים ומורה מצוין — היה אלשקר גם שקדן בלמודיו ויקיים בעצמו מה שנאה דרש: „עשה לך רב, כלומר עשה עצמך רב שתשתדל בלמוד כדי שתוציא הדבר לאור״ 5). יותר שלמד מפי רבו למד מכפרים, ספרי חכמי ספרד, ששקד עליהם. והמה השפיעו עליו הרבה, כאשר הוא מעיד על עצמו: „מדותי תרומות ממדותיהן של רבותי, רבני ספרד, גדולי עולם הגבורים אשר מעולם, המה עשוני ויכוננוני״ 6). כל החכמים, גדולי ספרד, היו רבותיו, ומכולם קבץ וילקט את הטוב והמועיל. ובהיותו יודע היטב לשון ערב 7) חפש אחרי ספרים תלמודיים הכתובים גם בשפה זו וקרא תשובות הרמב״ם הכתובות בה 8). גם העתיק בעצמו אחת מתשובות

---

1) עיין אוצר נחמד ח״ג, צד 110 — 105. 2) שו״ת אלשקר סימן כ״ג.
3) עיין שטיינשניידער ברשימת אקספורד צד 1765 ובקורות היהודים לגראטץ, ח״ט, צד 16. 4) לשון אלשקר מובאה בקורא־הדורות לר׳ דוד קינפורטו, דפוס ברלין, דף ל״א. 5) מובא בשמו במדרש שמואל על אבות פ״א, משנה ט״ז.
6) שו״ת אלשקר סימן כ״ג. 7) ע״ש סימן ע״ד. 8) שם סימן קי״ח.

הרמב״ם ללשון הקדש[1]. כן הכיר אלשקר ספר בערבית, אל כפאי״ה, מר׳ אברהם בן הרמב״ם. בכלל שקד על כל דבר שממנו תוכל לצמוח תועלת למקצוע התלמודי שהוא עוסק בו, וחקר גם במטבעות עתיקות, וראה „באחת מהן צורת לולב אגוד כעין שלנו, ואתרוג בצדו סמוך לאגודתו״[2]. ואת כל פרי שקידתו אלה העלה אח״כ בספרו שו״ת שנסדר אחרי מותו בחדש כסלו, פרשה וישב, שנת שפ״ו עדי בבל לבבבם[3], ובספרו שעודנו בכתובים, „גאון יעקב״ על הטור[4].

ולא רק בהלכה עמל אלשקר ולמד הרבה וילמד גם לאחרים, כי אם גם נסה את כחו בדרוש, ואת כחו זה הראה ביותר בפירושו על אבות, אשר רבי שמואל די אוזידא מביאו פעמים רבות בספרו „מדרש שמואל״.

אלשקר היה בן זמנו וארצו, ובהיות שהקבלה משלה אז בארצו ממשלה רבה, שקד גם הוא עליה. כיתר חכמי הקבלה האמין גם הוא „שכל תג ותג (בתורה) יש לו סוד נעלם״[5], והוא מפרש לפעמים גם דברי חז״ל ע״פ הקבלה[6]. גם כתב תפלה „בסוד עשר ספירות״[7], אבל אהבתו להקבלה לא עורה את עיני שכלו. הוא ראה, כמו עוד חכמים מעטים, כי רעה נשקפה לחיי היהודים החומרים והרוחנים... אם יפוצו מעינותיה חוצה, ולכן אסר גם הוא ללמדה[8]. ולהפך, את החכמות החיצוניות התיר ללמוד, אבל רק לת״ח. הוא אינו חושש „לדעות הנפסדות, שאינם יכולים להזיק למי שהוא שלם בדעות״[9], ובעצמו הגה בחקירה.

נשוב לתולדות חיי אלשקר. בספרד, ארץ מולדתו, לא ארכו לו ימי המנוחה והשלוה, ובהיותו כבן ל״ב שנה, יצא בגולה עם יתר בני עמו אשר הגלו מספרד בשנת רנ״ב (1492), וישם פניו טוניסה. אבל צרות רבות סבל אלשקר עד בואו שמה אל המנוחה; הוא נלקח בשבי וכפשע היה בינו ובין המות. קרוב היה לרדת במצולות ים, כאשר הוא נותן תודה לה׳: „ו מ ת ה ו מ ו ת הים העליתני ומבור ה ש ב י הוצאתני״[10]. וגם בטונים לא

1) שו״ת אלשקר סי׳ ע״ה, ע״ט. 2) שם סימן י״ה. 3) עיין בסוף תשובות אלשקר. 4) אלשקר מביאו ב׳ פעמים בשו״ת: סי׳ כ״ד, ק״ז. 5) מדרש שמואל פ״א, משנה י״ג. 6) עיין שם פ״ו, משנה ג׳. 7) עיין בסוף שו״ת אלשקר, ובפרק ו׳ להלן. 8) מדרש שמואל פ״ג, משנה י״ז. 9) שם משנה כ״ד. 10) אלשקר בתפלה: במה אקדם.

ארכו לו ימי המנוחה, כי נפל עליו פחד הספרדים, שעלו אז על אפריקה הצפונית, ויעזוב את טונים וירד מצרימה. שם אוה למושב לו, ובפעם בפעם עלה לארץ־הקדושה כדי „לחונן הרבות עפרות ירושלים" 1). במצרים הכירו אותו לטוב ונתמנה לדיין, ואם כי היו שם „כמה וכמה חכמים, שלמים וכן רבים, ונגד פניהם נבונים, עוקרים הרים וטוחנים זה בזה, ומוציאין קמח סלת מנופה בשלש עשרה נפה" 2) — בכל זאת היה הוא מרים על כלם, ואליו היו פונים בשאלות מכל ארצות־הקדם. גם חכמים מפורסמים פנו אליו בשאלות, כמו הרד"ך מקורפו 3), דון שמואל בן צדיק מגאו"ה 4), הרלב"ח 5), ועוד. אלשקר בא בכתובים גם עם הר"א מזרחי 6), ה„ארי שבחבורה, גדול בתורה, בחכמה ובסברא, ראש הסדר, אדר האדר, דגל העדר, מעוז ומגדול, האשל הגדול" 7). ולא רק בדברי הלכות חכו החכמים לתשובותיו כי אם גם בפירושים ופשטים שונים 8); כי בשכלו הישר וביד הבקיאות והסדר והמשטר הטובה עליו לקח נפשות.

כבה היה אלשקר טרוד ושקדן בלמודים. וכן עסק בעניני עדתו, בתור דיין ומורה הוראה. וטרדותיו אלו היו כל כך גדולות עד שלפעמים היו מונחים אצלו המכתבים, שהגיעו אליו בענינים שונים ולא היה לו „פנאי אפילו לקרותם בלבד" 9). ויש שהשיב לשואליו דבר קצר במקום שראוי היה להאריך „כי אין הזמן מספיק" 10). אבל, מלבד קוצר הזמן, טרדותיו הרבות בעדתו „וטרדת הרעיון והמחשבה" בלמודים, הוא מתאונן גם על „דאגת הלב" 11) בשפכו שיח לפני אלהים:

„רדוף קמי, הדוף מוני לעיני, למול פני, תשיתמו דאבה" 12).

מי היו שונאיו ורודפיו של אלשקר, לא נוכל לדעת על נכון. אבל, כמובן, היו אלה לא החכמים האמתיים שבארצו, ולא ההמון, כי אם אלה בזמנו וארצו, „שלא הגיעו להוראה וגאוה לובשים ומטילים מום בקדשים" 13), „הנעדרין מכל מדותן של תלמיד־חכם ולא תמצא בהן לא כלה ולא מקצתה" 14). המה קנאו, כמובן, ברוב

1) שו"ת רלב"ח, צד שי"ח. 2) שו"ת אלשקר סימן ל"א. 3) עיין בתשובות אלשקר סי' ג', כ"ד. 4) שו"ת אלשקר סימן ל"ז. 5) שם סימן ס"א. 6) עיין שו"ת מזרחי סי' מ', מ"א, מ"ב. 7) שו"ת אלשקר סימן יו"ד. 8) ע"ש סימן ל"ח, ס"ה. 9) שו"ת אלשקר סימן כ"ד. 10) שם סימן ע', ועיין סי' נ"א, ס"א. 11) עיין שם סימן ג'. 12) אלשקר בתפלה: אלהי בלתך. 13) שו"ת אלשקר סימן נ"ב, 14) שם סימן צ"ב.

גדלו והדריכוהו מנוחה. ובעבור אנשים כאלה, שהרגיזו את מנוחתו, מוכרח היה לפעמים לצאת מגדרו, ולצעוק מרה בחרפות וגדופים, כאשר יאמר עליו הרלב"ח: „שראיתי בקצת זה המלכות, כי דברי חכמים בנחת כמעט אינם נשמעים" 1).

לעת זקנתו עזב אלשקר את מצרים ויבא לפטראס (Patras), ואח"כ לירושלים. הוא גוע ויאסף אל עמו בין שנות רצ"ה—רצ"ח זקן ושבע ימים, כבן יותר מע"ה שנה 2).

ב.

שתי מדות נעלות, שבהן יתרומם האדם למעלה למשכיל, רננו בנפש אלשקר: האמת והשלום, ועליהן התפלל תמיד: „יטע בינינו האמת והשלום, ונהיה מהרודפים אחריהם והאוהבים אותם" 3). אבל מה קשה לו לאדם, וכמעט אי אפשר לוהוגן יחד יחיד עמהן תמיד בכפיפה אחת. בזה שיגלה האדם לפעמים את האמת כמו שהיא יפריד בין הדבקים ויפריע את השלום, וע"י זה שירדוף את השלום יבליע לפעמים את האמת. וביותר קשה הדבר הזה לאיש מורם מעם שעל פיו יעשו דברים הרבה הנוגעים לחיי העם, החמריים והרוחנים. נסיון קשה כזה נפל גם בגורל אלשקר בעל האמת והשלום. כאיש המביט היטב לתוך העם ורוצה בקיומו, הוא מוותר לפעמים על האמת בשביל השלום בדבר הנוגע לעם; כי אחדות העם, שכל אשרו החמרי והרוחני עומד עליה, היתה חביבה עליו יותר מן האמת המופשטת. הוא החזיק בשלום העם, גם אם סבתו היתה נגד דעתו והכרתו הפנימית. כתלמודי משכיל הבין אלשקר היטב עומק המושג של מנהג העם, כי הוא תוצאות רוחו הפנימי; לכן אין לזלזל בו ואין להביט עליו בקרת רוח. אבל, כמובן, נחוץ לברר ולהבדיל בין מנהג למנהג, כי, לפעמים יפסע העם במה מעלות אחורנית ויברא לו אז מנהגים כאלה שישחיתו את מעמו ורוחו. או יש שהוא מקבל מנהגים מן הצד, מעמים אחרים הסמוכים אליו, או שהוא יושב בתוכם, מנהגים שאינם לפי רוחו המקורי האמיתי.

---

1) הרלב"ח בשו"ת, צד רל"ב. 2) עיין ליטעראטור געשיכטע דער זינאגאגאלען פאעזיע לצונץ צד 528. 3) שו"ת מהר"ם אלשקר סימן כ'.

גם אלשקר הבדיל בין מנהג למנהג ויתן את הכח והעוז רק למנהג שיש לו טעם, ונתוקן עפ״י הדין ועפ״י עמודי עולם התלמודיים ובעלי דרך האמת מכמה שנים״1). רק בנוגע למנהג כזה הוא מסכים לדברי הרמב״ן שאמר: „וראוי לכוף את ראשינו תחת כפות המנהג״. ובמקום אחר כתב: „המשנה המנהג ימתח על העמוד״2). עד כמה הבדיל בין מנהג למנהג נראה מזה: התלמוד כייל כללא „לא ישנו ממנהג החמרין ולא ישנו ממנהג הספנים״3); ואלשקר לא הסתפק בזה. הוא אומר: „דוקא בדאיכא אדם חשוב בהדייהו ועושין בהסכמתו. אבל אי ליכא אדם חשוב בהדייהו לאו כל במינייהו״4). מזה נראה כי גם בענינים של חול, בין אדם לחברו, לא הסכים לכל המנהגים. בכל זאת — אם כי הביט בעין בקורת על המנהג, ולא חש לפעמים להתנגד למנהג טעות5) — כשראה כי העם מחזיק בשתי ידים במנהג טעות ומשובש ואם יניאהו ממנו תרבה מחלוקת, כבש את האמת ויגזור אומר: „דאפילו בדברים שיתלה בהן (במנהגים) איסור של תורה אין לשנות בהן מפני המחלוקת״6). אולם „מי שיש בידו למחות ולסלק המנהג הזה בלא מחלוקת יחלו לו ברכות על ראשו״7), הנה כי כן נראה כי אלשקר הקריב את האמת על מזבח השלום של העם, אבל רק שלום העם עמד בעיניו למעלה מן האמת. לא כן בדבר הנוגע לפרט; אזי האמת יקרה לו מכל, ולא יותר ממנה אף כל שהיא. — „תיתי לי, אומר אלשקר, דלעולם לא מצערנא לצורבא מרבנן דחביב עלי כנפשאי, אבל מה אעשה והאמת אהובה יותר״8). בדבריו אלה, המזכירים אותנו את הפתגם הנודע „ריב לאמת עם אפלטון ושניהם אהובינו, אך האמת אהוב יותר״9) — הראנו לדעת כי „האמת אשר היא עטרת החכמים״10), לותה אותו על דרכו ביחוסו להפרט ויתבע את עלבונה גם מתלמודיים יודעים. באהבתו את האמת כתב על רלב״ח: „וכמה דבריו אלו מוקצים מן הדעת ורחוקים מן השכל״11) אם כי היה ידידו12), והוא מכנהו בשם: „פה קדוש מלא גדוש וסברא ישרה״13). על המהרי״ק כתב: „ואל יבהלוך הויות ואריכות

1) שו״ת מהר״ם אלשקר סימן י״ח. 2) שם. 3) בבא קמא קט״ז. 4) שו״ת מהר״ם אלשקר סימן מ״ט. 5) ע״ש וסימן מ״ו. 6) שם סימן י״ח. 7) שם סימן ב׳. 8) שם סימן כ״ג. 9) רבי זרחיה הלוי בפתיחתו למאור. 10) שו״ת אלשקר סימן ע״ה. 11) שם סימן מ״א. 12) עיין שו״ת רלב״ח צד שי״ח. 13) שו״ת אלשקר סימן מ״א.

דברי הרב ר' יוסף קולון ז"ל... ותואנות הוא מבקש עליו כנהמת ים וגליו" 1), אם כי הוא בעצמו מבנהו: „אחד קדוש הוא הר"ר יוסף קולון ז"ל" 2). כמו כן הוא מבקר את דעות הרב בעל הטורים ואומר „שדבריו סותרין זה את זה... דשיטפא דמלתא נקטיה לר' יעקב ז"ל בהא מילתא, וכתב דבריו אלו האחרונים בלא מתכוין, ולא דק" 3). על „העקרים" הוא כותב: „וכל דבריו שם (במ"ג פט"ו) בזה אין להם לא מלה ולא תבלין, לא ריח ולא טעם בעיקר" 4).

וביותר פגעה מדת הדין שלו, בדרשו את האמת, בהגאון רבי יעקב בירב. מעשה שהיה כך היה: קטנה אחת בת תשע שנה נשאת לבן דוהה בעיר טרבלים, „ובאותה שנה נלכדה העיר ביד הערלים והלכו בשבי, הבעל למקום אחר, והיא — למקום אחר; ואחר ימים נפדית הבת ובאה למצרים והבעל לא נודע מה היה לו, אבל אמרו עליו שנשתמד ונטמע בין העובדי-כוכבים". שנים רבות ישבה האשה עגונה במצרים, ואח"כ באה היא ואביה לב"ד ו„והביאו עדים שנתקדשה ונשאת בעל ברחו של אביה", על יסוד זה התירוה הדיינים להנשא, ונשאת לאחר, וילדה בנים עם השני. כבה עברו עליה שנים אחדות. ואח"כ הלך הגאון בירב לירושלים ויקבל שם עדותן של שתי כתי עדים שהיא נשאת לבן דוהה ב ר צ ו ן א ב י ה. אבל תיכף נמצא שבכל אחת מהכתות ישנן עד שקר ורשע; ובכל זאת רצה בירב „להוציאה מתחת בעלה ולעשות בניה ממזרים". הדבר בא אז לפני אלשקר, והוא לא יכול להתאפק בראותו איך רבי יעקב בירב כובש את האמת בקרקע, ויוציא את חמתו עליו: „ודאי דדמי האי מחבר כדלא גמירי אינשי שמעתתא, ושאין להם עינים לראות דברי המפרשים ז"ל בספריהם, שמהפך דבריהם מן הקצה אל הקצה למלאות תאותו להוציא אשה זו מתחת בעלה, שכתב: דלדעות אלו הפוסקים כולם... תתקיים העדות בשאר, ושגם הרשב"א והר"ן ז"ל כתבו כך; והם כתבו בהפך. הזה פועל אדם חכם? ואנה כתב הר"ן ז"ל דבר זה? ואנה כתב אותו הרשב"א ז"ל?.... שהיה לו לדקדק ולראות דברי מי הם הדברים קודם שהיה כותב אותן, ויחא ליהם להר"ן ז"ל סברא הפך סברתו ותולה בוקי סרוקי בדבריו להוציא בהן אשה מתחת בעלה... דאותן מפרשים שהביא

---

1) שו"ת אלשקר סימן פ"ט. 2) שם סימן ס"ז. 3) שם סימן כ"ב. 4) שם סימן ע"ד.

ראיתי מהם, הם הם המבטלים דבריו ומשם ראיה לדברינו... ואני אומר דכד נייס ושכיב קאמר לה להא מילתא... והדברים פשוטים. האריכות בהם הסרון"1). אבל הרב בירב לא הסתפק בזה ולא קבל התוכחה. הוא כתב וחזר וכתב וישתדל בכל עוז להוציא את האשה ולעשות את בניה ממזרים, ויכאיב הדבר הזה את לב אלשקר ויקרא: „מאריה דאברהם! מה זה החיבוט ומה זה הליבוט? ומה קלים והמורים הם אלו שעושה משיקול דעתו... והאמת כי מעולם לא היתה כזאת בישראל שחכמי הדור יקבלו עדותו של עד אשר כזה, ויבאו להוציא בעדותו האשה מתחת בעלה, ואינן חוששים לרואים ולא לשומעים... העבודה! עמל הוא בעיני להעגים על קולמוסי ולהטריח עצמי להשיב על דברים כאלו..."; „הביטו וראו אם יש לדברים אלו שום מציאות, ואם יעלם דבר זה מעיני הנשים והקטנים... ומה שכתב: מעשים בכל יום, אפשר שכוונת החכם על יומו של הקב"ה שהוא אלף שנה, אבל אנו כל ימינו לא ראינו ולא שמענו כיוצא בזה"2).

אולם אחרי כל זאת, גם אחרי שנסתר כל בנינו ממסד עד הטפחות לא שתק הרב בירב והוסיף להגין על דעותיו גם באמצעים בלתי נאותים. אח"כ נתודע מב' העדים הכשרים הנשארים „שאותה קבלת עדות שהוציא משמם לא ראו הם שום דבר מאותה עדות אלא ששמעו אותן הדברים מאנשים אחרים, ושמעולם לא העידו לפני החכם הנזכר, שראו הם בעצמם הדברים, אלא, על פי הנשמע"3). וכאשר נתגלה הדבר הזה נאנח אלשקר ויאמר: על זאת תפוג תורה, כי היינו בעמורה"4). ויוצא את פסקו: „כל המוציא שום לעז עליה עתיד ליתן את הדין לפני מי שאמר והיה העולם, בעת יביא משפט כל נעלם"5). בזה תם החזיון המעציב הזה, המראה לדעת עד כמה השתדל אלשקר להוציא לאמת משפט, אם כי יצא בבקרתו מגדר הנמוס והכבוד. בראותו את האמת, החביבה עליו מכל, נרמסת ברגלים לא יכול לעצור ברוחו ויתבע את עלבונה לפעמים גם בשאון ורעש, והיא שהניעה אותו לכתוב בפעם אחרת, נגד הר"ר בירב את הדברים הקשים, „ודאי הדמי האי גברא כדלא גמירי אינשי

1) שו"ת אלשקר סימן ט"ז. 2) שם, ועיין שו"ת רלב"ח צד שי"ה. 3) שו"ת אלשקר סימן ט"ז. 4) שם. 5) שם.

שמעתתא, ושאין בעולם מי שיש לו עינים בראשו. ואתם עדת הנשים והקטנים הביטו וראו! מורה דמשק במה רוצה להפקיע קידושי תורה ולהתיר ערוה לשוק, וכמה ממזרים רוצה להרבות בישראל״! 1). על דברים קשים כאלה וכדומה להם שפלטה עטו של אלשקר נגד בירב לא יכול לעבור בשתיקה גם הרלב״ח, אויבו של בירב; ואם כי הסכים גם הוא לאלשקר בנוגע לעצם פסק ההלכה, הוא כותב על סגנונו הקשה של אלשקר: „מתק שפה וצחות לשון מדברת גדולות... המתאמצת כה לדבר דברים קשים כגידין ומרים מתוקים בטעם הלשון ונופת צוף יופי אמרים״ 2).

מכל אלה שהבאנו למעלה, נראה למדי עד כמה תבע אלשקר עלבון האמת מאיש פרטי, יהיה מי שיהיה, וכי גם גדש את הסאה לפעמים כדברים קשים כגידים. אבל לא כן התנהג בתבעו את עלבון כבודו עצמו. אז הוא סבלן גדול וכובש את כעסו. הרב מזרחי כתב אליו, למשל: „לא חש מר לקמחיה״. דברים קצרים ועמוקים. והשיב: „וקא הוי מר דקימחא דילן משומר משעת קצירה, והיוצא מהפה מנופה בשלש עשרה נפה...״ 3). גם קולמוס של הר״ר דוד מקורפו — איש „דגול מרבבה, יוצא צבא, ובמלחמת של תורה קולע אל השערה״, „מורם מעם בכתר בהינה ותורה״ 4) — פלט, בהתוכחו עם הרב אלשקר דברים כאלה: „דבר ניים ושכב רב קאמר להאי שמעתא״. וע״ז השיב אלשקר: „לא עליכם כל בעלי דעת, הביטו וראו הישן והנרדם מי הוא אם הולם החלום ההוא... והיינו דאמרי אינשי: בכפא דחק נגרא — ביה נשרוף הרדלא, וגיראה בגיריה אתו לקטלא״ 5). מכל זאת נראה שמחל אלשקר על כבודו הפרטי, כי בכלל היה עניו במדה ידועה; אבל נחטיא להאמת אם נאמר שהיתה בו ענוה נפרזה, השפלת הרוח עד קצה האחרון, כאותה של חכמי פולין. אלשקר היה עניו בשלילה, רצוני, שנא את היהירות והגאות, לא רדף

---

1) שו״ת רלב״ח צד רכ״ז, ע״ש. והתשובה הזאת נסדרה אח״כ בין יתר תשובות אלשקר. אבל שם הסרים הדברים האלה: „ואתם עדת הנשים והקטנים״ ותחתם כתוב: „ואתם אנשי השכל והמושכל״. גם הדברים: „וכמה ממזרים רוצה להרבות בישראל״ חסרים לגמרי בשו״ת שלו. יוכל היות כי מסדרי השו״ת, אחרי מות אלשקר, בקראם את הדברי תוכחה שכתב הרלב״ח לאלשקר ע״ד סגנוני זה, מחקו את הדברים הראשונים. 2) שו״ת רלב״ח צד רל״ב. 3) שו״ת אלשקר סי׳ כ״א, כ״ב. 4) סימן כ״ג. 5) שם.

אחר הכבוד יהיה נאה מקיים מה שנאה דרש: „נגיד שמא אבד שמיה", כלומר, שמתיהר להמשיך שם ושררה אבד שמיה. וכלל בזה עונש המתיהר בין במלאכתו, בין ברבנות, בין שיתיהר ברשות, וגם כלל בזה העונש למי שאין כוונתו ללמד תורה כי אם לנהוג בה רבנות. ומזה יתבאר הפסוק: אם נבלת בהתנשא, כלומר, הטעם שבאת לידי נבלה לפי שהתנהגת עצמך בשררה, וזה בהתנשא" 1), אבל השפלה עצמית והכנעה יתירה לא נמצאו בו, אם כי לפעמים התרפס גם היא לפני הגדולים לאמר: „ומה יפרוץ שועל בסוכת הכפירים, וטלה חלב במעין השחלים?" 2). כאשר הריין דבריו להרב מזרחי כתב אליו: „ויד עטנו ולשוננו וידיעותינו בלות ומוטלאות, קצרו מהשיג קצת מהלליו, ואנחנו לא נדעמהם כגרגיר הרדל, ואיך נעלה תהלותיו על דל?" 3). ובבקשו ממנו מענה הסב הדבר בהכנעה לאמר: „ומטיבותיה דמר יושיט לנו את שרביטו, ויצוה ליד עטו לכתוב לנו מענה לשון" 4). — אבל דברים כאלה היו יוצאים מן הכלל ואין חזיונם נפרץ אצלו.

ג.

הרב אלשקר היה אחד מן הרבנים המעטים שגורל האשה היהודיה נגע אל לבו והשתדלו בתקנתה. הוא לא נהג להחמיר בהתר „עגונה": „אין דרכי להחמיר על עגונה" 5); „ואני ללמד זכות באתי, ולהקל על עגונה נקראתי" 6). הוא לא יכול לראות בקר רוח אם איזה רב רצה להחמיר ביותר בענין זה. „לא תהיה תפארתך, כותב אלשקר לרב אחד שרצה להחמיר בתקנת עגונה אחת, לבקש המורות ואריכות דברים שלא כענין להגדיל גוף הקונטרס למען לא ירוץ קורא בו, ולהגזים הגזומות עצומות להבהיל השומעים בלא טעם כעיקר בענין עגונה, ותאסור שומנא ותקרא למקל בה ומשיב בעניינא: דיינא שרינא" 7). וכאשר רצה רב אחר להחמיר על העגונה הזאת כתב עליו אלשקר:

---

1) מדרש שמואל פ"א, משנה י"ג. 2) שו"ת אלשקר סימן כ"ט. 3) שם סימן ז'. 4) שם סימן יו"ד. 5) שם סימן כ"ה. 6) שם סימן ס"ח. 7) שם סימן קי"א.

מתהלך על שבכה, כעוגה בלתי הפוכה, וקשת רמיה, בחמה שפוכה, ומלחמה ערוכה, מערכה מול מערכה׳ 1). הוא מסיים עליו בהתיל הדר: „והמעגנה ומחמיר בה עליו נאמר: וחמור יגיד לו״ 2). וכשהרב המחמיר הזה לא בטל דעתו ועמד על דברי לעגנה, אז יצא כנגדו במלחמת דברים בוטים כמדקרות חרב: „לא עליכם כל בעלי דעת, משכילים וסכלים, קטנים וגדולים, חביטו וראו חיבוטו של האיש הלזה וליבוטו... עצתי לך לחזור בך ולומר: הדר בי... כי הנך רואה שנפל יסוד בנינך... שכל דבריך אין בהם שום ממש ולא מתום ועממם כל סתום, ואין להם שורש ולא ענף, לא קרסולים ולא כנף... ומי יתן ידעתי אם אתה מבין מה שאתה מוציא מפיך״ 3).

לשני הרבנים המחמירים נלוה אח״כ עוד רב אחד לעגן את האומללה הזאת. ואז חרה אף אלשקר מאד בהרב האחרון הזה והשיב לו: „עצתי עליך כלה מדברותיך, מנגעים ואהלות ודבר גדולות ודין נשים אמורות וגטי אשה וקדושי בת, ולמוד רבת יציאות השבת. אין האשה יאה בטבעת, ולא המור במרדעת... הייתי דאלמלא את פני הנעלה אחיך יצ״ו אני נושא... הייתי גוזר עליך... שלא יהיה לך שום עסק בדיני קדושין וגיטין וכיוצא בהן, כי לא ידעת בטיבן ובעקריהן...״ 4). מכל זאת נראה למדי עד כמה נגע ללב אלשקר „דין נשים אמולות״, עד שיצא בשבילן נגד תלמודיים ידועים. והתקוטט עמהם בדברים שנונים ביותר, עד שהגאון מהר״ם פדואה יצא כנגדו ויתבע ממנו את עלבונו של הרב המחמיר האחרון: „ידא עקא כי לא ראיתי מקום בדבריו, אשר בעבורם היה ראוי להורידו שלא יהיה לו עסק בגטין וקדושין, אך פני אחיו ופני קרובו בהר״ר שלמה נשאת; ואם לבו נוקפו וירא לעשות מעשה להקל במקום שמצא שאחד מן הפוסקים היה תוכך להחמיר, וכי בעבור זה תאמר להורידו חלילה? אם אתה אומר להרום אני אומר לבנות, ולא אחוש שמעלתך יושב ברומו של עולם, בירושלים תוב״ב״ 5).

בכלל דאג אלשקר לתקנת האשה מאיזה צד שיהיה, והקל בה לפעמים נגד אחרים שהחמירו; ובשיטה לב לוה כי „בכמה ובכמה דברים הקלו רבותינו ז״ל, כדי שלא תתגנה האשה על בעלה״ 6).

---

1) שו״ת אלשקר, סימן קי״ב. 2) שם. 3) שם סימן קי״ג. 4) שם סימן קי״ד. 5) שו״ת מהר״ם פדואה, סימן כ״ט. 6) שו״ת אלשקר סימן ל״ה.

—הקל גם הוא מפני טעם זה בדבר אחד. על השאלה: „אם יש להזיק לאלו הנשים שנהגו לגלות שערן מחוץ לצמתן?״ — השיב בשלילה: „דאין בית מיחוש לאותן שער כלל״; ודבר ברור אצלו „כי כן היו נוהגות בנות ישראל בימי חכמי המשנה והתלמוד ז״ל״. „אפשר דאפילו בעידן על אדמתן בזמן שבית המקדש קיים״ נהגו לגלות שערן מחוץ לצמתן, „כדאיתא בהדיא בפרק חזקת הבתים, דאמרינן התם: עושה אשה כל תכשיטיה ומשיירת דבר מועט, מאי הוא? רב אמר, בת צדעא... ופירש בעל הערוך: כשהאשה קולעת שערה משיירת ממנו דבר מועט בין אזניה לפדחתה כנגד צדעתה... וזה המנהג בעצמו הוא מנהג הנשים היום, שהאשה קולעת כל שערה ומשיירת שער הצדעים יורד על פניה...״ ואחרי שמצא לזה אלשקר סיוע וחיזוק בתלמוד הוא אומר כמנצח: „בואו ונצווח על אלו האוסרים אותו שער לאשה בתוך ביתה מההיא „דשער באשה ערוה״, בבלי דעת באיזה שער אמרו, ולמאי הלכתא אתמר בגמרא. ואלא מעתה לפי דרכם שער גבות עיניה נמי היה להם לאסור, דשער קרייה רחמנא נמי, דכתיב: יגלח את כל שערו. את ראשו ואת זקנו ואת גבות עיניו וגו׳. וכל שכן פניה, ידיה ורגליה. דהוה להו נמי למיסרן, ומאי שנא אותו שער?״ „וההיא דשער באשה ערוה לא מיירי אלא בשער שדרך האשה לכסותו דומיא דטפח״. אולם אם התלמוד לא סתר את דעתו, ועוד מצא בו חזוק וסיוע, מצא מכשולים על דרכו בה ז ו ה ר, המחמיר מאד בשער האשה ולא הניח לגמרי דעת אלשקר ה מ ק ו ב ל. יבכ״ז גם פה נצחה דאגתו הגדולה לתקנת האשה, והוא מנסה לישר את ההדורים באמרו: „שכל מה שתמצא בספר הזוהר מקפיד על גלוי שער האשה, אפשר דבשער שדרכה לכסותו משתעי...״ ובהרגישו בעצמו שפירושו זר ורחוק מן האמת הוא שואל תיכף: „ואם יש דבר אחר—אנן אתלמודא ואמנהגא סמכינן״[1].

אולם אם נאמר שבכל פעם שנזדמן לפניו דבר בתיקון מצב האשה השתדל לטובתה - נתרחק מן האמת. יום אחד באה שאלה לפניו ע״ד אשה עגונה מבעלה שנטבע בספינה שירדה במצולות, ונזדעזע ואמר: „זה מקצוע גדול ועמוק עמוק מי ימצאנו? ואף כי אנכי אעננו ואערכה לפניו משפט... וחלתי ואירא

---

1) שו״ת אלשקר סימן ל״ה. ע״ש.

לנפשי..." 1). וגבל זאת נסה את כחו גם בדבר זה „כי הכל מסייעים למלאכת שמים, המרבה והממעיט, בקטון כגדול, רך הלבב ואיש הבינים, רב וצעיר כבן שמונים..." 2). אחרי שהביא חבילות ראיות להתיר את העגונה להנשא הוא מסיים ואומר: „אשתכח השתא לפום מאי דפרישנא דאשה זו יכולה לינשא אפילו לדברי הכל". ולכאורה היתה הרוחה, העגונה האומללה יכולה לינשא ולחיות מעתה חיי משפחה עם בעלה החדש שתבחר; אבל לא! הרב אלשקר, אשר בידו החיים והמות של האמללה הזאת, לבו נוקפו להתיר הרצבותיה. כל מה שטרח להביא צבא מופתיו כדי להתירה להנשא, לא טרח אלא משום „דרוש וקבל שכר" ולא להלכה למעשה. „כל מה שכתבתי בהיתרא, אומר אלשקר, הוא הנראה לי להלכה, אבל למעשה? — קשה עלי המעשה".

מדוע ולמה? ישאל בצדק כל איש המביט באספקלריא מאירה על הדבר הזה. האשה הזאת אמללה היא, עזובה, שוממה, היא רוצה לראות עוד את עולמה בחייה. וההלכה? זאת ההלכה שאינה נושאת פנים ולא תדע רחם, תתן הפעם צדק לדבריה ותאמר: „דאשה זו יכולה לינשא אפילו לדברי הכל". מדוע איפא יכבוש הרב הנשאל את רחמיו, ולא יוציא פסק דינה לחיים או למות? מדוע יסתום עליה את הגולל בשעה שגם הכתב, ההלכה, מסכים עם הלב להחיותה?

ונראה כאלו גם אלשקר לא יוכל להביט בקרת־רוח על טרגיקה כזו, כאלו רוצה להשקיט גם הוא את המית רוחו. הוא מבאר לעצמו, כי אינו רוצה למלאות אחרי ההלכה שהעלה ממשנתו, שהיא מותרת להנשא — לא מפני שלבו לב אבן ואינו רוצה למלאות אחריה, אלא מפני שהוא ירא פן ישגה במשנתו, פן החטיא את המטרה ולא כוון אל האמת. „כי לא יאות לנו לסמוך על היקש סברתנו ושיקול דעתנו והכרעתנו בכיוצא בזה, ואין הדעת הקלה מכרעת, ואף כי דעת יחידי".

אבל לא „דעת יחידי" היתה דעתו אח"כ בענין זה, כי נמצאו עוד שני הכמים שרצו להתיר את העגונה הזאת. ומה אנו רואים? תחת להתחבר עמהם ולהתירה כדי שלא תהי עוד דעתו „דעת יחידי" — יצא נגדם למלחמה. מקודם העלה לפחות, להלכה

---

1) שו"ת אלשקר סימן כ"ה. 2) שם.

„דאשה זו יכולה לינשא אפילו לדברי הכל" ועתה הוא מרבה להפך בהבילות ראיות כיד הבקיאות הטובה עליו, שגם עפ"י הדין וההלכה אסורה היא להנשא. הוא מפרש עתה לאסור כמה מקומות בש"ס ופוסקים שמקודם הביא מהם ראיה להיתר, לפחות, להלכה, אם לא למעשה. במקום שאמר מקודם: „לבי מהסס" להחמיר, יאמר עתה: „דאיברא ודאי", וגם יביא ממרחק לחמו, ראיה לאסור. „מאגרת אחת לגדול מחכמי קטלוניא, כתובה על ספר ישן נושן". ותחת שכתב מקודם: „והן ולאו ורפיא בידי", הוא כותב עתה: „הלכך איתתא דא אסורה להנשא לכ"ע" 1). ובזה סתם על האשה את הגולל בחייה בימי נעוריה, באין עוד שום אפשרות להפיץ אור על דינה עד עולם, ועל ידו 2) נשארה עגונה אומללה כל ימי חייה.

ד.

הפלפול, פרי חכמי פולין, „המעלה פיל בקופא של מחט" ו„העוקר הרי הרים וטוחנם זה בזה", זר לרוח אלשקר הספרדי. באשר השיב לשואליו דבר־הלכה שנא לפלפל, או כמו שהוא מהתל בעצמו: „לדחוק השמועות ולבנות בהן על המים מגדל, ולהכניס ים אוקיאנוס בגרגיר חרדל" 3), הוא נוהג לבקש מקודם סעד וסמך לדבריו בתלמוד, ואח"כ ישתדל להביא ראיה להם מגדולים שקדמוהו. ואם לא מצא לדבריו ראיה מפורשת בתלמוד, לא השתדל אז, כשאר החכמים התלמודיים, „לדחוק השמועות" רק למען למצוא לו איזה סמך, כי הסתפק בזה שמצא מקום לדבריו, מפורש או בהשואה ישרה, בספרי הגדולים שקדמוהו. מתוך אהבתו להפשט הפשוט, הבנוי על ההגיון ושכל הישר, שנא את הנצוח והוכוח שמביאים עפ"י רוב לפלפל ולבנות בנינים התלוים בשערה, באשר כל אחד מהמתוכחים רוצה לקיים את דבריו ודעותיו, ומשתדל עפ"י רוב לעקם את הישרה בדברים הרבה. הוא מעיד על עצמו: „לא ישבתי עם מתי הנצוח ואת נהלולים לא אבוא" 4).

משנתו של אלשקר היתה צחה וברורה, ושנא לבלבל

---

1) שו"ת אלשקר סי' כ"ה—כ"ו, ע"ש. 2) ע"ש סימן כ"ו בסוף: „העגונה לאשה הזאת קרתה על ידינו". 3) שם סימן ל'. 4) שם סימן כ"ד.

ולערב פירושים שונים בתוך דבריו: „יש בעקר סוגיא זו פירושים שונים לקצת המפרשים ז"ל, נלאיתי לכותבם" 1). וביותר חכמי ספרד הצטיין גם הוא בשפתו הצחה והשנונה: היא נזהר לבלתי דבר הרבה ולאמר מעט ולבלי האריך במקום שאין צורך. „ואם באנו להשיב על כל קוץ וקוץ יארכו עלינו הדברים ולעקר הדינא אין דברים אלו מעלין ולא מורידין" 2). היא השיב רק על „עיקר הדינא" והעלים עין מן הפרטים „שאינם מעלין ולא מורידין"; „ואם באנו לכתוב כל הפרטים יארכו עלינו הדברים" 3). „וכמה ענפים מסתעפים מדברים העלמנו עין מהם ליראת האריכות" 4). עד כמה שנא אלשקר להאריך במקום שאין צורך נראה מהצטדקותו: „ושרי ליה מריה לפלניא שהזקיקנו להאריך באשר אין בו צורך" 5). כמו כן לא יכל לשמוע אריכות דברים מאחרים: „ברוב דברים בת האמת לא יחדל, ולשון היושר לא ידל" 6); „ברבות הדברים לא יעתק צור האמת ממקומו" 7). לא לשון מדברת גדולות העיקר אצלו כי אם האמת, ההגיון הישר, והוא קורא: חכמים הזהרו בדבריכם! היינו, „שתדברו בלשון צח שלא יובן ממנו דברים הפכיים..." 8). הוא מבין כי פטפוט דברים הרבה והתרשלות בצחות הלשון מביאים לידי בלבול המוח. והעיר לחכם אחד: „תפסתיך מצד דקדוק הלשון, שהיה ראוי לחכם שכמותך לדקדק בדבריו" 9). ואל הרר"ך כתב: „הדבור אצל כ"ת עיר פרוצה אין חומה..." 10). אולם יש להעיר כי רק בגוף תשובותיו שהשיב שנא את האריכות, בעוד שבראשון האריך לפעמים במליצות שאינן שייכות כלל לגוף התשובה, כדרך חכמי ספרד להחל מכתביהם בפתיחה מליצית. בהפתיחות האלה הוא מצטין בשפתו העשירה וברום הגיונותיו 11).

* *
*

אחרי שתארנו דרכי תשובותיו של אלשקר בכלל, נוכל להוציא משפט, בלב סמוך ובטוח, שיתרון להן בסגנונן הצח

---

1) שו"ת אלשקר סימן ס"ח. 2) שם סימן כ"ז. 3) שם סימן מ"ד. 4) שם סימן ס"ז. 5) שם סימן קי"ג. 6) שם סימן ל'. 7) שם סימן כ"ג. 8) מדרש שמואל פ"א, משנה י"א. 9) שו"ת אלשקר סימן ל'. 10) שם סימן כ"ד. 11) עיין לדוגמא שם סימן כ"ת.

והגיונן הבריא על תשובות הפולנים שבזמנו שבהן נראה את ההפך. אבל האמת נתנה להאמר, כי גם אותן ההתעמקות והתבוננות, לפעמים בדרך עקלתון ובפלפול עקום, שבתשובות הפולנים בימים ההם, לא נמצא כמעט בתשובות אלשקר. ותלישתו הנכרת ביותר, שאינה נמצאת במדה כזו בתשובות הפולנים, היא יראת־הרוממות שאלשקר מרגיש במדה נפרזה לה"ראשונים" בבטלו מפני זה לגמרי את הכח של האחרונים. ואל יהא הדבר הזה קל בעינינו, כי האוטוריטט של הראשונים במדה גדושה מניח בכלל אבני נגף על דרך ההתפתחות והתקדמות של הדעות, ואינו מניח לחכמים הבאים אחריהם לברר את האמת ולהבדיל את הסיגים מדברי הראשונים. להרבות במופתים בדבר זה אחשוב למותר, כי די לנו לשום עין על תולדות התפתחות המדעים בכלל ונלמוד מזה על זה. לא נדבר מגדול החכמים הפולנים בזמן אלשקר, הרש"ל, שהתרומם באמת לא רק למעלה מכל בני ארצו כי אם גם מכל בני דורו בעין בקרתו החדה ובהשתדלותו להרים את העטרה מבמה גדולי הראשונים 1). גם הרמ"א, העניו והנוח לבריות, הצטיין בזה, אם כי לא מצינו אצלו אותו הרוח החזק שברש"ל. לפעמים נראה אצלו אמנם הכנעה והרכנת־הראש לפני גדולי הראשונים, אבל מפני זה איננו מבטל את האחרונים, ואדרבה הוא אומר, „שיש לפסוק בכ"מ כפוסקים אחרונים" 2); „ויש לפסוק תמיד כבתרא י" 3), „שלא תסור מן הדברים אשר כתבו האחרונים" 4); הוא נותן להם כח ואוטוריטט „דבכל מקום הלכתא כבתראי" 5). אולם לא כן נהג אלשקר, המבטל לגמרי את כח האחרונים ונותן היתרון רק לראשונים. ובשמעו שמהרי"ק פסק כאחרונים התרגז ואמר: „דברים אלו אין להם עיקר כלל, והרי הן בטלין מצד עצמן... ומי יתן ידעתי עד איזה זמן ימשוך לדעתו ז"ל לומר הלכה כבתראי... ואם עד סוף העולם, דבר זה אכזר להעלותו על לב, דהוי כחוכא ואטלולא, דאין יחס לדורות אלו עם הראשונים אפילו כיחס תקוף עם האדם, והלואי שיבינו הדורות אלו הקל שבדברי הראשונים, כ"ש הדורות הבאים שהלבבות מתמעטות. וכבר כתב רב שרירא גאון ז"ל: וחכמת הגאונים ופלפולידהם הוא הדבר אשר צוה ה' אל משה, ואע"פ שאומרים הכי הוא ואין מביאין ראיה

1) עיין מאמרי „ר' שלמה לוריה". 2) דרכי משה, יו"ד סימן ל"ה, סעיף ז'. 3) שם סימן ל"ה, סעיף ג'. 4) שו"ת רמ"א סימן קל"ב. 5) שם סימן ג'.

באיזה מקום היא, אין להי״ש על דבר קטן או גדול, וכל החולק על שום דבר מכל דבריהם כחולק על ה׳ ועל תורתו. וכן כתב הראב״ד ז״ל, דאין מי שיכול לחלוק על דברי גאון, ואפי׳ שלא יביא ראיה לדבריו, והחולק עליו כחולק על התלמוד״ 1). אלשקר ירא לא רק לחלוק על הראשונים, כי גם מלהכריע ביניהם: „ואין בידינו כח להכריע דבריהם ז״ל, אשר הם דברי קבלה והלכה למשה מסיני״ 2).

מכל זאת יוצא לנו: א) שאלשקר נתן את כל התוקף והעוז רק לראשונים, שכל דבריהם אמתיים ועומדים למעלה מכל בקרת, אם כי בזה הוא סותר את המשפט שחרץ בעצמו במקום אחר: „אין איש אחד בארץ שימלט מן השגיאה, וב״ד הגדול יטעו בהוראה, דכתיב: ואם כל עדת ישראל ישגו וגו׳ ובשגגת ב״ד הגדול הכתוב מדבר״ 3). ב) שהוא בטל את האחרונים ולקח מהם את הכח לברר וללבן דברי הראשונים ולהשיג עליהם במקום הצורך, למרות שעפ״י התפתחות הדעות והתקדמותן יש להם רשות על זה, ואם כי הוא סותר גם בזה את עצמו כי כתב במקום אחר: „דודאי בכל דור ודור יכולין בני העיר הם וב״ת דינם לעשות תקנות וגדרים, ואפילו להסיע ממדת דין תורה״ 4).

ה.

„הספרדי אומר: לעולם צדקו דברי המחברים, אם הם מן הספרדים, ובפרט דברי הרמב״ם שהיה מעולה בכל מעולה, בפנימיות והיצוניות, וכל חכמי הצרפתים בקליפת השום נגדו״ 5). את המשפט הצודק הזה נוכל להרוין גם על אלשקר, אם כי לא מצינו בו את הגאות והיהירות שאצל חכמי ספרד אחרים. הוא נותן לנו מחכמי הספרדים ציור כזה: „העוקרים הרים וטוחנן זה בזה, ומוציאין קמח מנופה, בשלש עשרה נפה; והוששין לקמחם ואל העילה על רוחם ולמה שמוציאין בפיהם ולשונם, רוממות אל בגרונם; מוסר מלכים פתחו ואסרו במתניהם אזור, ונפל לפניהם

---

1) שו״ת אלשקר סימן נ״ד. 2) שם סימן ס״ח. 3) שם סימן כ״ד. 4) שם סימן מ״ח. 5) ר ש ״ל בהקדמתו ליש״ש הולין.

עזור, ובשר עוזר ומתור אחר המערכות, הן הן גופי הלכות; ובלי אזור והגורה, לוחמים מלחמתה של תורה" 2). בלי עמל רב נוכל למצוא פת, בתוך ערמות המליצות, את גאות הספרדי ומנהגו לרומם את חכמיו למעלה ראש, ולהביט על חכמים אחרים מגבוה; ולא רק חכמיו שעשו למו שם גדולים בעיניו על כל, כי אם גם התלמידים שיצקו מים על ידי חכמי הספרדים. „בקול ענות חלושה, מגעישים האשישים ומרעישים הספים, הדפים והרעפים, ומכים הכפתורים, ומהלישים הגבורים, וברוח שפתותיהם יפילום חללים תחתיהם, לא ינטה לארץ מנלם, ודבריהם יקום לעולם" 2).

הדברים האלה מראים לנו למדי יחוס אלשקר לחכמי ספרד בכלל ולהרמב"ם בפרט. הוא היה בעיניו ל„רבן של כל המחברים" 3), „ואין בדבריו כושל" 4). אין אלשקר משגיח כלל על הראב"ד בעל ההשגות אף לחומרא: „ומי יתן, הוא אומר, שהיינו מוצאין בדברי הרמב"ם ז"ל אי זה היתר, אע"פ שהיה הראב"ד משיגו" 5). ואם ראה איזה חכם מגלה פנים בדברי הרמב"ם שלא כהוגן, היה הדבר נוגע כמו לנפשו וראה את עצמו כמחויב להשיב דברי הרמב"ם על מכונם 6). בלב דוי הוא כותב: „ואיני יודע מה עשה לכם הרמב"ם ז"ל עד שאתם תולין כל הני בוקי סריקי בדבריו" 7). ומקום מגורו של אלשקר, מצרים, הוסיף לו עוד אהבה על אהבתו להרמב"ם, „דמצרים אתריה דמרן הרמב"ם ז"ל הוא, ואחרי דברו לא ישנו, ואין דנין כל דיניהם אלא עפ"י דבריו" 8). ובכל מקום שפנה ראה כי רק „על פיו יחנו ועל פיו יסעו" 9). ולא רק לדבריו ההלכיים של הרמב"ם, שהיו קדושים ואהובים במקומו, כי אם גם לדבריו, באמונות ודעות, היה קשור בקשר אמיץ, אם כי גם רבים מחכמי הספרדים, התנגדו להם ברב או במעט. לכן כשיצא ספר „האמונות" לר' שם טוב בן ר' שם טוב להשיג על דעות הרמב"ם, נזדעזע וכתב: „קנא קנאתי ליסוד הדת והאמונה, שורש המדע והתבונה, עמוד התורה והחכמה התמימה, ים הדעת והמזימה, דגל התעודה, הנודע בישראל וביהודה, הרב המובהק, החסיד הגדול, אור העולם ופלאו, מושב היקר ושיאו, הוא הקדוש הרמב"ם ז"ל" 10).

---

1) שו"ת אלשקר סימן כ"ג. 2) שם. 3) שם. 4) שם סימן ע"ט. 5) שם סימן כ"ז. 6) עיין שם סימן יו"ד. 7) שם סימן כ"ו. 8) שם סימן ט"ז, ע"ש סימן ס"ז. 9) שם סימן י"ח. 10) שם סימן קי"ז.

מתואריו אלה נראה למדי עד כמה היה הרמב"ם גדול בעיניו, וכאשר פגע ר' שם טוב בכבוד הרמב"ם בדברים בוטים כמדקרות חרב השיב לו אלשקר גמולו בראשו, אם גם במדה נפ־זה, ויצא מגדרי הסבלנות והנמוס בכתבו: „נוח לו לזה המשיג שלא היה נברא, או שהיתה שליתו נהפכת על פניו"[1]. הוא לא יוכל להבין „איך עמדו הראשונים על הספר הזה, ולא גזרו לשרפו ביום הכפורים שחל להיות בשבת"[2]. ולא רק בצעקות ובחרפות פטר את ר' שם טוב, הוא תבע ממנו כבוד הרמב"ם גם בדברים נאמנים ומוצדקים המראים לדעת עד כמה לא ידע המשיג[3] ולא הבין, בזדון או בשגגה, בדברי הרמב"ם, ושעל כן הוציא משפט מעוקל. אבל לא בכל מקום הצליח הפצו בידו לתרץ בחוזק דברי הרמב"ם נגד משיגם. והדבר הזה היתה, לפי דעתנו, סבה מיוחדת. דבר זר ומוזר נראה אצל חכמים רבים, לפנים והיום, ביחוסם להרמב"ם: כל אחד מציירו כמו שהוא רוצה, מביט עליו במבטי עיניו הוא, רוצה לעשותו שלו, כולו שלו, ורואה אותו כחושב מה שהוא חושב, וכמאמין במה שהוא מאמין. ואם ימצא אחד ותגמים האלה התנגדות בין דעותיו הוא לדעות הרמב"ם, אז לא יוותר על שלו כי אם ישתדל לפרש ולהטות דעות הרמב"ם לדעותיו הוא, מבלי שום לב לזה עד כמה יהיה הדבר רחוק ורחוק מן האמת. כדבר הזה נראה גם אצל אלשקר: הרמב"ם היה שלו. הוא מכנהו בשם: „יסוד הדת והאמונה", כפי השגתו הוא בעיניני „הדת והאמונה". ובהשקפה כזאת הוא בא לישב את דברי הרמב"ם נגד המשיג עליהם שבא גם הוא בטענות „הדת והאמונה" שלו. כמובן לא יוכל הדבר לעלות בידו בכל מקום, כי לא בכל פעם היה הרמב"ם „יסוד הדת והאמונה" כמו שהבין הוא את „יסוד הדת והאמונה". במקום אחד הוא מצדיק את הרמב"ם בטעם הקרבנות „שהן לבטל דעות נפסדות", נגד משיגו בזה, במצאו סמך במדרש[4] אף שהרבה הרבה יסבול מזה אלשקר המקובל בנפשו פנימה; כי סוף סוף לא מצא פה התנגדות גדולה ל„יסוד הדת והאמונה" שלו. אבל כשבא לתרץ את דעת הרמב"ם נגד משיגו הטוען שמדברי הראשון שאמר[5]: „שכל מראה מלאך אמנם הוא במראה הנבואה", „יתחייב מזה כי היה ענין לוט דמיון וציור, אין לו ענין אחר,

---

1) שו"ת אלשקר סימן קי"ז. 2) שם. 3) עיין שם. 4) ויקרא רבה, אחרי. 5) מו"נ ח"ב, פ"ו

שלא נמצא במציאות בפועל" 1) — פה מצא הסניגור אלשקר בקעה גדולה בין „יסוד הדת והאמונה" שלו ואיתו של הרמב"ם. ובמתיאש הוא אומר: „דברי רבינו הרב ז"ל בענין זה קשיא בעיני ואיני יכול להולמן כלל" 2). אולם הוא אינו מניח את כליו וינו גם פה, ואינו מתרשל להטות דברי הרמב"ם אלה לדעתו הוא 3). הוא מרגיש בעצמו עד כמה רחוקים דבריו, ובמתיאש הוא מסיים: „כן נראה לי ליישב דבריו עד שיפתח השם את לבנו ויסור המסוה מעל פנינו ועינינו ונשקוף על עיקר כוונתו" 4). אלשקר לא יכול בשום אופן להאמין שדברי הרמב"ם בזה המה פשוטים במשמעם, וכן שהרמב"ם יהיה כה רחוק ממנו ולא יאמין בזה שמאמין הוא, אם כי הוא רואה גם עין בעין עד כמה רחוקים המה זה מזה. הוא תולה את החסרון בו „שמסוה על פניו ועיניו", ואינו מבין היטב את דברי הרמב"ם אלה, אם כי הדברים מפורשים וברורים למדי. ועוד דרך אחרת לפני הסניגור הזה. כאשר יבא בין המצרים מבלי יכולת לפנות ימין ושמאל, וכאשר יגע המשיג בפצע עמוק שבלבו, באמרו כי דעות הרמב"ם אינן מקובלות — אז מעתיק אלשקר המקובל את דברי הרמב"ם „שכתב במגילת סתרים *) ששלח לתלמידו החשוב בענינים עמוקים וסודות נעלמים מהקבלה האמתית עיון ומעשה" 5). „במגילת סתרים" זאת חזר, לדעתו, הרמב"ם מדעות הפילוסופים, ואינו מסכים להם, „שהם לא מצאו הדרכים המיוחדים בחקירת טבעי בלתי הנמצאות בזולת עמל שכלי אלא בדרכים הגיוניים מטרידים השכל ומבלבלים אותו. אך אצל חכמת הקבלה האמיתית דרכים מסוקלים מאבני המכשול נודעו בהן בקלות נמרץ כל מה שיפול תחת גבול ההשגה, ובדרך זו דרכו הנביאים והשיגו מה שהשיגו מהודעת העתידות ופעלו פעולות זרות יוצאות מהמנהג הטבעי; ומקצת דרכיהם לקחתי גם אני בידיעת טבעי הנמצאות והותרו לי כל הספקות שנסתפקתי בהם, ונפתחו לפני דרכי המבוכות ונמסרו בידי מפתחות החכמה והביאור של כל נעלם ממני. והנני משביעך שלא תגלה הסודות הדקות וההערות הנפלאות... עוד דע לך אחי כי השמות הקדושים רבו מלספור" 6).

---

1) שו"ת אלשקר סימן קי"ז, ועיין רמב"ן פרשה וירא, שגם הוא עמד על זה.
2) שו"ת אלשקר סימן קי"ז. 3) עיין שם. 4) שם. 5) שם. 6) שם ע"ש.

ב„מגילת סתרים" זו מצא אלשקר המקובל נוחם לנפשו. לא נעסוק פה בהדברים האלה הרחוקים מן האמת, כי כבר הראו חכמים לדעת שלא 1) מפי הרמב"ם יצאו — ונשאל את הסניגור שאלה אחרת: אם אמנם הרמב"ם חזר בו מכל דבריו הראשונים ויעזוב דעות הפילוסופים, מדוע איפא כל הרעש הזה? מדוע הוא עמל לתרץ דברי הרמב"ם המופלאים בעיניו באופן שלא יתנגדו להדת והאמונה? הלא בדברים קצרים היה יכול אלשקר להשיב: הרמב"ם חזר ובטל את דבריו הראשונים — והו לא מידי.

ו.

אם יש את נפשך לעמוד על אופיו של המשורר, עליך לדעת מידים את מצבו בחיים והשפעת החיים עליו. כדבר הזה נאמר גם כן על אלשקר: אם נאבה לדעת את אלשקר בתור פייטן ולהכיר את נשמתו השירית שאותה אנו מרגישים בשיריו או בפיוטיו המעטים, החמשה, שכתב 2), עלינו לשום עין מקודם על מעמדו החברתי, על המקרים והמאורעות שעברו עליו, על פעולת החיים, החיצונים והפנימים, החומרים והרוחנים ועל נפשו המתרגשת והפייטנית במדה ידועה.

הרבה, הרבה מאד, סבל אלשקר בחייו; צרות רבות הקיפוהו מכל עברים ולא נתנו מרגוע לנפשו. מעבר מזה ראה את עמו בעצם שפלותו, ראה את אחיו, בני עמו, שאהבם אהבה עזה, נגרשים מארץ מולדתם, ספרד, בזוים ומוכים ודמם נשפך כמים. ומעבר מזה — מה רע ומר גורלו בעצמו! בהיותו צעיר לימים, כבן י"ב שנה, נגרש בחרפה מספרד האהובה עליו, ואשר ישבה בה משפחתו יותר ממאה שנה 3) ומני אז היה נע ונד מעיר לעיר ולא מצא מנוחה לנפשו 4). מדוע ולמה עשה ה' ככה לעם ישראל? מה פשע העם הזה ומה חטאתו שיסבול כזה חרפה ובוז משונאיו הרבים והעצומים? שאלות כאלו לא עלו על לב אלשקר כלל, כאשר עלו על לב חכמי ישראל אחרים בזמן ההוא. הוא אסר איסר לשאול שאלות כאלו, וידרוש: „אל תעש עצמך כעורבי

---

1) עיין בס' „לקוטי פרחים" להח' מיזיס. 2) נדפסו בסוף שו"ת אלשקר, דפוס סדילקאב 1834. 3) עיין אוצר נחמד ח"ג, צד 110—105. 4) עיין פ"א

הענינים; והוא, שתערוך טענות כנגד השי"ת ותאמר לו: מפני מה צדיק ורע לו, ורשע וטוב לו?" 1) — ומלבד זאת מצא הוא, המקובל, תירוץ מספיק על השאלות האלו -- בקבלה. על כל צרה שלא תבא על ישראל תאמר חכמת הנסתר: שהתך ישראל: נפשך הטמאה ועונותיך לבדוך, ואתה מתחייב בנפשך. את התירוץ הזה מצא גם בנוגע לעצמו: הוא נלקה על חטאותיו, ועל ידו, רק על ידן, באו עליו כל הצרות האלו. אלשקר אינו מרנן אחר ההשגחה, ולהיפך, הוא מצדיק על עצמו את הדין בלב שקט וברוח נכונה ומתודה על פשעיו:

אמת יצרי מאד התעה לבבי, כהתעות במדבר הפראים,
ושמני כמטרה לחציו ביד מונים, ביד שוטנים וגאים;
ונלכדתי בפח מוקשי ויוקשי, ולבותי בבור חטאת כלואים,
עדי גברו עונותי ועברו עלי ראשי כצפור על עפאים 2).

ובכ"ז מעת שראו עיניו את הצרה הגדולה שבאה על עמו הוא שואף לנקמה, הוא רוצה לראות במפלת שונאי עמו, כדי למצוא בזה מרגוע מעט לנפשו הנדכאה. הוא מאמין באמונה שלמה, שהוא בעצמו חייב בכל מצוקותיו, והוא מצדיק על עמו את הדין כי לקח מיד אלהים כחטאותיו הרבות נגדו, ואף על פי כן לא יוכל לסלוח לאויבי עמו ולא ישקוט בראותו רוצחי עמו מרימים ראש. הוא מבקש את אלהיו:

בלב קמים שלח חיל ממהומים, ונחומים לנפשי העצובה;
נקום נקמת עלובים בין זאבים, ובית אויבים ורבים שית הרבה 3).

אלשקר מיאש מני אז את לבו מחיי אדמות. בכל פנה שהוא פונה יראה חרפת עמו וצרותיו, ואיננו יכול להאמין עוד בחיים. הוא נעשה לפיסימיסט, לשונא את החיים, לשונא את השמחה, „כי מצד השמחה באה העבירה" 4). הוא ירא מאד מפני „העבירה", שהיא, רק היא, הסבה בכל עניו. ובעיני בקורת חדה, בעיני פיסימיסט גמור, הוא מביט על התבל עם תהפוכותיה ומסבותיה הרבות, וקורא אל האדם למאס בחיי אדמות שהם בעיניו רק הבל הבלים:

1) מדרש שמואל פ"א, משנה ח'. 2) תפלה המתחלת: בכל מהלל. 3) תפלה המתחלת: אלהי בלתך. 4) מדרש שמואל פ"ג, משנה א'.

עזוב תבל משחקת בכל עת כצפור בך, כילד בטלאים,
תדמה כי פעליה שלמים דמות ספיר, אבל כדמות חלאים –
והמה רוש פתנים, בעשנים באודים נוסעים הולכים ובאים.
פתח עינך, ראה אונך והנך בצל עובר ומות סוף בוראים,
ויחד על עפרים ישכבו כל יצורים, כשפלים כנשיאים,
וחיש יבל יקר תבל והבל, באחריתה תלאות עם חלאים,
וכל גילה, וכל חילה כענן, כטל בקר, כרום נשיאים 1) .

על הכל קורא אלשקר יחד עם הקהלת: הבל הבלים! כל מה שעיניו רואות, כל המעשים שיעשו תחת השמש, המה בעיניו „ראש פתנים". הוא מעיר את אזני האדם שלא ישלה את נפשו לחשוב, כי, המעשים שיעשו עלי תבל - טובים ונכוחים, „פעליה שלמים, דמות ספיר"; לא. בן אדם, „התבל משחקת בכל עת כצפור בך, כילד בטלאים"; התבל מתנהגת עמך רק בשחוק ומהתלות, באירוניה היא עושה כל מעשיה. הביטה וראה ובחון היטב את מעשיה, אז תראה בעצמך עד כמה „התבל משחקת בכל עת". כל מעשיה המה רק „בצל עובר". „באודים נוסעים הולכים ובאים". „כל גילה וכל חילה בענן כטל בקר, כרוח נשיאים", „ויחד על עפרים ישכבו כל יצורים, כשפלים כנשיאים". האין הדבר הזה נורא מאד? האם לא שחוק־מר המה, אחרי כל אלה, החיים? עוד מעט יבא המות ויגור בחרמו „כשפלים כנשיאים". „ואיך ימות החכם עם הכסיל?". מדוע „יקרה מקרה אחד לכל?"

מה המה חיי האדם עלי תבל? מטרתו מה היא? ואיזה דרך יבור לו ללכת בה?

ע"ז משיב אלשקר:

פתח ידך ועיניך על קשה יום, בסתר תן—וכור לשכת חשאים 2) ;
רדוף יושר, געל עושר, ולעשות רצון יוצרך תהי קל כצבאים 3) ,

לא החיים הגשמיים, החמריים, המה מטרת האדם עלי תבל, כי אם החיים הרוחניים. תעודתו היא לעשות טוב וחסד, כי המה, רק המה, ילווהו על דרכו. על האדם למאס בעשירות, ל„געל עושר"

1) תפלה המתחלת: בכל מהלל. 2) עיין שקלים פ"ה, משנה ו'. 3) תפלה המתחלת: בכל מהלל.

כי העשירות מביאה לחיים המריבם. „צאו מעניני הגוף מכל וכל והתעסקו במושכלות, בעיון השכל" 1). מוסריות, „רדוף יושר", ושכליות, „עיון השכל", המה עמודי התוך שעליהם יבנה האדם ויכונן את עולמו בחיים.

זה הוא פתרון שאלות החיים, לדעת אלשקר!

והוא בעצמו איננו מבקש שום דבר, רק נפש זכה וטהורה. לה שואפים כל מאויי נפשו, ובתחנונים הוא קורא לאלהיו:

פדה נפש אצילה מכבודך, אצילה ממקום קדש הצובה 2).

הוא מבקש עליה רחמים:

סלה פשעה וצו ישעה, לרשעה תהי מוחל, ולה תופע נהרה 3).

אלשקר נכון להקריב את חייו, ואת כל האהוב לו לפני ה' לו יסלח לחטאיו ותטהר נפשו:

מהול חובי ושא פשעי, ה'. רצה ניבי והגיוני, ה'!

. . . .

המזן מעי לך אקריב, ושועי וכל רעי ורעיוני—ה'! 4).

ובהתפללו לפני אלהיו חליפות ברוחו. לפעמים הוא בוכה ושופך לבו כמים:

אנבך דם צלעי עם דמעי, ועיני אתנה עמק בכאים 5).

ויש שהוא שופך שיחו בששון ושמחה:

בקול תודה, בקול רנה, ארנן. בשיר הוכן כמו שירת דבורה,

כשיר משה, כשיר מרים, תהי נא נגינתי לפניך זכורה 6).

הקבלה שמשלה אז בכיפה, ואשר גם אלשקר תמך בה, מתחה קו גם על המשורר שבו וישר שיר „בסוד עשר ספירות". בין יתר דבריו הוא מגלה שם דעתו ע"ד „עשר ספירות":

והם עשר בלי פרוד והבדל, דמות ספיר בגוונים עשרה,

והם אחד, ואב אחד לכלן, כשלהבת בגחלת קשורה 7).

---

1) מדרש שמואל פ"ב, משנה י"א. 2) תפלה המתחלת: אלהי בלתך. 3) תפלה המתחלת: אדון הכל. 4) תפלה המתחלת: מחול חובי, 5) תפלה המתחלת: בכל מהלל. 6) תפלה המתחלת: אדון הכל. 7) תפלה הנ"ל.

רבי משה איסרל״ש.

(רמ״א).

א.

אם נביט על התקופות השונות של הספרות התלמודית, אז נראה, כי בכל פעם שקמו עליה אויבים להשפיל את ערכה ולהמעיט את כחה ועווה בין העם — הקים לה הזמן לעומתם אוהבים נאמנים ומצוינים שהגינו עליה; הם הגדילוה, הרחיבוה והפיצו את תורתה בתוך העם להלכה ולמעשה. שלש תקופות הנה אשר דחו רגלי הספרות התלמודית באמצעים שונים: הקראית, הפילוסופית והקבלית.

הכתה הקראית נוסדה ע״י ענן בזמן רב יהודאי גאון (במאה הה' לאלף החמישי), וברוב עוז החלה ללחום את מלחמתה כדי לבוא אל מטרתה, להוריד עוז מבטחה של „חומת בבל". והנה קם רבינו יהודאי גאון וכתב את ספרו הלכות גדולות, „וחיבר מספר תרי״ג מצות אשר בראש ספר הלכות־גדולות. ובעבור אשר מן ישיבתו יצא עגל הקראית חשב ותקן זה את זה, במנות מצות דרבנן בתוך תרי״ג מצות למען יראו יתר אנשי ישיבתו כי מצות דרבנן גדולות כמצות דאורייתא, וראויות להמנות בתוך מצות דאורייתא" 1). ועל יד יהודאי גאון עזרו עוד גדולים אחרים אנשי השם. זמן לא כביר עבר והפילוסופיה הערבית נשאה ראש, והספרות התלמודית נכנעה לפניה; ואם כי השתדלו אז אחדים מחכמינו לעשות שלום בין הפילוסופיה והדת בכלל, לא נסו מעולם לעשות שלום בין הפילוסופיה וספרות הרבנית. אז הקים הזמן את רבינו משה מיימוני (הרמב״ם) שחבר את ספרו „יד החזקה" המכיל בקצרה את התלמוד, ועשהו בכוונה למען העם כלו, כדי להפיצו בישראל ולעשותו לספר עם 2).

בימים ההם החלה הקבלה לצאת ממחבואיה ולהראות לפני העם; מתחלה קמעא קמעא, ולאט לאט, ורק פה ושם נראו עקבותיה, ואח״כ התפרצה לבוא בגלוי בין רבים מחכמי עמנו.

---

1) הרה״ח רייפמאן ז״ל במכתבו אלי. 2) עיין בהקדמת הרמב״ם ל־ד החזקה.

באשר התלה את פניה באדרת הסוד והרמז, וכשה לה צבא רב גם מהמון העם אשר לא דעת ולא תבונה לו מה לקרב ומה לרחק : ובראותה כי ידה רוממה כבר וקולה נשמע בין העם, החלה פה ושם להשמיע דברים המשפילים את ערך הספרות התלמודית 1) . ואמנם נראה כי בכל פעם שהקבלה התגברה ועלתה למעלה ירדה קרן התלמוד למטה. עוד בימי קדם (במאה הו׳ לאלף החמישי) בזמן הגאונים, נדחה גאון אחד נעלה מאד בתורתו, מר רב אהרן, מלהיות ראש ישיבה ומנו תחתיו את רב יוסף בר יהודה שהעיד על עצמו כי דל חלקו בחכמת התורה. והסיבה לזה היתה „יען כי „רב יוסף מאד נעלה בחסידות, והיה מבעלי הסוד 2)״ . ואמרו עליו כי אליהו מתגלה אליו לפרקים. כמו כן כאשר רצה דוד בן זכאי למנות את רבינו סעדיה גאון (תרנ״ב־תש״ב) לראש הישיבה בסורא, נמלך באחד מחכמי הישיבה שבפומבדיתא ושמו נסי נהורנאי; והחכם הזה אשר „לפי המסופר ממנו. היה חסיד ומתהלל בקבלה מעשית 3)״, לא יעצהו להרים על את רבינו סעדיה גאון, הגדול בתורה והחכמות היצוניות ואיננו מאיר פנים לקבלה 4), כי אם נתן היתרון לר׳ צמח בר שהין, שהיה רחוק מאד בתורה והכמה מרבנו סעדיה גאון. ומעשים כאלה נמצאים למכביר בקורות תולדותינו. במלה אחת, הקבלה היתה מעולם הצוררת לספרות התלמודית והדוחקת רגליה, והעת היותר מוצלחת היתה המאה השלישית לאלף הששי. אז קמו המקובלים הנודעים קורדיוורא , האר״י, וויטאל, החייט ועוד, והמה השתדלו להפיץ תורת הקבלה בין העם בספריהם הרבים. בזמן ההוא ראה אור ספר הזהר בפעם הראשונה, והאמונה נפוצה בין העם „שזכות העיון בספר הזהר מספיק להשיב שבותינו ולהעביר גלותינו, ועליו אמרו זכו אהישנה, כי בעבורו יהיו ישראל נגאלין ויקרא דרור בארץ שיהיו כל בני העולם בני חורין בשלוה שאין כמוהו 5)״ כן נדפסו עוד ספרי מקובלים בימים ההם. ובנגד זה הקים אז הזמן גואלים מצוינים לספרות התלמודית, אשר ביניהם התנוסס לשם רבי משה

---

1) עיין דברי ימי ישראל לגראטין, העתקת שפ״ר, ח״ג, צד 225—221 ; וע״ש בהערת הרה״ח שפ״ר בצד 223. ועיין דור דור ודורשיו ח״ג, צד 296 ובספר אבן נגף להרה״ח דוד כהנא, פרק ט״ו. 2) רבי אייזיק הירש וויס בדור דור ודורשיו ח״ד צד 29. 3) שם, צד 138. 4) שם; ועיין במאמר „הגאון רב סעדיה הפיתומי״ מאת הנ״ל בהאסיף תרמ״ו. 5) הגאון ר׳ יצחק דלטאש בראש הזהר.

איסרלש (הרמ"א), שבספריו הרבים והנכבדים בערכם יצא לישע הספרות התלמודית והפיץ את תורתה בין העם.

רבי משה איסרלש נולד לאביו הגאון ר' ישראל איסרלין בשנת ה"א ר"פ 1) בעיר קראקא. עודנו בימי עלומיו התנכר כי לגדולות נוצר, ורבו ומורו הגאון ר' שכנא למדו תורה והאציל מהודו עליו ויצא שמו לתהלה על פני תוין. ואחר שהקים לו בית ונשא את בת רבו לאשה 2) שילדה לו ג' בנות 3), החל להפיץ מעינותיו חוצה: הוא הקים בעירו ישיבה גדולה להגדיל ולהרחיב את הספרות התלמודית, ו"תלמידים הגונים שלמים וכן רבים" 4) נהרו אליו לשמוע חכמתו. הרמ"א היה עשיר גדול, תורה וגדולה נפגשו אצלו יחדיו 5), ועשרו לא היה שמור לרעתו, כי היה "נדיב עמים גומל חסדים, חונן ונותן 6)" והשתדל "להספיק ולהמציא ספוק הבחורים 7)" שימעי לקחו. אף כי היה טרוד בהישיבה ותלמידיו, לא שכח גם להעשיר את ספרותינו בספרים שונים. ואלה שמות ספריו הנדפסים: א) מחיר יין, פירוש בדרך פרד"ס על מגילת אסתר; ב) תורת העולה — המכיל "דברים נפלאים בחכמת הפרדס 8); ג) תורת־חטאת — המכיל דיני איסור והיתר, המבוארים בשערי־דורא; ד) דרכי משה הקצר; ה) דרכי משה הארוך, על ארבעת הטורים; ו) הגהות על ארבעת חלקי השו"ע; ז) שאלות ותשובות הרמ"א; ח) הגהות על המזרחי 9); ט) הגהות על ספר היוחסין; י) הגהות על "המורה־נבוכים" ועל פירוש רש"ט ואפודי 10). מלבדם נזכיר שמות ספריו המובאים בספריו הנדפסים, ואשר לא ראו עדיין אור: י"א) פירוש על אגדת הש"ס 11); י"ב) פירוש למסכת סנהדרין 12); י"ג) פירוש למסכת שבת 13); י"ד) מגילת סתרים

---

1) עיין בת"ו לתולדות ישראל וחכמיו בפולין מאת ווטשטין, 22—21, קראקא, תרס"ט, המעיר שרמ"א נולד בש' ר"צ. 2) עיין דרכי משה, יו"ד סימן ק"י, אות ד', ובעיר הצדק בתולדות הרמ"א. ואחרי מותה לקח לו לאשה אחותו של הגאון ר' יוסף כ"ץ, מחבר שו"ת שארית יוסף. עיין לוחות־זכרון, צד 7, מאת ה"ר פריעדבערג. 3) עיין עיר הצדק הנ"ל, ובהערות שם סי' 15—12. 4) הגאון מהר"י מינץ בהספדו על הרמ"א. 5) שו"ת מהרש"ל סימן ט"ז. 6) ה"ר דוד ב"ר יעקב הכהן בשו"ת רמ"א סימן ק"ד יע"ש בראש התשובה סי' פ"ב. 7) הרמ"א בתשובותיו סימן ק"ט. 8) תשובות הרמ"א לתלמידו ר' צבי צלווישער בשו"ת סימן קכ"א. 9) נדפסו ע"י ר' יוסף כהן צדק במגד ירחים ח"ב. 10) קציהן נדפסו ע"י הנ"ל באוצר חכמה חוברת ב'. 11) תורת העולה ח"א, פ"ג. 12) ד"מ או"ח סימן תפ"ו. 13) תורת העולה ח"א, פרק י"ט.

למסכת סוכה 1) ; ט״ז) הגהות על המרדכי 2) ; ט״ו) ביאור לשיר השירים 3) ; יסודי ספרי הקבלה 4) ; י״ח) פירוש על הזוהר 5) .

בשנת של״ב ביום ל״ג בעומר גוע הרמ״א ז״ל ויאסף אל עמיו „ולא הניח כמותו בכל הגלילות ההם״ 6), ויקבר במעלות הקברים בעיר קראקא .

ואלה המה הטורים אשר נחרתו על מצבתו :

ה״ה נר המערבי הגאון הגדול בדורו, מה״ו משה רועה אבן ישראל, ביום ג״ל למספר בני ישראל גלה כבוד מישראל. משה היה רועה צאן ישראל, צדקות ה׳ עשה ומשפטיו עם ישראל; הרביץ תורה בישראל, העמיד תלמידים לרבבות אלפי ישראל. ממשה ועד משה לא קם כמשה בישראל. וזאת תורת החטאת האשם אשר שם משה לפני בני ישראל, שנת של״ב לפ״ק .

ולמטה :

רבים ישתוממו גם יתפלאו איך לעת אשר גלי ים הזמן סבונו גם סבבונו, מרעה אל רעה יצאונו גם לחפור את הארץ באנו, במעט המים הזדונים שטפונו ובמעט רגע רוח יצאה מלפני ה׳ ויאמר הסו גליו . אמנם אין להפליא מהביט אל מעונות אריות גדולים חקרי לב, אשר כל איש ישבע מפרי פי תנובתם, היא שעמדה לנו זכות חכמתם ותורתם. הנה כי כן נתעוררו בעלי חברא קדישא, חוברי חבר ודורשים אל המתים, ועל פי השתדלות המתנדבים בעם נתחדשו הציונים ההמה, למען זכר הגאונים ההמה לא יסוף מזרעם. נחדש בחודש תמוז שנת תקנ״ד .

ב.

אם נתבונן לתכונת נפשו והלך רוחו המחקרית של הרמ״א גם נחזור להגיוני נפשו של הרמב״ם ז״ל, אז נראה כמה קרובים

1) שם פ״ח. 2) שו״ת הרמ״א סימן ל״ח, ועיין בעיר הצדק, צד 7. 3) תורת העולה ח״א, פט״ו. 4) צ״מ או״ח, סימן ס״א. 5) עיין שם־הגדולים סימן צ״ה, ובאוצר הספרים ערכו, וגעשיכטע דער יודען לגראטץ כרך ט׳, צד 441, ובעיר הצדק צד 7. 6) מהר״י מינץ בהספידו על הרמ״א.

קרוב רוחני שני הגדולים האלה, הרחוקים זה מזה בזמנם; ואז יעלה לפנינו האיש משה איסרלש, בצלם דמות תבניתו של משה מיימוני. או נאמר בלשון המקובלים: נתגלגלה נשמתו של הרמב"ם ברמ"א. לא בהפרזה יתירה כתב על זה האחרון הגאון אשר לפני חנף לא יבא, הרש"ל: „ממשה משה (הרמב"ם) עד משה (הרמ"א) לא קם כמשה" 1), כי באמת לא קמו עוד בישראל אנשים חכמים כהרמב"ם ורמ"א, אשר בידם האחת יחזיקו היטב ברסן ההלכה והדינים, ובידם השניה — יתירו מוסרות הדעות והאמונות... איה המה האנשים בין גדולי אומתנו, כהרמב"ם והרמ"א, אשר באותה יד שכתבו ספרים כ„יד החזקה" ו„מפה" כתבו ג"כ ספרים כ„מורה נבוכים" ו„תורת העולה"? כל אחד מחוקרינו ומקובלינו הביט על הדת ממבטו המחקרי או הקבלתי. כל אחד מהם אגד את הדת והאמונה יחד, רצוני, כמו שחשב והגה על דבר הדעות והאמונות העיוניות אשר בדת בתור דת נגלית, כן חשב והגה אודות הדת עצמה, הדת המעשית המלאה חקים ומצות שכליות ושמעיות. לא כן הרמב"ם והרמ"א; אצלם הדת המעשית והאמונה העיונית נבדלות זו מזו. הדת לחוד והאמונה לחוד.

בשעה שנגשו אל האמונה לחקור אותה ולהתבונן אליה, נגשו אל הדת בלאט ובעינים עצומות בלי חקירה והתבוננות. בו ביום שהחמיר הרמב"ם על עצמו (ערב תשעה באב) לבלי לאכול מאומה זולתי לחם יבש ולבלי לשתות אלא מים 2), — העמיק לחקור בפילוסופיה של אריסטו, ש„הוא אמת בלי ספק, ולא יטה ממנו אלא מי שלא יבינהו" 3); באותו זמן שגלה סוד המרכבה וטעמי המצות עפ"י הרוח היוני, והשכין יפיפיותו של יפת באהלי שם, — היה לבו נוקפו על דבר ישיבתו במצרים. שבעלי התלמוד אסרו אף לגור בה, והיה חותם בכל אגרותיו „הכותב העובר בכל יום שלשה לאוין 4)" כעין וידוי וחרטה על חטאתו זאת: כמו כן הרמ"א שקבע מסמרים למנהג ישראל לאמר: „אע"ג דהרבה גאונים מתירים, מ"מ מאחר שנהגו להחמיר, אף בדיעבד יש לאוסרה 5)" — ובאותו יום עצמו הגביהו רעיוניו לעוף על כנפי המחקר הלאה, וישא דעו בדברים העומדים ברום עולמה של היהדות בספרו תורת

1) שו"ת הרמ"א סימן ז'. 2) יד החזקה, הלכות תעניות, פ"ה, הלכה ט'. 3) מורה נבוכים, ח"ב, פרק כ"ב. 4) כפתור־ופרח פרק ה'. 5) דרכי משה, או"ח, סימן תנ"ה, סעיף ה'.

העולה „שבל כוונת איתו ספר להעלות כל דבר אל רוחניות" 1), מצד אחד הוא אומר, כי „עדיף טפי לחקור על הדברים ולידע אותן במופתים ובמושכלות על ידי חקירה, וזהו תכלית האדם" 2), והוא פוסק שמותר ללמוד חכמות חיצוניות „וזהו נקרא בין החכמים טיול בפרדס 3)" כי „חכמת החכמים בכל הדורות היא להם במקום רוח־הקודש 4)", ומצד השני הוא מוסיף סיגים וגדרים להיהדות ומקיפה מסביב בחומה גדולה.

כה נראה את שני הגדולים האלה, השוים בשמותם וטעמם, כבוכבים מזהירים בשמי ספרותינו התלמודית והמחקרית. וכאשר נתבונן אל הרמ"א נראה כי ברוב חקירותיו והגיונותיו עשה לו את „המורה של הרמב"ם למורה 5)", וכאור בהיר היו לו דברי „עמוד התורה" 6), „התייר הגדול הרמב"ם ז"ל, אשר תר לנו את הארץ לארכה ולרחבה 7)" ו„כל דבריו אמת 8)". הרמב"ם היה כל כך חביב בעיניו עד אשר אמר: „ואעפ"י שלפעמים יש מחלוקת בגמרא על זה... לא אשגיח בזה ולא אבאר רק עפ"י דברי הרמב"ם 9)". בעזר הרמב"ם עמד הרמ"א על אמתת דברים הרבה בפילוסופיה, ו„בשבת ויו"ט וחוה"מ, בשעה שבני־אדם הולכים לטיול 10)" עסק הוא בתורתו של אריסטו, או יותר נכון: בהפלוסופיה של הרמב"ם. רק ממנו נודעה לו תורת אריסטו, ובספרי אריסטו המקוריים לא למד מעולם, כמו שהוא מעיד על עצמו: „מעידני עלי שמים וארץ, שכל ימי לא עסקתי בשום ספר מספריו (של אריסטו), רק מה שעסקתי בספר המורה... כתבתי מה שכתבתי מדברי אריסטו 11)". וכאשר הוכיחו הרש"ל על אשר הוא לומד את הפילוסופיה של אריסטו, לקח לו את הרמב"ם למגן ולמחסה, והשיבו: „ואיך לא? והנה הרב המורה כתב פכ"ב, מח"ב, שכל מה שהשיג אריסטו עד גלגל הירח הכל אמת... וכתב עוד שכל דבריו הם דעת חז"ל מלבד במקצת אמונות 12)".

ככה נעשה הרמ"א לחוקר והוגה דעות נעלות, מקוריות, או שאולות מהרמב"ם שבאורו ראה אור. הוא מאמין ב„שכל

1) ה"ר יש"ר מקנדיה בספרו „נובלות הכמה". 2) תורת העולה, ח"ג, פ"ז. 3) יורה־דעה סימן רמ"ו, סעיף ד'. 4) תורת־העולה, ת"ג, פס"ב. 5) גראטץ בספרו נד"י, כרך ט', צד 441. 6) שו"ת הרמ"א, סימן י"ז. 7) תוה"ע, ה"א, פ"ב. 8) הקדמתו לתורת־העולה. 9) תורת־העולה, ח"א, פ"ב. 10) שו"ת הרמ"א, סימן ז'. 11) שם. 12) שם.

הפועל" כהרמב"ם, „שהשכל הפועל נותן צורות ארבע מדרגות[1]"; „והשכל הפועל הנקרא שר העולם נקרא אדרכיאל וסרסור[2]"; והשכל הפועל האחרון נותן הצורות בחומרים[3]; „ולהיות השכל הפועל האחרון פועל בתחתונים ונותן הצורות בחומרים בעלי הגוף... ועל ידו אנו משיגים הויות השכלים הנפרדים ובאורו נראה אור[4]"; „השכל הפועל הנקרא שמו בישראל שר־העולם[5]"; וכהרמב"ם כן מפרש הרמ"א סוד מעשה המרכבה של יחזקאל: „כי היה בדרך זה להורות על עניני ההרכבה, שאמר עליה יחזקאל (יחזקאל ה) שהאופנים היו מלאים עינים, שפירש המורה (ריש ח"ג) שרומז על הרכבת היסודות זו בזו, שממנו נתהוו בעלי־החיים המלאים עינים[6]". כמו כן הוא הולך בשיטת הרמב"ם על דבר המלאכים: „כי כל כח השם יתעלה נקרא מלאך... כל רצון ופעולה, הן להפסד הן לקיום, הוא מלאך השם יתעלה[7]"; כמו שהאריך בזה המורה (ח"ב פ"ו) וכתב שם שהיסודות נקראו מלאכים, כמו שנאמר (תהלים ק"ד): עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט. וכן כל פעולה טבעית נקרא מלאך[8]". והרמ"א חולק על הפילוסופים שאמרו: „שאין שכלים נבדלים רק עשר כמנין הגלגלים, ויש שהאמינו שהם נ"ט כמספר גלגלים הקטנים; כמו שכתב בעל עקרים (מ"ב, פ"י) כל זה לדעתן בקדמות העולם... כי מאחר שאי אפשר לעמוד על אמתת מהותם, אפשר להן הרבוי מצד מהות ורצון השם יתברך, שגזר בבריאתם גזר ג"כ בריבוים, הפרדם זה מזה בהבדלתם[9]".

הנה כי כן נראה שנמשך הרמ"א אחר הרמב"ם כפעם בפעם. אבל חוקר נאמן כרמ"א לא ילך בעינים עצומות ולא יאמר כשר לכל אשר יאמרו אחרים כשר. במקום שלא ימצאו דברי הרמב"ם חן בעיניו הוא אומר: „ואין לך סכלות חכמתו גדולה מזה[10]". ובמספר עקרי הדת ושרשיה הלך בשיטת החוקר אלבו, בר פלוגתיה של הרמב"ם. דעתו כי הדת „עומדת על שלש רגלים, הם שלשה עיקרים אשר לא תצויר דת אלהית זולתה, והם: מציאות השם יתברך, ותורה מן השמים, ושכר ועונש, שהם

1) תורת העולה ח"א, פ"ח. 2) שם ח"ג, פ"ד. מחיר יין, א', ה'.
3) תוה"ע, ח"א פ"ו. 4) שם ח"א, פ"ד. 5) מחיר יין, ב', ו'. 6) תורת העולה, ח"א, פ"ו. 7) שם ח"ג, פי"ז. 8) שם ח"ב, פכ"ד. 9) שם ח"א, פי"ד.
10) שם ח"ג, פמ"ז.

העיקרים יסודות התורה 1)". והוא חולק בזה על האברבנאל שטען 2) על מי ששם לתורה שרשים ועקרים, שהרי אנו צריכים להאמין בכל התורה". לדעתו „אין לדבריו שורש ועיקר בזה, כי מצינו ז"ל אמרם פרק אלו הן הלוקין: בא דוד והעמידן על י"א, בא ישעיהו והעמידן על ששה ... עד בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר וצדיק באמונתו יחיה. הנה אלו הנביאים הראשונים עשו כללים לתורה וכללו כל התורה במקצת המצות, כמו חבקוק שהעמידן על אחת, והוא האמונה שכולל מצות הרבה ... ולכן אין להשגיח כלל בזה בדברי האברבנאל ז"ל 3)". ואם כי הלך במספר העקרים בשיטת רבי יוסף אלבו — לא הלך אחריו במספר „האמונות אמיתות שראוי לכל בעלי התורה להאמין בהן, וכל הכופר באחד מהן נקרא מין 4)". בעל העקרים מנאן 5) במספר ששה, והוא הוסיף עליהן עוד שלש, „והן: הבחירה, שרשות נתונה לכל אדם ... הבחירה היא עיקר לכל הדתות, אף לדת נמוסית, כי אם אין בחירה יתבטלו הדתות כולן. והשני היא הקבלה שראוי שימשך האדם אחר קבלת האבות ... והשלישי שראוי לעבוד להשם יתברך שמו ולא לזולתו ... ובין הכל הוא תשעה 6)". ומכל תשע האמונות הרים הרמ"א על נס האמונה בחדוש העולם. לדעתו „ענין חידוש העולם הוא דבר שלא בא עליו מופת, רק היא אמונה אמיתית קבלנוה הלכה למשה מסיני 7)"; ואז בעת מתן תורה „עמדו על חדוש העולם מצד הקבלה ומצד החקירה 8)". „ועיקר המכוון בהבאת הקרבן הוא להראות לנו חדוש העולם, ולהעמיד אמונה זו בקרב הארץ כי הוא יסוד כל התורה כלה 9)". „על כן היו מקריבין ומפסידין בעלי־חיים אחד בשחרית ואחד בערבית, להורות שכל העולם שהוא בדמות החי יפסד ויכלה; ועל ידי זה עומדים על חידוש העולם שהוא עיקר התורה ויסוד האמונה ... והנה זה טעם כל הקרבנות 10)". גם „שלשה מצות, שבת ומילה ותפילין ... כולן מורים על חדוש העולם 11)", וכן „אסרו בחול־המועד מלאכה להיות לזכרון בין

1) תוה"ע ח"א, פט"ז, ועיין העיקרים מ"א, פ"ד. 2) בספרו ראש אמנה. 3) תורת העולה ח"א, פט"ז. 4) שם. 5) העקרים מ"א, פכ"ג. 6) תוה"ע ח"א, פט"ז 6) שם ח"ג, פס"א. 7) שם פנ"ה. ותדקדק בלישניה במה שאמר מקודם „שלא בא עליו מופת", אבל „מצד החקירה" בלא מופת חותך „עמדו על חדוש העולם". 8) שם פע"ב. 9) שם ח"ב, פ"ג. 10) תוה"ע ח"ג, פנ"ט.

עינינו על ידי איסור המלאכה ענין החידוש 1)". „וענין אכילת מצה כל שבעה ימים ואיסור אכילת המין בימי הפסח, הכל הוא להורות על הענינים שמורים עליו עניני המוספים והוא ענין החדוש 2)"; „ובראש חודש נתגלה לנו ענין חדוש העולם 3)". כמו כן מפרש הרמ"א התגלות אלהים בסנה על דרך החדוש. גם מאמרם ז"ל „שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם 4)..." הוא מפרש על דרך החדוש 5). הרמ"א מנסה את כחו גם בפילוסופיה 6), כדי לסתור שבע השאלות שערכו הפילוסופים נגד חדוש העולם 7).

ועתה נשמעה מה בפי הרמ"א על דבר הנבואה אשר כבר נתחכמו בה רבים. על מדוכה זו ישבו כבר פילוסופים ומקובלים, וכל אחד מהם חוה עליה את דעתו, והרמ"א בתור חוקר השמיע עליה השקפתו גם הוא. „החומר העב שבאדם, אומר הוא, עומד לנגד הנביא או המתבונן מאחורי האור המצוחצח שבנפש הרואה בו, עד שנעשה לו בדמות כלי המראה ורואה בו בראייתו הפנימית דמותו; ולזה דמו הנביאים ע"ה הכבוד לדמות אדם כי ראו תמונתן. אמנם משה רבינו ע"ה מאחר שהסיר מעליו כל החומריות ולא נשאר לו מסך מבחוין, לא היה לו דבר עב שעמד לנגדו, ומאחורי האור לא היה רואה במראה, כי כל מראה שאינו עב מאחוריו אין רואין בו תמונה אלא האור מתפלש בו משני צדדיו. וכן משה ע"ה לא היה רואה אלא אור מצוחצח ממש ולא היה רואה שום תמונה, רק ראה באספקלריא המאירה... ואל יקל בעיניך טעם זה, כי נראה לי שהוא האמת בענין מראות הנביאים שראו הכבוד בדמות האדם שהוא דמות הנביא בעצמו. ולזה אמרו רבותינו ז"ל גדול כחן של נביאים שמדמין הצורה ליוצרה, רצה לומר צורתן שראו דמו ליוצרה והוא מאמר כפשוטו לפי דרך זה... וידוע כי לפי השתנות הרואים העומדים במראה משתנה הצורה במראה, לזה אמרו רבותינו ז"ל כי על הים ראו הקב"ה כאיש מלחמה, ובסיני כזקן יושב; ולזה אמר (שמות כ) אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וכו', להורות

1) שם פ"נ. 2) שם פנ"א. 3) שם פמ"ט. 4) בפרק אין בין המדיר. 5) תוה"ע ח"ג, פמ"ט. 6) ראה תורת העולה, בפרקים מ"ד מ"ה מחלק ג'. 7) עיין מורה נבוכים, ח"ב, פי"ד.

כי הקב"ה אחד ואין השינוי בא אלא מצד הדמיון 1). כי בהיות הים שעת מלחמה והיו כל ישראל בעלי־מלחמה, ראו במראה איש מלחמה, אמנם בבני שהיו מכינין עצמן לקבל התורה, ראו כזקן היושב בישיבה. וכן מה שדרשו ז"ל: מלמד שהקב"ה נתעטף כשליח־צבור ולמד למשה רבינו ע"ה דרכי התפלה־ היה ג"כ בדרך זה, כי משה רבינו התפלל או על מעשי העגל, והיה מעוטף כשליח־צבור ראה תמונתו; ואף על פי שמשה ע"ה ראה באור המצוחצח ולא היה רואה מראה תמונתו, מ"מ למה שאו ראה אחוריים, כמו שנאמר (שמות ל"ג): וראית את אחורי — ולא ראה את הפנים, כמו שנאמר: ופני לא יראו — על כן יתסו אותה ראיה שראה או שלא היתה ראיה מצוחצחת לגמרי, רק ראה או במראה שאינה מצוחצחת לגמרי. ולכן דרשו ז"ל שראיתו באותו מעמד היתה במראה הנזכר, והיא אספקלריא שאינה מאירה, שעליה נאמר ותמונת ה' יביט, והמשכיל יבין 2)".

כמו כן כבר שקלו וטרו חכמים רבים על דבר סגנון הלשון שבה דבר השם עם הנביא; כי מצינו סגנון שונה אצל הנביאים „ואין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד"; כמו ההבדל הגדול בין סגנון ישעיהו לסגנון ירמיה 3), ועוד. רבים הרצו את משפטם „שאין להשם סגנון פרטי בלשון דבריו לאיזה נביא, רק בערך תבונת נפש הנביא המקבל נמצא המבטא שונה מן הקצה אל הקצה 4)". וכמו כן אומר הרמ"א: כל נביא היה מבין ענין המושג לו כפי הלשון המוכן אצלו תהלה 5)".

המקובלים מביטים על העולם הזה בשאט בנפש, וקראוהו בתוארים נמבזים, כמו „עמק עכור", „עולם החשך", ובדומה; אבל בעיני חוקר כהרמ"א „העולם בכללו נקרא מקדש של מעלה 6)"; „העולם בכללו הוא בית אל 7)", „וענין גן־עדן הוא העולם בכללו 8)", כי על ידו „אנו משיגים השי"ת 9)". ולזה נאמר במשה רבינו ע"ה (במדבר י"ב): בכל ביתי נאמן הוא — ר"ל שהשיג כל

1) עיין מורה נבוכים ח"ב, פרק ל"ו, ובמקור חיים על הראב"ע, פרשה בהעלותך. 2) תורת העולה ח"א, פי"ד, ועיין בנובלות חכמה להר"ר יש"ר מקנדיא. 3) עיין אברבנאל לירמיה א', עה"כ „הנה לא ידעתי דבר" וכו', ועיין שם במנחה גדולה. 4) שפינוזה על התורה העתקת ד"ר רובין (בספרו ילקוט שלמה). ועיין כוזרי מ"ה, פ"כ, ובמורה נבוכים, ח"ב, פמ"ב, ובס' „ירמיה הנביא", פ"ג, מאת פריפיסור לאצארוס. 5) מחיר יין, א' י"ב. 6) תורת העולה, ח"א, פ"א. 7) מחיר יין, א', ח') 8) תורת העולה ח"ג, פנ"ט. 9) שם ח"א, פ"א.

ענ׳ני המציאות על אמתתן 1)". הרמ"א איננו סובל דעת הרמב"ם שהעולם לא יפסד ויתמיד לעולם 2), כי יותר טוב „שנלך אחר פשוטי הדברים להחזיק בדרך הזה שהעולם יפסד 3)", „ואף בעלי התוכנים מודים בהפסד העולם 4)". לדעתו, כל העולם בכללו לא נברא אלא בשביל האדם; „הוא תכלית המציאות אשר הכל נברא בעבורו 5)". האדם דומה להעולם, לכן „נקרא עולם קטן לפי שהוא בדמות עולם הגדול עם מנהיגו שהוא אלהים יתעלה, על כן נאמר בו: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. והעולם בכללו הוא הדפוס של אדם העשוי להשם יתעלה, וצורת האדם ואיבריו הן בדמות העולם ואיבריו, ועל זה נאמר כדמותינו, והנפש שבאדם הוא בדמות אלוה, ועל זה נאמר בצלמנו 6)". מדברי הרמ"א אלה נבין מה גדול בעיניו ערכו של האדם „שהוא בדמות עולם הגדול עם מנהיגו שהוא אלהים יתעלה; וממילא נבין עד כמה צריך האדם להשתלם כדי שיהיה „בדמות עולם הגדול עם מנהיגו". ומה היא שלמות האדם לדעת הרמ"א? „שלמות האדם תלוי בב׳ דברים, האחד נקרא שלמות ראשון, והשני — שלמות אחרון. האחד הוא להסיר ממנו מדות המגונות ולעשות הטוב והוא שלמות ראשון; האחרון הוא ההשגה והתבוננות בשם יתעלה ושאר נמצאות, והוא שכל העיוני 7)". „השכל נתנו לאדם להיות מתבונן בדרכי הנמצאים ולעמוד מתוכן על סודי טעמי התורה 8)"; „כי היודע סוד המציאות... יוכל לעמוד על סודי התורה 9)". „וכבר ידענו בשלמה ע"ה שמרוב ידיעתו בטבעי כל הנמצאות, כמו שנאמר: וידבר מן הארז אשר בלבנון... עמד על סוד טעמי תורה 10)". שכל האדם, לפי דעת הרמ"א, „נקרא עץ הדעת טוב ורע, כי אף אם נראה לפעמים שהוא טוב מצד הנהגת הנמוסי הנחקק מצד שכל האדם, יכול להיות רע מצד התורה וכן להיפך 11)". כמו כן שכל האדם „היא הנשמה האמיתית 12)", „וזהו ענין נשמה יתירה שיש לאדם בשבת על ידי השגת שכליות ומעשים טובים. שעל ידן הנשמה מתחזקת ונוספת והיא הנשמה היתירה שאמרו 13).

1) תורת העולה ח"א, פ"א. 2) מורה נבוכים ח"ב, פכ"ז. 3) תורת העולה ח"ב פ"ב. 4) שם פ"ה. 5) שם ח"ג, פרק פ"ב. 6) תוה"ע ח"ב, פ"ב. ועיין מורה נבוכים ח"א פ"א, ובפתיחה לחקר אלוה לשפינוזה, העתקת ד"ר רובין. 7) תורת העולה ח"ג, פ"ז. ועיין בחקר אלוה הנ"ל ח"ד, צד 237-238. 8) מהר"י יי א י׳. 9) שם. 10) שם, ועיין בתוה"ע ח"א, פי"א. 11) תוה"ע, ח"ג, פע"א 12) שם ח"ב פכ"ז. 13) שם ח"ג, פמ"ה. עיין ביצה ט"ז, ברש"י.

לדעתו, היצר־הטוב שבאדם הוא השכל 1), היצר־הרע הוא חומר האדם 2), „ועולם־הבא הוא עולם השכלי 3)״.

על דבר הנסים והנפלאות שבאו בתורה כותב הרמ״א: אני צריכין להודות שמאמר: „אין חדש״ הוא בדרך הטבעי שהוא תחת השמים, אבל לא אמרו ביכולת השם יתעלה, אשר בידו הכל לעשות כרצונו שהוא משנה הדברים ומפסידן ביכלתו. ומה שאמרו, שהשמים החדשים שעתידין להבראות כבר הם בוראים, כוונו לסלק שינוי רצון ה׳ יתעלה מיום בריאות עולם והלאה. וזה יכלול אמרם: אין חדש תחת השמש — כי לא נתחדש רצון ה׳ יתברך בעוד שהשמש על הארץ. וכן אמרו שם על שאר נסים ונפלאות: אמר ר׳ יונתן תנאים התנה הקב״ה עם הים שיהא נקרע לבני ישראל... אמר ר׳ ירמיה ב״ר אלעזר, לא עם הים בלבד התנה הקב״ה אלא עם כל מה שנבראו בששת ימי בראשית... הרי לך שסילק רצון המתחדש בכל הנסים והנפלאות 4)״. ועל הגשמת הבורא הנמצאה בתנ״ך אומר הרמ״א: „כי מה שנאמר יד ה׳, עיני ה׳, או שאר דברים גשמים, הכל נאמר על מלאכיו ומשרתיו, כי כשעושה המלאך פעולת יד נקרא יד, וכשעושה פעולת עין נקרא עין, וכן כלם. וכן הוא בספר התקונים לרבי שמעון בן יוחאי ז״ל... בדרך זה יסולקו כל גשמיות מן ה׳ יתברך, ויתרומם על כל תהלה, והוא סבות הסבות, עילה על כל עילה 5)״.

בדרך מחקרי מפרש הרמ״א את הכתוב: „וזה לך האות כי אנכי שלחתיך״ (שמות ג׳) — „לפי מה שכתב החכם אבן עזרא, כי נקרא הר־סיני על שם הסנה הגדול... גם כתב הנרבוני (ח״א, פרק ששה וששים מספר המורה) וז״ל: דע כי הר־סיני העידו עליו כי אבנים הנמצאים מצוייר עליהם הסנה, ולכן נקרא ההר ההוא הר־סיני על שם הסנה, כמו שנגלה השם־יתברך למשה בסנה... עכ״ל. ומעתה יבא המקרא וזה לך האות כפשוטו, וכל זה ראיה אמתית למה שאמר החכם הרב המורה שם בענין הלוחות שהכתיבה בהן היתה טבעית ע״י ציורים ההם, כמבואר שם. ונראה שלזה כוונו ז״ל באמרם: משה קבל תורה מסיני—ולא אמרו בסיני, והמשכיל יבין 6)״. גם מעשה הכרובים הוא מפרש בדרך מחקרי „כי הכרובים היו מורים על אנכי ולא יהיה לך... והיו הכרובים מקשה נעשים

1) מחיר יין, א׳, י״ט. 2) תורת העולה ח״ג, פנ״א: 3) שם ח״ב, פ״ו. 4) תורת העולה ח״ב, פ״ב. 5) שם. עיין ברבינו בחיי, סוף פרשה בראשית. 6) תוה״ע ח״א, פט״ו.

מן הכפורת לסוד הענין, כי אלו שני דברות מושגים בשכל נאחזים ונקשרים בו. וכמו שבאר הרב המורה, שמפי גבורות המופת שמענום להיות מושגים בשכל, ולכן היה מקשה עם הכפורת שהוא שכל האדם 1)". כן מכחיש הרמ"א את פעולת השדים, והוא מפרש „ענין פעולת הכישוף והנחוש והקסמים, שהם כולם מצד ידיעת טבעית הדברים על בריון, אשר יוכל החכם לפעול בהן דברים זרים לפי הנגלה 2)". אבל גם הוא לא נקה מאמונות זרות, והאמין ב„חכמת המולות שבו האדם יוכל לידע העתידות ולעשות טלמסאות ולהוריד רוחות וכחות הכבבים ודומיהן 3)". גם האמין „שיש סמון בצל הלבנה בליל הושענא-רבה מה שיקרה לו או לקרוביו באותו השנה 4)..."; אולם „יותר טוב להיות תמים ולא לחקור עתידות 5)".

הרמ"א הבין גם בחכמת התכונה, שאיננה זרה לו, והביאה במקומות הרבה מספריו: „כידוע ליודעים מעט בחכמת התכונה שכשהחמה במזלות הדרומיים וכו', 6)..."; „ודע כי חכמי התכונה והמחקר חלקו האיקלומים 7)"; „מבואר ע"י ידיעת מהלך החמה שהוא דבר הנקל בחכמת התכונה 8)"; „נפלו שלש דעות בעניני התכונה 9)"; „והאריכו בו ספרי התוכנים 10)"; „כמו שידוע בחכמת התכונה 11)"; „מבואר ליודעי תכונות גלגל השמיני 12)"; „וכבר ידוע שעשו כן התוכנים 13)"; „כמבואר לחכמי התכונה 14)"; ובחכמי ומנגנו אומר הרמ"א „כי האויר נקרא שמים 15)". כן הוא מפרש איזו אגדות חז"ל בדרך התכונה 16).

הרמ"א אהב מאד את דברי-הימים ועסק בעצמו בענין זה בציינו הערות ומלואים לספר-יוחסין הנודע 17). הוא עורר 18) גם את תלמידו החכם ר' דוד גאנז (1541-1613) לכתוב את ספרו הנודע „צמח דוד".

---

1) תוה"ע ח"א, פרק כ"ה. 2) שם ח"ג, פע"ז. 3) שם. 4) אור"ח, סימן תר"ס"ד, סעיף א'. 5) שם. 6) תוה"ע ח"א, פ"א. 7) שם פ"ב. 8) שם. 9) שם. 10) שם פרק ד'. 11) שם פ"ה. 12) שם ח"ג, פ"א. 13) שם פ"ג. 14) שם פמ"ט. 15) שם ח"א, פ"ד. 16) שם פ"ב, ופ"ה. ועיין בהקדמת הספר נחמד ונעים לתלמידו רבי דוד גאנז, שהעיד על רבו הרמ"א שהיה בקי בחכמת התכונה. 17) נדפסו פעמים רבות יחד עם היוחסין. 18) גראטץ בספרו גד"י, כרך ט', צד 441.

ג.

עד כה הראנו לדעת שהרמ"א, אם כי חי בפולין בסוף המאה השלישית, במקום וזמן הקבלה, בכ"ז רוחו התפרץ ויגביה לעוף לספרד, „מרכז הפילוסופיא העברית בימי הבינים", בימי הרמב"ם והראב"ע. משם לקח כל פרי טוב וישביע בצחצחות את נפשו העדינה; אבל נהיה רחוקים מן האמת אם נאמר, שתקופת הקבלה שחי בה הרמ"א, לא פעלה עליו אף במקצת. אי אפשר היה לו בשום אופן לבלתי האיר פניו גם לחכמת הקבלה, אשר משלה אז ממשלה בלי מצרים אצל חכמי עמנו. הרמ"א חי בסוף המאה הג' לאלף הששי, בזמן שהקבלה נצחה את הפילוסופיה, ורוב גדולי ישראל בכל מקום מושבותיהם עשו בה חיל וכתבו בה ספר"ם למכביר, בהשליכם את הפילוסופיה אחרי גוום ובעמדם כצר נגדה. אז היו נודעים 1) המקובלים ר"מ קורדיוויירא, האר"י, הר"ח וויטאל, מרן קארו, ההייט ועוד מקובלים שהשתדלו בכל עוז להעשיר את הספרות הקבלית וללוים מלחמתה. ורוח התקופה פעל גם על הרמ"א החוקר במקצת. דעות הקבלה התפרצו לבוא גם למוח הרמ"א המלא דעות עיוניות של אריסטו וחבריו. ומלבד אשר חבר פירוש 2) על הזוהר וספר „יסודי ספרי הקבלה 3)", הוא מביא גם במקומות אחרים פה ושם דעות הקבלה: „לפי דעת חכמי הקבלה שהמשך המציאות הוא שבעה שמיטות עד היובל הגדול 4)"; „כאשר נודע למקובלים, כי היין הוא נגד מדות המזבח 5)"; „וידוע מה שבא בדברי המקובלים מענין אב ואם, בן ובת 6)"; „וכן מנו חכמי הקבלה שמתסד ופחד נאצלו המלאכים 7)"; „וכתבו מקצת המקובלים, כי תשעה וארבעים שערי בינה הם תשעה וארבעים אלף שנה שימי העולם קיים 8)"; „לדעת המקובלים שאמרו שכל ההשפעות המה יורדים מן הכתר 9)"; „לדעת רוב החכמים המקובלים אף על פי שהעולם נברא יש מאין והיה לו התחלה, מ"מ היה סדר וזמנים קודם לעולם, כמו שמבואר בזוהר ובריקנ"ד ורבינו בחיי, פ' בראשית, ופ' בהר 10)"; „וידוע דברי המקובלים ובפרט בספר הזוהר, שבפעולות של מטה מתגברין כחות של מעלה 11)"; „ולבן

1) עי' פ"א במאמרי זה. 2) גראטץ בספרו הנ"ל. 3) ד"מ אור"ח, סי' ס"א, סעיף א'. וע' פ"א מאמרי זה. 4) תורת העולה ח"ב, פרק ח'. 5) שם פרק ט"ז. 6) שם ח"ג, פרק ע'. 7) שם פל"ב. 8) שם פל"ג. 9) שם ח"ב, פל"ג. 10) שם פכ"ה. 11) שם פרק כ"ו.

אומר כי היה מרמז על דעת חכמי הקבלה 1)"; „ויש להם טעם בתיקוני הזוהר 2)"; „ויש לזה טעם בדרך הקבלה 3)"; „ויש לו סוד נקשר במרכבה העליונה, וכמו שהאריך בזה הזוהר 4)": „ודע כי כל ענינים אלו שצריכין להיות בשמחה כקידוש החודש וענין הרקודים יש לו סוד גדול בדרך הקבלה והמשכיל יבין 5)"; „ונראה שרומזים כאן שחרבו של הקב"ה נקרא יוה"ק, והוא מלאך ממונה על הנקמה כידוע למקובלים 6)"; „כיון אל סוד הגלגול, כי זהו עונשו של רשע לדעת קצת המקובלים 7)"; „וכבר כתבו המקובלים כי ענין נטילת ידים הוא מורה על ענין קבלת השפע 8)". הננו רואים איפוא, כי הרמ"א הטה אזן פה ושם לדברי הקבלה וסודותיה, ולפעמים גברה עליו כל כך עד שהוא מפרש על ידה גם דבר הלכה: „ולי נראה הטעם ט"ו וי"ן בענין יותר נאות, וזה: כי ט"ו וי"ן עולה למנין צ' . . . והם בעצמו הג' מלות של ה' אלהיכם אמת, כמבואר ליודעי טעם השמות כן נ"ל 9)".

על דבר הגימטריאות חרץ כבר הראב"ע את משפטו, שאינן יכולות לעמוד בפני הבקורת, כי על ידו „יכול יוכל הרוצה להוציא כל שם לטוב או לרע 10)". אבל הקבלה לא כן תחשוב: היא בנתה ביתה על הגימטריאות, וע"פ הרוב הטבעו אדניה רק עליהן. והיא שהניעה גם את הרמ"א לדרוש גימטריאות: „והמחשב בהן ימצא כי עולין מדות חלקי האורך ל"ו במספר קטן, ועם ב' האותיות הוא ט"ל בגימטריא ה' אחד, ומדות הרוחב עולין ס"ד ועם ב' האותיות הם ס"ו בגימטריא אדני עם המלה . . . ודע עוד שאם תצרף י"א אמות שבין כותל מערבי להיכל, יהיה מספר כולן אי"ק והוא סוד אי"ק בכ"ר הרומז להקב"ה ומה שהאציל כידוע להמקובלים 11)". „ועשרים מקום המערכה היא אות יו"ד, והוא אות ברית קודש בגימטריא עשרים כלול במזבח 12)".

הרמ"א שמח שמחה גדולה בעת שכיון בדבריו „לדברי הזוהר הנתונים בסיני 13)": „ובשמים שהדי כי אחר כתבי זאת

---

1) שם ח"א. פי"א. 2) שו"ע אה"ע סימן כ"ז, סעיף א'. 3) דרכי משה או"ח, סימן קל"א, סעיף א'. 4) שם סימן רצ"ח, סעיף ב'. 5) שם סימן תכ"ו, סעיף ג'. 6) ד"מ אורח חיים, סימן תע"ג, סעיף י"ח. 7) מחיר יין, ב' י"ז. עיין בלבוש אור יקרות, פ' וישב, דף ע"א, מה שהביא בשם רבו הרמ"א פירוש בסוד הגלגול. 8) תורת העולה ח"א, פי"ד. 9) ד"מ או"ח סימן ק"ב, סעיף א'. 10) הראב"ע בראשית י"ד, י"ד. ועיין בפירושו הקצר לשמות א', א', 11) תורת העולה ח"א, פ"ה. 12) תורת העולה ח"א, פי"ג. 13) שם ח"ב, פרק א'.

מצאתי בספר הזוהר פרשה בראשית שכתב מקצת דברים אל בסגנון קרוב לזה, ושמחתי בו בראותי כי כוונתי לאמת בעזרת האל יתברך שמו, הנותן חכמה לחכמים 1)".

הרמ"א האמין כי „האדם יוכל לפעול על ידי שמות הקדושים ולהשביע שרי מעלה לעשות רצונו 2)", והמקובלים הם „היודעים דרכי הכחות והשפעתן בעולם, ואיך נקשרו בשמות ובמלות ובאותיות... ועל ידי זה היה כח בידן להשתמש בשמות ובכתבים ההם, כפי אשר קבלו מן הנבואה 3)". והוא תמה על הרמב"ם שאיננו מאמין 4) בפעולות „השמות שכתבו בעלי הקבלה, בשלא ידע להם פירוש ולא ראה להם ענין, ולא ראינו אינו ראיה, ואם הוא לא ידע להם פירוש אפשר שבעלי הקבלה ידעו להם פירוש 5)". הרמ"א משתדל לקרב פעולות השמות לשכל האנושי ואומר: „ראיתי בהקדמת ספר הדקדוק שנקרא „מקנה אברהם" דבר נאות לזה, ואעתיק לך הנה וז"ל: יש כח בפשוטי לשון הקודש, רוצה לאמר — באותיות, בגזרים ובהברות המורכבות מהם נאותים לטבע מה שתורה התבה המורכבת מהם, כמו שבארו חכמי הקבלה. אף כי אפלטון העיד ע"ז על מקצת לשון היוני בספר קארטילות. ובהיות מניח לשון העברי השם יתעלה הסכמת הנחתו מסכמת לטבע הדברים, כי לפי טבעי הדברים הסכים לבנותן ולקרותן... עכ"ל. הרי שכל דבר שמו מורה על טבעו ומהותו, כ"ש שיש לומר כן בשמות המורים על הפעולות האלהיות ולפי שם הכח הפעולה ההוא 6)".

הרמ"א ידע איפא בחכמת הקבלה והאמין בקדושתה. אבל אחרי כל אלה התנגד ללומדיה, ובתשובתו לרש"ל הוא אומר: „אם אברח אברח יותר מלעסוק בקבלה להבין מעצמי בדבריהם... כי יותר יש לחוש שלא יטעה 7)"; „ולא ראיתי מימי איש מקובל ידע הדבר מצד הקבלה האמיתית, ורבים מהמון עם כל אחד קופץ ללמוד ענין הקבלה כי היא תאוה לעינים. ובפרט בדברי האחרונים אשר גלו דבריהם בספריהם בביאור, וכל שכן בזמן הזה שנדפסו ספרי הקבלה כגון הזוהר והרקנ"ט והשערי אורה, אשר כל מעיין מתבונן בהם, והכל הוא מבואר לדעת המעיין בהם,

---

1) תורת העולה ח"א, פי"ג. 2) שם ח"ג, פרק ע"ז. 3) שם פרק ד'. 4) מורה נבוכים ח"א, פרק ס"ב, ועיין בפירושו למשניות, סוטה פרק ז'. 5) תורת העולה ח"ג, פ"ד. 6) שם. 7) שו"ת רמ"א סימן ז'.

אף על פי שדבריהם אינן מובנין על פי האמת, מאחר שאין מקובל מפי מקובל. ולא זה בלבד שהמשכילים יבינו בה אלא אפילו בעלי בתים שאינן יודעין בין ימינם לשמאלם בחשיכה יתהלכו, אינן יודעין לפרש סדרה או פרשה בפירוש רש"י קופצין ללמוד קבלה... וכל אחד שראה בה מעט מתפאר בה ודורש ברבים ועתיד ליתן את הדין[1]". ובמקום לוקח הרמ"א המקבל מופתי הפילוסופיה כדי ללחום בהם נגד הקבלה. בזה שאמרו, למשל, הרבה מקבלים שהספירות הן עצם אלהיות, יקשה דבריהם לציירן אצל השכל. וכבר כתב הרב המורה (ח"א פ"נ) שעיקר האמונה היא המצויירת בלב ולא מה שמוציא מפיו בלא ציור שכלי. ואף כי שהמקובלים דחקו עצמן והביאו משלים הרבה לקרב הענין אצל השכל שישיג הדברים שהם כחות אלהיות שנאצלו ונתגלו בשעת הבריאה בלא רבוי, ולכן המשילו לשלהבת הקשורה בגחלת ולאילן עם נופיו, — עדיין הדברים צריכים ביאור, כי אי אפשר לעמוד ע"ז בסברא ובציור שכלי, כי לפי הנגלה מדבריהם הם מכת המאמינים בתוארים[2] שהם עצמי והוין מעצמו... ואלו הדברים רחוקים מן המושכל. צא וראה פמה התמרמר החכם בר ששת ז"ל בתשובותיו (סימן קנ"ז) על [illegible] הקבלה מטעם הנזכר[3]". ואף כי הב"א ובעל מנחת יהודה המקובל) ראיות הרבה מדברי הזוהר והתקונים, שהפגם והרצוף נמצא בספירות הבנין, אי אפשר להאמין, אלא שגם הזוהר דבר בלשון בני אדם... אצל השם יתעלה לא שייך שום פגם ולא קצוף ולא שום פירוד חלילה וחלילה[4]". הרמ"א האמין אמנם "שדברי הזוהר נתנו בסיני", ובכ"ז דחה אותם בשביל ההלכה אף לקולא באמרו: "שמעתי[5] כי בעל ספר הזוהר הוא סתם ר' שמעון הנזכר בתלמוד שהוא ר"ש בן יוחאי והוא פליג בתלמוד שלנו עם ר' יהודה שמתירו בהנאה, ור"י ור"ש הלכה כר"י, כמ"ש הפוסקים. וא"כ אין ראיה מספר הזוהר לענין הלכתא[6]". הוא פליג על הזוהר, שאמר דעל תפילין של יד יברך מיושב, ועל של ראש — מעומד, "אלא מניחין שתיהן מעומד[7]", "מאחר שמפורש במסכת

---

1) תורת העולה ח"ג, פ"ד. 2) עיין מו"נ, ח"א, פ"נ, נ"א, ובספר המדע פ"ב. ועיין באור ה' לקרשקש מ"א, כלל ג', פ"ג, ועיין בחקר אלוה הנ"ל ח"א. למוד יו"ד ובהערותיו. 3) תורת העולה, ח"ג, פ"ד. 4) שם. 5) מן הלשון שמעתי משמע שלא ידע הדבר אל נכון בקבלה מאבותיו, כי אם לשמע אזן שמע זאת...
6) ד"מ, יו"ד, סימן ס"ה, סעיף י"ב. 7) שם אור"ח, סימן ר"ה, סעיף ז'.

סופרים אין לנו לחוש לסדי הזהר נגדו 1)", כי „אין לנו עסק בנסתרות 2)", לכן „אין לזוז מדברי הפוסקים ואף אם היו דברי הזהר חולק עליהם 3)". ולפעמים דוחה הרמ"א דברי הזהר גם בשביל מנהג בעלמא אף לקולא: „ובספר הזהר פ' בראשית כתוב דיש ליזהר שלא להדליק נר עד אחר שהבדיל על הכוס... וכתב דיש עונש גדול בדבר, ולא ראיתי מי שחושש לזה, אלא המנהג פשוט להדליק נרות אחר הבדלת התפלה 4)". ויש שהוא דוחה דברי המקובלים מדעת עצמו: „ונ"ל אף כי חכמי הקבלה פירשוהו בסוד גלגול... מ"מ נראה לי לפי פשוטו יתיישב יותר 5)".

הפילוסופיא והקבלה צוררות הנה, כידוע, אשה אל אחותה מאז ומקדם, ואי אפשר להן לדור בכפיפה אחת בלי ריב ומשטמה; לכן משתדל הרמ"א, ששתיהן יהיו אהובות וחביבות עליו, לעשות שלום ביניהן ולהראות לכל „כי חכמת הקבלה היא חכמת הפילוסופיא רק שבשתי לשונות ידברו" 6). „וכל מה שחקרו והוציאו הפילוסופים מעייניהם המופלאים... קבלו חכמי ישראל ענינים האלו בקבלה 7)": „דעת המקובלים בענין הספירות הוא ענין תוארי הפעולות אשר כתבו הפילוסופים, והם השמות שנתחדשו בענין בריאת עולם... וכבר ידעו כי המקובלים כתבו כי ענין הספירות הוא ענין השמות... ושבכל השמות נאחדים בספירות כל אחד ואחד כפי שמורה עליו... ואם עניני השמות הם תארי הפעולות, והספירות הם הכחות האלהיות והפעולות שנתגלו בענין הבריאה... ואף כי ברעיא מהימנא פרשה פנחס... מורה דהשמות והספירות הם שני ענינים, והספירות הם כחות מוגבלים מ"מ אל תרחק מן הדברים שנתבארו... מבואר נגלה דעתן שהמדות והספירות הם התוארים... ואין מחלוקת בזה בין חכמי הקבלה ובין חכמי הפילוסופיא רק בקריאת השמות בלבד, כי אלו קראום ספירות ושמות ואלו קראום תוארים ופעולות 8)". „ונמצא בזהר פעמים רבות שקרא לספירות אין סוף עלת העלות, והוא השם שקראו הפילוסופים לסבה הראשונה. ועוד בספר התקונים: אנת הוא חכים ולא בחכמה ידיעה אנת מבין ולא בבינה ידיעה... והוא עצמי

1) שם סימן נ"ט, סעיף ג'. 2) תורת העולה ח"ב, פ"א. 3) דרכי משה אור"ח, סימן קמ"א, סעיף ב'. 4) שם סימן רצ"ד, סעיף ב'. 5) מחיר יין ד', ד' 6) תורת העולה ח"ג, פ"ד. 7) תורת העולה ח"ג, פ"ג. 8) שם פ"ד.

מאמר המורה ופילוסופים שאמרו: חכם ולא בחכמה חי ולא בחיים... והנה ראה שדבריהם מכוונים, שהרי מכל זה מניצוץ השמש הביא ג"כ בעלי המחקר בענין התיארים 1)". מכל זאת ראה „שדרכי הקבלה הן בעצמן דרכי הפילוסופים האמתיים המאמינים 2)". „שניהם באחת טובים 3)", „ואלו ואלו דא"ח 4)".

ד.

ועתה נשמעה מה בפי הרמ"א החוקר אדות התורה והמצוות.

„התורה, אומר הרמ"א, בה נכללו כל החכמות 5)". „וכוונת התורה היא לתקן הנפש והגוף, ותקון הנפש היא נתינת דעות אמיתיות כפי היכולת, ותקון הגוף להסיר החמס מבין הבריות... ודע: כי הרבה מצות בתורה שאינן אלא לתקן גוף האדם, כמו מקצת מאכלות אסורות ושמירת הגוף מבעילות האסורות, וכל שהוא לשמירת גוף האדם 6)". „כי באמת כל המצות הבאות בתורה רובם הם צרכי הגופית והנהגת בני אדם בין איש לחברו. ואף כי יש בהם גם תועלת נפשיית מכל מקום עיקר תועלתו מבואר גם כן בצרכי בני אדם או לצרכו גופו... ואביא לך דמיון מעשרת הדברים שנאמרו בסיני והוא ההקש בכולן, והנה חמשה הדברות האחרונות שהן לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב, לא תענה ברעך, לא תחמוד, מבואר נגלה שהן כולן תועלת הנהגת המדינה וצרכי הגופות בעוה"ז... והנה בחמשה ראשונות הנשארות כולן תועלת גופיים בעוה"ז... מלבד התועלת אשר בהן לעוה"ב... מצות כבד את אביך היא מבוארת תועלת הגוף, כי זהו מדרך המוסר... ומצות שבת ג"כ... והוא להיות מנוחה לגופו ביום אחד מימי השבוע, כדי שינוחו מעמלן ויחליפו כח... וכן מצות לא תשא יש בה תועלת גופניית, והוא כשיהיה ריב בין אנשים שאז שבועת ה' תהיה בין שניהם, שאם לא ירא לשבועת לשוא לא יתקיים כל משא ומתן בין אנשים ואי אפשר להתקיים הנהגת המדינה... הדבור שהוא לא תעשה לך פסל, אף על פי שהוא כלל התורה, וכמו שאמרו „הכופר בע"ז

---

1) תורת העולה פ"ד. 2) שם. 3) שו"ת הרמ"א סימן ז'. 4) שם. 5) תורת העולה ח"ג, פרק ע"ז. 6) שם ח"א, פכ"ב.

כאלו מודה בכל התורה כלה", מ"מ באיסור עשיית הפסלים יש בו תועלת הגופנית... וזה כי המלחמות הרבות וקטטות הרבות הנופלים בעולם, הוא לפי חילוף האמונה ושינוי הדעות... אמנם כל זה החלוף לא נודע לבני אדם אלא מצד עשיית צלמיהן והנגלה בהם שהם מפורסמים שאמונתן משונה זו מזו. הנה נתבאר כי כל תשעה הדברות יש בהן תועלת גופני, מלבד אנכי ולא יהיה לך שנאמר על אמונת שבלב אדם שהיא אמונה אמיתית, לא תצא היין לנפש, לא יציג לגוף כלל, ואין בה רק תועלת נפשיי... ידע כי מאלו עשרת הדברים נשתרגו כל המצוות 1)". ומלבד רוב המצוות הבאות בתורה „לצרכי בני אדם או לצרכי גופי" — באו מצות הרבה בתורה להיות לזכרון עניני האדם וקורותיו בתחלת הבריאה 2)".

על דבר שינוי המצות בזמן מן הזמנים כבר האריכו למענתם רבים מחוקרי עמנו. החוקר אלבו הוציא משפט כי „ישתנו המצות האלהיות בהשתנות הזמנים, כמו שנשתנה אסור הבשר שנאסר לאדם והותר לנח ובניו... כי הדתות האלהיות אף אם לא ינוסחו בכל דבר, ישתנו בחלוק מן האסור אל ההתר ומן ההתר אל האסור כפי השתנות הכנות המקבלים 3)". והרמ"א גם הוא חוה דעתו בזה כאלבו ואומר: „והנה תמהנו על חכם גדול כמוהו (הרלב"ג) שחושב שזה הוא שינוי רצון מן הבורא יתעלה ולא יתלה השינוי מצד המקבלים... וכזה הוא כל מעשה אלהינו יתעלה, כי ישתנה מרוצה ללא רוצה או להיפך והכל מצד שינוי מעשה המקבלים... אפשר שאיסור שתי אחיות לא היה עבירה כלל בזמן האבות אלא נתחדשה אח"כ, לפי שראתה חכמת אלהים שבא תקלה גדולה ע"י זה במה שקנאו בני לאה את יוסף בן רחל אחות אמן. גם קנאת לאה ורחל זו בזו... ולכן נאסר אח"כ שתי אחיות, והוא טעם צורך ענין הספורים ההם להעיר לנו על טעם מציה מן המצות. ואפשר שכמו שנשתנה דין האחיות כן נשתנה נשיאת דודתו, ולכן הותר עמרם לישא דודתו. וכעין זה דרשו ז"ל באיסור אחותו שנאמר בה (ויקרא י"ט) חסד הוא — הדרשו רבותינו ז"ל: מה שהתרתי לקין והבל... ולכן לא נאסרו עריות אלו עדיין בימי האבות, עד שעת נתינת התורה שנתחדשה ההלכה 4)".

1) תורת העולה ח"ג, פל"ח. 2) שם ח"ב, פמ"א. 3) העיקרים מ"ג, פרק י"ד; ועיין שם פרק י"ט. 4) תורת העולה ח"ב, פמ"ד.

ברוח מחקרי נותן הרמ"א טעמים גם על בגדי הכהנים. „מלבוש האפוד היה מורה על ענין ע"ז, שכבר נתפרסם היות האפוד תכשיט לע"ז, כמו שנאמר (הושע ג') : האין אפוד וכו'. לכן נאמר בענין מיכה ויעש לו אפוד, ולזה צוה האל לעשות לכהן אפוד, אך שיהא מושלך ותלוי לו מאחוריו ולמטה במקום השפל שלו, והוא ודאי דרך בזיון... וכשנתבונן הענין זה מהאפוד בודאי תתבזה ע"ז בעינינו... המעיל מכפר על לשון הרע לפי שהיה המנהג בכל הדורות ללבוש מלבושים מתיחסים ונאותים איש לפי משפטו ומעשהו, והיה מפורסם שעטיית המעיל נתיחדה לאנשים החסידים והפרושים... ומן הראוי למי שיעטה המעיל שיהיו מעשיו הפנימיים כפי מה שיורה עליו מלבוש החיצון לא שילבש ויעשה מעשה פרוץ. לזה צוה הקב"ה שהכהן יעטה מעיל ושיהא שוליו מלאים פעמוני זהב, כלומר שיצא קולו ופרסומו מטין המלבוש [1]" ; „וענין המגבעות מורים על ענין ע"ז [2]"...

ה.

קנאה גדולה קנאו הרבה מחכמינו לעמנו וספרותנו, וחרצו משפט שהחכמות כולן ממקור ישראל יצאו, וקנאה זו הנובעת ממקור אהבה חזקה לעמנו וספרותנו, אם כי לא תוכל לעמוד בפני הבקורת הנאמנה, נחה גם על רבינו הרמ"א. גם הוא אומר: „כל החכמות נכללות במשנה ובגמרא [3]"; „דברי חכמינו ז"ל כלם בנויים על צד החכמות האמיתית [4]". ובזה הלך הרמ"א הלאה מִמורהו הרמב"ם ז"ל. להרמב"ם היה המופת אהוב מכל, גם מהאמונה בחדוש העולם, כי הוא לא הלך בשיטת אריסטו בקדמות העולם יען כי „קדמות העולם לא התבאר במופת [5]", ולו מצא מופת לזה אזי היה דוחה את אמונת החדוש מפני המופת. לא כן היא דעת הרמ"א. הוא מחזיק בדברי חז"ל „אף על פי שלפעמים נראה לפי תחלת המחשבה שאין מסכימים לדברי החכמים הבאים על צד המופת, בפרט בענין התכונה, ויסמכו מקצת החכמים את עצמן במה שאמרו: ונצחו חכמי האומות חכמי ישראל. גם

---

1) תורת העולה ח"ב, פרק מ'. 2) שם פמ"ד. 3) תורת העולה ח"א, פכ"ב. 4) שם פרק ב'. 5) מורה נבוכים ח"ב, פכ"ה.

בדברי הרב המורה שכתב שענין התכונה לא היתה נשלמת בזמן הנביאים והחכמים הראשונים, ויבהל המעיין לומר כי חכמינו ז"ל לא ידעו דבריהם; אבל לא יחשוב האדם החם על כבוד קונו ובכוד חכמי התורה כן, אלא ידקדק בדבריהם שבודאי נמצא תוך כל דבריהם... שידעו סוד התכונה על צד שידעו אותן חכמי הגוים, ויותר מהם, שידעו גם כן דברים אחרים אשר נעלמו מכל חכמי הגוים 1)"; כי "באמת כל חכמת הפילוסופים והחוקרים בא להן מישראל וכל חכמתן כלול בתורה, כמו שהאריך הרב המורה להורות שכל חכמות הפילוסופים נמצא במדרשי חז"ל ואגדותיהן 2)". מכל זה נראה שהתלמוד והחכמות אחת הן, לכן "בכל מה שאפשר לפרש דברי חכמים ז"ל שלא יחלקו על המפורסם ולקרבן אל השכל מה טוב ומה נעים 3)". וכשם שהוא נאה דורש כן הוא נאה מקיים. הוא משתדל לקרב כמה אגדות זרות אל השכל והוא מתאמץ להוציא בכל האפשר מפשוטן את "האגדות המשבשות את הדעות 4)".

נביא, למשל, איזו פירושים של הרמ"א לאגדות זרות. על האגדה המוזרה מאד שהקב"ה גלח את סנחריב 5) צועק הרמ"א ואומר: "מבואר נגלה שזה המאמר רחוק מן האמת לפי פשוטו ברחוק מזרח ממערב ועוד יותר, כי לפי פשוטו יש הרבה כפירות באלהות יתברך שמו... ואיך נאמין שבהתל אנוש יהתלו בו? אף שרבי אבוהו אמר: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו — אני אומר שאף שהמקרא נאמר אי אפשר לאמרו, או להאמינו לפי פשוטו, כי אלהים בשמים והארץ נתן לבני אדם, לא יתלבש בגופניות לירד על הארץ הם ושלום 6)", והוא מפרש האגדה הזאת בחמשה אופנים ששלשה מהם בדרך המחקר והגיון. א) "שכל זה היה בחלום... ונאמר כי בא חלום בזה אל סנחריב ונדמה לו כאלו ראה בעיניו, ואיקץ והנה חלום... ולהעיר על כוונתם האריכו בספור זו להורות דברים בדואים וגוזמאות בענין חלום שבא ברוב ענין. ב) שהיו הדברים בהקיץ, אבל כל זה נאמר לפי דמיונו של סנחריב, שהיה עובד ע"ז והיה מגשם בדעתו האלוה יתעלה. ג) שהקב"ה האמור בהגדה זאת

---

1) תוה"ע ח"א, פ"ב. 2) שם פי"א. 3) שם פ"ב. 4) הראב"ד בהלכות תשו' פ"ג, ה"ז, וע"ש בכסף משנה, ובעיקרים מ"א, פ"ב. 5) סנהדרין דף צ"ו, על המקרא: ביום ההוא יגלח ה' בתער השכירה (ישעיה ז'). 6) תוה"ע ח"א פי"ח.

נאמר על שכל הנקנה הנקרא הקב״ה בפי החכמים... או שכל הפועל נקרא כן 1)״.

בדרך מחקרי מפרש הרמ״א גם אגדה נפלאה אחרת. „בשנה שמת שמעון הצדיק אמר שנה זו אני מת. אמרו ליה מנין אתה ידע? אמר להו בכל שנה ושנה זקן אחד לבוש לבנים ומעטף לבנים נכנס ויוצא עמי, שנה זו נכנס עמי ולא יצא עמי. אמר ר׳ אבוהו ומי יאמר שאדם היה, והלא הקב״ה הוא שנכנס עמו ויצא בכבודו? 2)״. והנה „אי אפשר להאמין הדבר כפשוטו, אלא שהיה מראה נבואה וראה במראה שלו איש יוצא ונכנס. והוא בדרך מה שראו הנביאים בדמות הכבוד במראה אדם. ואמר שיצא ונכנס עמו, ר״ל - שעזרו שנכנס בשלום ויצא בשלום, ולא אירע מקרה רע, מלבד בשנה זו שמת בו. ואולי פגע לו שום מקרה בצאתו עד שידע בזו כי ה׳ סר מעליו; וכדי להגדיל מעלת שמעון הצדיק אמר ר׳ אבוהו שלא היה אדם, כמו שראו הנביאים, כמו שביאר הרב המורה (ח״ג, פ״ז), שזהו נאמר על השכל הנבדל לא על השם יתברך, רק אמר הקב״ה הוא נכנס עמו בכבודו, וידוע כי כבוד השם יתברך אינו השי״ת בעצמו אלא היה דבר נברא מכונה כבוד השם יתברך 3)... ולכן היה אפשר בנביא לדמותו בדמיונו לתמונת אדם... והוא אספקלריא שאינה מאירה והמשכיל יבין 4)״.

כן משתדל הרמ״א לקרב אל השכל דבריהם ז״ל: „עשרה דברים נבראו ערב שבת בין השמשות, שאלו עשרה דברים הם דברים טבעיים כשאר דברים הברואים. פי האתון הוא טבעי לדעת המורה (ח״ב, פמ״ג) מאחר שהיה במתוה. וכן הלוחות והמכתב הן דברים טבעיים לדעת המורה... גם אילו של יצחק אינו יוצא מגדר הטבע, גם פי הארץ הוא נמצא לפעמים בטבע, בקיעת הארץ על ידי הרעש הגדול... גם הקשת הוא דבר טבעי... גם המטה והשמיר הם דברים טבעיים, ופי הבאר אפשר שגם כן הוא דבר טבעי... כי כן דרך המים לצאת מן הצורים והוא מקום הויית הנהרות והגרת המים וזחילתן הוא מנהג העולם... וענין המן אף שהוא דבר נסיי שאין למעלה ממנו, מ״מ מאחר שהיה תמידי והיה נמשך זמן רב שב בעיני

1) תוה״ע ח״א, פי״ה. 2) ויקרא רבה, אחרי מות; ירושלמי שקלים. 3) עי׳ רמב״ן בריש פ׳ וירא. 4) תוה״ע ח״ב, פי״ח.

הבריות דבר טבעי, כי כל דבר שזמנו ארוך אין חדוש בעיני הבריות... ולכן אמרו בסוף מאמר זה: יש אומרים אף אילו של יצחק; ויש אומרים אף צבת בצבת; ויש אומרים אף קברו של משה רבינו ע"ה ומערה שעמד בה משה ואליהו, שכל דברים אלו דברים טבעיים... 1)". ובדרך מחקרי מפרש הרמ"א: „שלזה כיון רבי סימן במדרשם שאמרו בב"ר: ויהי ערב ויהי בוקר — מלמד שהיה סדר זמנים קודם לכן... שכיון ר' סימון על שלשה ימים אלו, שעדיין לא היתה התנועה נשלמת עד יום רביעי; ולכן אמר סדר זמנים ולא זמן כי לא היה זמן גמור, אבל היה סדר זמן מתחלת התפתחות המציאות עד תלית המאורות שאז התחיל הזמן הגמור 2)". לפעמים מכוין הרמ"א דברי חז"ל עם דברי הפילוסופים: „שדעת ר' אליעזר בענין הליכת השמש כדעת הפילוסופים הנגלים... שדעת ר' יהושע מסכים לדעת הפילוסופים בכל דבריהם 3)". וכלל היה בידו כי „מחכמי האומות ילקח ראיה על חכמינו ז"ל 4)".

דעתו על האגדה בכלל נראה מזה שהתנצל על ספרו מחיר יין שדבריו „לא יהיו על גלילי השכל בנויין 5)". והוא מסיים ולא יהא (הספר הנ"ל) אלא דרשה בעלמא, רק שעל המקרא סמכתיו כדרך הראשונים חכמי התלמוד, שכתב הרב המורה (ח"ג, פמ"ג) על עניני הדרשות, ז"ל הם אצל החכמים כדמות מליצות שיר, לא שהדבר ההוא עניני הפסוק וכו', והתפרסם הדרך ההוא בזמן ההוא והיו עושין אותו הכל כאשר יעשו המשוררים מזמורי השיר. אמרו ז"ל: תני בר קפרא ויתד תהיה לך על אזנך אל תקרי אזנך אלא אזניך, מלמד שאם ישמע אדם דבר מגונה ישים אצבעו בתוך אזנו; ואני תמיה אם זה התנא אצל הסכלים כן יחשב שזו ענין המקרא, איני חושב שאחד ממי ששכלו שלם יחשוב זאת, אבל היא מליצת שיר נאמן 6), עכ"ל".

---

1) תורת העולה ח"ב, פי"ח. 2) שם ח"ג, פכ"ד. 3) שם פכ"ח. 4) בראש הגהותיו ליוחסין. 5) הקדמתו לספרו מחיר יין. 6) שם. עיין מורה נבוכי הזמן שער י"ד, ובס' נופת צופים ב„כללים לפרש מאמרי הגדה", מאת ד"ר יעללינעק, ובדור דור ודורשיו ח"ב, צד 207—260.

ו.

תכונה נפלאה קננה בנפש התלמודיים בימי הבינים, וביותר אצל התלמודיים הפולנים, תכונה בעלת דו־פרצופים: ענוה ושפלות הרוח מצד זה, והתפארות והתהדרות — מצד זה. הרש״ל כתב, למשל, על עצמו, לא בינת אדם לי 7)״, „הנני תלמיד גמור וצעיר בשנים 7)״, „איש קלוש ופעוט 9)״; ובאותה היד כתב על עצמו: „יניקא אני וחכימא אני 10)״, „יש לי יד ושב להכריע בכל הפוסקים 11)״, „ותדע שגירסתי היא מתוקנת 12)״, „באשר הגהתי כן עיקר 13)״, „לא יתחוור אלא לפי מה שפירשתי 14)״, „והמפרש בענין אחר טועה 15)״. וכן מצינו אצל המהרש״א. לפעמים הוא אומר בענוה: „בפרטי הדברים במאמר הזה לא ידענא להוין בהם 1)״, „מה שהפסיק במאמר כל העוסק בתורה לא ידענא 2)״. ובמקום אחר: „ודברים אלו ברורים הם 3)״, „אין לך אלא מה שאמרנו״ 4).

תכונה כזאת בעלת „שני הפכים בנושא אחד״ מצינו גם אצל הרמ״א. לפעמים הוא כותב על עצמו בענוה נפרזה: „אנכי בער ולא איש ולא בינת אדם לי 5)״? „ואל יחשדני המעיין שכך אני בעיני שאוכל לחבר ספרים, או לסדר דברים נגד מלכים ולא אבוש, כי ידעתי שאין בארי באר מים היים רק מקור יבש 6)״; „אין בי חכמה ובינה 7)״; „בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי 8)״; „לא אסמוך עצמי על דעתי לדון בדיני אשת איש החמור אם לא שיסכימו עמנו גאונים אחרים 9)״; „ואם לא, יתבטלו דברים אלו 10)״; „אפשר שאיני מבין כוונת המקובלים כלל ואזיק בזה למעיינים 11)״. ולפעמים כותב הרמ״א על עצמו; „דברי בתורת חטאת הם ישרים 12)״; „ולדברי הוא מיושב והוא נבון 13)״; „והוא טעם נפלא בעיני 14)״; „הנה זאת חקרנוה כן

---

1) שו״ת רמ״א סימן ו׳. 2) שו״ת רש״ל סימן ל״ה. 3) שם סימן י״א. 4) שם סימן י״ב. 5) שו״ת רמ״א סימן ו׳. 6) סוכה כ״ב, בחכמת שלמה. 7) סנהדרין ס׳ שם. 8) גיטין ל״ד. 9) שבת נ״ו. 10) חגיגה י״ב, במהרש״א. 11) תמיד ל״ב. 12) סוטה ט׳. 13) ב״ב קכ״ג; ט״ז י״ה. 14) הקדמתו לת״ב מתירת העולה. 15) הקדמתו לספרו מהיר יין. 16) שו״ת רמ״א סימן פ״ג. 17) שם סימן כ״ז. 18) שם סימן ל׳. 19) שם סימן כ״ב. 20) תורת העולה ח״ג, פ״ד. 21) שו״ת הרמ״א סימן קל״ב. 22) שם סימן ג׳. 23) תוה״ע ח״ב, פי״ד.

היא, שמענה ואתה דע לך 1)״; „ואתה תחזה כי כוונתי לדעת החכם אבל בדרך אחרת יותר מכוון לדעתי 2)״; „והוא טעם נפלא בעיני 3)״; „שהאמת הוא כאשר כתבתי 4)״. תכונה בעלת שני צדדים מתנגדים כזאת הנמצאת גם כיום בספרי התלמודיים המתפלפלים.

ו.

הרמ״א הי׳ בעת ובמדינה אחת עם הרש״ל קרובו. שניהם באו בכתובים במשא ומתן של הלכה, ושניהם כרתו ברית אהבה וידידות. עד כמה נהג הרמ״א כבוד ברש״ל והתימר באהבתו נראה ממכתבו. בסוף תשובתו לרש״ל, אחרי שהאריך בתואריו, הוא מסיים ואומר: „הגיעני מכתב מעלת אדוני מורי, יקר הוא מפנינים מעולפת כפירים, ואגיל ואשמח בו בראותי שהשי״ת מלא משאלות לבבי, וזה: כי כל ימי הייתי מתאוה לשלחן של מלכים, מאן מלכי רבנן, להיות בקנקניהם ולשאוב מימיהם, ועתה הקרה ה׳ לפני אדוני אשר נהניתי ממנו כנהנה מזיו השכינה 5)״. מכנה הוא את הרש״ל בשם: „ארון החכמים 6)״. ועל מכתביו הוא אומר: „אני גונזם תוך שאר ספרי קודש, כראוי להם בכל דבריהם תורה 7)״. והרש״ל הזקן השיב מצדו כבוד והוד להרמ״א הצעיר ממנו, כנראה ממכתביו אליו: „אנת משה ספרא רבה 8)״. „ספרא רבה איש אלהים 9)״; „בר לבב במותק שלבך לב ארי לסתור ולבנות... פה קדוש... ואליך תשוקתי אף תמשול בי... כתביך הם לי לעטרת פז ולענק לגרגרותי... שאין לגלות אלא לצנועים בתוכך... שה׳ נתן לך חכמת איתן האורחי לפרוך ולפרק ואף לטהר את השרץ בק״ן טעמים 10)״; „ראוי לומר עליך ממשה עד משה לא קם כמשה 11)״. „ולא היה מן האחרונים כמוהו 12)״. עד כמה התימר הרש״ל באהבתו נראה מזה שכתב אליו: „אני מקבל עלי מהיום שאהבתך תהיה הקוקה בלבי, והלואי שתהא מצדך נערך החצי 13)״.

---

1) תוה״ע ח״ב. פט״ו. 2) שם פי״ח. 3) שם פכ״ט. 4) שם פמ״ד. 5) שו״ת הרמ״א סימן ה׳. 6) שם סימן ו׳. 7) שם. 8) שם סימן ה׳. 9) שם סימן ו׳. 10) שם. 11) שם סימן ו׳. 12) יש״ש, כתובות פ״ד, סימן מ״ת. 13) שו״ת הרמ״א סימן ו׳.

ככה נעשו שני הגדולים הללו, הרש״ל והרמ״א, אוהבים נאמנים זה לזה. וכבר הרצו חכמים רבים את משפטם שאהבה טהורה ונאמנה „היא התאחד דבר הנאהב עם האוהב והתדבקם יחד דבוק שבלי בשלמות 1)״, כלומר: רק אז האהבה נאמנה ויכולה להתקיים ימים הרבה אם היא מקשרת יחד אנשים השוים בדמיון ורוח אחד, ברגש ונפש אחת; ורק על אנשים כאלה, שהמה כשני גופים בנפש אחת, יכולה להשתרר האהבה הנאמנה.

ועתה נתבונן על שני האהובים הללו, הרש״ל והרמ״א, כדי לדעת אם שוים המה באמת בתכונתם והלך נפשם. אחרי הבחינה נראה, כי בדברים הרבה נשתוו שניהם יחדיו, ורק לפעמים התנגדו זה לזה ונפלגו בדעותיהם בפרטים ידועים, ואין דעת אחד נוחה מחברו. כרש״ל כן הרמ״א היו ענוים לפעמים במדה נפרזה 2). ויש שלהפך, התפארו נגד כל בדבריהם 3). כרש״ל כן הרמ״א שמו להם רק האמת לקו, ובכל פנה שפנו רק האמת היתה נגד עיניהם. הרש״ל אומר: „לא נשאתי פנים לשום אחד מהם... לא אאמין לשום אחד מן המחברים 4)״... וכן אומר הרמ״א על עצמו: „שזה דרכי כל הימים לבלתי נשוא פנים לשום אדם רק להעיד על האמת 5)״; „ואבי שבשמים גזר עלי להיות תמים מפעלי ונאמר שמע שוא לא תשא 6)״. הרש״ל היה מקובל והביא דעות המקובלים בספריו 7) וגם הרמ״א היה מקובל והביא דעות המקובלים פה ושם 8). כן הרימו שניהם קולם לנגד הלומדים את הקבלה. הרש״ל כתב: „אל תלך בדרך אתם ואין לך עסק בנסתרות המתיהרים בחידושים כאילו הם יודעים ומבינים רזי תורה וצפוניה ... ע״כ נהוג כדרכך ויהיה להם מה שלהם 9)״. וגם הרמ״א מתמרמר על הלומדים את החכמה הנסתרה 10). שניהם האירו פנים למנהג. הרש״ל אחת דבר: „מנהג אבותינו תורה היא 11)״. „לכן אין לשנות המנהג אלא כמו שנהגו 12)״; גם הרמ״א נושא פנים למנהג 13). כמו כן היתה רק מטרה אחת לשני החכמים האלה: להרחיב את הספרות התלמודית וההלכית בספרים

---

1) העקרים מאמר ג׳, פרק ל״ה. 2) עי׳ בפ׳ הקודם. 3) עי״ש. 4) הקדמתו ליש״ש חולין. 5) שו״ת רמ״א סימן י״ג. 6) שם סימן י״ז. 7) חכמת שלמה ברכות ל״ד; סוכה כ״ח; שו״ת רש״ל סימן ו׳. יש״ש יבמות פ״א סימן ג׳; עמודי שלמה סימן ע״ה. 8) עיין פרק ג׳ במאמר הנוכחי. 9) שו״ת רש״ל סימן צ״ח. 10) עיין פרק ג׳ במאמר הנוכחי. 11) שו״ת רש״ל סימן ס״ג. 12) יש״ש גיטין פ״א, סימן י״ג. 13) עיין פרק האחרון במאמר זה.

מועילים לפי מבטם והשקפות דורם וזמנם שהיו בהם.

ככה נראה השתוות התכונות והרעיונות אצל שני הנאהבים, הרש"ל והרמ"א. ומדי נתבונן לכל אלה לא נתפלא עוד על האהבה החזקה ששררה ביניהם, כי אצלם מצאה את המקום הראוי לה. רק בשלשה דברים נשתנו הרש"ל והרמ"א זה מזה, ומה שאחד מקרב מרחק השני. הרש"ל היה שונא את הפילוסופיה ובאשר כתב אליו הרמ"א תשובה בהלכה ובתוכה הזכיר את הפילוסופיה של אריסטו וחכמי הטבע 1), הוכיחו הרש"ל ואמר: „והקיפתני בהבילות הכמות ורובן חיצוניות... וחכמת אריסטו הערל אליו היית פונה... ואוי לי שעיני ראו... וזו היא אשמת הנשיא כמותך... וכדאי לעיין בהן בהליכות לבית הכסא ודומיהו 2)". לעומת זאת אהב הרמ"א מאד את הפילוסופיה, ולדעתו מחויב כל איש ללמדה 3). — הרש"ל היה מבקר יותר עמוק מהרמ"א, ולא נשא פני כל: „יהיה מי שהוא איני נראה דבריו 4)", „דאף דנפק מפומיה דגברא רבה לא צייתינן ליה 5)", היא מהולק על המהרי"ק „שכתב שמי יבנים ראשו בין הרים גדולים בין רש"י ור"ת להכריע" — ע"כ, בזה אינני מסכים עמו כי בודאי יפתח בדורו כשמואל בדורו 6)"; והוא משבח „למגיד משנה שאיננו נושא פנים לעולם 7)". לעומת זאת בטל הרמ"א לפעמים את דעתו נגד אותה של אחרים, „לפי מה דפסק כר"י הכל שרי, מיהו מאחר דמהרא"י כתב להחמיר אין להקל כי אם במקום צורך 8)"; „לכן גבי כבד דאיכא שני טעמים להקל יש להתיר אף הכבד בדאיכא ס' כנ"ל; אבל מצאתי שכתב רבינו ירוחם, נתיב ט"ו, אות ח', דאפילו איכא ששים נגד הכבד מ"מ הכבד אסור כמו גבי לב, עכ"ל — ואין לזוז מדבריו, כי בטלה דעתי נגד דבריו 9)"; „והנחנו להם מנהגם מאחר שכבר הורה זקן (מהר"י פולק), ויש להם על מי שיסמכו 10)". כלל היה ביד הרמ"א ש„אין סומכין על דברי קטן נגד דברי גדול ממנו בחכמה ומנין אפילו בשעת הדחק 11)", וביחוד בטל דעתו נגד האחרונים „שיש לפסוק בכ"מ כפוסקים אחרונים 12)". „ויש לפסוק

---

1) שו"ת הרמ"א סימן ה'. 2) שם סימן ו', ועיין מאמרי „ר' שלמה לוריא" פ"ב. 3) עיין בפרק ב' במאמר זה. 4) יש"ש קדושין פ"ג, כימן ה'. 5) שם פ"ב, סימן א'. 6) יש"ש ב"ק פ"ב, סימן ה'. 7) שם פ"ה, סימן ט'. 8) תורת חטאת כלל כ"ג, סעיף ה'. 9) שם כלל ס"ט, סעיף א'. 10) שם כלל ד', סעיף ג'. 11) חושן משפט סימן כ"ה, סעיף ב'. 12) דרכי משה, יו"ד, סימן ל"ה, סעיף ז'.

תמיד כבתראי 1)״, „והואיל והטור והרא״ש בתראי נינהו יש לסמוך עלייהו להקל ולהחמיר״ 2). „שלא תסור מן הדברים אשר כתבו האחרונים 3)״; „כי מי יחלוק על האחרונים הנ״ל אף כי יש סברה להתיר 4)״, „דבכל מקום הלכתא כבתראי 5)״; „נ״ל לנהוג כדברי הטור וסמ״ק דבתראי אינון 6)״.

הרש״ל הגיה ותיקן את התלמוד בשבושיו הרבים שנפלו בו ברוב הימים למרות החרם שהחרים רבינו גרשום מה״ג 7) את מגיהי הספרים המרשים לעצמם לשנות ולהגיה את התלמוד; כי ראה ש„במספר המדינות והערים אשר ישבו בהן יהודים ועסקו בתלמוד היה מספר ההעתקות וכולן שונות זו מזו בגירסאותיהן 8)״. ואחריו החרה החזיק רבינו־תם, שקצף גם הוא על המגיהים החושבים כי „כל המרבה לתקן ולהגיה בגמרא הרי זה משובח 9)״, ואזר כגבור חלציו כדי לצאת נגדם בדין ודברים ולרדפם 10). הוא לא נשא גם פני אחיו הגדול רבינו שמואל, אשר „על אחת שהגיה רבינו שלמה הגיה הוא עשרים ולא עוד שמחק הספרים 11)״ אזהרות החכמים האלה פעלו על תלמודיים רבים; אולם מפניהן לא חת הרש״ל המבקר 12) אשר „לבו כלב הארי 13)״. הוא נגש אל התלמוד בעינים פקוחות והגיהו ותקנו ועשהו כסלת נקיה; והרבה מתקיניו העלו את כל הלומדים בגמרא עצמה, ונעשו לעצם אחד עם גוף התלמוד, עד שלא נכיר כעת כי באו אל קרבו. כנגד זה היה הרמ״א ירא להגיה את הספרים, והשתדל בכל עוז לקיים כל גירסא אף מוטעת. „אין נראה להגיה...ואין אנו צריכים להגיה 14)״ „וכתב ב״י...נראה שיש טעות סופר בסוף לשונו, עכ״ל, ולא ידעתי מה קשה לו בהך כי נראה שהם נבונים בטעמם 15)״; „ולא נהירא (לשבש את הספרים) דמאהר דרבינו והרא״ש כתבו... דאינהו הוו בקיאי טפי בגירסת ספריו 16)״; „אף לסברת מהר״י בן חביב אין צריכין לומר שטעות סופרים נפל בכאן 17)״; „ובאמת שקשה עליו

1) דרכי משה, יו״ד, סימן ל״ה, סעיף ג׳. 2) שם סימן ל״ה סעיף ה׳. 3) שו״ת רמ״א, סימן קל״ב. 4) תורת חטאת כלל ל״ו, סעיף י׳. 5) שו״ת רמ״א סימן נ׳. 6) ד״מ או״ח סימן כ״ז, סעיף ד׳. 7) עיין דור דור ודורשיו ח״ד, פכ״ט, ופ״ל, וב„התורה והחיים״, מאת הרה״ת ד״ר גידימאן פ״א. 8) רבי אייזיק הירש וויים בתולדות רבינו תם פ״ד. 9) הנ״ל שם. 10) בהקדמתו לספר הישר. 11) שם. 12) עיין מאמרי ר׳ שלמה לוריא פ״ת. 13) נודע ביהודה, מהדורא ב׳, ה׳ יו״ד, סימן נ״נ. 14) שו״ת רמ״א סימן ק׳. 15) דרכי משה חשן משפט סי׳ שמ״ה, סעיף ג׳. 16) דרכי משה חשן משפט, סימן ת״כ, סעיף ו׳. 17) שם יורה דעה סימן ס״ה, סעיף ג׳.

לומר שטעות נפל בספרים...ולכן נראה ליישב גירסת הספרים 1)"; „ולי נראה דאין כאן טעות 2)"; „וכל זה אינו נראה אלא נראה לתרץ כל הקושיות בדרך אחר בלא טעות ספר 3)"; מכל זאת אנו רואים עד כמה ירא הרמ"א להגיה בספרים; אבל במקום שנראה בגלוי שטעות ספר הוא, אזי גם הוא התיר להגיה: „אין להגיה שום ספר על פי הסברא, כי אם בראיה ברורה שיש בו טעות 4)".

ח.

לפעמים מפעם רוח הבקורת את הרמ"א והוא מרשה לעצמו לבקר אחד גדולים אנשי השם. ויש שגם על אוהבו הנאמן רש"ל הניף את שבט הבקורת ואמר: „דלא כמו שהורה מוהר"ר שלמה לוריא ז"ל 5)"; „והדבר עלי קשה כגיד הנשה שאין בו טעם 6)". לפעמים הסתיר רמ"א את שם רש"ל המבוקר על ידו: „ואע"ג דפשוט הוא כתבתי להוציא מלבו של חכם אחד 7)", גם את פני רבו ר' שכנא לא נשא 8), ועל המרדכי הוציא משפט „כי לרוב נמצאו בו לשונות מגומגמים להיותו מלוקט ומחובר מספרים רבים, ובאו בתוכו הגהות ודינים רבים שלא במקומן בקצרה 9)". ויותר מכלם מבקר רמ"א את רבי יוסף קארו, ואם כי כבדהו מאד ואמר: „כל החולק עליו כחולק על השכינה 10)" — בכ"ז הוא כותב כנגדו: „ודלא כב"י שכתב... כי אינני נכון 11)"; „ופשוט הוא בעיני ולא כתבתי רק להוציא מדברי ב"י שכתב בו פירושים זרים שאינם נראה בעיני 12)"; „ונתבטל תרוצו של ב"י שרצה לישב דברי הרמב"ם בדבר קלוש לא ראיתי לכתבו 13)"; „ולא ידעתי טעמו (של הב"י) שכתב שאינו נראה בעיניו... וע"כ אין לדחות דברי המרדכי בלא טעם וראיה 14)"; „ופירוש זה פשוט בעיני אלא שכתבתי להוציא מדעתו

---

1) ד"מ אור"ח סימן תקמ"ת, סעיף ב'. 2) שם חשן משפט סימן קכ"ז, סעיף א'. 3) שם סימן ס"ה, סעיף ג'. 4) יורה דעה סימן רע"ט, סעיף ב'. 5) ד"מ אור"ח סימן תקס"ה, סעיף ה'. 6) שו"ת הרמ"א סימן י"ז, עי"ש. 7) תורת חטאת כלל ט', סעיף ו'. ועיין שם במנחת יעקב. 8) שו"ת הרמ"א סימן ל'. 9) שם סימן ק'. 10) שו"ת הרמ"א סימן מ"ה. 11) ד"מ אבן העזר סימן ל"א, סעיף ד'. 12) שם חשן משפט סימן ס"ה, סעיף ו'. 13) שם סימן ס"ז, סעיף ד'. 14) שם סימן ע"ה, סעיף ג'.

של ב"י, שכתב בזה פירוש זר ולא נראה דבריו בעיני, ע"כ לא כתבתיו 1)"; „ופשוט הוא בעיני, אך שראיתי ב"י שגמגם בפירוש תשובה זו והקשה עליו קושיות ופירשה בפירושים זרים, ולכן כתבתי מה שנ"ל 2)"; „ואין דבריו הכרח לדחות דברי מהרי"ק 3)"; „ואין דבריו נראין 11)"; „ופשוט הוא ולא באתי אלא להוציא מלבו של ב"י שפירש כאן פירוש זר ולא נראה כלל לכן לא כתבתי דבריו בזה 12)"; „ואין דבריו נראים 13)": „לא כדת השיג הב"י 14)"; „ובאמת שמקצת דבריו (של הב"י) שם סתומים ומעורבבים ומגומגמים קצת 15)"; „וכבר כתבתי במה פעמים דלא סמכינן אדבריו (של הב"י) בזו לפסוק הלכה מכח הסכמתו ... 9)"! „כתב הב"י ... ואינו נראה ולכן לא השבתי 10)"; „גם בזה אין דבריו נכונים 11)"; „שכבר כתבתי שאין לסמוך על דבריו בזו ... ולכן אין לסמוך על הרב ב"י בזו וביוצא בזה כלל 12)"; „כי ניים ושכב אמר (הב"י) להאי מילתא 13)"; „אין דבריו נראים 14)"; „וב"י האריך בדינים אלו וגמגם בהם ואין דבריו נראין, לכן לא כתבתים 15)"; „וב"י הקשה... ואין דבריו מוכרחים 16)"; „ואין דבריו נראין 17)"; „דברים אלו (של הב"י) דחוים ואין מכאן ראיה כלל 18)"; „כל זה איננו שוה לי 19)".

ט.

לשון הקודש היתה כל כך חביבה וקדושה בעיני הרמ"א שהתיר „לקרות (בשבת) בשיחת חולין וספורי מלחמות, אם כתובים בלשון הקודש 20)"; ואפשר דאף הר"ן והרמב"ם

---

1) ד"מ סימן פ"ח, סעיף ה'. 2) שם סימן קכ"ו, סעיף ו'. 3) שם סימן קע"ה, סעיף י"א. 4) שם סעיף י"ג. 5) ד"מ אבן העזר סימן קמ"ב, סעיף ז'. 6) שם השן משפט סימן נ"ח, סעיף ג'. 7) יורה דעה סימן קי"ג, סעיף ט'. 8) ד"מ חשן משפט סימן כ"ז, סעיף י"א. 9) שם סימן רכ"ו, סעיף ג'. 10) ד"מ חשן משפט סימן שע"ד, סעיף א'. 11) ד"מ יורה דעה סימן כ"ח, סעיף י'. 12) שם סימן ל"ה, סעיף ז'. 13) שם סימן צ"ה, סעיף ב'. 14) ד"מ אור"ח סימן תק"ו, סעיף א'. 15) ד"מ אור"ח סימן תמ"ז. סעיף ו'. 16) שם סימן ח', סעיף ז'. 17) שם סימן י', סעיף ד'. 18) שם סימן ה', סעיף ז'. 19) שם סימן י', סעיף י'. 20) אור"ח סימן ש"ז, סעיף ט"ז.

והמ"מ לא אמרו אלא בימים הראשונים, שהיו כותבים כל הפרושים והחכמות בלשונות אחרות, כמו שידוע מספרי הרמב"ם שהוצרכו להעתיק אח"כ. אבל בלשון הקודש נראה דשרי 1)". גם לשון ארמי היתה קדושה בעיניו כלשון הקודש: „שניהם קרובים בלשון ושניהם ניתנו בסיני 2)". ולשון התרגום עמדה בעיניו במעלה אחת עם לשה"ק „ששניהם נתנו בסיני וקרובים בלשון 3)". „וברור בנהרים שהתרגום בעצמו ובלשונו נתקבל בסיני כמו שהוא 4)". גם הכתב האשורי 5) היה קדוש בעיני הרמ"א „ואין לכתוב דברים של חול בכתב אשורית שכותבין בו התורה 6)". הוא בעצמו היה סופר מהיר בכתב אשורית, וכתב לעצמו ספר תורה אשר י"ד שנויים נמצאים בו נגד כל ספרי־התורה אשר בידינו 7) לדעת הרמ"א „פירוש רש"י אינה דוקא בלשון הקודש, כי אילו רש"י תקנו בלשון אחר רק שנתישב בישראל בלשון הקודש כדי להבינו בכל מקום 8)". הרמ"א לא ידע את הדקדוק וגם לא יכול לכתוב צחות בשפת עבר, כנראה על כל צעד ושעל בספריו הרבים והוא מעיד בזה על עצמו: „אינני מכת המדברים בעלי הלשון כי כבד פה ולשון אנכי... ואני מודה ששותא דמר לא ידענא אך אומר שזהו דקדוק עניות... ומ"מ איני מתפאר במה שאין בי, כי מימי לא למדתי חכמת הדקדוק 9)".

י.

הראשון שקבע מסמרות למנהג הנהוג בעם ויקדשנו בעשר קדושות היה התלמוד הירושלמי. לפעמים השווה אותו במעלה להדין וההלכה 10), ויש שהרים אותו עוד למעלה מן הדין 11)". ימני או היה לפתגם שגור בפי התלמודיים „שמנהג של ישראל

1) דרכי משה או"ח סימן ש"ז, סעיף ט'. 2) שו"ת הרמ"א סימן קכ"ה. 3) ד"מ אבן העזר סימן קכ"ו, סעיף א'. 4) שו"ת הרמ"א סימן ק"ל. 5) עיין דור דור ודורשיו ה"א, צד 59. וח"ד צד 145. 6) יורה דעה סימן רפ"ד, סעיף ב', ועיין דור דור ודורשיו ה"א, צד 59. 7) עיר הצדק, צד 11. ע"ש, והשינויים נדפסו במה"ע המגיד שנה א', עלה 54, ושנה ב', עלה 16. וספר־התורה הזה נמצא עוד היום בקראקא. 8) שו"ת הרמ"א סימן קכ"ה. 9) שו"ת רמ"א סימן ז'. 10) ירושלמי פסחים פ"ד, ה"ג עיין דור דור ודורשיו ח"ב, צד 104-105. 11) ירושלמי יבמות פי"ב ה"א.

תורה היא 1)". הם עשו להוק, כי „אל ישנה האדם ממנהג העיר 2)", „ואין לבטל המנהג או ללעוג עליו, כי לא לחנם הוקבעו 3)"; „בלי ספק נוסד באיזה זמן על פי הכמים שבדור 4) ככה הקדישו מאד רוב התלמודיים בלב הור יהוד את המנהג הנהוג בעם, ובעינים עצומות הלכו אחריו מבלי לבחון ולבדוק אם ראוי הוא לומר אחריו קדוש וברוך או לא. ולמופת לדברינו אלה נציג את הגאון רש"ל, שרוהו עשוי לבלי חת בבקרו גדולים אנשי-השם ובשלחו ידו בתלמוד להגיהו ולתקני משבושיו. איש הרוח הזה הוציא משפטו, ש„מנהג מבטל הלכה ודין חכמי התלמוד אעפ"י שמצאו לו סמך מן המקרא ולאו דוקא מנהג חכמים אלא אפילו מנהג ספנים והמרים 5)". האם לא נתפלא הפלא ופלא על האיש המורם מעם הזה, אשר „לבו כלב הארי", בראותנו כי הוא מקבל כל „מנהג ספנים והמרים" ומבטל מפניו „הלכה ודין חכמי התלמוד, אעפ"י שמצאו לו סמך מן המקרא"? הגאון הזה המישבח בעל „מגיד משנה שאינו נושא פנים לעולם 6)", — נושא פנים בעצמו אפילו ל„מנהג ספנים והמרים"?

גם התלמודיים האחרים שבימי הרש"ל והקודמים לו נתנו כבוד ועוז למנהג הנהוג יהיה מה שיהיה, וירימו אותו למעלה מן הדין וההלכה. בשעה שנגשו אל ההלכה ברוח החקירה ונתפלפלו אדותה והביאו הבילות הבילות של ראיות להיזוק דבריהם,—נגשו אל בלי פלפול והדוד, בלי שום חיפוש וביקור ומבלי לשאול מאין מוצאו ומטרתו מה היא. מנהג הוא, ואין להרהר אחריו!

אחד מן התלמודיים האלה היה גם הרמ"א שהקדיש אף הוא מאד את המנהג ובספריו הכניס הרבה מנהגים שנהגו האחרונים 7) במדינות שגר בהם 8). אולם כאשר נתבונן לכל המנהגים שהביא הרמ"א נראה שגם פה יצא בעקבות הרמב"ם. הרמב"ם אסף ולקט בספרו „יד החזקה" את כל ההלכות והדינים כמו שהם, אם כי הרבה מהם היו רחוקים מאד מדעותיו בספריו האחרים; וכן אסף וקבץ גם הרמ"א את כל המנהגים שנהגו אם כי הרבה מהם

---

1) דרכי משה יו"ד סימן קט"ז, סעיף ה'. 2) אורה היים סימן תרי"ט, סעיף א'. 3) שם סימן תר"צ סעיף י"ז. 4) דור דור ודורשיו, ח"ב, צד 68. 5) ים של שלמה ב"ק פ"י, סימן מ"ב. 6) שם פ"ח סימן ט'. 7) הקדמתו לתורת הטאת, אבל מנהגי העם שנהג מעצמו היו רפוים בידו (עיין בשו"ת רמ"א סימן ל"ה, ובמ"א אור"ה, סימן ת"צ, סעק"ט) והביאם לפעמים כיוצאים מן הכלל. 8) דרכי משה אור"ח, סימן נ"א, סעיף ז'.

היו רחוקים מאד מדעותיו בספרו „תורת העולה”. אולם כשנתבונן היטב נראה כי היד שכתבה מקודם 1) את תורת העולה כתבה אח״כ את המנהגים הללו... כי כשם שהתנשא הרמ״א למעלה מגדולי דורו בעניני האמונות והדעות, כן התנשא למעלה מהם גם במקצוע המנהג. כי הוא מביא: „והמנהג פשוט במדינות אלו להטריף 2)”; „והמנהג להטריף הכל 3)”; „והמנהג במדינות אלו לפסול בבהמה 4)”; „והכי נהוג להטריף 5)”. אבל אינו נמנע מהביא גם כי „וכן נהגו להקל 6)”; „ומנהג בזה להקל 7)”; „והמנהג להקל בכל ענין 8)”; „וכן המנהג להכשיר 9)”; „נוהגים להכשיר 10)”; „והמנהג להקל 11)”. מצד אחד כותב הרמ״א: „והמנהג להטריף... ואין לשנות 12)”; „והמנהג להטריף בכל מקום ואין לשנות 13)”; „וכבר פשט המנהג לאסור... ואין לשנות 14)”. ומצד השני הוא אומר: „ובמדינות אלו המנהג להכשיר... ואין לשנות המנהג 15)”; „ובמדינות אלו המנהג להכשיר יתרת מקמא ואין לשנות המנהג 16)”; „וכן המנהג פשוט, אע״ג דיש מחמירין דברי המקילין עיקר, ואין לשנות המנהג 17)”; „ואני אומר דאינו חולק על המנהג במקום שנהגו להקל 18)”.

ולפעמים יוצא הרמ״א להרהר אחר המנהג: „מנהג טעות הוא 19)”; „ולא כמו אלו שנהגו 20)”; „ואי איישר חילי, אבטל המנהג, כי מנהג טעות הוא ואין לו טעם לסמוך עליו 21)”; „ואינו מנהג הראוי לילך אחריו 22)”; „ומנהג טעות הוא 23)”; „נראה בעיני מנהג טעות 24)”. עד כמה הוא מביט לפעמים על המנהג „בפנים שוחקות”, נראה מזה שאמר: „אינו אלא מנהג בעלמא 25)”. ובכלל עמד בעיניו המנהג למטה ממעלת הדין וההלכה, כמו שאמר: „ויש לסמוך ע״ז באיסור כחוש שאינו אלא מנהג לשער בס׳, אבל לא באיסור שמן שמדינא

1) עיין עיר הצדק בתולדות הרמ״א. 2) יו״ד סימן כ״ג, סעיף ב׳. 3) שם, סעיף ו׳. 4) שם סימן כ״ד, סעיף ב׳. 5) שם סימן מ״ה, סעיף ב׳. 6) שם סימן ש״מ, סעיף ז׳. 7) ד״מ אור״ת, סימן ש״א, סעיף י׳. 8) שם סימן ש״ו, סעיף ג׳. 9) יו״ד סימן ל״ז, סעיף ב׳. 10) שם סימן נ״ה, סעיף ה׳. 11) שם סימן ס״ג, סעיף ב׳. 12) שם סימן כ״ד, ס״ה. 13) שם, סעיף י״ד. 14) דרכי משה, אור״ח סימן של״ז, סעיף ד׳. 15) יו״ד סימן ל״ה, סעיף ג׳. 16) שם סימן ל״ה, סעיף א׳. 17) שם סימן ק״ז, סעיף ב׳. 18) ד״מ יו״ד סימן פ״א, סעיף ז׳. 19) יו״ד סימן ק״ס, סעיף י״ה. 20) שם סעיף כ״ב. 21) ד״מ יו״ד סימן צ״ג. סעיף ב׳. 22) שם חושן משפט סימן קס״ג, סעיף ה׳. 23) שם אור״ח סימן רצ״ד, סעיף ב׳. 24) שם סימן שס״ג, סעיף י״ג. 25) יו״ד סימן ת׳, סעיף ב׳.

צריך ב' 1)". אולם בשמצא המנהג חן בעיני הרמ"א ורק הדין העומד למעלה ממנו סותרו, השתדל לפעמים לישב את המנהג בדי שלא יהיו מחולקים: „נ"ל לישב המנהג 2)"; „ולי נראה לישב המנהג 3)"; „ונ"ל לתת טעם למנהג 4)"; „ול"נ לישב המנהג 5)".

מעט מהרבה מנהגים שהביא הרמ"א בספריו ציינתי פה, אולם די לנו בזה להראות דעת הרמ"א על דבר המנהגים. משכילינו טפלו עליו עון ואשמה שהעיק על ישראל ברוב מנהגיו ולא חס על חיו ועל ממונו! אבל כאשר נתבונן היטב נראה כי הפריזו על המדה. לא נוכל אמנם לעשות שקר בנפשנו ולאמר שהקיל מן הגדרים והסיגים הרבים, אבל נרחיק מן האמת גם אם נאמר שהכביד במאד. הרבה מנהגים וגדרים מחמירים מובאים בספריו כמו אצל רוב חכמי זמנו וארצו, אבל בכמה דברים הנוגעים לחיי העם ולממונו הרשה הרמ"א לעצמו להקל מפני תיקון חיי החברה, כמו שבטל, למשל, גזירה שאין רוב הצבור יכול לעמוד בה 6). הוא תמה „על קצת מחמירים ומפסידים ממונהם של ישראל לאסור יין ע"י שנגע הנכרי בכלי בלא שום שכשוך 7)", „דאין בזמן הזה משום אסור ע"ז כלל רק משום בנותיהם 8)". ובמקום אחר הוא אומר: „נ"ל לאוקמיה אדיניה ולמכרו ושלא לשרפו להפסיד ממון של ישראל 9)". כן התיר להקים חופה גם בשבת „בשעה או ב' שעות בלילה... שצורך השעה מביא להקל בדברים אלו שאינן אלא איסור דרבנן, ויש לחוש לפירוד הזיווג או לביוש הבתולה וכיוצא בזה, הסומך להקל לא הפסיד 10)". „ולא נהגו מכמה דורות לדקדק בענין הזיווגים, ואפילו בנשא אשה ושהה עמה עשרה שנים לא נהגו לכוף אותו לגרשה אע"פ שלא קיים פריה ורביה 11)". לדעתו, „בני אדם שסיפור שמועות ודברי חדושים הוא עינג להם מותר לספרם בשבת כמו בחול 12)". גם התיר לקרות

1) יו"ד סימן ק"ה, סעיף ט'. 2) ד"מ אור"ח, סימן רצ"ו, סעיף ה'. 3) שם סימן קע"ט, סעיף ב'. 4) שם סימן קפ"ח, סעיף ב'. 5) ד"מ אור"ח סימן י', סעיף ו'. 6) שו"ת מהר"ם מלובלין, סימן ג'. 7) דרכי משה, יו"ד סימן קכ"ד, סעיף ה'. 8) שו"ת הרמ"א, דפוס ווארשא, סימן קכ"ד. 9) ד"מ אור"ח, סימן תס"ו, סעיף י"ב. 10) שו"ת הרמ"א סימן קכ"ה. 11) אבן העזר סימן א', סעיף ג'. 12) אור"ח סימן ש"ז, סעיף א'.

ק״ש נגד „השערות של נשים שרגילין לצאת חוץ לצמתן 1)״. כמו כן התיר ליהנות מיין נסך אפילו במקום שאין בו סכנת 2)״. על דבר האסור ללכת בדרכי העמים סובר הרמ״א „שאינו אסור אלא בדבר שנהגו בו העכו״ם לשום פריצות . . . אבל דבר שנהגו לתועלת . . . וכן שעושין משום כבוד או טעם אחר מותר 3)״. מכל זה שהבאתי לדוגמא נראה שלא הרחיק הרמ״א ללכת בסיגים, ולפעמים מפני „צורך השעה מביא להקל״.

הרנ״י

---

1) אור״ח סימן ע״ה, סעיף ב׳. 2) שו״ת הרמ״א סימן קכ״ד. 3) יורה דעה סימן קע״ח, סעיף א׳.

מנהג ישראל .

(מילואים לתולדות הרמ"א) .

מקום גדול וחשוב מאד תופס בספרות הרבנות המנהג. התלמודיים הביטו תמיד בִּירְאַת הכבוד על המנהגים כֻּלָּם, בלי חקיר ודרוש: מאין מוצאם ומטרתם מה היא? מנהג הוא ואין להרהר אחריו! כל איש אשר ידין ברוח בקרת, לא יוכל לעבור על החזיון הזה, מבלי לשאול: האם באמת רוח קדושה הופפה על המנהגים כֻּלָּם? אומרים: המנהגים המה תוצאות רוחו הפנימית של העם ובשביל זה יתרון להם על ההלכה, שהיא רק פרי השקפותיהם של חכמים יחידים. — ואולם האם באמת המנהגים כֻּלָּם תוצאות רוחו הפנימית של העם המה ואין לנו רשות להרהר אחריהם?

באשר נתחקה היטב על שרשם נראה, שלא כֻּלָּם פרי רוחו ומחשבותיו של העם הם. ופעמים גם הם רק פרי יחידים, אישים פרטים מן העם, חכמיו וסופריו, אשר עפ"י חקים ידועים יצרום ויתנום לפני העם לשמרם ולעשותם, פעמים לתועלתו, הנסתרה מעיני העם בהוה, לפעמים לתועלתו העתידה; ואף על פי שלא יכול העם בעצמו לעמוד על המנהגים האלה, כי לא ריח החכמים רוחו, בכל זאת קבל אותם למלאות אחריהם. לפי שיצאו מידי אבטוריטטים, הוא שמר אתם אמנם כבבת עינו, אבל בלי שום הרגשה מצדו. וּבִרְבוֹת הימים באשר הם נבלעים בחיים הדתיים ונקדשים קדושה דתית, אי אפשר עוד לדעת מקור המנהגים האלה ומי ילדם: העם או חכמיו? ובנקל נוכל או לטעות ולהוציא משפט, כי כלם הם תוצאות רוחו הפנימית של העם.

היוצא לנו מכל זאת הוא, כי נחלקו המנהגים לשני מינים: מנהגי העם עצמו, ומנהגי חכמיו, שנבלעו בהם. אלה ואלה, מנהגי העם ומנהגי חכמיו, נכבדים מצד אחד וקלושים מצד אחר. מנהגי העם עצמו נכבדים לנו בזה יען כי יצאו מלבו, והם, העם ומנהגיו הדתיים, אחוזים ודבוקים יחד. ואולם הפסדם הוא בזה, כי רוח העם, ההמון, איננו מבושל כל צרכו, לבו איננו שלם להביא לו מנהגים אשר יועילו להתקדמותו הלאומית, וביחוד בעם הנעקר ממקומו והוא מפוזר ומפורד בין עמים שונים עם מנהגים

שונים, שע"ל נקלה יוכל לקבל מהם מנהגים דתיים, הוהנ"ב, שישחיתו את טעמו ויפגמו את רוחו הלאומית, והוא בעצמו לא ירגיש בזה. ובמצב כזה לא יצדק האומר, שאין לגעת במנהגי העם, באשר פרי רוחו המה ואלמלא היה העם רואה בו איזה צורך לחייו הפנימיים, לא היה נמשך אחריהם, — כי גם הרוח יחלה לפעמים, וצריך הוא לרפואה. ולעומת זה נראה במנהגי החכמים, כי אמנם יש להם יתרון מצד שאין לנו להוש, כי ישחיתו את טעמו ורוחו של העם, אבל מצד השני נמצא בהם הסרון: הם רק פרי יחידים, לא פרי העם. הם יצאו ממוח החכמים הפרטים ולב האומה איננו הופק בהם. העם מקיים אמנם את המנהגים האלה, אבל בלי מחשבה והרגשה.

והנה שני מיני המנהגים האלה, ברבות הימים יהיו לאחדים וקשה להכיר ולהבחין ביניהם, והחכמים הבאים אח"כ לברוא למען העם מנהגים חדשים, כפי הצורך לאשרו הרוחני הנראה להם בזמן, אם ימצאו התנגדות מצד מנהגי העם למנהגיהם החדשים הם, עליהם החובה מקודם להתבונן ולחקור היטב אחרי המנהגים המקובלים. שהרי אפשר כי הפקעה כבר קדושתם הראשונה ועתה עבר זמנם; ותחת אשר הועילו מקודם, יזיקו עתה. נחוץ לזככם ולבררם היטב על מה נוסדו ולשם מה תקנום. ואז, רק אז, כאשר ימצאו אותם טובים ומועילים גם עתה, לפי מצב העם הקולטורי החדש — עליהם להאיר להם פנים ולהניחם כמו שהם, לו גם בהתלבשות צורה חדשה, כפי התפתחות רוחו החדש. אבל מה רע ומעציב הוא, אם החכמים האלה, תחת אשר עליהם להביט בעינים פקוחות על המנהגים הדתיים, יעצמו את עיניהם ואינם מבחינים כלל בין מנהג למנהג וכלם קדושים להם ואסור לנגוע בהם. ואם אמנם נוכל סוף כל סוף לסלוח להחכמים האלה על תמימותם היתירה, כי רוח הוא באנוש ואין דעית בני אדם שוות, אבל אין לסלוח כלל לחכמים, שהם בעצמם, בלבם פנימה, ידעו היטב להבדיל בין מנהג נכון לאי-נכון, ורק אין עוז ברוחם ויראים המה מפני ההמון לגעת לרעה בהרגליו ומנהגיו המפסידים.

תמצית דברינו אלה היא: א) לא כל המנהגים של העם הם תוצאות רוחו הפנימית; ב) צריך להשגיח בעינים פקוחות על המנהגים הדתיים של העם, יהיו תוצאות רוחו, או תוצאות רוח החכמים.

מנקודת מבטנו זאת נביט איפוא על יחום בעלי התלמוד והתלמודיים אחריהם למנהגי ישראל.

עם ישראל אבד את ארצו והלך בגולה ונתפזר בין אומות שונות עם מנהגים שונים. כל עם במצב כזה, וביותר עם ישראל, האוהב את החקוי ורוחו רפויה, „נתבע לעגל ונותן, נתבע למשכן ונותן", מקבל על נקלה מנהגי העמים שהוא יושב בתוכם, מהם דתיים ומהם חברתיים, והמה יבאו בקרבו ונבלעים בין מנהגי עצמו. בזמן ההוא החל התלמוד להתפתח בגולה, כאלו בראה ההיסטוריא במתכוון תיכף רפואה למכה. החכמים, בוני התלמוד, החלו מצדם לברוא הלכות ומנהגים שונים, דתיים והברתיים, לבד אלה שהיו להם בקבלה איש מפי איש, עפ"י כללים וחוקים ידועים. ויתנום לפני העם לעשותם וחי בהם חיים לאומיים לפי זמנם והשקפתם הם. אבל מנהגי העם התנגדו לפעמים למנהגים והלכות החדשות של החכמים. ואם כי העם בעצמו יכול לוותר משלו ולקבל עליו את המנהגים החדשים האלה כמו שקבל בזמן הקודם מנהגי חכמים אחרים, אבל החכמים בעצמם לא דרשו זאת מהעם. המה, דורשי טובתו ואשרו, וותרו משלהם והוציאו משפט שמבטלים המה את דבריהם מפני המנהג של העם 1), אבל בתנאי „שיהיה קבוע וידוע" 2), שאז סימן מובהק הוא, שחביב הוא על העם והוא צריך לו. „דאפילו לאליהו ז"ל אין שומעין לשנות מנהג העם מפורסם" 3). ורק אז הוא עוקר הלכה „בין לגיטין ולחליצות ואיסור והיתר, ולענין ממון" 4). הנה כי כן נראה אשר חכמי התלמוד בטלו דבריהם מפני מנהגי העם הדתיים: „לגיטין ולחליצות ואיסור והיתר" והחברתיים: „לענין ממון". אבל כאשר נחקור היטב בדבר הזה נראה, אם בטלו דבריהם מפני כל מנהג חברתי של העם, אפילו מפני מנהג ספנים וחמרים 5), ואפילו מפני מנהגי העמים 6) המקובלים, שנבלעו בתוכו — אבל לא כן עשו עם המנהגים הדתיים של העם; אותם בחנו היטב ויבדלו את הטפל מן העיקר ויבטלו את דבריהם, ההלכה, רק מפני מנהג העם הדתי שיש לו טעם וראיה נכונה „אבל מנהג

---

1) עיין ירושלמי יבמות פי"ב ה"א. 2) שו"ת מהרי"ק שורש ס"ה ענף ב', 3) שם שורש נ"ד ענף ב'. 4) שו"ת מהר"י מברונא סימן כ"ג. ע"ש ועיין בדדו"ד ח"ב 71—568). ב"ק ק"א. וע"ש ברי"ף מ"ה ע"א ועיין רדב"ז ח"ש סימן קל"ט 6) עיין שו"ת שד"ם חלק יו"ד סימן רכ"א:

שאין לו ראיה ואין לו טעם מנהג טעות הוא" 1). מכל זאת נראה, כי בעלי התלמוד הביטו בעין פקוחה על המנהגים הדתיים של העם, הם ידעו להבדיל בין מנהג למנהג. ואולם האם כזה עשו גם התלמודיים הבאים אחריהם?

על זה מוכרח כל איש, שיש לו אפילו ידיעה שטחית בספרות הרבנות, להשיב: לא!

בין התלמודיים האלה נמצאים רבים שהקדישו את המנהגים הדתיים כלם של העם, גם למנהג „שלא ידענו לו טעם צריכין אנו לחוש" 2). ולאו דווקא מנהג חכמים, גם מנהג שנהג העם מעצמו „שלא בתקנת חכמים", „אסור לעבור עליו כגופי תורה" 3). יתר על זה: „אין לדחות הקבלה שיש ביד נשים הזקנות מבני עמנו, מפני שיש רבוא מופתים המראים כותרו" 4). התלמודיים האלה היו מאמינים תמימים ואדוקים בכל המנהגים של העם, ובפירוש אמרו בזה, כי מחמירים הם יותר אפילו מן התלמוד בעצמו. אמנם היו גם תלמודיים שהתאוננו לפעמים על קצת ממנהגי העם הדתיים. אבל רק בינם לבין עצמם, או באזני חבריהם; ובגלוי, לפני העם, לא מצאו עוז בנפשם, להוציא את כל רוחם ולהניאו מאחרי המנהגים הלא טובים האלה אלא הרכינו את ראשם ואמרו: „הנח להם במנהגם שנהגו" 5). מעטים היו התלמודיים, אשר עם כל קדושת המנהג בעיניהם, יצאו לפעמים בראש גלוי להזהיר אחר מנהגים שונים בחיי העם ולא היו חוששים מפני ההמון. בין המעטים האלה יתנוסס לשם ר' משה איסרליש (רמ"א). לא פעם אחת יצא להזהיר אחר המנהג לאמר: „מנהג טעות הוא" 6) „ולא כמו אלו שנהגו" 7) „ואינו מנהג הראוי לילך אחריו" 8) „נראה בעיני מנהג טעות" 9). ובכלל עמד המנהג בעיניו למטה ממעלת הדין וההלכה, כמו שהוא אומר: „ויש לסמוך עליו באיסור כחוש שאינו אלא מנהג לשער ב"ס אבל לא באיסור שמן שמדינא צריך" 10) וכמו שהוא אומר במקום אחר:

1) קצור כללי התלמוד לר"ש הנגיד. ועי' מהרי"ק שורש ק"ב ענף ב'. 2) רב האי גאון בתשובות הגאונים ליק סימן י"ד ועיין בס' האשכול ח"א צד 1 וח"ב צד 7 ובדו"ד הנ"ל 176. 3) הרשב"א בשו"ת תולדות אדם סימן רס"ה. 4) הובא בשם הרשב"א בשו"ת השיב משה או"ח י"ג. 5) הרא"ש לשבת פ"ג עיין שו"ת הרא"ש כלל כ"ז סי' א' וכלל כ"ב סי' ט"ו. 6) יו"ד סי' ק"ם סעיף י"ח. 7) שם סעיף כ"ב. 8) ד"מ חו"מ סי' קס"ג סעיף ה'. 9) שם או"ח סי' שס"ג סעיף י"ג. 10) יו"ד סי' ק"ה סעיף ט'.

„אינו אלא מנהג בעלמא" 1). ולפעמים, עת מצא המנהג הן בעיניו ורק הדין העומד למעלה ממנו סותרו, השתדל ליישב את המנהג שלא יהיו מחולקים כמו שאומר „נראה לי ליישב המנהג" 2) „ונראה לי לתת טעם למנהג" 3).

מכל האמור די לנו לראות יחס הרמ"א למנהגים ועד כמה לא נכונים דברי אלה שאומרים שהרמ"א העריץ והקדיש את המנהג על התלמוד ושהוא, הרמ"א, האמין שהמנהג יש לו מקור ושורש בחיי העם, לכן הוקירהו במדרגה שאין למעלה ממנו. והנה כאשר נחקור על המנהגים שהביא הרמ"א בספרו נמצא, שהמה עפ"י רוב העתקות מספר המנהגים שחבר הר"א טירנא, כפי שהוא אומר בעצמו שהשתמש בו 4). ומנהגי הר"א טירנא לא נוכל לאמר עליהם „שיש להם מקור ושורש עמוק בחיי העם", כשם שהוא מעיד בהקדמתו לס' המנהגים, כי נתעורר לחבר ספרו זה יען כי ראה „כל ישוב או קהלה שלא נמצא בה ב' או ג' אנשים היודעים אמתת מנהג עירם על בוריו ק"ו של עיר אחרת". וזה לנו האות כי אבדו את ערכם בעיני העם ואינם לפי רוחו הפנימי. ואם הרמ"א הקדיש את המנהגים רק מפני שהאמין שהמנהג מקור ושורש לו עמוק בחיי העם, מדוע אסף מנהגים כאלה שאינם לפי רוח העם? זאת, ועוד אחרת: מדוע מנהגי העם שנהג מעצמו, שעליהם נוכל בודאי לאמר שהמה תוצאות רוחו הפנימי, היו רעים בעיני הרמ"א? 5).

אבל באמת הרמ"א באסיפת המנהגים היה רק מאסף ומקבץ אף כי נמצאים בהם הרבה הרחוקים מאד מדעותיו, כשם שהרמב"ם בספרו „משנה תורה" אסף ולקט כל ההלכות והדינים כמו שהם, אף כי נמצאים בהם הרבה הרחוקים מאד מדעותיו בספריו האחרים. וכאשר נשוב ונתבונן בהם היטב נראה, סוף כל סוף, כי היד שכתבה מקודם את תורת העולה אספה אח"כ את המנהגים האלה... וכשם שהתנשא למעלה מגדולי דורו בעניני האמונה והדעות כן התנשא למעלה גם במקצוע המנהג והוא היה מן המעטים שיצאו לפעמים להרהר אחר המנהג המקובל באומה והעמיד את הדין למעלה מן המנהג 6).

1) יו"ד סימן ת' סעיף ב'. 2) ד"מ או"ח סי' רצ"ו סעיף ה'. 3) שם סי' קע"ט ס"ע ב'. סימן קפ"ה סעי' ב'. 4) עיין בהקדמתו לת"ה ובק"מ או"ח סי' נ"א בסעיף י'. 5) עיין שו"ת הרמ"א סי' ל"ה ובמגן אברהם או"ח סי' ת"ן ס"ק ט'. 6) עיין למעלה במאמר „רבי משה איסרליש" פ"ב ופ"י.

רבי שלמה לוריא.

(רש"ל).

א.

ר' שלמה לוריא, בן הגאון ר' יחיאל לוריא מוורמיזא, נולד בפוזנא בערך שנת ה"א ר"ע, והתיחס מצד אביו למשפחת רש"י 1), את חנוכו בנערותו קבל אצל אבי אמו, הגאון ר' יצחק קלובר מוואראמאס 2), והוא התפאר תמיד בזקנו זה. כמה 3) פעמים חתם את שמו „שר יצחק" - ר"ת: שלמה ר' יצחק'ס 4). אח"כ נעשה לתלמידו של חותנו הגאון ר' קלמן האברקסטן 5), אב"ד באוסטרהא;

בהיות רש"ל איש־אמת השונא את החנופה והצביעות והמבקר קשה את מעשי כל החנפים והמתגדרים בתורתם 6), — העיר נגד עצמו שנאה מכל צד, ולא יכול למצוא לו שנים רבות מקום מנוחה. הוא מתאונן: „ואני נע ונד בארץ, והפרוץ מרובה על העומד" 7), ובצר לו קלל את שונאיו: „ומחלק עלי שלא לשם שמים יתהפך פניו כשולי קדירה וכיריים" 8). במקום אחר הוא כותב על אחד משונאיו: „ובעבור ששמעתי שקדמני אחד מן הגסים, הלובש מעיל פסים וחושב כצג בין הדסים, וכותב עלי במגילת סתרים, ולא יחדול פשע ברוב דברים. ואומר: שדברים כאלו ליוהרא נוטה, ואינו אלא הדס שוטה, ובטלית שאינו שלו עוטה, ולרוב קומתו, תעל צחנתו, בחדר הורתו, אשר היא על אפו וחמתו" 9).

ר' שלמה מצא לו תנחומים בתורתו. בכל מקום שבא יסד ישיבה והרביץ בה תורה והרבה תלמידים. אבל גם בתוך ביתו קמה לו הרעה, כי גם בין תלמידיו רבו המתפרצים נגדו, כמו שהוא מתאונן: „בעו"ה ממרירות התלמידים המורדים ופושעים בי,

---

1) יש"ש יבמות פ"ד, סי' ל"ג. 2) שו"ת רש"ל סי' ס"ד. 3) שם סימנים: א, כב, כה, כח. לו, נג. נד, נז, נח, עד. עז, שו"ת רמ"א סי' ז'. 4) שם סי' פ"ז. 5) שם סי' צ"ח. 6) עיין הלאה פ"ח. 7) שו"ת רש"ל סי' כ'. 8) שם ל"ט. 9) שם י"א.

במבין ובוטחין על גבורת הזקן ובנו הגאון... הם המוציאים אותי חוץ למחיצתי ומחסרים גופי". והוא מבקש רחמים: „אז יהפך לבם לבב־האבן והאבור ללב־בשר, אז יתן לי חיל ואומץ בה להציל את נפשי ונפש התלמידים הכשרים מידיהם" 1).

כשהגיע ר' שלמה לשנת הארבעים קבע ישיבתו באוסטרהא ונעשה שם לאב"ד במקום חותנו ר' קלמן, שנקרא להיות אב"ד בעיר בריסק־דליטא 2). בעיר ההיא הגדיל את הישיבה שלו והרבין תורה ברבים, ועל שמה נקרא לפעמים „מהר"ש מאוסטרהא". ואחרי שעזב את אוסטרהא והתגורר זמן מה בליטא, שמחמת זה נקרא „ר' שלמה מליטא" 3) — בא ללובלין בדי להיות שם לרב במקום הגאון המפורסם ר' שכנא, תלמידו של ר' יעקב פולאק יוצר „הפלפול". בנו של האחרון, ר' ישראל, שמש 4) שם במקום אביו רק בתור „ראש הישיבה".

בלובלין מצא לו ר"ש מתנגדים ושונאים הרבה בין תלמידי הישיבה של ר' שכנא. ר' שכנא, שתלמידו וחתנו הרמ"א מכנהו „נר ישראל ואור וראש הגבורים", המשיך הלאה את דרך הלמוד של רבו, ר' יעקב פולאק, דרך הפלפולים והחלוקים. את למוד הפלפול הזה הורו ר' שכנא ור' ישראל בנו אחריו. ישיבתם היתה היותר גדולה בכל ממלכת פולין ואשר בה שמעו לקח תלמידים הרבה מארצות שונות „מסוף העולם ועד סופו" 5). אולם שונה לגמרי היה דרך־למודו של הרש"ל. הוא היה רק בעיון ומבקר נמרץ 6), ולא אהב את הפלפול לשם פלפול. ודבר זה בלבד היה מספיק להרבות לו מתנגדים בין תלמידי ר' שכנא. הוא סבל מהרב הרבה, וכדי שלא יתערב עם מתנגדיו, בנה לו ביהכ"נ מיוחד העומד עד היום ונקרא על שמו — היכל גדול ומפואר, ונבנה בטעם הגזרה והבניה של האירופים, המכיל בקרבו כערך שלשת אלפים איש" 7).

הרש"ל שנא את המחלוקת וברח ממנה. הוא נשא בלבו וסבל בדומיה את צרותיו. וכש„שמע כל היום עלבון התורה ועלבונו מן השוגים, ופורשים ואינן שונין"—לא השיב לחורפיו

1) שו"ת רש"ל ט"ז. בדבריו: „הזקן ובנו הגאון" הוא מכוון לר' שכנא ובנו ר' ישראל, עיין גרטין־שפ"ר ה"ז, 340. 2) מזכרת לגדולי אוסטרוה 30, בורדיטשוב 1907. 3) שו"ת רמ"א סי' קל"ב אות ו"ד. 4) צמח דוד. 5) לשון בנו במכתבו על אבות אביו להרמ"א (שו"ת הרמ"א סי' כ"ה). 6) עיין הלאה פ"ו. 7) לקורות היהודים בלובלין 12, לובלין, תר"ס.

דבר והתחבא בבית־המדרש: „ואמרתי אשנה לפי מהכיב, ואשכם ואערב לבית־המדרש בתמיד של שחר ותמיד של בין הערבים, ת״ל, והם כלים מאליהם״ 1).

ר״ש היה בכלל איש מוסר, בורח מן הכבוד ומן הפרסים, צנוע ועניו. ומרוב ענותנותו בקש לפעמים הסכמה לדבריו. על שתים מתשובותיו נכתבו הסכמות כאלה: „יפה כוון וכתב האליף הגאון על כבה, כמסיני למשה הלכה; נאם יצחק ב״ר בצלאל ז״ל הגר בולאדמיר״; „יפה כתב ויפה דן; נאם יצחק בן בצלאל ז״ל הגר בולאדמיר״ 2). האגדה מספרת כי בשבתו על כסא ההוראה לרב ואב״ד, צוה למוכיח אחד שיבא בכל יום בשעה אחת ויוכיחנו ויזהירנו כאלו הוא אחד מההמון, כי כך רצונו והרשות נתונה לו. ובעת בא המוכיח, תיכף מהרש״ל מתעטף ויושב לשמוע תוכחות מוסר ביראה ורעד לפני ד׳״ 3).

בשנת של״ד י״ב כסליו מת הרש״ל בלובלין. ואלה המה הדברים שנחרתו על מצבתו:

„פה מונח אביר האבירים,
מלך על כל חכמי המורים,
סיני ועוקר הרים,
מאור הגדול, שהאיר לישראל לדור דורים,
בספרו ים־של־שלמה ושאר ביאורים;
שמו נודע בסוף העולם, בכל שערים
הרביץ תורה והרבה תלמידים.

ומהצד השני של המצבה:

„בכל העולם
צדיק והסיד בכל מעשיו ההדורים,
הג׳... מופלג, הרב מ. ו. שלמה בן מוהר״ר
יהיאל לוריא זכרונו לברכה.
נתבקש לישיבה של מעלה לדת ולהלכה
ביום י״ב כסליו, שנת נפלה עטרת ראשינו
וכבה מנורה הטהורה לפ״ק, תנצב״ה 4).

---

1) שו״ת הרש״ל סי׳ י״א. 2) שם סי׳ א׳ ט״ו. 3) אזולאי במערכת ספרים, בערך וי״ש״ת חכמה. 4) לקורות היהודים בלובלין, 23.

ב.

במאה השלישית לאלף הששי נצחה הקבלה נצחון גמור את הפילוסופיה. והיא משלה אז בישראל ממשלה בלתי מוגבלה. ברוב גדולי ישראל אז התעמק בה גם הרש״ל, ובספריו השתמש הרבה פעמים בדבריה 1). והוא כותב על עצמו בסגנון המקובלים: „פעם אחת בא לידי ע״י נר מצוה ותורה אור, כאילו הראוני מן השמים ונתנו לי הורמנא ואמין כח ממלאכות הרקיע, ופתחו לי שערי אורה לומר: עסיק בתורה. חוק ואסור והתר והורה, הוי גבור בארי שבהבורות, כתוב על ספר והביא להם תשורה״ 2). והרבה פעמים היא כותב: „כפי אשר יראוני מן השמים״ 3) – סגנון שהמקובלים אהבו להשתמש בו.

השפעת הקבלה הניעה את רש״ל לשפוך בוז וקלון על הפילוסופיה ויחרף את לומדיה. כשכתב לו הרמ״א איזו תשובה בהלכה והביא בה גם מאמרי־מחקר מאריסטו, השיב לו: „והקיפוני בחבילות חכמות, ורובן חצוניות, רכלים שונות, והפנימות עגונות, והתורה חוגרת שק ומקוננת, עם נערותיה כי ההרות בנים ובנות, הן חנופים ומגונות, בעדה וצלה בהורות הראשונות, והכמת אריסטו הערל אליו היית פונה בכל פינות... ואח״כ הראיתני מהכמת אריסטו הערל אמרתי: אוי לי שעיני ראו נוסף למה שאזני שמעו, שעיקר המחמד והבושם הוא דברי הטמא, ויהיה בפי חכמי ישראל בעין בושם לתורה הקדושה ר״ל מהעון הגדול... העבירה! יש לי יד בהכמתם כמותך אלא שארחיק מהם נדוד... ואין לך מינות להריסות כחכמתם... ועתה אני הגבר ראיתי כתוב בתפילות ובסידורי הבחורים הרוב בהן תפילת אריסטו. וזו היא אשמת הנשיא כמותך שנושא להן פנים מאחר שאתה מערב בדברי אלהים חיים, וכדאי לעיין בהן בהליכות לבית־הכסא ודומיהו״ 4).

אולם, למרות שהיה רש״ל מקובל ושפך בוז על הפילוסופיא

1) ברכות ל״ד בחכמת שלמה, שם סוכה כ״ה. שו״ת הרש״ל סי׳ ו׳ ל״ו. שו״ת הרמ״א ו׳. הקדמתו ליש״ש הולין ויבמות פ״א סימן ג׳; שם פ״ה סי׳ ד׳. שם פ״ג, סי׳ ו׳, עמודי שלמה סי׳ ע״ה. 2) הקדמתו ליש״ש הולין. 3) יש״ש ב״ק פ״ה בדיני ברירה, שם פ״י, סי׳ י׳. שם קידושין פ״ג סי׳ ב׳. שו״ת רש״ל סי׳ כ״ד. 4) שו״ת הרמ״א סי׳ ו׳.

פעלה עליו כנראה תשובת הרמ״א אליו: „אם אברח, אברח יותר מלעסוק בקבלה ממה שאברח לעסוק בפילוסופיא״ 1). הרש״ל השיב לאחד מידידיו: „דע אהובי, חדשים מקרוב באו ורוצים להיות מכת המקובלים וממדרשי הנעלמים ומחלישי הראות, לא יביטו באור הזהר ולא ידעו מוצאו ומבואו וכוונתו אלא שכך מצאו בספרי רשב״י... ואם היה רשב״י עומד לפנינו וצוה לשנות המנהג שנהגו קדמונים לא אשגחינן ביה, כי ברוב דבריו אין הלכה כמותו... וראיה לזה שהוא כתב סודות גדולים ואזהרות נפלאות שאין לברך שתי ברכות על תפילין של ראש ושל יד, ואנו לא אשגחינן ביה ומברכין שתים. גם הוא כתב המניח תפילין בח״ה חייב מיתה ואנחנו מניחים ומברכין עליהן... אבל האמת תורה הרבה במי שלא ידע להשיג סודות על הנבון בקל יבא לקצץ בנטיעות... לכן אהובי אל תלך בדרך אתם ואין לך עסק בנסתרות המתיהרים בהדרושים כאילו הם יודעים ומבינים רזי תורה וצפוניה והלואי שידעו הנגלים. מה יפה כח של ר׳ שמעון מקינין אחר שלמד סתרי הקבלה אמר שהוא מתפלל כתינוק בן יומו וד״ל... ע״כ נהוג כדרכך ויהיה להם מה שלהם, אבל דע שבכל המשנה ידו על התחתונה וידינו על העליונה״ 2).

דברי רש״ל אלה הניעו את המקובלים לחשוב אותו למתנגד לקבלה 3), ואחד הגדולים שביניהם אמר על הרש״ל: „שפתותיו דובבות עתק בדרושים הללו בגאוה ובוז; והאי עני היה באותה שעה וכל דבריו שם מהבל יחד, כי עברו תורת העיון הפרו חק המוסר. לא יאות לחכם ומשכיל להשיב עליהם או לשית אליהם לב״ 4).

ובאמת אין הצדק עם המקובלים האלה. הרש״ל היה ונשאר מאמין בקדושת הקבלה וטהרתה, אבל הוא, בתור רבני ותלמודי מצוין, גדר לפניה גדר שלא תתערב בהחוקים וההלכה של הרבנות 5), ובכל מקום שהקבלה נוגעת בחוקי הרבנות הכריע את הכף לצד האחרונה. הרמב״ן המקובל ש„הרבה יותר מדי תקע עצמו להאמין בענין הקבלה״ 6), הורה כבר את הדרך הזה: לעשות גדר בין הקבלה והחוקים כדי שלא יגעו זה בזה. הוא

---

1) שו״ת הרמ״א. 2) שו״ת רש״ל צ״ח. 3) הרב אבי עד שר שלום בספרו אמונת חכמים פ״ז, י״ז י״ה. 4) רמ״ע פאנו בתשובותיו צ״ה מובא שם. 5) הגאון ר״מ סופר אמר: „המערב דברי קבלה עם הלכות פסוקית חייב משום זורע כלאים״ (חת״ם או״ח נ״א). 6) שו״ת הריב״ש סי׳ קנ״ז.

לא השגיח גם על הראב״ד המקובל, שהעיד על הדם שנקטם ראשו: „כבר הופיע רוח הקדש בבית־מדרשנו מכמה שנים והעלנו שהוא פסול״ 1) — והוא חולק עליו בזה, כי התורה לא בשמים היא ואין משגיחין בבת־קול...

המקובלים השתדלו להרים את מדרגת הקבלה על הרבנות ואחד מביניהם אמר: „מעלת בעלי קבלה גדולה על בעלי מקרא ובעלי משנה הלק רב״ 2); והרבנים גדרו לפניה מצדם ואמרו: הגמרא עיקר ואזלינן אבתריה״ 3); „כל דבר שבעלי הקבלה והזהר חולקין עם הגמרא, הלך אחר הגמרא והפוסקים״ 4). הרבנים בטלו בדרך כלל את דיני הקבלה ואמרו: „כל דבר שלא הוזכר בגמרא ובפוסקים אעפ״י שנזכר בקבלה אין אנו יכולין לכוף לנהוג כן״ 5). וגם לא חפצו לתת לדיני הקבלה שום יפוי־כח, כדי שלא יתחרו לפעמים עם דיני הרבנות.

ובדרך זו הלך גם הרש״ל. אנשים אחדים דקדקו, למשל, בדקדוקי ענות להניח תפילין של יד בישיבה״ 6), לפי שכן צותה הקבלה; ובהיות שזהו נגד הרבנות בעס ע״ז הרש״ל ושפך עליהם את חמתו בתשובתו לשואלו על אדות זה, והוא מזהיר אותו „שלא ילך בדרך אתם״. רש״ל לא התנגד בזה אל הקבלה בעצמה שהוא משתמש כל כך הרבה בדבריה ומאמין בקדושתה, כי אם התנגד „להעוסקים החדשים״ שבימיו, „לחדשים מקרוב באו ורוצים להיות מכת המקובלים ומדרשי הנעלמים״. הם עוברים בשביל זה על חוקי הרבנים ודיניהם, כי הם „מתלבשי הראות, המתיהרים בחידושם, כאלו הם יודעים ומבינים רזי־תורה וצפוניה, והלואי שידעו הגלוים 7)״!

ג.

מדרך־הלמוד של הרש״ל אנו רואים עד כמה השתדל לרדת לעומקם של למודיו: „דרשתי וחקרתי היטב — כותב הרש״ל — בשבעה חקירות ובשבעה דרישות ובדיקות אחר כל מקור הדין

---

1) יד החזקה הלכות לולב פ״ד, בחשגות הראב״ד. 2) ר״מ קורדיאירו בס׳ אור־נערב ח״ד, פ״ב. 3) יד־מלאכי ח״ב, ס״ע, א׳. 4) מגן אברהם הלכות תפילין סי׳ כ״ה סע״ב כ׳. ועיין בשלחן־ערוך ל„הרב״ מלאדי סימן כ״ה סעיף כ״ה. 5) ר״א מזרחי הביאו במגן אברהם, שם. 6) שו״ת הרש״ל סי׳ צ״ח. 7) שם.

וחוצב ההלכה בתכלית היגיעה והעיון ובמעט שינה, ברוב שיחה עם חבירי ותלמידי, יותר מבלם עם הספר". לא נתפלא איפוא על מה שהוא מספר הלאה: „ובשתי שנים לא הגעתי במסכת יבמות אלא לחצי המסכת, ועל כתובות יגעתי שנה תמימה ולא הגעתי אלא לשני פרקים, ופרק מצות חליצה עסקתי חצי שנה 1)".

לא בנקל כל כך נעשה ריש"ל למחבר, ולא בחפזון כתב את ספריו: „פעמים שבוע אחד ישבתי משתומם בדמיון השכל עד שיגעתי ומצאתי שורש הענין. ואז כתבתי בספר". בטרם שהוציא חק ידוע או משפט ידוע שנה הרבה והשב הרבה: „לא הנחתי שום מחבר שלא עסקתי בעיוני קודם חיתום גזר־דין 2)".

הרש"ל כתב ספרים הרבה, והיותר גדול ועמוק שביניהם הוא ספרו „ים של שלמה", בן שבעה כרכים על המסכתות: ביצה, גיטין, קדושין, יבמות, כתובות, בבא־קמא וחולין. איך חיבר את הספר הגדול הזה? ובאיזו סדר ושיטה? — ואת מספר לנו הרש"ל בעצמו: „וזו היא שיטתי: להביא כל הדיעות קדמוני. אמצעי ובתראי פוסקים ומחברים. ומנהגים הלכה והלכה בעלי תשובות, כותבים אגרת, קוצים ולקוטים כדי שלא יבא בעל־דין לחלוק ולומר: ראה שכתב מחבר זה דיניו ופסקיו לפי דמיוני בראיה מספקת. אלמלי ראה מחבר זה דברי הספר או אגרת תשובה של הרב ההוא לא נקט לבו לחלוק, ובודאי היה חוזר מדבריו. ובזאת יראתי והבאתי כל הדעות קדמאי דקדמאי ובתראי דבתראי 3)".

ואם הגדיל הרש"ל לעשות בספרו זה, ים"ש, בעניני הלכה ודינים, חשוב הוא ספרו „חכמת שלמה" בבאוריו והגהותיו להתלמוד ומפרשיו, רש"י ותוספות. הוא היה דיקן נפלא, ובמו בחוש טבעי הרגיש בהשבושים וטעיות שנפלו במשך הזמן בספרים האלה. בספרו זה, חכמת שלמה, זקק וצירף את הנוסחאות שבהם. הוא מראה לנו איך יכולה להעשות בנקל טעות בספר: „מתחלה היה כתוב כותקונו „בפרק הזהב", וסופר הראשון הרחיב הווי"ן עם הבי"ת כדרך הסופרים שכותבים במרוצה ואח"כ בא סופר אחר וסבר שהווי"ן והבי"ת הוא הוקת והבי"ת הוא הבתים ואח"כ כתוב רק ת"ה לבד" 4).

---

1) הקדמתו ליש"ש, יבמות. 2) הקדמתו ליש"ש. חולין. 3) שם. 4) יש"ש ב"ק פ"ה סימן ע"ב.

רש"ל בעצמו מרגיש בכה התקונים שלו והוא כותב: „נראה עיקר כמו שהגהתי"; „הגירסא נכונה כאשר הגהתי"; „כאשר הגהתי כן עיקר"; „כן הוא כאשר הגהתי, ולית נגר ובר נגר דליפרקהו"; „ואני שלמה לוריא לפי בינותי בספרים הגהתי בראיי בעזהי"ת" 1).

בצאת הספר חכמת־שלמה מתחת יד הרש"ל היה „גדול הרבה יותר מאשר נמצא אצלנו בדפוס, אלא שהרבה מתקוניו העלו בגמרא עצמה, כמדומני, בדפוס ראשון שבאמשטרדם; ועם ההוצאה ההיא הדפיסו את הספר ח"ש והשמיטו כל התקונים אשר העלו בגמרא עצמה, וכל ההוצאות שנדפסו אח"כ נדפסו על פי זה ח"ש שנקצר" 2).

בספרים אלה ובספריו האחרים שכתב רש"ל, הביא לפעמים ביאורים ופירושים עפ"י השמיעה ששמע מאחרים: „ואני שמעתי", „שמעתי לייש"ב" „ושמעתי לפרש", „שמעתי לפרש דעת הגאון", „שמעתי מפרשין" 3).

ויש שהוא אהב לתרגם את דבריו ללשון המדוברת, ובאשר גר במדינת פולין, ששם היו היהודים מדברים „בלשון אשכנז גבה 4)" — תרגם עפ"י רוב לשפה זו: „כמו שאומרים בלשון אשכנז ער ואל זיך וויזען"; „רצועות העשויות להכות בהן סוסים והיינו בייטשען בלשון אשכנז"; „עדשים שקורין בלשון אשכנז רייזין מאליג"; „במחבת שקורין בעקין"; „שקורין בורגר קורין"; „שקורין בלשון אשכנז פעדר טייל"; „עפר הגדול בחבית של יין, שקורין אותו בלשון אשכנז ווין שטיין"; „מנעלים דקים שנועלים תחת מנעלים עבים להגן מן המים, ונקראים בלשון אשכנז ווינטער שוך זוקען"; „עץ לעשותו אוד לתנור, בל"א שייר שטעקין"; „קליעות ואריגת השיער, שקורין בלשון אשכנז מורלוקין 5)".

גם מלים מסלאווית — המכונה אצלו בשם כנען 6) — מביא רש"ל לפעמים בתוך ספריו. „הוצקא הוא בלשון רוסיא בינוי

---

1) הכמת שלמה לשבת יו"ד, עירובין ע"ב, סנהדרין כ', יבמות ט"ו, בב"ב פ"ט. 2) א"ה וויס במכתבו אלי, משנת תרנ"ו. 3) הכמת שלמה י"ד, י"ז ס"ד, יבמות ס"ה, ביאורו לשערי־דורא שער י', סעי' מ'. עמודי שלמה עיין ע"ט. 4) יש"ש, גיטין פ"ד, אות ב'. 5) הכמת שלמה לסנהדרין ד', פ"א; גיטין ס"ד; ביאורו לשערי־דורא סימן ל"ו; שם שער א', סעי' ב'. שם שער ט', ס' ק'; עמודי שלמה סי' ס"ה, ק"א. 6) יש"ש, חולין פ"ה, סימן צ'. עיין בס' „היהודים ושפת הסלאווים" להד"ר הרכבי 21 - 20.

לוהוהה" „מה שאנו קורין בלשון אורליך ובלשון כנען קאוו כמו שנקרא עז". כן הוא מביא: „אורנדי" „פאוידלא" „לטוורון שקורין בארצנו פוולין 1)".

ד.

התלמוד עמד בבלל בעיני הרש"ל למעלה מכל: „כל העולם אינו כדאי ליה" 2). הגמרא חשובה בעיניו יותר מן המשנה מצד תועלתה 3), והמשנה „שיש עליה תלמוד (גמרא) היא עיקר יותר מהמשנה שאין עליה תלמוד". „ואין למדין הלכה שנאמרה בתוך המשנה או הברייתא, כי אם בגמרא" 4); ומה „שנקראה (הגמרא, הויות דאביי ורבא) קטן, משום שהוא מחמת חסרון הידיעה. שאלמלי זכור לנו כל הלכות ממשה רבינו ע"ה לא היינו צריכין לה. עוד נ"ל לפרש שקראו קטן כפשוטו שהוא בערך העצם למרכבה, אבל לעולם דבר גדול הוא לנו ומוכרח ברוב תועלתו, ואמשל לך משל בעין להם ובשר" 5).

רש"ל קובע גם כללים בתלמוד: „במה בעיות שנאמרו בתלמוד ולא נפשטו, אם היה חכם אחד אפילו בזמנינו מביא ראיה לפשטיה, הרשות בידו ואזלינן בתריה, כי מאחר שלא נאמר תיק"ו א"כ בספק עומד עד שיתלבן לך פשיטתו". אבל „היכא שנסתמא הבעייא דתלמוד בתיק"ו ולא נפשטה. אין רשות לשום גאון בעולם לפשטה ממתניתין או מברייתא או מסברא, דהוי כחולק על תלמודא דרבינא ורב אשי". „מאחר שרב אשי והורו שהתמו את התלמוד וכתבו עליו תיק"ו, אלמא שהניחו בספק איסור עד שיבא אליהו" 6). כמו כן „היכא דאיתא בעיא בתלמוד ולא פשטוה, בספיקא עומדת ומסיק אח"כ את"ל... משמע שכך הוא הלכה ונוטה דעת התלמוד או לחייב או לפטור, ואינו עומד עוד בספיקא; אבל היכא דאקשי... מרישא וסיפא ועומד בקושיא ומסיק עליה ואת"ל, א"כ פשיטא שאין משמעותו פסק

---

1) יש"ש, גיטין פ"ד, אות ב', שם חולין פ"ה, סי' ד'. שם קדושין פ"ג, סי' ב'. ביאורו לש"ד שער ט', סעיף מ"ז. 2) יש"ש, קדושין פ"ג, סי' ב'. 3) חכמת שלמה לסוכה, כ"ה. 4) שם ב"מ צ"ב, ב"ב קל"א. 5) שם סוכה כ"ח. 6) יש"ש ביצה פ"א, סי' מ"ג.

הלכה אלא רווחא דמילתא הוא" 1). ו,היכא דאסיק תלמודא קשיא, לא בטל דברי האמוראי, כי דווקא היכא דנאמר תיובתא אז בטל דברי האמוראי" 2).

„התלמוד — אומר הרש"ל — אינו מדבר בחידות 3), כי אם בלשון צח ונקי" 4). ובשביל זה הביא לפעמים מקרא שאינו שייך להענין, רק „לתואר הפשט ולצחות הלשון" 5). לפעמים הוא „משנה את המקראות" 6), או „לשון המשניות שמביא מסדר זרעים או טהרות" 7). הרשות היה ביד בעלי התלמוד „לדרוש פעמים בסגנון זו ופעמים להיפך... והלילה שהיה בלי כוון, אלא שדעתנו קצרה מדעתם וכל אחד צריך להעמיק בלבו אולי ימצא תוכן דעתם" 8).

כל מה שנאמר בתלמוד עומד אצל רש"ל למעלה מכל ספק, „ואפילו יצאו כמה ואמרו: שכן ראינו, אנו מכחישים אותם, כדי שיהיו דברי חכמים קיימים, ולא נוציא לעז על ד"ת, ונקיים דברים של אלו... ואם יתחזק בטעותו ויאמר: לא, כי אהבתי דברים זרים, והם אשר ראו עיניהם ואחריהם אלך, נאמר אליו: להוציא לעז על דברי חכמים אי אפשר, ויבטל המעיז ואלף כיוצא בו ואל תבטל נקודה אחת ממה שהסכימו בו חכמי ישראל הקדושים הנביאים ובני נביאים" 9). אולם דעתו זו נוגעת רק לדין ולהלכה שבתלמוד ולא לאגדה. לדרש המקראות ופירושן. שם הוא מבאר לפעמים גם נגד דעת התלמוד, ובעצמו הביט על הענינים הללו בעינים אחרות לגמרי. „מה שדרשו צא תאמר הכנס אל תאמר דרשה בעלמא הוא" 10). כן הוא מפרש את הדברים: „תחלת הדבר" שבהושע נגד פירושו של התלמוד 11). ובמקום אחר הוא מתנצל ואומר: „אינני כחולק על התלמוד. שהרי אין בו נפקותא לא לחיובא ולא לפטורא" 12).

ההלכה שבתלמוד היתה קדושה בעיניו בין לקולא ובין לחומרא; ובשביל זה התנגד לאלה המחמירים יותר מן התלמוד בעצמו. „מנין לנו לגזור- שואל הרש"ל היכא שלא גזרו התנאים והאמוראים?". „פשיטא שלא להחמיר נגד התלמוד" 13).

---

1) יש"ש ב"ק פ"ג, סי' ג'. 2) שם פ"ד, סי' ג'. 3) חכמת שלמה לעירובין ק"ב. 4) שם לכתובות ק"ג. 5) שם לשבת קמ"ט. 6) שם לברכות ס"א. 7) שם לשבת פ"ט. 8) שם לסנהדרין פ"ד. 9) יש"ש חולין פ"ג, סי' פ'. 10) חכמת שלמה לשבת פ"ב. 11) שם לפסחים פ"ז, ע"ש. 12) שם, סנהדרין נ"ב. 13) יש"ש גיטין פ"א, סימן י'. ביאוריו לשערי-דורא סי' ע"ז.

ובמקום אחר: „וכ״נ עיקר, דאין להוסיף בטריפות מה שלא מזכיר התלמוד אפילו ברמז״ 1).

ההלכה הכתובה ואפילו הנרמזות בתלמוד היתה אצלו לעיקר ועמדה למעלה מכל; אבל בנוגע להלכה שאין לה הכרע בתלמוד „ראוי לתפוס דעת הכמים״. „ובפרט בעניני הטריפות שהכמת הרפואה והטבע מסייעה לבחור דברי אמת מה שאינו מבורר מן התלמוד״ 2). ובכלל סובר רש״ל כי יש להשתדל להשוות הכמת הטבע לדיני התלמוד הנוגעים לענין זה 3).

ע״ד הלשון שדברו בה הכמי המשנה והגמרא ושמותיהם הוא אומר: „התנא לא דיבר בלשון ארמי אלא בלשון הקדש״; „ובלשון זו היו משתמשים, ומשום הכי כל המשניות נעתקו בלשון הקודש, כאלו הוא לשון המקרא ממש״. גם שמותיהם „נחצבים מלשון הקודש״. „והאמוראים שבכל שיתתם והוויותם בלשון ארמי, ע״כ רוב שמותם מלשון ארמי שאינו מצה לשון הקודש: רב פפא, רב הונא, אביי, וכל עשרה בני רב פפא״ 3).

מענינים דברי רש״ל על אדות דרשת הז״ל „עין תחת עין ממון״: „והא דמשלמין העין והיד בדמים, ולא נימא עין תחת עין ממש, יליף בגמרא מכמה קראי. והנה כתב הרמב״ם: ואף על פי שדברים אלו נראין מענין תורה שבכתב, כולם מפורשים הם מפי מרע״ה מהר־סיני. כולם הלכה למשה מסיני הן בידינו ובזה דנו אבותינו דיין בב״ד של יהושע ובב״ד של שמואל הרמתי, ובכל ב״ד וב״ד שעמדו מימות מרע״ה עד עכשיו. עכ״ל. ולא הבנתי דבריו, דהא כמה ג״ש וכמה קראי דריש תלמודא ע״ז, ומה צריכין לקבל איש מפי איש? ואם קשה לו להוציא הפסוק עין תחת עין מידי פשוטו ע״י דרש, ובזה יש מקום ופתחון פה למינים וצדוקים, ע״כ כתוב כשהוא מן הקבלה, וכן דעת הראב״ע בפירוש החומש. והנה לריק עמלם. דאיך נאמר „שעין תחת עין״ ממש. א״כ כה״ג חבורה תחת חבורה... והא כתיב: „והכה איש את רעהו באבן או באגרוף, רק שבתו יתן ורפא ירפא״: ואם היינו ג״כ משלמים בגופו למה צריך ריפוי ושבת, ההא להדיה ג״כ יהי׳ ריפוי ושבת? ואף שבתלמודא דוחה ראיה זו, דילמא זה המכה סלק בשר מהר, והמוכה הראשון לא יתרפא

1) יש״ש, חולין פ״ג, סי׳ ל״ב, ל״ד. 2) שם פ״ג, סי׳ י״ז. 3) שו״ת רמ״א, סימן ו׳. 4) הכמת־שלמה לסוכה כ״ח; יש״ש, גיטין פ״ד, אות ה׳.

כ"כ במהרה, א"כ ישלם לו המותר; סוף כוף בשטא דקרא לא איירי כה"ג וג"כ אין הסברא נותנת שהוא ישלם זה המותר, מאחר ששילמו לו בגופו, בפרט למינים אין זה דבר נוחה. ותלמודא דידן דפריך זה, היינו שרוצה להביא ראיה ברורה כשמש, וזהו שכר לימוד התורה ללבן כל דבר הטוב ולהגדיל התורה. ואם נאמין בטאי דפריך תלמודא א"כ ג"ב נאמין בהכרת לתשובתו ע"י גזירה־שוה ויתורי קראי. לכן נראה שדברי הכמים מספיקים אף זולת הקבלה כלל" 1).

ברוח מחקרי מפרש רש"ל גם את האגדה „מהבא לקרחינאה"— שהיה מקום „ששמו קרחה, ושאל אותו כמה יש מפה לשם, וכדי להקניטו על הקרח שלו נתכוון; דאל"כ אין זה אפילו מדרך המליצה ושחוק. וכן גווינאה הוא שם מקום" 2).

ה.

הכלל „מנהג ישראל תורה היא" שנשמע ראשונה מפי בעלי התלמוד 3) ושהוא אחד העמודים שהתלמוד נשען עליו,—כולל יקיף את כל הספרות הרבנית. כי הרבנים, רובם ככלם נכנעו לו. וגם הרש"ל אומר: „אל תטוש תורת אמך—כלומר: מנהג אבותיך היא תורתך. „לכן אין לשנות המנהג אלא כמו שנהגו"; ובמקום „שנתפשט המנהג אל תסתור המנהג" 4).

המנהג עומד למעלה מן הדין וההלכה „ולפי השתנות המנהג משתנה הדין". הוא חשוב יותר גם מדין התלמוד „ומנהג מבטל הלכה ודין חכמי התלמוד; אעפ"י שמצאו לו סמך מן המקרא, ולאו דוקא מנהג חכמים אלא אפילו מנהג ספנים וחמרים" 5).

מטעם קדושת המנהג מחמיר רש"ל מאד גם בלקיחת שתי נשים, יען כי מנהג האיסור בזה נתפשט בין העם. הוא מבטל דעת הרשב"א 6) הסובר שר"ג לא גזר אלא עד סוף אלף החמישי— מפני „שבמדינתנו ובכל ארץ־אשכנז נתפשט חרם דר"ג מאוה"ג, שלא לישא שתי נשים כלל וכלל. ואם עבר איש ונשא שתי

1) יש"ש, ב"ק פ"ה, סי' א'. 2) המתחיל־לשבת קנ"ב. 3) מנחות כ', 4) ביאורו לשערי־דורא סי' נ"ד; יש"ש, ב"ק פ"א, סי' י"ב; ביאורו לשערי־דורא בדיני מבוטל. 5) יש"ש, ב"ק פ"ה, סי' כ"ו; שם פ"י, סי' מ"ב. 6) בתשובותיו עיין מהרי"ק שורש ק"א.

נשים „אוי — כותב הרש"ל — ידי עסכם בראשונה למחות בכילא דלא מיבע דמא, והריני נגרר אחריכם כנח"ש הזוחל על העפר להטל א"ס וחמת עד שישוב מרשעו 1)".

ובכ"ז לא נשא הרש"ל את פני המנהג בכל מקום מבלי הבחנה. לפעמים הוא מיען לבטל מנהג שטות. „הסרת הציפורן וקידם רחיצת הרגל בעת החליצה מנהג שטות הבל הוא"; „אותם שרוקדים וקופצים למעלה בעת הקדושה, לפי דעתי מנהג שטות הוא". ובמקומות אחרים הוא אומר: „ובנראה מנהג שטות הוא: ואין לחוש למנהגא". כן בטל רש"ל את המנהג „שנהגו לומר ביום אחר קדיש יתום שיר היחוד". ופעם התנגד בפועל להמנהג, כי בהגיע „שעת קידוש הלבנה לא היה רוצה לצאת, וצוה לפתוח החלון נגד הלבנה וברך ברכת הלבנה וקדושתה 2)".

ו.

קו תכונתי אחד כולל ומקיף את כל ספרי הרש"ל: **בקרת נאמנה**. הוא מבקר את כל, ואינו נושא פנים לשום איש, יהיה מי שיהיה. בצדק הרין עליו משפט אחד מגדולי הרבנים: „ואפילו על גדולי הראשונים מצינו לרש"ל שחולק עליהם, כי **לבו כלב הארי** 3)". והרש"ל מספר על אודות עצמו כדברים האלה: „לא נשאתי פנים לשום אחד מהם... אף שהדור שלפני לעת הזאת אורה חלושות ורפיון ידים אין יכולת בשכלם להשיג, שגדול אחד מן המחברים שגה בדמיוני, וסוברים מה שכתוב בכתב ישן אין להרהר אחריו. אבל האמונה באמונת שמים שהוכחתי כמה פעמים בפרט מן הפוסקים האחרונים שטעו בכמה מקומות מן התלמוד... ע"כ שמתי פני כחלמיש לאמר עליהם: אמרתי פני עליון כולהון, אכן כאדם ידרושון, ולכן לא אאמין לשום אחד מן המחברים יותר מחבריו, אף שיש הכרע גדול בין מעלתם למי שהורגל בהם בעיון רב, מ"מ התלמוד הוא המכריע ראיות ברורות, יתנו עדיהן ויצדקו... מי היה גדול בחכמה

---

1) שו"ת הרש"ל סי' י"ד; יש"ש, יבמות פ"ו, סי' מ"א וסי' מ"ב. 2) יש"ש, יבמות פי"ב, סי' ה', כ"ח; שם סי' ל"ב; יש"ש, כתובות, פ"א, סי' ה', לבוש התכלת סי' קל"ג, סעיף א'; מטה משה סי' תקל"ז. 3) נודע ביהודה, מהדורא ב', יו"ד סי' נ"ג.

ובמנין כר״ת בזמנו, והוא התיר אשה שזינתה עם הגוי לכשיתגייר; וכתבו עליו כל האחרונים. אשר לא הגיעו למעלתו, שטעה, בראיה ובמופת״ 1). רש״ל משבח את בעל ה„מגיד משנה״ „שאינו נושא פנים לעולם״ 2), כי „מימות רבינא ורב אשי אין קבלה לפסוק כאחד מן הגאונים או מן האחרונים, אלא מי שיוכשרו דבריו להיות מיוסדים במופת חותך עפ״י התלמוד והירושלמי״ 3). וכשמצא הרש״ל שדברי איזה חכם אינם נכונים, לא השגיח כלל על אומרם והחליט „יהיה מי שהוא — אינו נראה דבריו״; „דאף דנפק מפומיה דגברא רבא לא צייתינן ליה״ 4). מהרי״ק כתב: „מי יכניס ראשו בין הרים גדולים, בין רש״י ור״ת להכריע וק״ו אנו יתמי דיתמי״. והרש״ל מתנגד לזה ואומר: „בזה אינני מסכים עמו, כי בודאי יפתח בדורו כשמואל בדורו״ 5).

רש״ל מבקר באומץ־רוח את כלם החכמים הקודמים לו ואינו נושא פנים לשום מפורסם. על הרשב״א הוא כותב: „ומילתא פריחא בשמיעה פורחת, ע״כ היא נדחת 6)״. על בעל הטור הוא אומר: „והעולם סברו שכך הוא בהחלט, כאלו הלמ״מ הוא; ואינו כן, כי מה לי שהסכים עם אביו? אנו לא מסכימים עמו בדבר הלכה, וכן הוא בכמה מקומות באיסור והיתר, דלא נהיגין כוותיה״ 7). ובמקום אחר: „אל תשגיח בספר המרדכי שתמצא דעות חלוקות, זה אומר בכה וזה אומר בכה, והם מפוזרים״ 8). על הרמב״ן יכתוב: „ושרי ליה מריה, לרב הגדול הרמב״ן״ 9); ועל הר״ן: „בדברי הר״ן מצאתי כתוב כמה טעמים שאין עולין על הדעת״ 10). בנוגע לפירושו של רבנו־בחיי כותב רש״ל: „וכך הוא בעיני כפתרון חלומות... אינה אלא דרך דרש של תהו״ 11). ועל ר׳ אליהו מזרחי הוא אומר: „לא דק בפירוש החומש״ 12).

וגם ר׳ יוסף קארו, חכם זה המפורסם בדורו, לא יצא ממנו בשלום. הרש״ל מבקרו קשה לאמר: „רבנו יוסף קארו עשה פשרות בעניני פסקי הלכות מדעתו, מסברת הכרס, ברוב הפעמים באסור והיתר נגד הקבלה אשר קבלנו ונהגו עד הנה; והתלמידים

---

1) הקדמתו ליש״ש, חולין. 2) יש״ש ב״ק, פ״ח, סימן ט׳. 3) הקדמתו ליש״ש, חולין. 4) יש״ש, קדושין, פ״ג, סי׳ ה׳. שם פ״ב, סימן א׳. 5) שם ב״ק, פ״ב, סימן ה׳. 6) שו״ת הרש״ל י״ד. 7) יש״ש חולין, פ״א, סימן ל״ב. 8) שם, ב״ק, פ״ט, סימן ל׳. 9) שם חולין, פ״ה, סי׳ ס״ד. 10) שם פ״א, סי׳ כ״ה. 11) שו״ת הרש״ל, סי׳ ע״ג. 12) הכמת־שלמה לשבת פ״ט.

הולכים אחרי דבריו ופסקיו ולא ידעו שבנפשם הוא, שהוא הכריע כמה פעמים נגד התוספות והפוסקים, אשר אנו נוהגין כוותיהו... כי כך הענין הרע אשר לפניהם, מה שכתוב בספר יאמינו, אם יעמוד איש הי וצוד כברוכיה שאין הדין כן בראיות גמורות או אפילו בקבלה לא יחושו לדבריו... ולא די בזה למהר"י קארו מה שעשה פשרה על אלו שלשה הגדולים הרי"ף והרא"ש והרמב"ם, היכא שהושוו שנים מהם דאזלינן בתרייהו, ולא חש לכל הגדולים האחרים, כאלו מסורה הקבלה בידו מימות הזקנים — אלא אף במקומות אחרים עשה פשרה... וכן בכמה מקומות לא ירד לעומקה של ההלכה... ואת, ועוד אחרת: לא היו לפניו ספרים מוגהים והעתיקם בטעות כאשר ימצאו בדפוס, ולפעמים בנה יסוד על הטעות ההיא" 1). ובכן הוא מדבר קשות עם ר"י קארו כפעם בפעם באמרו: „כל דבריו אין בהם מתום"; „בלא טעם וסברא הוציא דבר זה מפיו"; „ואל תשגיח בפשרת הקארו בלי טעם וראיה" 2).

וביותר פגעה מדת הדין של רש"ל בספרים „מגדל עוז" על הרמב"ם ו„שו"ת בנימין זאב". על הראשון הוא כותב: „מרוב שבושיו לא כתבתי, ושרי ליה מריה אף שהיה חכם ותלמודי בודאי, אבל מי שמעיין ברוב דבריו ובפלפולו ומעיין אח"כ בשמעתא יהיו דברים זרים ומבולבלים ואינם מתוקנים... וכל הקוראים בו מבלי שמורגלים בו ויודעים מקור מצבו, יסתמרו שערות ראשם מהריסו ומבלבולו אבל ת"ל כבר אני יודע אופני מרכבתו באיך ומה יתנהג עד שאין אני מתמיה בעיונו, כי כך דרכו. ובודאי כבר נתן עליו הדין בחבורו ועליו אני אומר: וטוב היה לו השתיקה... ע"כ אין לסמוך על הכרעתו בשום אופן אם לא שמביא ראיות עצומות ואז נסמוך על הראיות ולא עליו" 3). ככה הוא מרבה לבקרהו קשה בכל פעם שנזדמן לו המקרה לדבר בו; והוא מזהיר „לבלי להשגיח ביה כל עיקר 4)", כי הוא „מעוות הדברים בלי טעם וריח, ועובר בבל־תשחית הדיו 3)". בקרת יותר קשה, עוד כתב רש"ל על בעל השו"ת „בנימין זאב": „לא ראה תוכן הגמרא וגנב דעת הבריות כאלו דקדק בעומק ההלכה...

---

1) הקדמתו ליש"ש, הולין. 2) יש"ש, ביצה, פ"ד, סי' ד'; יש"ש, חולין פ"ג, סי' צ"ד. 3) שם, ב"ק פ"ח, סימן ט'. 4) שם, יבמות פ"ח, סי' י"ח. 5) הקדמתו ליש"ש, הולין.

וזהו חלול השם שעשה פסק להכריע בדעתו מדעת הגמרא, ולא ראה אותה מעולם... ע״כ אני אומר ומזהיר לרבים שלא ילך שום אדם אחר ספרו, אפילו לאסור וק״ו להיתר... כי כל דבריו גנובים וארוכים בפלפול שאינו לצורך, וכנגד פנים מראה אחור..., ישרי לו מריה, ואם הוא צדיק למה הביא הקב״ה תקלה על ידו, הלא הוא היה הכותב ונתן לדפוס הספר מידו ומפיו״ [1]?

ז.

אם הפילוסופיה הדתית של היהודות יצאה מחכמי ישראל הספרדים, שיטת התפתחות למודי היהדות וחוקיה של הרבנות לחכמי ישראל הצרפתים והאשכנזים. באשכנז היה שגור המאמר „כי מצרפת תצא תורה, ודבר ד׳ מאשכנז״ [2]. ורבים ספרו והאמינו כי „התורה ירושה להם, לרבותינו שבצרפת, מאבותיהם מימות החרבן״ [3]. לא לחנם נראה איפא את המהרש״ל, השונא את הפילוסופיה, בנוטה יותר אל חכמי ישראל שבצרפת ואשכנז מאשר לחכמי ישראל הספרדים. הוא תובע את עלבון הראשונים ומקנא לכבודם: „הספרדי אומר, לעולם צדקו דברי המחברים אם הם מן הספרדים, ובפרט דברי הרמב״ם שהיה מעולה בכל מעלות, בפנימיות והציוניות, וכל חכמי הצרפתים בקליפת השום נגדו... לא בזה הדרך הלך הרמב״ן, אשר כתב עליהם בדינא דגרמא דף ק״י, בחידושי הרשב״א דב״ב, וז״ל: „וחכמי הצרפתים אספו רובן אל עין, הן המורים הן המלמדים, הן המגלים לנו כל דבר״. ואף שהיה רש״ל ספרדי כבד את האמת ושבח את מי שראוי לשבח, ולא כהרמב״ם האומר: „שלא יראה להם, לחכמי צרפת, מכירים את הבורא אלא מתוך אכילת בשר שור שלוק מטובל בחומץ ובשומן״ [4].

הרש״ל מודה גם הוא בגדולתו של הרמב״ם: „המעיין בדברי הרמב״ם יראה איך שחכם גדול היה״, „ולבו ראה מה שלא ראו אחרים״, „והוא היה אב לכל הרופאים והטבעיים״ [5]; גם הרש״ל ידע כי בעת שכתב הרמב״ם את „משנה התורה״ שלו „עשה

1) יש״ש, ב״ק פ״ח, סימן ע״ב. 2)) שו״ת הריב״ש, סימן שע״ו. 3) שו״ת הרא״ש, כלל ב׳, סי׳ כ׳. 4) הקדמתו ליש״ש, הולין. 5) יש״ש, הולין פ״א, סימנים מ״ט, נ״ג; שם פ״ז, סי׳ ט״ו, ופ״ח, סי׳ יו״ד.

חבור נאה מכל אשר היו לפניו, בענין זה שהיה מסודר בהלכותיו ובפסקיו"1). אבל אחרי כ"ז אין דעת הרש"ל נוחה ממנו: „מ"מ הוא אינו מקובל בשבל הנקנה מאחר שאינו ידוע מקורו; ובאמת כתב עליו ר"מ מקוצי שהוא כחלום בלא פתרון... וכמה פעמים השיג עליו הראב"ד בדברים נכוחים לעין כל, בדבר הנראה לעינים, והמגיד־משנה בעצמו כתב כמה פעמים שהוא ט"ס"2). מעין משפט קדום והתנגדות פנימית אנו מרגישים אצל רש"ל נגד הרמב"ם; ובדברי שמחה ונצחון הוא כותב עליו: „ואמת שבבר שקל הרב למטיפסיה, שעמד אחד מאנשי דורו, והוא החסיד והטהור הראב"ד, אשר השיג עליו בכמה מקומות בלי ערך, והשיב אותו לנקלה כאחד מן הטועים המקולקלים בלמודם ומהרסים וגם לרות יתירה. ולא עוד אלא מה שכתב הרמב"ם שהוא מין, כתב הוא שכמה גדולים וחשובים ממנו הלכו בזו המחשבה. צא וראה איך דימהו ולמה חשבהו"3).

הרש"ל לא יכול סלוח להרמב"ם על אשר „כתב לבנו וגזר עליו ללמוד ספרי החכם רבי אברהם בן־עזרא, אשר לא היה בעל תלמוד, ורוב בנינו ופירושו על דרך התבונה והטבעים וקבלות חיצוניות, והתרים בכמה מקומות נגד דברי חכמי התורה והתלמוד; ומה שהוא מן התורה כתב שהוא מדרבנן, ומה שהוא מדרבנן עשאו לדברי תורה, והאיסור עשאו היתר, והיתר עשאו איסור, מבלי השגחה ידועה. וכבודו במקומו מונח, ואין משיבין את הארי, כי אין הולכים אחר פירושו לא לאיסור ולא להיתר... ואמת שמעתי אומרים עליו, שכך היה מכריז והיה מודיע לרבים, שאינו רוצה לישא פנים אלא לפתר עד מקום אשר שכלו מגיע... ולא צדקו דבריו בעיני, ולפי דעתי שכבר נתן עליהם הדין, כי נתן יד למינים ולצדוקים ולקלי־האמונה, אני הגבר ראה עני עמי"4)...

הרבה יותר גדולים מן הרמב"ם היו רש"י ור"ת בעיני הרש"ל. את הראשון הוא מכנהו בשם „עמוד העולם"5), ובמקום אחד הוא כותב: „מי זה הוא ואי זהו אשר מלאו לבו להקל בדברי רש"י, אשר מימיו אנו שותים"6)? ואת הר"ת הוא קורא בשם: „פה קדוש", „ואלמלי נשתכחה תורה מישראל החזירה היא

1) הקדמתו ליש"ש, חולין. 2) שם. 3) שם. 4) שם. 5) יש"ש, חולין פ"א, סי' י"ב. 6) יש"ש, יבמות, פ"ד, סי' כ"ב.

בפלפולו". קבלה היתה ביד הרא"ש שר"ת היה גדול בחכמה ובמנין יותר מן הרמב"ם 1).

הרש"ל מרים על נס את פעולת חכמי הצרפתים בעלי־התוספות, שרק על ידיהם נעשה התלמוד „כבדור זהר, ועליהן נאמר ד"ת בדרבונות, והפכוהו וגלגלוהו ממקום למקום... ונמצא מיישר התלמוד ומקישר, וכל החתימות יתפשרו, ותוכן פסקיו יאישרו 2)".

אבל מבקר נאמן ברש"ל אינו נושא גם פני חכמי צרפת, בעלי התוספות, האהובים עליו. דעתו אינה נוחה מאי־הסדר שבתוספות: „בעלי התוספות בעצמם חולקים בכמה מקומות, ודבריהם סותרים זה לזה, בסבה שבמקום אחד הוא דברי ר"ת ובמקום השני הוא דברי ר"י וריב"א ויתר החולקים; ומשום הכי במקום אחד תמצא תימה וכולה בקושיא. ובמקום השני תמצא תירוץ". במקום אחר הוא הולך עוד הלאה מזה וכותב: „לא די שלא הספיק לנו חיבוריהם אלא שרבתה מהם המבוכה, והתורה לא נעשית כשתי תורות אלא כתרי"ג תורות מרוב ריבוי החלוקות. וכל אחד בונה במה לעצמו וכאלו כף מאוני צדק בידו, ובשקל הקודש הוא שוקל, וכמכריע כלפי כף זכותו" 3).

ח.

הרש"ל מבקר בכח בקרתו לא רק ספרים כי אם גם אנשים. הוא מבקר קשה את אנשי דורו ובאנחה יוצאת מן הלב הוא קורא: „לבי בוער כתנור על עם ד' שנקראו בשמם בחורי ד', עם הקודש. שהם שותים במיני זמר וכמה עונות בידם. העון הראשון: מי התיר להם להיות במחול אחד עם הבתולות? לא זו הדרך, אשר הראו לנו החסידים הראשונים וכתבו ודרשו: אז תשמח בתולה במחול בחורים וזקנים יחדיו — משמע דווקא שהבחורים יהיו עם זקנים ובתולות תהיינה במחול לבדן אפילו לעתיד. ק"ו האידנא שהשטן מרקיד ביותר והדור פסיל בחטא, גם אמר הכתוב בחורים וגם בתולות, ולא אמר בחורים עם בתולות, כמו

---

1) יש"ש, יבמות, פט"ז סי' י"א; יש"ש, קידושין, פ"ג, סימן ב'; הקדמתו ליש"ש, חולין. 2) הקדמתו ליש"ש, חולין. 3) שם.

שאמר גבי זקנים עם נערים, אלא להשמיע לנו הבדלן. ומאנשי בנימין אינו ראיה כי שם לא נאמר שהיו בתוך המחול אלא הכי כתיב קרא: „וראיתם אם יצאו בנות שילה לחול במחולות ויצאתם מן הכרמים וחטפתם... והא דסוף תענית נמי, שהיו בנות יוצאות במחולות ביום הכפורים ובט"ו באב ואומרים: בחור שא נא עיניך וראה... לא נאמר שהיו הבחורים עמהן במחול, אלא שהיו עומדין ורואין אותן מרחוק; ואף זו היתה לש"ש שאם תכשר בעינו שישאנה וגם מצוה לראותה מקודם, מה שאין כן הבחורים האידנא, שכל הבטתם אינה אלא להנאתם, ולשחוק אמרתי מהולל 1)". קנאת הרש"ל בענין זה היתה גדולה כל כך עד שאמר: אם בשמחת הנשואין יישבים אנשים ונשים יחד אין לברך שהשמחה במעונו „לפי שאין שמחה לפני הקב"ה במעונו באותה שעה" 2). — רש"ל מתאונן לא רק על השחוק וקלות־הראש, שהוא מוצא במדה נפרזה אצל אנשי דורו 3), אלא גם על מדות רעות אחרות: „הגיאות והקנאה שלא לשם שמים מתרבה, וכל אחד בונה במה לעצמו, ואין אחד מכיר את מקומו" 4). ובאירוניה הוא כותב: „הגאים והעשירים, הולכים בקומה זקופה, נטוי גרון, ונזהרים מגלוי הראש" 5). כבוד התורה ירד בעיני העם, והרבנים ראשי העם ומוריו, אינם חביבים עליו ודבריהם אינם נשמעים לו: „ובזמנינו אם היה הרב בוחר מתלמידיו (לש"ץ) היו בורחים הקהל ממנו, אפילו אם הראוי וראוי לכך כדי שלא יקרא שֵׁם הרב עליו" 6).

וגם את רוב רבני דורו ותלמידי הישיבות מבקר הרש"ל קשה: „בעו"ה הנסמכים מרובים, והיודעים מועטים, ונזוחי דעת נתרבו, שאין אחד מכיר מקומו; ומיד כשהוא נסמך מתחיל להשתרר ולקבץ בחורים בהון עתיק כדרך השרים ששוכרים עבדים לרוץ לפניהם. והנה אותם נקראו שועלים קטנים שמחבלים כרם ד' צבאות, כאשר כתב הרמב"ם. וכן יש זקנים בעו"ה שאפילו סוגית דשמעתא אינם מבינים לתכליתה, ואינם יורדים לעומקה של הלכה כלל, רק זקנים בשנים ובלא קניית חכמה; ג"כ הם המשתררים על הצבור ועל הלומדים ומחרימים ומתירים ומסמיכים

1) יש"ש, גיטין, פ"א, סי' י"ה. 2) שם. 3) עמודי־שלמה, סימן ל"ה. 4) יש"ש, ב"ק פ"י, סי' י"ח. 5)) שו"ת הרש"ל, סימן ע"ב. 6) יש"ש, חולין, פ"א, סי' מ"ט.

לתלמידים שלא למדו לפניהם, רק מקבלים תשלומים וגמולים ותהנאתם דורשים כל הימים. אוי לנו לאותה בושה, שאנשי אמונה יודעי דעת נאבדו. ואפילו אם נמצא לפעמים חריף גדול ולמדן, מ״מ מעשיו מקולקלים ואינו דורש לשמה ולקיים המצוה רק להאריך הפלפול ולגדל השם. ובדרך זה הולכים עכשיו כל התלמידים, ואדרבה מלעיגים עכשיו על איזה צורבא־מדרבנן שמדקדק ונזהר במצות השם ועוסק בתורה ובמ״ט, ונזהר במצות הקלים ומתפלל בלא היסח הדעת בכוון גדול. כצחוק הוא בעיני התלמידים ואותו ת״ח מני אלף אלפים אשר ראוי לאותו מלביש לקנות המביישו בליטרא דדהבא, ואם יפסיק לו הדיין ינקמו אותו הנסמכים בלבם לומר: גם בנו דבר ד׳ וירדו ג״כ להייבו המביישים אותם כה״ג. וזה חלול השם נגד ההמון. ואני הגבר ראיתי כמה פעמים ואיך שנתמלא העיר הומיה בענין זה ולעג. הרבה היו מן ההמון שאומרים: בעבור זה לומדים הרבה כדי תשלומים וגמולים שיקבלו ליטרא דדהבא, והם הנקראים אבות נזיקין ותחלת גירוי המדון הוא בלשון הזה: וכי אתה רוצה שאבייש אותך ואתן לך ליטרא דדהבא? ויש שאינם ראוים לליטרא של נחשת״ 1). במקום אחר הוא כותב: „מה שמקצת מן הרבנים בקרוב החמירו בענין הסבלונות, שרו להו מריה! כי הדפו אחר הומרות לשבר הנאתן להם ולסופריהם. כאשר נתגלגל מסיבה זו מגל אל גל עד אשר נתמלא אמתחתם בצרור כספם״ 2). רש״ל מלעיג על רבני אשכנז והסידתם, באמרו כי כל איש בעל עבירות גדולות, אם רק עשיר הוא ותקיף, אין הרבנים בודקים אחריו ונוהגים בו כבוד. לעומת זאת האיש שאין לו כסף „אם אוכל ושותה בהכשר, רק שישב בגילוי הראש — תופסים אותו כאלו יצא מן הכלל״ 1).

קנאת הרש״ל להיהדות היתה קצונית, והוא מקלל, מחרף ומגדף את כל הנוגע בה. הוא נכון גם להלקות גם להמית את העוברים על חוקי התורה. הוא כותב ע״ד העבריינים: „לפני עלתה צהנתו ועלה באשו, לכן מלקיות ויסורין ממנו לא ימושו, ואז כל ישראל ישמעו ויהושו״; „ישתרבב לשונו עד טבורו וילכד

---

1) יש״ש, ב״ק פ״ח, סי׳ נ״ה. 2) יש״ש, קידושין, פ״ב, סימן י״ט.
3) שו״ת הרש״ל סימן ע״ב. בתשובה זו מתיר הרש״ל לברך כל הברכות בשם ובמלכות ולהתפלל בגילוי־הראש.

ברשת הרמז, וכל ישראל ישמעו ויראו״; „אז מעדת הגולים בדל, ולהרהיקוהו בכל הקהילות בקולי קולות ולהרים קול עליו בנחש אשר ישך בלי לחש. זאת ועוד אחרת: תבא עליו קללת ממארת ומיתת מרגלים תהא מיתתו, וקבורת חמור תהא קבורתו״; „וישתרבב לשונו על גויתו, בפגיעת מרגלים תהא פגיעתו, במיתת מגפה תהא מיתתו, וקבורת החמור תהא קבורתו״ 1).

ולא רק בנוגע להיהדות כי אם גם בעניני האומה הישראלית בכלל קנאי נלהב הוא רש״ל ואומר: „ונראה לי הלכה למעשה לדון כל מוסר רבים ומגום לרבים, ומחזק לכך לאבדו ואפילו בידים ולא לחוס עליו בנפש״ 2).

ט.

רש״ל בחר לו לאוהב וידיד מכל הרבנים שבזמנו את רבי משה איסרלש (רמ״א). הוא כותב לו: „אני מקבל עלי מהיום שאהבתך תהיה הקוקה בלבי, והלואי שתהא מצדך נערך החצי״. וכששלח לו את כתביו לעיין בהם, הוא כותב לו דבר „שאין לגלות אלא לצנועים כמותך״ 3). הרמ״א השיב לו מצדו אהבה וכבוד, וכותב לו ע״ד כתביו: „אני גונזם תוך שאר ספרי־קודש כראוי להם, כי כל דבריהם תורה״. הוא כותב עליו: „אשרי להדור ששרוי בתוכו לאות ולמופת כיקותיאל, גדול כשמאי, ענוותן כהלל, כל עוף הפורח עליו בשעה שעוסק בתורה מיד נשרף, כיונתן בן עוזיאל. בו סתרין התורה א״ל צפ״ן וכתרי ומישאל. כל הדברים שנשתכחו מחזיר בפלפולו כעתניאל...״ 4)

ככה נקשרו שני הרבנים הגדולים האלה באהבה זה לזה. אבל אצל איש־האמת כרש״ל לא קלקלה האהבה את השורה, וכשבא לבקר את ספרי הרמ״א איננו נושא פנים כלל לאהבה השרויה ביניהם, והוא כותב עליו: „ואל תשגיח בדברי מהר״ם בספר תורת חטאת... ואמר על כל מה שמצא: אני מאמין, ולא ירד לעומק בענין, על כן אין לסמוך עליו כלל להקל״ 5); „ואל

---

1) שו״ת הרש״ל, סימנים: כ״ח, ל״ג, ק״א. 2) יש״ש, יבמות פ״י, סי׳ כ׳. 3) שו״ת הרמ״א, סימן ו׳. 4) שם, סימן ז׳. 5) ביאורו לשערי־דורא, שער ה׳, סעיף ש׳.

תשגיח בחדשים לבקרים במה שכתב מהר״ם בת״ח שלו... כי כתב מנהגים מעצמי בכמה מקומות אשר לא ישרו״ 1) באירוניה כותב רש״ל ע״ד שו״ת רמ״א: „מסתפינא שלא יבאו היתומים להחזיק בעלבון של אביהם ולומר: השגת כבר כתוב בעט ברזל ומי ימחקנה? כי קדש הוא״ 2). ויש שהוא מוכיחו וכותב: „ובאלף מחילות יותר היה למר לעיין בחכמת הדקדוק, כי כתביך הם חומה פרוצה לרוב „נוכח ובנסתר ונקבה וזכר ויחיד ורבים״ 3); כי אחת מן הדברים הנחוצים לת״ח הוא: „לכתוב שו״ת ופס״ד אף אגרת שלומים בצחות הלשון״ 4).

---

1) ביאורי לשעירדירא, שער ה׳, בעית ש׳. 2) יש״ש, חולין, פ״א סי׳ ר״ט. 3) שו״ת רמ״א, סימן ו׳. 4) יש״ש, חולין, סימן ט״ו.

תֹּכֶן:

1)	ר׳ יצחק אבוהב הראשון	7
2)	ר׳ ישראל מברונא	37
3)	ר׳ יוסף קולון	45
4)	ר׳ משה אלשקר	57
5)	ר׳ משה איסרלש (הרמ״א)	81
6)	מנהג ישראל (מלואים לתולדות הרמ״א)	117
7)	ר׳ שלמה לוריא (מהרש״ל)	123
8)	ר׳ מרדכי יפה	145
9)	ר׳ מאיר מלובלין (מהר״ם)	175
10)	ר׳ שמואל אליעזר (מהרש״א)	183
11)	ר׳ מאיר שיף (מהר״ם שיף)	191
12)	ר׳ מנחם מנדל קרוכמל	201
13)	ר׳ גרשון אשכנזי	207

24 [illegible]

רבי מרדכי יפה.

א.

מעט שאבד עם ישראל את ארצו ובכלי־גולה על שכמו הוא הולך ונד מגוי אל גוי וממלכה אל ממלכה — הוא יודע ומכיר כי יסוד קיומו ונצחו הוא התורה, ולולא היא שעמדה לו כבר נבלע ונטמע בין האומות והיה כלא היה. לכן נראה כי בכל מקום שגלה ישראל שכינה עמו. הוא השתדל להחזיק מעמד בתורתו, ויסד ישיבות שמהן יצאה לו תורה. בימי חכמי התלמוד היו נהרדעא, מתא־מחסיא ומחוזא לאכסניות של תורה, בזמן הגאונים היו סורא ופומבדיתא למרכזי התלמוד, ואחרי כן נעשו צרפת ואשכנז למעיני התורה, וכל חכמי לב העידו „כי מצרפת תצא תורה ודבר ד' מאשכנז" 1). ובחצי המאה השלישית לאלף הששי נהיתה ארץ פולין לתל־תלפיות שכל פה שרצה ללמוד תורה פנה אליה, עד שגם מארצות רחוקות נהרו אליה הצמאים לדבר ד'. הגאון הנודע ר' מנשה בן ישראל שלח, למשל, את בנו יוסף, הבקי בד' לשונות, ללמוד תורה בפולין 2). בין התלמידים הבאים ממרחק ללמוד תורה בפולין נמנה גם הרב הגאון „חכם גדול עדיף מנביא, ולבו כלב אריה ולביא", 3) רבי מרדכי יפה, בעל הלבושים.

רבי מרדכי יפה נולד בעיר פראג בשנת ר"ץ לאלף הששי (1530) לאביו הגאון ה"ר אברהם מביהמן, אשר הוקם לרב על כל ממלכת פולין ונודע לשם בדברי ימי היהודים בפולין. עוד בימי עלומיו חשקה נפשו בתורה, ויעזוב את עיר מולדתו ויבא לפולין, ארין המרכזית של התורה, כדי לקחת לקח בתלמוד מפי הרש"ל והרמ"א, וביותר אצל זה האחרון. יחד עם התלמוד הגה ר' מרדכי מעט גם בפילוסופיה ובתכונה, וביחוד העמיק לחקור בחכמת השעור והקבלה. רבו בקבלה היה הגאון רבי מתתיהו ב"ר שלמה דלוקראט, בעל המפרש שערי אורה 4). ואחרי שעסק הרבה בש"ס ופוסקים שב אל עיר מולדתו פראג. אז יצא שמו

---

1) שו"ת הריב"ש סימן שע"ו, ועיין שו"ת הרא"ש כלל ב', סימן ב'.
2) נשמת חיים מ"ג, פ"ה. עיין קריה נאמנה, צד 60. 3) הקדמת הכמ"ע.
4) הקדמת לבוש אור יקרות, שם ס"ו.

הטוב למרחוק, ויקבצו אליו תלמידים רבים ליהנות מזיו חכמתו בתלמוד שהביא אתו מפולין. אבל לא ארכו הימים ומפני רדיפת עמנו בביהמן, בשנת שב״א. מוכרח היה לעזוב את הארץ הזאת ויסע לאיטליה. שם ישב כעשר שנים והשתלם בלמודים חיצונים, ובווינציא למד חכמת העבור אצל חכם הספרדים אבוהב. החכם הזה האציל מרוחו עליו גם בלמוד התלמוד, כי תחת אשר עד העת הזאת היו צלמות ולא סדרים בלמודיו, סלל לו דרך חדשה מיום שהכיר לדעת את החכם הזה; דרך למודו בתלמוד היה מעתה לישר ולסדר, וישנא את הפלפול. אם כי ישב ר׳ מרדכי גם שם על התורה אשר נפשו חשקה בה, בכל זאת רוחו לא ידעה שקט והתגעגעה לארץ פולין, מקום התורה, ועל כן שב עוד הפעם לפולין ארץ המדתו. בשנת של״ב נתקבל ר׳ מרדכי לאבד״ק הורדנא, אך לא יכול לשבת שם יהדו עם איש ריבו הגאון רבי משה רישמתיבתא אחי הגאון רבי שלמה אפרים איש לונטשיץ, ויעתק את דירתו משם כדי לבוא לכהן בתור רב בלובלין. שם הראה את כחו בתורה וחכמה, כי בימים ההם היתה לובלין „עיר גדולה של חכמים ושל סופרים״ 1), וכפעם בפעם נאסף בה קבוץ הועד של שלש הארצות.

תיכף בבוא הר׳ מרדכי יפה ללובלין הוא נראה לנו כאחד מראשי הועד המשתדל לעשות סדרים נבונים כיד חכמתו הטובה עליו. גם הטיף לקחו לאלפי תלמידים, עד אשר נעשה „לראש ועקר מגדולי ראשי ישיבות ודייני דשלש ארצות״ 2). הוא היה „עמוס התלאות מטרדות של הצבור והישיבה שהיו מוטלים עליו״ 3), ועל ידי השתדלותו נתחברה גם ליטא לג׳ הארצות ונעשו לד׳ ארצות 4).

מלובלין נתקבל ר׳ מרדכי לאב״ד בקרימניין, וישב שם ביחד עם הג״מ ישכר בער בע״ס „פתחי יה״. ובשנת שנ״ב בחדש אייר נתקבל לרב בפראג במקום ששמש הגאון מהר״ל מפראג. בשנת שנ״ט בא המהר״ל מפוזנן פראגה, ונתקבל הרב יפה במקומו בפוזנן, ושם גוע, ויאסף אל עמיו ג׳ אדר שני שע״ב, „מופלג בחכמה וזקנה״ 5). במשך כל ימי חייו היה רוחו של ר׳ מרדכי

---

1) נשמת חיים הנ״ל. 2) צמח דוד. 3) בעל הסמ״ע בהקדמתו. 4) כן דעת הה׳ גראֶטץ; והח׳ הרכבי במכתבו אלי הקדים עובדה זו לזמן הלבוש. 5) צמח דוד.

חוק ואמיץ והיה שקוע ראשו ורובו בצרכי הדת והצבור, ועוד בשני ימים לפני מותו, בר"ח אדר ב׳, כתב תשובה לרבני ד׳ הארצות 1) והתם את דבריו: „אני עכשיו מוטל על ערש דוי ל"ע ותולה בדין מלך מלכי המלכים, הותם בידים רפות, מרדכי נקרא יפה". ויען שהתם בידים רועדות מאד וכמעט לא ניכרה התימתו קימו אותה שני עדי התימה 2). על מצבתו הנשברה נקראים עוד למראשותיו הדברים המעטים האלה:

ציון זה לראש הגאון אב"ד
מו"ה מרדכי יפה ז"ל,
ג׳ ואדר שע"ב.

ר׳ מרדכי יפה השאיר אחריו בן ובנות, ואלו הם: א) הגאון רבי אברהם אבריל יפה, אבד"ק ניקלשפורג והמדינה, נפטר שם כ"א סיון ת"ו, והתייחס אחריו הר׳ מרדכי יפה אבד"ק ווילנא החתום בהועד דליטא האחרון. ב) הרבנית מרת וולקה, אשת הגאון רבי שמואל וואל, ג) הרבנית אשת הרב הגאון הרופא המפורסם רבי יתיאל מיכל הלוי עפשטיין, בהגאון רבי אברהם עפשטיין אבד"ק הוראדנא, בריסק־דליטא ולובלין, ד) הרבנית אשת הגאון רבי בנימין וואלף גינצבורג אבד"ק מיין, בהג"מ יעקב אבד"ק פרידבורג, בהג"מ ליזר גינצבורג, בהקצין מו"ה שמעון גינצבורג.

ואלה שמות ספריו של ר׳ מרדכי יפה: א) לבוש מלכות, בולל המשה ספרים על הטור: a) לבוש תכלת, b) לבוש החור, שניהם על אורח חיים; c) לבוש עטרת זהב, על יורה דעה; d) לבוש בוין וארגמן, על אבן העזר; e) לבוש עיר שושן, על חושן־המשפט. והספרים האלה נדפסו בחיי המחבר שלש פעמים, „כתב דרך מיצוע בין ארוכות דברי הב"י ובין קצור דברי הש"ע, זכתב דבריהן מילתא בטעמו" 3). הוא עסק בהם יותר משלשים שנה 4). ב) לבוש האורה, על רש"י, שעסק בו ר׳ מרדכי יותר מארבעים והמש שנים 5). ג) לבוש שמחה וששון על הדרשות שלא נדפס עדיין. וד) לבוש אור יקרות הכולל הלבושים האחרונים: a) לבוש יקרה היא מפנינים, על ספר הריקאנטי; b) לבוש אדר היקר על קדוש החדש להרמב"ם, ונוסף אליו

---

1) עיין שו"ת מהר"ם לובלין, סימן קכ"ה. 2) שם סימן קכ"ג, קכ"ד.
3) הקדמת הסמ"ע. 4) בלבוש ההור סימן תכ"ה כתב: עתה של"ט; בלבוש עיר שושן סימן מ"ג כתב: שנ"ד; ובלבוש בוין וארגמן סימן קכ"ו: שנ"ט. והדפוס נשלב שס"ט. 5) עיין הקדמת לבוש האורה. התחילו בשנת שי"ג, אחר נישואיו.

באורי יפה ע״ה צורת הארץ לר׳ אברהם ב״ר חייא הנשיא;
ס) לבוש פנת יקרת על מורה נבוכים.

ב.

ריב להספרות התלמודית עם ספרות הקבלה מאז מקדם, וכל אחת תכוה מחופתה של חברתה; והנה בא אסון היהודים בספרד והשלים ביניהן. בשעה שגורשו היהודים מארץ ספרד, לא לקחו אתם בגולה מכל רכושם הרוחני, שרכשו למו שמה במקצעות שונים, אלא את הקבלה, אשר בשנים האחרונות היתה ספרד למ־כזה. היהודים נכי־הרוח מצאו אז נוחם בהקבלה, אשר מחביון עזה הבטיחה למו תקות טובות לעתיד ונקם לעושי הרעה, כמו שבקשה נפשם, תחת אשר יתר קניני הרוח, הפילוסופיא וההגיון, שעשו בהם חיל בישבם על אדמת השפנים, קנינים הנשענים רק על השכל הקר, שללו מהם את כל אלה... והקבלה יצאה בגולה יחד עם הגולים, ונלותה אליהם בכל מקום שגלו. ככה פלסה לה חכמת־הנסתר נתיב בארצות שונות אשר ישראל נחתים שמה, וביחוד בארצות המזרח ובפולין. היא התעוררה בעת ההיא לחיים חדשים ע״י הרבנים בעלי התלמוד, אשר עד אז הביטו בעיני זעם על הקבלה, המשגת גבול התלמוד ודוחקת רגליו. בראות מורי העם ומאשריו שהעם שוגה בתשוקה עזה בהקבלה האירו גם המה פנים אליה, והחלו לעשות שלום בין הספרות התלמודית ובין ספרות הקבלה בהביאם רזי הקבלה וסודותיה לתוך הספרות התלמודית. מהעת ההיא התקרבו הספריות המתנגדות זו לזו, ולא נשמעו עוד עקיצות חדות מצד המקובלים נגד הספרות התלמודית.

אחד הרבנים המקובלים האלה היה רבי מרדכי יפה, בענוה ובשפלת הרוח, כדרך התלמודיים הפולנים, הוא מעיד על עצמו שהוא מבין בחכמת הקבלה: „כתבתי המעט מזער בקצת סודי תמונת האותיות, אשר לפי עניות דעתי נגלו לי במעט חכמת הקבלה שקבלתי, ואם לא מצאתי בשום ספר, התבוננתי דבר מתוך דבר לפי מיעוט השגתי והמציתים מתוך כללי הקבלה אשר הבנתי מתוך הזוהר ושאר ספרי הקבלה...״ 1) הוא חבר גם ספר

---

1) לבוש התכלת סימן ל״ו, סעיף א׳.

בקבלה בשם: לבוש אור יקרות, על „ספרי ראש המקובלים, הוא חיבור הרב הגדול רבנו מנחם מרקנ״ט ז״ל אב לנבונים״ 1). וכרוב הרבנים המקובלים בזמנו מביא גם הוא בספריו ההלכיים רזי הקבלה וסודותיה: „וכן אני נוהג כי יש בו סוד הקבלת להברית רוחות הטמאה״ 2); „גם עפ״י הקבלה יש בו (בכוס של ברהמ״ז) סוד גדול, כי הוא רומז לעשירות, הנקרא כוס ישועות״ 3); „גם לפי הקבלה נראה שאין לברך עליהם״ 4); „העיקר בלילה הוא לבצוע מן התחתונה שיש בו סוד עפ״י הקבלה, שהתחתונה היא המנהגת ומפרנסת בליל שבת והבן״ 5); „על דרך הקבלה יראה שיותר טוב להעמידו על שמאלו״ 6); „וגם יש בו סוד עפ״י הקבלה שיגביר מדת הרחמים על מדת הדין״ 7); „וסמיכות גאולה לתפלה יש בו כוונה גדולה וסוד גדול עפ״י הקבלה״ 8); „ויש בו סוד להמשיך השפע מה׳ עולמות והבן״ 9).

רבי מרדכי יפה מפרש גם כמה דינים על דרך הקבלה: „ומעתה נבוא לבאר כל פרטי אלו הדינים אחד לאחד לפנינו בע״ה במה ששיערו חכמינו ז״ל חכמי האמת... ואז תבין יראת ד׳ ודעת קדושים תמצא מכל הטעמים שכתבנו״ 10). הוא מביא טעם על אמירת תהלים דוקא קודם התפלה „ממ״ש בעל שערי אורה בתחלתו שהוא להבריח המקטרגים קודם התפלה, כדי שתעלה התפלה אח״כ בשלום בלי שום מקטרג״ 11). ובמקומות אחרים: „ויהי׳ בין הכל ל״ט כריכות והם כמנין אותיות שניות של שם בן ד׳ וכמנין ד׳ אחד וסימנך ט״ל אורות טליך...״ 12); „אע״פ שאין להפסיק ביניהם לא יוציא אדם תפלה של ראש מהתיק קודם שיניח של יד, שזה יש בו איסור עפ״י סוד הקבלה... והמשכיל יבין בסוד החיבור גלוי ונעלם״ 13); „לא יתקן לפתוח הרצועות של תפלה של ראש עד אחר הנחת של יד עפ״י הסוד הנזכר בסוד לא תהסום שור...״ 14); „דקדוק כתיבתן (של התפילין) וטעם תמונת האותיות ע״ד „הקבלה״ 15); „ואם היו נופלים בלילה והיו

1) הקדמתו לספרו „אור יקרות״. 2) לבוש עטרת זהב, סימן שע״ו, סעיף ד׳. 3) לבוש התכלת, סימן קפ״ב, סעיף א׳. 4) שם סעיף ב׳. 5) לבוש החור סימן רע״ד, סעיף א׳. 6) שם סימן תקפ״ה, סעיף ב׳. 7) לבוש התכלת, סימן ד׳, סעיף ט׳. 8) שם סימן נ״ח, סעיף א׳. 9) שם סימן נ״ו, סעיף ג׳. 10) לבוש החור סימן ש״ח, סעיף א׳. 11) לבוש התכלת סימן א׳, סעיף ט׳. 12) שם סימן י״א, סעיף י״ד. 13) שם סימן כ״ה, סעיף י״א. 14) שם. 15) שם סימן ל״ו.

מגבירין כחה והוא מקצין בנטיעות ח״ו כידוע ליודעי חן, ובלילה האשמורות נוהגין ליפול על פניהם, ונ״ל טעמא מפני שהוא קרוב ליום ומדת היום שהיא מדת הרחמים ממשמשת לבוא ולהתחבר ואין כאן קיצוץ, והמשכיל יבין וידום״ 1); „ונ״ל שהטעם מפני שבאלו הד׳ לשונות מיוחד ד׳ רגלי המרכבה והם העטרת והחסד והת״ת והגבורה שנקרא קדושא... שמייחד העטרת עם עולם העליון והבן״ 2). כמו כן הוא פוסק כהזוהר 3) (משפטים) „שלא לאכול אפילו בשר אחר גבינה ואפילו בשר עוף״ 4).

הקבלה עמדה בעיני ר׳ מרדכי על מעלת הקדושה היותר עליונה, והיתה קדש קדשים. מדי־דברו על אדותה הוא מעריצה לפעמים בחרדת קדש ואומר: „הדברים עתיקים מים עמוקים וקשה לאומרן, והמשכיל ידום״ 5); „והדברים עתיקים ועמוקים, אין הפה יכול לאומרן כל שכן היד לכותבן״ 6). ויש שהוא משתדל לקרב את הקבלה אל השכל: „לקרב הדבר אל השכל, אמשול לך משל בעניני הטבע... כמבואר בספרי הטבע״ 7).

כבר נשתפכה דיו למדי על דבר „עשר הספירות״ של המקובלים, ועל השאלה אם הן עצם האלהות או לא. והרב יפה פותר את השאלה הזאת בחיוב. ו„אף כי הם גראים חלוקים בפעולתם, הם כולם אדוקים זה בזה וקשורים ברוח השי״ת כשלהבת קשורה בגחלת, ולא תתיר לומר בהם שום פירוד כי השם אחד ית׳ פועל בהם ומתלבש בהם ואין אחר, ואילו היה האחת נפרדת מתברתה היינו אומרים ח״ו כי השי״ת ג״כ מתחלק בהתחלק מדותיו, כי איך יתלבש הבלתי מתחלק בחלקים מתחלקים? ואחדותם היא השתלשלותם זו מזו השתלשלות אחד, עד שיתחברו כולן כאחד ועושות צורה אחת כשלשלת זו שכל עיגוליה אדוקים זו בזו ותלויה באחד למעלה. ויש אשר המשילום לאשכול, ויש — לאילן ששורשו אחד ויש לו כמה בדים ובדי בדים ופארות וענפים וענפי ענפים ופירות וגרעינין ועלין וקליפות, וכלם שואבים זה מזה, והכל משורש אחד״ 8). ועל דבר התפלה המכוונת לספירות הוא אומר: „הרוצה להשיג איזה דבר צריך לכוין ולעורר לאותה

---

1) לבוש התכלת סימן קל״א, סעיף ג׳. 2) שם סימן קכ״ב, סעיף ב׳. 3) ע״ד הזוהר הביא „יש אומרים״: „כי קבלת הזוהר וסודותיו לא היה מפורסם בזמן הפוסקים אלא שנתגלה מקרוב״ (שם סימן קע״ג, סעיף א׳). 4) שם סימן קע״ג, סעיף א׳. 5) לבוש אור יקרות, פרשה ואתחנן. 6) שם, „פרשה וילך״. 7) שם פרשת וירא. 8) לבוש אור יקרות, פרשת וישלח.

חמדה שמשם בקשתו נאצלה, ועכ"פ התפלה להש"י עילת העילות ולא שתהיה לשום מדה בפני עצמה ח"ו, אבל הדבר הזה כמי שיש לו רב ושואל מהמלך שיעשה לו דין יבקש ממנו שיצוה אל השופט היושב על המשפט שידין לו, לא שיצוה אל הסוכן הממונה על האוצרות כי תהיה שאלתו בטעות. וכן אם ישאל מהמלך שיתן לו מתן לא יאמר שיצוה אל השופט אלא על הסוכן... והארכתי יען שמעתי מלעיגין בדברי בעלי הקבלה ופוערים פיהם לבלי חק בחשבם, כי הם אמרו להתפלל אל הספירות" 1). הנה כי כן נראה כי הרב יפה האמין בקדושת ה„עשר ספירות" והרשה להתפלל אליהן. „ואם הפילוסוף יפקפק, כבר אמר הרב בהשוואת האחדות שאין אנו יכולין לעמוד על עיקרן, ואולי כי בזה היה להם (למקובלים) קבלה מהנבאים והקבלה נקבל ולא ניחוש לפילוסוף" 2). ואם כי הרמב"ם „במורה נבוכים" מלעיג על העשר ספירות „באמרו: ואנשים סרו מזה הדרך והרחיקו הגשם והשאירו התוארים... כי הרב בנעורותו לא האמין בקבלה או למדה עדיין בשורש, אבל בזקנתו הוד בו, כי כן נמצא בתשובותיו, והאמת כן הוא, כי אדרבה המעיין בכל דברי המקובלים יבין וישכיל כי לא נטו ימין ושמאל ח"ו מכל דברי הפילוסופים האמתיים, כמו הרב ז"ל, והרחיקו ההגשמה גם רבוי התוארים חלילה, ויאמרו הכל כי הוא יתברך אחד גמור בתכלית האחדות הגמורה ואין בו רבוי כלל, רק רבוי המלות המורות על שלמותיו יתברך, והמשכיל יבין אחר רוב עיונו בספרי הקבלה" 3).

גם אמונת ה„גלגול" היתה לסלע־המחלוקת בין חכמינו המתפלספים מעבר מזה, ובין חכמינו המקובלים מעבר מזה. הרב יפה בתור מקובל מגין על האמונה הזאת, וכדרכו תמיד בעניני הקבלה הוא מרחיב דבריו בדברים ברורים המובנים לכל. הוא מפרש האמונה בגלגול הנפש וחוזר ומפרשה, ומטעים את דבריו, כדי שיבינם אף הקורא הפשוט שלא למד מעולם את „הקבלה" ואינו יודע את שיחה והגיונה. „כל דבר שב לשורשו וזהו דוקא כאשר יזדקק ויתלבן מכל סיג וחלאה כאשר היה, ואז יתדבק אל מקורו ואל דומהו, כגון כסף וסיגים המותכים יחד לעולם לא יהיה אחד מהם בר ונקי מחיבור חבירו עד שיצורף בעליל לארץ, ואז

1) לבוש אור יקרות, פרשה תולדות. 2) שם, פרשת וישלח. 3) לבוש פנת יקרת פנ"ג, ח"א.

ישוב העפר אל הארץ והכסף לכסף. וכן הדבר בגוף ונשמה. כאשר השחית האדם את דרכו על הארץ הנה נתבלבלה צורתו והמשיכה רוח ממקום טמא ונכתמה בעונה, לכך אינה ראויה לשוב למקום מחצבתה ושרשה, כי כסתה פניה והעלתה חלודה וצריך שתמסר ביד מי שהמשיכה עליה כענין שאמרו: יורד ומסטין עולה ומקטרג נוטל רשות ונוטל נשמה — וינקום ממנה כפי מה שהמשיכה ממנו עליה, ובה תתלבן ותצורף במעבה האדמה כאש לא נופח. ואז, אחר לבונה, תשוב לשרשה שהוא ג"ע של מטה שמשם לקחה, מלבוש שהוא הגויה הרוחנית, ומזה הג"ע לג"ע של מעלה רוח עליונית, ומרוח אל רוח עד שתשאב מן האצילות אשר משם מחצבתה ותזכה לעלות ולחזות בנועם ד' ולבקר בהיכלו בתוספות גדולה מאשר היתה לה תחלה, קודם שבאה בזה העולם השפל, במעט מעשים טובים שעשתה בעולם. וכפי רבוים תרבה גדולתה וטובתה, ולפעמים תצא דינה על פי מלאך המליין עליה סניגורים שתצא מתוקף הצער של אותו גיהנם, ותחזור לימי עלומיה ותלבש בטפה הראויה לה ותזכך בזה העולם על ידי יסורין, או להרווחה דמילתא, אולי תשוב ותפעול פעולות טובות שתפדה בהם מבאר שחת ולא תראה עוד עמל ויגון, וזה היה מחסדי השי"ת שלא תדח נפש. וזה הנקרא סוד הגלגול להכמי הקבלה. וחכמי התלמוד קראוהו סוד העיבור [1], והכל אחד. לפעמים תתגלגל ע"י יבם או קרוב או ע"י רחוק כגון ע"י צדיק שאינו צריך ליבום ומת בלא בנים ונתיבמה אשתו..." [2]. ו„הנשמה הזאת אחר שנצרפה ונתלבנה היא משמשת לכמה גופים ומהגוף האחרון יתפשטו ענפים ממנה אל האחרים, כמדליק מנר לנר מבלי שיחסיר ממנו דבר" [3].

יש גם כאלה בין המקובלים האחרונים [4] שהרחיקו עוד ללכת בדבר הגלגול, וגזרו אומר כי לפעמים תתגלגל הנשמה גם בדומם, צומח וחי. בין המקובלים האלה נמנו גם האר"י [5] ותלמידו ר' חיים וויטאל. אולם הרב יפה התנגד להם. הוא אינו סובל מה ש„יש אומרים, כי לפעמים יצא דינו לפי מעשיו הראשונים שיתגלגל לנקמה ממנו ויבא בממזר או בנתן או בגוי גמור, וי"א אפילו

---

1) עיין נשמת חיים לר' מנשה בן ישראל מ"ד, פי"ב. 2) לבוש אור יקרות, פרשת וישב. 3) שם, וישב. 4) עיין ריקנטי, פרשת שמיני, ובנשמת חיים מ"ד, פי"ג. 5) עיין בספר הכונות ובספר הגלגלים ובנשמת חיים הנ"ל.

בבהמה טהורה או טמאה, חיה ועוף ושרצים, וי״א אף בד׳ יסודות ובצמחים ובמקורים, הכל לפי המשכו אחר מדרגות החיצוניות הטמאים. אמנם אילו הם דעות רחוקות, כי אפילו הד׳ יסודות אשר איברי אדם נבראו מהם הם שמורים ואינם משתנים לדבר פחות מהם שיאבדו מטבעם וסגולתם, כ״ש הנשמה אשר נופחה מאפי השי״ת״... 1) „ושלש כחות בנשמה אחת נפש רוח ונשמה״ 2); ו„הכח הנקרא נשמה לא תתגלגל בגוף אחר אלא על ידי הכח הנקרא רוח, וכח נפש הבהמית היא הנשארת עם הגוף... וכל זמן שלא נתחבר הרוח הצריך לגלגול לגוף אחר גם הנשמה אין לה מנוח, וע״י חיבור הרוח החיוני לגוף תתגלגל גם שם הנשמה״ 3).

ג.

בין הרבנים־המקובלים נמצא אחדים אשר לפעמים יצאו חוץ מד׳ אמות של הלכה והקבלה ויהגו גם בפילוסופיה. כמובן לא עסקו בפילוסופיה שבימיהם הם, כי ממנה לא ידעו ולא רצו לדעת, אלא בפילוסופיה של אריסטו, או יותר נכון: בפילוסופיה של הרמב״ם. אחרי כל ההתנגדות אליו, הגינה עליו סוף סוף ידו החזקה, ועמד למעלה בעיני הרבנים החרדים מהרלב״ג ויתר הפילוסופים העברים אשר השאירו אחריהם רק ספרי פילוסופיה. הרבנים המקובלים האלה נתנו כמובן „הכשר״ דחוק ומוגבל מאד לחכמות חיצוניות, והקציבו זמן קצר ביותר לדרישת החכמות, גם לא נתנו את החופש לעסוק בכל ספרי־החכמה. התלמוד מעבר מזה, והקבלה מעבר מזה לא נתנו למו רשות להרחיב את חוג מבטם על החכמות החיצוניות הצוררות להם ומשיגות את גבולם.

אחד מן הרבנים המקובלים האלה היה רבי מרדכי יפה. גם הוא נתן „היתר״ לדרישת החכמות: „מותר ללמוד באקראי גם בשאר חכמות ובלבד שלא יהיו ספרי מינין, וזהו הנקרא בין החכמים טיול בפרדס. ואין לאדם לטייל בפרדס רק לאחר שמילא כריסו בשר ויין, והוא, שידע איסור והיתר, ודינים והמדות״ 4). הוא מביא גם את המנהג להקל לקרוא בספרי

---

1) לבוש אור־יקרות, פרשה וישב. 2) שם. 3) שם. 4) לבוש עטרת זהב סימן רמ״ו, סעיף ד׳.

חכמה בכל לשון בשבת 1). אך אם התיר ללמוד חכמות העמים, בכל זאת רב ההבדל אצלו בין חכמי ישראל לחכמי העמים. „חכמי ישראל יש בהם חכמת התורה והנבואה, אשר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים ואין מי יוכל לבוא עד תכונתה: להבין סודה ולירד לעומקה, כי על כל קוץ וקוץ יש לדרוש כמה תלי תלין של הלכות, ובתיב לא ידע אנוש ערכה... אפילו הם הכמים גדולים עדיין לא הגיעו לידע כל סודותיה רק בחלק ממנה ודי להם בזה. ואפילו היו חיים בלתי בעל תכלית היו מחכימים ביותר בכל יום ולא יגיעו לסוף סודותיה, כי היא בלתי בעל תכלית שהרי קדמתה להם. אבל חכמת העכו"ם, עכו"ם ר"ת עובדי כוכבים ומזלות 2), שאין יודעים רק הז' חכמות היצוניות, שכל חכמתם היא חכמת אנשים מלומדה בדויות מלבות הכמים היונים וחבריהם ויכולים לבוא עד סוף כל החכמות ההם... ולא יוכלו לידע יותר, אפילו היו חיים עד אלף שנים פעמים יותר לא ישיגו יותר, כי היא מתנתם בידם ולא יותר" 3). כמה צרה והחוקה השקפה זו על החכמות החיצוניות!

הפילוסופיה היתה חביבה בעיני הרב יפה. הוא מתפלסף ומשתדל להביא ראיה על חידוש העולם, ואיננו מסכים עם ה„גור אריה" הרוצה להביא ראיה על חדוש העולם מן הנסים שנכתבו בתורה: „וכיון שיש יכולת בידו לשנות טבעו היא ראיה שחדשו" 4). „ודאי כן הוא למי שראה אותם שכיון שהוא ית' יכול לשנות טבעו של עולם היא ראיה שהוא ית' הדשו, אלא שזה הוא הנקרא מופת ראיה אבל איננו מופת חותך: כשמביאין ראיה מן המסובב על הסיבה, ר"ל שהנסים הם מסובבים מן החידוש ההואיל והדשו יש בו כח לשנות ולעשות נסים, ומי שרואה הנסים יש לו ראיה מזה שהוא ית' הדשו; אלא שיש בזה השש זיוף ולא אמונה שלמה, כידוע ליודעים מעט בהגיון, שמא יטה לבנו לומר ולהוכיח החידוש ע"י הנסים אפילו למי שרואה אותם אם לא היה כתוב בתורה החידוש בפירוש ותעיד עליו. אדרבה קרוב היה הדעת לכפור בנסים, בדעות נפסדות ודמיונות זרות אפילו למי שרואה אותם שיאמרו שלא היה שם שינוי טבע ומציירים

1) לבוש-החור סימן ש"ז, סעיף י"ז. 2) בכל מקום שמזכיר הרב יפה את השם עכו"ם, עושה תיכף את ההערה הזאת בצדה, ופעמים רבות נמצאה גם בפנים ספריו. 3) לבוש-התכלת סימן רכ"ד, סעיף ז'. 4) גור-אריה, בראשית, פסוק א'.

להם ציורים נכריות כדי להעמיד הקדמות כאשר עשו קצת מפילוסופי עמנו, שנשרשו על דעת אריסטו בקדמות וכתבו בפשטי הנסים דברים זרים ודעות נפסדות. תדע שהרי בכל הנסים שעשה משה לא האמינו בו ישראל אמונה שלמה עד המעמד הקדוש... מה שאי אפשר לעשות כן בהקדים לנו עדות התורה להשרישנו על דעת החידוש, והואיל והקדמות לא בא עליו מופת כמו על החידוש כמו שכתוב בספר המורה, א"כ מעתה אין לנו מכריע יותר ואמתי כי אם עדות התורה שהיא נאמנה ומחכימת הפתי להעמידן על האמת שתעיד על החידוש... ועוד אעיקרא דדינא יש פירכא שאין הנסים ראיה כלל על החידוש יש מאין, שהרי היה אפשר להאמין הקדמות על הדרך שיאמינו אפלטון בהומר ראשון ואז יהיו כל הנסים ביכולת השי"ת דהואיל והיה יכול לעשות, כביכול, כל העולם מן החומר הראשון ושינהו לכל מה שרצה, הנה יכול לעשות כל הנסים בשינוי טבעו של עולם שהרי הם כלם יש מיש כמו שהיתה הבריאה יש מיש לפי דעת אפלטון..." 1) כמו כן מתפלסף הרב יפה גם על אדות הנבואה. „כל מקום אשר יגלה ד' ית' סודו ליראיו הנביאים בין בהבטחה בין בנבואה סתם, אינו מגלה אותה אלא כדי להיישיר את מעשיהם שילכו בדרך ישרה ויחזיקו במעשיהם הטובים וצדיק באמונתו יחיה, או כדי להוכיח ולהיישיר את הרבים להועילם אם ייטבו במעשיהם ולהוכיחם אם יריעו דרכם... והתורה אשר נתן לנו ית' על הר סיני בהיישרותיה ומצותיה ויעודיה הבטחותיה ותוכחותיה לא היו אלא לתכלית זה; לפיכך השי"ת כשיגלה נבואה או יבטיח דבר על ידי נביא לאחרים או לצורך הנביא עצמו, אינו מגלה ומבטיח שום דבר שיהיה בעתיד אם לא בהשענו על הסוד המונח הזה על תנאי באם יטבו מעשיהם ולא יתלכלכו בהטאים; אבל אם יגרום החטא, בודאי היכולת בידו לחזור מדבריו ומהבטחותיו ומי ימחה בידו? אלא שהוא ית' מצד מעלתו העליונה ויודע כל הנסתרות והעתידות נזהר בזה בעצמו שלא לגלות שום דבר לנביא מה שהוא נוגע לאחרים, אם לא ידע בעצמו בידיעתו המוסגלת שלא יגרום החטא שיתבטלו כל דבריו... אבל מה שידע שיגרום החטא לבטל כל הנבואה לא גילה אותה מעולם לשום נביא, וכל זה לא עשה אלא כדי שלא תבא מזה סבת הכחשת הנבואה ותפול כל התורה בכללה ח"ו. כי יאמרו:

---

1) לבוש־האורה, בראשית, פסוק א'.

אין לסמוך על דברי התורה והנבואה כי שקר ידברו, מה שאין לחוש לזה אם יפלו ולא יתקיימו קצת דברי הנבואה, שיוכל הנביא לתקן ולאמת דבריו באותו מקצת שנתקיים ויאמר: חטאיכם גרמו לבטל קצתם וחלק המקוים יוכיח, אבל אם יתבטלו כולם לא יאמינו לו ויבאו להכחיש בתורה ובכל דברי הנביאים..." 1). ולפעמים „אפילו בנבואה אמתית בעת הנבואה יקרה כן לנביא שיציין קצת ויעלם ממנו מיד ויחזור ויציין, ולפעמים מתערב עמה קצת דמיון הכל לפי הכנת הנביא בעת ההיא" 2); „ואין הנביא יודע רק מה שיגלו מן השמים" 3). לדעת הרב יפה „תחזק ותתקיים הנבואה ע"י מעשה שעושה הנביא כענין: ויאמר לו ירה ויור דאלישע, והרבה כיוצא בזה דוק ותמצא. והוא סוד מכודות הנבואה שיעורר הכחות העליונות" 4). אצל הרב יפה, כמו אצל יתר המקובלים-החוקרים בעלי דו-הפרצופים, נראה תכונה מיוחדה. מדי חקרו ובחנו במאוני שכלו איזה רעיון נעלה או אחד מיסודי הדת, אינו יכול להמנע בשום אופן מערב יחד את החקירה והפילוסופיה עם הסודות והרמזים של הקבלה, כשם שהרבנים המקובלים לא יכלו להמנע מזווג יחד את ההלכה והקבלה. וגם כשהרב יפה יושב על מדוכת הנבואה וחוקר ודורש בכובד ראש על אדות מהותה, הוא לוקח לו את החופש לאמר: „לפעמים מתערב עמה (עם הנבואה) קצת דמיון"; אבל פתאום הוא מאיר פנים גם להקבלה. הוא אינו רוצה ואינו יכול לשבות גם בעת שהוא חוקר ומתפלסף, שיודע הוא גם רזי הקבלה וסודותיה. ובאשר זאת האחרונה תאמר שהעולמות העליונים נכנעים לתחתונים, ויש לאל יד הישראלי „להשפיע שפע רב בכל העולמות"— לכן נותן גם הוא טעם למעשה הנביא, כדי „שיעורר הכחות העליונים", „שהכחות העליונים אינם מתעוררים אלא ע"י התעוררות התחתונים" 5). כמו כן מתפלסף הרב יפה אדות המלאכים שהם, לפי דעתו, „מלובשים קצת, ולא כדברי הפילוסופים שאומרים כי הם שכלים נבדלים ואינם מורכבים משום לבוש" 6); והם „נקראים אור ומשפיעים אורה לעולם ע"י

1) לבוש האורה, פרשה וישלח. 2) שם, פרשה וישב. 3) שם, פרשה ויחי. זה מתאים עם הראב"ע פרשה וישלח, האומר: „אין הנביא יודע הנסתרות אם לא יגלה לו השם". ועיין בזוהר, פרשת וירא, קכ"א. 4) לבוש האורה חיי שרה. עיין רמב"ן לך, פסוק ו"ו. 5) שם, פרשה נח. 6) לבוש אור-יקרות, פרשה בראשית.

תנועת הגלגלים שמניעים אותם" 1). הוא מפרש לפעמים את השם מלאך שבכתבי־הקודש – במלת שלוח 2) כהרמב"ם 3), ועל מה שאמר הרמב"ם „שמלאכי אלקים הם הנביאים" 4), הוסיף: „ולא דוקא הנביאים, אלא כל מי שיעלה במחשבתו להשיג בשכל אמתי יעלה בו" 5).

לפעמים מנסה הרב יפה את כחו בפילוסופיה כדי לסתור את דברי הרמב"ם נגד דעת אריסטו והוא אומר: „אני אתמה מאד על עומק שכל הרב ז"ל, שיתמה תמיה כזאת על דברי אריסטו, ובעיני אין כאן תמיה כלל שהרי יכול אריסטו להשיב..." 6).

הרב יפה סובר אמנם כי „השי"ת עושה הכל על פי הטבע" 7); אבל בנוגע לנסים והנפלאות שבכתבי־הקודש היוצאים חוץ מגדר הטבע אינו סובל דעת המפרשים המוציאים אותם מפשוטם. הוא חולק על ה„אפודי", ומפרש באופן אחר את המורה נבוכים: „שהרב זכרונו לברכה לא יסבור שענין יונה יהיה במראה הנבואה... גם בענין העקידה הלילה לנו להשגית בדברי המפרש הזה כי לא דבר נכוגה, כי ודאי היה הכל כן במציאות, כי מה יבריחנו לומר שהיה במראה הנבואה שהרי לא היה שם שום דבר נמנע" 8). בדרך מחקרי הוא מפרש גם את הכתוב: „קול דברים אתם שומעים" - „משמעו שהשיגו הקול הנברא היוצא מתוך הדברים שיצאו מן הקול הנבואיי, כלומר והשגתם היה דבר נברא על צד הפלא כדי שישיגו וזהו פנים בפנים, כי השגתם לא היתה כל כך גדולה כהשגת משה רבינו ע"ה; אבל משה השיג הקול עצמו מדבר כלומר שהשיג הדברים עצמם היוצאים מתוך הקול הנבואיי בלי שום השגת קול נברא, וזה פנים אל פנים, והבן" 9).

הרב יפה הבין גם בחכמת התכונה 10), כי את סוד־העיבור למד בווינציא אצל החכם אבוהב הספרדי 11). הוא נסה לכתוב „החשבון על דרך השווי בעיון גם לצייר לך ציור מה בסוד העיבור הזה, ואז אם לא תרד לעומק התכונה, תבין ותשכיל הבנה ציורית מה" 12).

---

1) לבוש־התכלת סימן נ"ט, סעיף ג'. 2) לבוש אור־יקרות, פרשת ויצא. 3) עיין מורה־נבוכים, ח"ב, פ"ו. 4) מורה־נבוכים ח"א, פט"ז. 5) לבוש פנת־יקרת ח"א, פט"ז. 6) שם ח"ב, פי"ט. 7) לבוש האורה, פרשה שמות, פסוק י"א. 8) לבוש פנת־יקרת, ח"ב, פמ"ז. 9) שם ח"א, פל"ז. 10) לבוש אדר היקר, דף ד', ע"ש. 11) מ ע ש ה ר ב. נדפס בראש לבוש־התכלת, דפוס ברדיטשוב, תקע"ח, ועיין בלבוש החור סימן תכ"ז, תכ"ח, ובריש מאמרנו זה פ"א. 12) לבוש החור סימן תכ"ז, סעיף א'.

הרב יפה לא האמין בחלומות. „דבר ידוע הוא ובולי עלמא ידעי זה שרוב החלומות ורובא דרובא כולם הם דברים בטלים וכזבים והבלים, ואין בהם אף דבר אחד שהוא אמתי, כי יבא ברוב ענין וברוב דמיון, או ע״י האדים העולים מן האצטומכא כמו שאמרו הטבעיים... שאפילו החלומות האמתיים הבאים מצד הנבואה והשכל יש בהן קצת דברים בטלים״ 1). הוא פוסק גם להלכה־למעשה שאין סומכין על החלום: „אם היה פקדון ביד אביהם ואינן יודעין היכן הניחו ואמרו להן בחלום כך וכך הם במקום פלוני הם ושל פלוני הם... והלכו ומצאו במקום שנאמר להם בחלום ובמנין שנאמר להם, זה היה מעשה אחז״ל חלומות אינם מעלין ואינם מורידין אלא הרי הם שלהם״ 2). כמו כן אין הרב יפה מאמין בלחש ואומר „שאין בו תועלת, שאיננו מועיל כלום״ 3). דעתו לא היתה נוחה גם מן החוזים המשביעים את המלאכים שיקבלו את תפלתם „דמה שייך לומר השבעה בשאלת התפלה, וכי שייך להשביע השי״ת לקבל תפלתי כביכול בע״ב חלילה... לכן נ״ל שיש למחות בידם, ואם אפשר לבטל שלא יאמרם כלל מה טוב ומה נעים, ואדרבה הועשני להם לחירוף וגידוף... חלילה לנו מדעות החיצוניות הללו...״ 4). אולם לפעמים, כיוצא מן הכלל, הוא מצוה בעצמו לאמר אחר ההבדלה: „אנא משבענא עליך פורה שר על שכחה שתסיר לב טפש ממנו ותביל יתיה על טורא רמתא בשם שמא קדישתא ארימ״ם יינבפ״סאל ופת״תאל״ 5).

ברצות הרב יפה ליתן חלק גם להקבלה, האמין במכשפים, בשדים ובפעולות השמית הקדושים 6).

תמונת החוקר־המקובל רבי מרדכי יפה היתה כמו לוחות בעלת גוונים רבים...

ד.

תארי כבוד גדולים וארוכים, התפארות והתהדרות במדת

---

1) לבוש האורה, פרשה וישב. 2) לבוש עיר־שושן סימן רנ״ה, סעיף ט׳. 3) לבוש עטרת זהב סימן קע״ט, סעיף וי״ו. 4) לבוש החור סימן תקפ״ד, סעיף א׳. 5) שם, סימן רצ״ט, סעיף א׳. 6) לבוש עטרת־זהב סימן קע״ט, ס״ע ט״ו, ט״ז, י״ז.

נפרזה יחד עם ענוה ושפלת־הרוח עד קצה האחרון — נפגוש למכביר בספרותנו העתיקה, וביחוד בספרות הרבנית. התלמודי כותב, למשל, לחברו התלמודי מכתב בהלכה אשר החצי ממנו מכיל רק תארי־כבוד ששיאם לשמים יגיע, ובתוך המכתב הוא מהלל ומשבח את דברי עצמו איך הגדיל לעשות, בעוד שהוא מסיים והותם את מכתבו בענוה ושפלת־הרוח. ביחוד נפגוש החזון הזה אצל התלמודיים הפולנים 1). כמעט לטבע שני נעשה להם הדבר הזה. רבי מרדכי יפה התפאר גם הוא בדבריו ויהללם, ועל ספרו „לבוש התכלת" כתב בעצמו שהוא „מנוקה מכל סיג ופסולת, מנופה בי"ג נפות, יפה כסולת" 2). ובמקום אחר: „רק מה שאמרתי הוא דבר הגון ומתיישב על הלשון" 3); „וזה כפתור ופ"ח" 4); „וזה נראה לי נכון מאד" 5); „לפי מה שכתבתי הוא תירוץ אמת ומועיל מאד" 6).

במקום שמצא הרב יפה שדבריו מכוונים אל האמת לא השגיח גם על רבו הרמ"א 7), ואומר: „שדבריו אינם אלא דברי נביאות" 8), „דבריו תמוהים וסותרים" 9). ולפעמים התנגד לו מפני שהוא מקיל: „תמהתי על מורי ז"ל איך פה קדוש יאמר כן? ולמה יקל מורי בזה...?" 10) ויש שהוא חולק על רבו הרמ"א ואינו מזכיר שמו. הרמ"א כותב, למשל: „כל מי שאינו מאמין בדברי החכמים ואוסר אכילת חמין בשבת היישינן שמא אפיקורס הוא" 11); והמבטא „היישינן שמא", לא הפיק רצונו. ולכן הוציא משפט ברור על האיש שאינו רוצה לאכול חמין בשבת: „הרי זה נקרא מין ומלעיג על דברי חכמים וחייב מיתה" 12). עד כמה הרחיק הרב יפה ללכת מרבו הרמ"א! גם רבי יוסף קארו לא זכה בעיניו, והוא אומר: „לפי פירוש רבינו יוסף קארו אינו מובן, והוא דחוק ומגומגם יותר" 13); „וכל זה הוא כוונת בעל הש"ע אם נדקדק בלשונו אלא שהוא מגומגם" 14).

---

1) עיין במאמרנו „רבי משה איסרלש" פרק ו'. 2) לבוש־התכלת, סימן רמ"א, סעיף א'. 3) לבוש־האורה, פרשה שמות. 4) שם, פרשה בא. 5) לבוש עטרת זהב סימן קצ"ה, סעיף כ"א. 6) לבוש האורה, פרשה אחרי. 7) עיין לבוש ההור סימן רע"ג, סעיף ה'. ועוד בכמה מקומות בספריו. 8) שם סימן שפ"ג, סעיף א'. 9) לבוש עיר שושן סימן קל"א, סעיף ד'. 10) לבוש עטרת זהב סימן קנ"א, סעיף ד'. 11) הלכות שבת סימן רנ"ז, סעיף ח'. 12) לבוש החור סימן רנ"ז, סעיף ח'. 13) לבוש עטרת זהב סימן מ', סעיף ג' בהגהה. 14) לבוש עיר שושן סימן שמ"ד, סעיף ד'.

מכל חכמי ישראל היה רש״י בעיני הרב יפה גבוה מעל גבוה, וחשבו כעומד למעלה מכל בקורת. ומרוב אהבתו אליו לא זכו בעיניו כל מבקרי רש״י ומשיגיו, ויצא כנגדם במלחמת דברים וירב את ריבו. „דברי רש״י ז״ל, אומר הרב יפה, מיוסדין על אדני פז, וצחות דבריו מובנים כפשוטן״ 1); „שהוא אינו רודף בכל מקום אלא פשוטו של מקרא״ 2); „ואנו רואין עומק עיונו בכל דבריו ודקדוקו בכל עניניו על מכונו; מי כמוהו מורה פירושים אמתיים נכונים?״ 3). הרב יפה האמין „כי כל הדברים שבפרש״י יש בהם נגלה ונסתר, ושניהם אמת״ 4); „כי ודאי דברי רש״י הם דברי אלקים חיים״ 5). ועל משיגי רש״י הוציא משפט לפעמים, כי „לא ידעו ולא יבינו בחשכה הלכו״ 6); „הרא״ם והרג״א כתבו מה שכתבו, אבל נ״ל ששניהם גם הרמב״ן לא דקדקו פה היטב בעומק דעת רש״י ז״ל״ 7); „על חכמתו הגדולה של הרמב״ן ז״ל תמיהני ואיך יתשוב זה על רבנו שלמה ז״ל (רש״י) ולא דקדק בלשונו?״ 8). ביחוד רב את ריב רש״י מאת הרב בעל „גור־אריה״ ומכנהו בכל מקום: הרג״א. הוא כותב עליו: „כמה חלוש ופגום טעמו זה... טעם זה טעם פגום הוא״ 9); „מי הוא הנביא שהגיד לו... אין זה אלא דברי נביאות״ 10); „והוא פירש פירוש זר שאין לו ענין ולא משמעות״ 11); „ואשר הרחיב כאן הרג״א פיו בדברים סתומים, הם כולם דברים מיותרים שאין אנו צריכים להם ואין כאן מקומם״ 12).

ה.

כאשר נתבונן היטב בתקופות ההתפתחות של רוח ישראל, נפגוש בתעודה נעלה ונשאה, שאליה נשאו את נפשם מאשרי העם הזה ומדריכיו אלפי שנים, מימות הנביאים והתלמוד עד המקובלים, והיא: להשריש בלב ישראל את יתרון הרוחני על החמרי והגשמי, ולעשותו לעם אשר החומר יורד אצלו למטה והרוח עולה על חשבונו למעלה, למעלה בקודש. אך כמו שכל

---

1) לבוש האורה, פרשת אמור. 2) שם, פרשה ויקרא, ועיין שם נשא ותשא. 3) שם, פרשה יתרו. 4) שם, פרשה בראשית. 5) שם, פרשה בא. 6) שם, פקודי. 7) שם, פרשה נח. 8) לבוש האורה פרשה לך. 9) שם, צו. 10) שם, מצורע. 11) שם, קדושים. 12) שם, יתרו.

רעיון מופשט, הנמשך בזמנים רבים ושונים, ע"י אנשים שונים ובמקומות שונים, פושט צורה ולובש צורה עד שסוף כל סוף יתרחק ממטרתו הראשונה והלאה, כן גם השאיפה הזאת. האידיאל הנשגב הזה, אשר בכל עוז להמו בעדו הנביאים, ואשר בו חזו חזות הכל לפי מצב ישראל אז בלאומים משחתי המוסר והמדות אשר סביביו - לא יוכר עוד בזמן התלמוד וביחוד בזמן הקבלה. התלמודיים והמקובלים כמו הנביאים אדיר כל חפצם להשריש את הרוחניות בעם ישראל, אבל מה רב ההבדל בין הרוחניות של הראשונים, ובין אותה של האחרונים... וגם בין התלמודיים דמקובלים, מה רב ההבדל בשאיפתם להרוחניות. כי מה רחוקה הרוחניות של התלמוד מרוחניותה של הקבלה! — הנביאים. כמו התלמודיים והמקובלים, השתדלו כלם להרים את ישראל מעל חיי אדמות, חיי־החומר אבל ההבדל רב ביניהם: הנביאים הביעו צערם רק על המותרות של החיים החמריים, אבל ההכרחיות שלהם שכל אדם באשר הוא אדם אי אפשר לחיות בלעדה, השאירו על מקומה ולא נגעו בה לרעה; לא כן האחרונים, בעלי התלמוד והקבלה, המה הביטו גם על ההכרחיות של החיים החמרים כעל דבר טפל ואי־נחוץ כשהוא לעצמו, כעל אמצעי שעל ידו יוסיף האיש הישראלי חיל ועצמה ויוכל לעבוד את בוראו ולעשות כונים למלאכת שמים. בדברים יותר ברורים: הם חפצו שהחיים ההכרחיים יעשו רק על טהרת־הקודש, „כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאילו גוזל להקב"ה וכנסת ישראל" 1), ו„חבר הוא לירבעם בן נבט שהשחית את עם ישראל לאביהם שבשמים" 2). ועוד צעד אחד הלאה מזה הלכה הקבלה. מני אז שהגיחה מרחם התעלומה ותשם לה סתר בכנפי הסוד והרמז שונאת היא את החיים החומרים תכלית שנאה, ובעיני בוז ומשטמה תביט על העולם־הזה, בכלל ובשמות נמבזים תכנהו: „עמק עכור" „בור שחת" וכדומה. היא השתדלה בכל האמצעים להרים את האיש הישראלי מ„חצר האשפות" הזה, ולהכשירו לחיות רק חיי שמים. מעבר מזה הרבתה הקבלה צומות וסגופים. ומצד אחר מלאה את כל חללו של עולם ברוחות רעות ומזיקים. והחיים ההכרחיים? הם צריכים להיות בעיני הישראלי כלא היו! יחוסו אליהם יהיה כאלו כפאו שד,

---

1) ברכות ל"ה. 2) שם. עלי להעיר כי אנכי על הכלל דברתי, אף כי נמצאים מאמרים בודדים בתלמוד המחבבים את החיים הגשמים במדה נפרזה.

וישתדל למרר את מתקם, כי רק מטרה אחת תהיה לנגד עיניו: לברר את הניצוצות הקדושים אשר נפלו ונתפזרו בתוך הגשמים, כדי לתקנם במלכות שדי, כדי לתקן הנשמות אשר באו ונתגלגלו פה ושם בכל מאכל אשר יאכל. והמחוקקים, מסדרי ההלכות לפני העם בימים ההם, שאחזו גם בהתלמוד וגם בהקבלה, השתדלו כמובן להשליך שקוצים על החיים ההכרחיים ולעשותם רק לאמצעים לעבודת הבורא: ו„בכל מה שיהנה (הישראלי) בעוה״ז לא יכוין להנאתו אלא לעבודת הבורא״[1].

אל המטרה הזאת נשא את נפשו גם רבי מרדכי יפה. „להיות דבר ידוע ומפורסם ומורגל בפי כל חכמי האמת, כי תכלית כוונת השי״ת בבריאת עולמו היה בעבור האדם שלכך היה האדם אחרון בבריאה כי סוף המעשה היא תחלת המחשבה, ותכלית בריאת האדם היא שיעבוד את הבורא, וזה דבר ידוע ומפורסם אינו מן הצורך להאריך בראיות״[2]. לכן „בכל מה שיהנה אדם מן העוה״ז לא יכוין להנאתו אלא לעבודת בוראו ית׳״[3]. רבי מרדכי יפה דורש מהיהודי שהכל, הכל כאשר לכל, יעשה על טהרת הקודש, לשם שמים. „אפילו דברים שהם של רשות, כגון האכילה והשתיה וההליכה והישיבה והקימה והתשמיש והשיחה וכל צרכי גופך — יהיו כולם לעבודת בוראך או לדבר הגורם לעבודתו״[4]. הוא מסכים לעצת התלמוד שירגיל האדם את עצמו בפת שחרית; וכל זאת למה? — „כדי שיהיה בריא וחזק לעבודת הבורא יתברך״[5]. גם המשא־ומתן, שהאדם מתעסק בו, הוא בעיניו רק כאמצעי, „שאין תורתו מתקיימת אם לא יתפרנס מעסקיו כי יכלה ממונו ויבא לידי עוני ולא יוכל לעסוק בתורה, ועוד שיגרום לו עון, שהעוני מעביר את האדם על דעת קונו״[6]. טעם החיוב לשאת וליתן באמונה הוא, לדעת רמ״י, לא באשר שזה מוטל על כל אדם מדיני לטובת החברה כי אם רק „שזה גם כן הוא מהדברים ששואלין את האדם בתחלת דינו: נשאת ונתת באמונה?״[7].

הרמ״י בעצמו מצוה אמנם על הישראלי לעשות מסחר וקנין כדי „שיוכל לעסוק בתורה״, בכל זאת „לא יעשה מלאכתו עיקר

1) רבי יוסף קארו בשלחן ערוך או״ח סימן רל״א, סעיף א׳. 2) לבוש התכלת סימן א׳, סעיף א׳. 3) לבוש התכלת סימן רל״א, סעיף א׳. 4) שם. 5) שם סימן קנ״ה, סעיף ב׳. 6) שם סימן קנ״ו, סעיף א׳. 7) שם.

אלא עראי ותורתו קבע, שכן מצינו בחסידים הראשונים שעשאו מלאכתן עראי ותורתן קבע, וזה וזה נתקיים בידן כי אין מעצור לד' להושיע ברב או במעט" 1).

ו.

הרבה חשב רבי מרדכי יפה על השאלה: מה יעשה ימה יהגה האיש הישראלי כדי שיפיק רצון מקונו? הרבה דיו שפך על אדות זאת, אבל איש כמוהו שהשתלם גם בחכמות חיצוניות, בהנדסה והגיון, לא יכול להמנע גם מחשוב: מה יעשה הישראלי כדי שיפיק רצון מהאנושיות? הרבה מורים עמדו לישראל שבטלו את השאלה הזאת לגמרי, כי הם חשבו את ישראל רק לאזרח שמימי, שחייו החמרים פה מתחת המה רק פרוזדור העתיד לבוא מעבר לגבול החמריות, ומה לאיש רוחני ושמימי עם האנושיות החמרית? לכן, בכל מה שטרחו וכתבו, לא נתכוונו אלא להורות לו את הדרך העולה לבית־אל. לעומת זאת חשב רבי מרדכי יפה את האדם גם לאזרח הארץ, לאיש בין אנשים כמוהו, שעליו לקחת, כמובן, גם חלק באנושיות.

ומה יעשה הישראלי בתור אדם כדי שיפיק רצון מהאנושיות? את השאלה הזאת פותר הרב יפה בדברים קצרים ובוללים, המכילים הרבה, הרבה מאד. — „יהא נזהר שלא יתגנה בין הבריות שלא יאמרו עליו: כמה מגונה זה האיש" 2), לכן „ינהוג עצמו בדרך כל הארץ ולא ישנה ממנהגם, ואפילו אין אדם רואהו, כדי שירגיל עצמו בדרך כל הארץ" 3).

כשהראה הרב יפה את הדרך הטובה והישרה לישראל בכלל, ויעץ איך להתנהג ולחיות בין האנשים — לא שכח גם את הרבנים, מורי העם ומאשריו. הוא הורה להם את הדרך הנאה להם והזהירם מ„לאכול ולשתות ולהשתכר בפני רבים ובכנסיות ע"ה ובסעודת מריעים. אוי להם לאותם הדיינים שנהגו בכך זמועלין בתורת משה רבינו ע"ה, שביזו דיניה והשפילוה עד הארץ והגיעוה עד עפר וגרמו להם רעה ולבניהם בעוה"ז ובעוה"ב" 4);

---

1) לבוש התכלת סימן קנ"ו סעיף א'. 2) שם סימן ב', סעיף ג'. 3) שם, סעיף ד'. 4) לבוש עיר שושן סימן ח', סעיף ד'.

כי „ההכם צריך ליזהר יותר במעשיו דלא ליפוק מיניה חורבא וחלול השם" 1) ; ו„לא יהא כבוד דבריו:ת קל בעיניו שהרי הוא דוחה לא תעשה אפילו של תורה..." 2) .

לדעת הרב יפה „צריך הדיין שיהיו בו שבעה דברים הללו: חכמה, ענוה, יראה, שנאת ממון, אהבת האמת, אהבת הבריות, בעל שם טוב..." 3) . וגם אם יצטיין בכל המדות המשובחות האלה צריך להרכין ראשו לפני הפוסקים האחרונים, כי „כל דבר הנמצא בפוסקים ותשובות וטעה בהם הדיין, הוא כטועה בדבר משנה וחוזר, שכל הכם בדורו לאו קטל־קני באגמא הוא; ודבר הנמצא בדברי האחרונים שחולקים על הראשונים וידעו דבריהם הולכים אחר האחרונים, דקי"ל הלכה כבתראי מאביי ורבא ואילך, מפני שהאחרונים ידעו סברת הראשונים וסברתם והכריעו בין הסברות ועמדו על עיקרן של דבר. ואם נמצא לפעמים דברים שחולקים בהם גם האחרונים ואין לנו הכרע ביניהם, לא יאמר הדיין אפסוק באיזה מהם שארצה, ואם עשה כן הרי זה דין שקר..." 4). אבל „אם הוא הכם גדול, גמיר וסביר ויודע להכריע כדברי האחד בראיות נכוחות, הרשות בידו; אפילו אם פסק אחד בענין אחד יכול החכם לסתור דבריו בראיות ברורות ולחלוק עליו אפילו להוציא ממון, שיפתח בדורו כשמואל בדורו, ואין לך אלא כל שופט ושופט אשר יהיה בימים ההם ויכול לסתור דברי חכמים הראשונים, ובלבד שלא יהיו דברים המבוארים בתלמוד שסדרו רבינא ורב אשי..." 5) .

ז .

העתקת כתבי־הקודש ללשון אחרת מביאה אמנם תועלת מרובה, לאלה שאינם מבינים עברית, אבל גם רעה רבה כרוכה בעקבותיה, כי לאט לאט יחדלו הקוראים ממצוא חפץ במקור העברי. ואז, מלבד שיאבד רוח החן המיוחד השפוך על התנ"ך, ולא נרגיש עוד את השירה הנעלה והגאדרה אשר בחזיונות הנביאים — עתידה גם שפת עבר שתשתכח מישראל. פילון ורוב

1) לבוש אור יקרות, פרשה תשא. 2) לבוש עיר שושן סימן ב', סעיף א'. 3) שם סימן ז', סעיף י"א. 4) שם סימן כ"ה, סעיף ח'. 5) שם.

חכמי עמנו באלכסנדריה לא ידעו את התורה במקורה, יען שהעתקת השבעים היתה לפניהם; ורבים מאחינו באשכנז אינם יודעים את כתבי־הקודש במקורם, יען העתקת בן־מנחם לפניהם. ועל כן התנגד התלמוד להעתקת השבעים 1), והרבנים ההולכים בעקבותיו התנגדו גם הם ויצאו במחאה גלויה נגד העתקת בן־מנחם.

גם רבי מרדכי יפה, בתור רבני, התנגד להעתקת התנ"ך ללשון אחרת, ו„שאני תרגום, שנתקן ברוח הקודש" 2); אולם לעומת זה החליט, כי משה רבינו תרגם בעצמו את התורה לפני העם בלשונות שונות, ונחוץ היה לו לעשות זאת „דחשש אולי אינם כולם בעלי לשון־הקודש ולא הבינוהו כלם, דודאי עם רב כזה שהם יותר מששים רבוא יש בהם בעלי שאר לשונות הרבה. לכך אמר רש"י בשבעים לשון, כלומר, כיון שחשש שמא יש בהם בעלי שאר לשונות חוץ מלשון־הקודש והוצרך לפרש להם, ודאי הוצרך לפרש להם בכל השבעים לשונות, דהי מינייהו מפקי, שמא מאותו לשון שישאר שלא לפרש יש בהם והם לא יבינוהו" 3). ובכלל רצו אז ישראל, לדעת הרב יפה, ללמוד לשונות העמים שהם מתעתדים לבוא עליהם למלחמה, „כדי שכשיבאו עמהם למלחמה יבינו מה שידברו כשיתייעצו יחר במלהמה לברוח או להחבא מפני בני ישראל... שודאי זה תועלת גדולה במלחמה, שיבינו ישראל מה שהם מדברים, והם לא יבינו מה שישראל מדברים בלשון הקדש כשיתיעצו עליהם" 4).

כבר התאוננו רבים משלומי אמוני ישראל על הרמב"ם שכתב טעמים למצות, לא מפני שחקרו ומצאו שהטעמים אינם מתאימים עם היהדות, כי אם מפני שלדעתם אין לנו לבקש כלל אחר טעמים והסברות למצות התורה הנגלות. הרמב"ם היה הראשון שהורה את הדרך בנתינת הטעמים למצות התורה ובהסברתם בשכל הישר וההגיוני, ואחריו החרו החזיקו עוד אחרים מחוקרי עמנו. גם אחדים מן המקובלים האחרונים נסו בזה, והמקובל הנודע רבי חיים וויטאל כתב ספר שלם בשם „טעמי המצות". אולם כמובן, לא הלכו הוא וחבריו המקובלים בענין זה בדרך הרמב"ם... ורבי מרדכי יפה, התנגד לכל זאת. לדעתו „אין אנו צריכים לבקש

---

1) מגילה. 2) לבוש התכלת סימן קמ"ה, סעיף ג'. 3) לבוש האורה, פרשת דברים. 4) שם.

טעם למצות, כי מצות המלך הם עלינו אף אם לא נדע טעמם" 1); ובכל זאת, כיוצא מן הכלל, נותן לפעמים טעמים למצות אחדות ע"פ הקבלה 2). הוא נותן, למשל, טעם לאיסור שעטנז „שלא לערב הכחות ההפכיות" 3). גם מצא חן בעיניו הנימוק המחקרי של הרמב"ם „בטעם ביאת הכהן הגדול לפני ולפנים דוקא ביום אחד בשנה ולא יותר, כדי להגדילו" 4).

ח.

רבי מרדכי יפה בחר לו דרך האמונה, בלי חקור ודרוש הרבה, בנשאו דעו על דבר המחלקות ושנויי־הדעות שבין בעלי התלמוד. על מדוכה זו ישבו כבר חכמים רבים, וכל אחד הוה את דעתו בזה לפי השקפתו על התלמוד בכלל ועל אמונת „תורה שבעל פה" בפרט. דעת רבי מרדכי יפה היא, שכל ה„תקנות וסייגים הנוהגין בבבל ואין נוהגין בארץ־ישראל או איפכא כאמרם במקומות רבים: הא לן והא להו, ודומיהם, מחלוקות שבין בני ארץ ישראל ובני בבל, — הכל היה לפני הקב"ה... כי כל אחד קבל כפי השגתו, ולכך זה מטמא וזה מטהר, וזה מכשיר וזה אוסר, כי כל אחד פסק לפי השגתו, ולפי שהעמיק זה בהשגתו יותר מזה לכך הם חלוקים בדעותם..." 5).

הרב יפה סובר כי „לשון ארמי לחוד — ולשון בעלי הש"ס לחוד" 6), וכי בעלי התלמוד היו מבינים בחכמת התכונה 7). „ומנהג חז"ל בכל מקום שמדברים בלשון חכמה ומשלים וחידות" 8); „והיו חכמים ובקיאים בלשונות בני אדם" 9). האגדות בכלל הן בעיניו רק „סמיכות על הפסוקים" 10). ומה שאמרו חז"ל לפעמים: אל תקרא כך אלא כך, „אין כוונתם ז"ל לומר לשנות הפסוק לקרות במקום ושננתם ושלשתם, חלילה, דמגיין להם לשנות הכתוב"? 11). כן מפרש הרב יפה באופן הגיוני את האגדה הידועה: „מלמד

---

1) לבוש עטרת זהב סימן קפ"א, סעיף א'. 2) עיין בפרק ג' ממאמרנו זה. 3) לבוש אור יקרות, בראשית ל"ב. 4) לבוש התכלת סימן קל"ג, סעיף א'. 5) לבוש אור יקרות, פרשה יתרו. 6) לבוש ההור סימן תל"ד, סעיף ב'. 7) עיין שם סימן תכ"ה, סעיף א'. 8) שם בסוף הספר. 9) לבוש עיר שושן סימן רי"ד, סעיף א'. 10) לבוש עטרת זהב סימן רמ"ו, סעיף ד'. 11) שם.

שבא אדם על כל בהמה וחיה"...—„שבא בדעתו ושכלו על טבע כל בהמה וחיה... והבין והשיג בעומק שכלו בטבע כל אחת מהן, והתבונן אם יש בהן אחת מהן שתוכל בטבעה להזדווג עמו ולהתעבר ממנו, כדי שעל ידה יוכל לפרות ולרבות ולמלאות פני תבל בדמותו וצלמו, כי גם הוא ידע בעומק עיונו שלא לתוהו בראה..." [1].

התלמוד היה משושו ומעוזו של הרב יפה, וביחוד חלק ההלכה שבו [2]. הוא הזהיר במפגיע לבלי לשנות „ממטבע שטבעו חכמים לכל העולם" [3], ומאד חרה אפו על אותם האנשים המבטלים דיני התלמוד בדברים שבין אדם לחבירו, והולכים לערכאות. „ודאי הוא איסור גמור... שא"כ מה לנו לספרי הקדש המקודשים שחברו לנו חכמינו ז"ל, אם ילמדו את בניהם דיני הגוים ויבנו להם במות טלואות בבית מדרשי הגוים, חלילה, חלילה! לא תהא כזאת בישראל" [4]. „ולא אמרינן דינא דמלכותא אלא בדבר שיש לו הנאה למלך או שהוא לתיקון בני מדינא בעניני משא ומתן שביניהם, אבל שאר דינים, דיני תורה המפורסמים בינינו... דיני פרטים שבין ישראל לחבירו, פשיטא שלא נדון בהם כמותם, דאל"כ בטלו ח"ו כל דיני תורה וישראל..." [5].

ט.

כל המביט אף בהשקפה שטחית על ספרותנו הרבנית, יוכח למדי עד כמה הקדישו התלמודיים את „המנהג" הנהוג בעם ישראל. רבי מרדכי יפה החזיק גם הוא במנהג בשתי ידים וירימהו אל על. „כל החילוקים שאכתוב מכאן עד סוף הסימן, אומר הרב יפה, אכתוב לדינא, אבל למנהגינו אין בהן נפקותא כלל, כי כבר נהגנו באלו הארצות להטריף הכל ואין לשנות, כי מנהג קדמונים ה"א באשכנז וצרפת, ואנו מבני בניהם, ומנהג אבותינו תורה היא, ולכן אין להכשיר" [6]. עפ"י הדברים המעטים האלה נוכל לעמוד על סוף דעתו על דבר המנהג. הוא היה כל כך

---

1) לבוש האורה, פרשה בראשית. 2) עיין לבוש עטרת זהב סימן רכ"א, סעיף ב'. 3) לבוש התכלת סימן קי"ד, סעיף ד'. 4) לבוש עיר שושן סימן כ"ו, סעיף ד'. 5) שם סימן שס"ט, סעיף י"א. 6) לבוש עטרת זהב סימן ל"ט, סעיף י"ח, בהערה.

קדוש בעיניו, כל כך רם ונשא ועומד למעלה מכל בקורת, עד שמצא לנחוץ למסור מודעה מראש, כי כל חלוקיו ופלפולי־דאורייתא שיכתוב אליבא דהלכתא, המה כלא היו ובטלים כנגד ה„מנהג". ולאו דוקא מנהג של חכמים היה כל כך גדול בעיני הרב יפה כי אם גם „מנהג החמרים, אם נהגו כבר מנהג ביניהם ילכו אחריו" 1), וגם „אל ישנו ממנהגי הספנים" 2). בזה הלך בעקבות רבו הרש"ל, שגם הוא חרץ משפטו כי ה„מנהג מבטל הלכה ודין חכמי התלמוד אעפ"י שמצאו לו סמך מן המקרא ולא דוקא מנהג חכמים אלא אפילו מנהג ספנים וחמרים" 3). הרב יפה סובר „כי הכל לפי המנהג" 4), ו„כל מקום ומקום לפי מנהגו" 5). ולא רק בדברים שבין אדם למקום היה המנהג קדוש בעיניו, כי אם גם במקצועות אחרים על שדה חכמת ישראל מבריע תמיד המנהג. הוא מתאונן על אשר „מקרוב עמדו קצת אנשים מחזיקים עצמם חכמים בעיניהם במלאכת הדקדוק, עד שהטעו קצת התלמידים משובשים עמהם ועשו עצמם משירי אנשי דור הפלגה, אשר בלל שפתם ובדו לשון חדש מלבם והרגילו עצמם ותלמידיהם עמהם לקרות תנועות השור"ק שלנו ממש כמו שאנו קורין תנועות המלאפו"ם שלנו... אמרתי להאריך כאן קצת להראות שטותן ושבושים של האנשים שהזכרתי, ושאין לשנות התנועה אשר קבלנו מאבותינו משום אל תטוש תורת אמך... ושלא לשנות כלל בתנועות השור"ק — ואל תטוש תורת אמך" 6). המנהג מנצח איפא גם בדקדוק הלשון ושמושה, שאדניה על ההגיון הטבעו: „ואין לשנות התנועה אשר קבלנו מאבותינו משום אל תטוש תורת אמך".

במקום שמצא המנהג חן בעיני הרמ"א הוא מסיים אחריו „ואין לשנות" 7), כעין חיזוק וקיום, וכאלו חתם בטבעתו עליו. וגם רבי מרדכי יפה הלך בזה בעקבות רבו הרמ"א, והוא מסיים פעמים רבות: „אין לשנות מן המנהג" 8); „וכן נוהגין, ואין לשנות" 9); „ויש מקומות שמחמירין בו, ואין לשנות המנהג" 10). ולאו דוקא לחומרא צוה „לבלי לשנות" המנהג, כי אם גם לקולא;

---

1) לבוש עיר שושן סימן קע"ו, סעיף מ"ח. 2) שם סימן רע"ב, סעיף ט"ו. 3) ים של שלמה, ב"ק פ"י, סימן מ"ב. 4) לבוש עיר שושן סימן ר"ל, סעיף יו"ד. 5) לבוש ההור סימן רצ"ב סעיף ב'. 6) לבוש האורה, פרשת בשלח, ועיין פסחים ב'. 7) עיין במאמרנו „רמ"א" פ"י. 8) לבוש עיר שושן סימן שס"ה, סעיף א'. 9) לבוש החור סימן של"ז, סעיף ב'. 10) שם סימן צ"ו, סעיף צ'

„ואין להחמיר ולשנות במה שלא נהגו אבותינו" 1); וכל מי שרוצה להחמיר על עצמו במה שהתירוהו החכמים „הרי זה חסיד שוטה וממרה על פי ב"ד שהתירוהו" 2).

אולם כיוצא מן הכלל הביט הרב יפה לפעמים „כלאחר יד" על המנהג והרים את הדין למעלה ממנו, באמרו: „ואינו אלא מנהג בעלמא" 3); „דטיבול ראשון אינו חובה אלא מנהג בעלמא" 4); „ומה שנוהגין שלא לשתות הוא מדינא ולאסור להם ולא משום מנהג" 5); „לא נהגו כך משום מנהג בעלמא... אלא מפני שהיו סוברים מדין התורה שהגט הזה..." 6). לכן יש שהוא משתדל לישב את המנהג כדי שלא יסתור את הדין: „נראה לי ליישב המנהג" 7); „ליישב המנהג כתבתי כן" 8). ולפעמים לקח לו הרב יפה גם את ה„חופש" לבקר אחר המנהג ולאמר „אין זה אלא מנהג שטות" 9); „ולא יפה עושין" 10); „נ"ל דמנהג של שטות הוא לעשות כן" 11); „מנהג של שטות הוא" 12); „מנהג של טעות הוא" 13); „ואי איישר חילי אבטל המנהג" 14).

לפעמים חיפש הרב יפה סמך למנהג ולא קבלו כמו שהוא. הוא תמה, למשל, על רבו הרמ"א הכותב „שהעם נהגו שלא לברך... ואיני יודע למה לא יברכו עליו? ועוד תמהני עליו — האיך ידע זה המנהג כ"כ בפשיטות?" 15). „רבים נוהגין שלא לזמן בבית עכו"ם, ואין להם על מי שיסמכו שלא נמצא למנהג זה לא סמך ולא ראיה" 16). אבל האמת נתנה להאמר כי „סמך" ו„ראיה" למנהג חפש הרב יפה רק לעתים רחוקות מאד.

אם ראה לפעמים מנהג הנושא חן בעיניו והוא רופף בידי העם, חזקו והקדישו והעיד עליו כי „מנהג יפה הוא" 17), „ומנהג טוב הוא" 18), „ומנהג יפה הוא" 19). מובן ממילא כי מנהגים כאלה,

---

1) לבוש עטרת זהב סימן שפ"ו, סעיף א'. 2) שם סימן קי"ד, סעיף ז'. 3) לבוש החור סימן תכ"ב, סעיף ג'. 4) שם סימן תע"ג, סעיף ז'. 5) לבוש החור סימן רע"ג, סעיף ה'. 6) שו"ת מהר"ם מלובלין, סימן קכ"ג. 7) לבוש החור סימן ת"נ, סעיף ז'. 8) שם סימן תרמ"ג, סעיף ג'. 9) לבוש החור סימן תר"ז, סעיף ב'. 10) שם סימן תכ"ג, סעיף א'. 11) שם סימן רפ"ב, סעיף ד'. 12) שם סימן רצ"ט, סעיף ב'. 13) לבוש התכלת סימן א', סעיף ט'. 14) לבוש החור סימן תצ"ג סעיף צ'. 15) שם סימן ת"ין, סעיף ה'. 16) לבוש התכלת סימן קצ"ג, סעי' ו'. 17) שם סימן כ"ד, סעיף ד'. 18) לבוש החור סימן תי"ז, סעיף א'. 19) שם סימן תמ"ב, סעיף א'.

הצריכים הסכמה וחיזוק, מעטים היו, ובלי תפונה היו הדשים מקרוב באו מחכמים תלמודיים אחרונים, אשר לא הספיקה להם עדיין השעה שיחזיקו מעמד על בסים חזק ו„רוח קדושה״ תחופף עליהם.

הרב יפה קבע גם חקים כוללים למנהג. „היה מנהג בעיר ונתבטל הולכין אחר מנהג של עכשיו״ 1); „דבר שאינו נעשה רק פעם א׳ או ב׳ פעמים אינו קרוי מנהג״ 2); „אם היה המנהג בעיר להקל בדבר מה מפני שחכם אחד הורה להם כך — הולכין אחריו, ואם חכם אחר בא לאסור מה שהם מתירין צריכין לנהוג איסור, דאל השופט אשר יהיה בימים ההם כתיב״ 3).

המנהגים שהכנים לתוך ספריו המה „מנהגי מהר״א טירנא והגהותיו אשר נתפשטו בכל אלו הארצות״ 4).

י.

בימי ר׳ מרדכי יפה גברו הפלפולים והחלוקים למעלה ראש ותמלא הספרות הרבנות מהם. חכמי התורה האמתיים לא יכלו אז לראות איך „עם ד׳ נפוצים על ההרים הרמים, כצאן בלי רועים, בלויי סחבות ושמלות קרועים... ויאמרו איש אל אחיו, הבה נבנה לנו מגדל ונעשה לנו שם כשם הגדולים אשר בארץ רובם, דברי התולים ותעתועים, למדו לשונם דבר שקר, מהפכים דברי אלהים חיים... וקרעו התורה, שהיא שמלתנו, לי״ב קרעים...״ 5) לכן בצאת הספר „בית יוסף״ למהר״י קארו לאור עשה רושם טוב בעולם היהדות ו„שמחו עליו כל לומדי התורה, וישא חן והכבד ויקר וגדולה בעיני כל רואיו, כי חשבוהו לקיצור כנגד רבוי הספרים, ויגדלוהו כל חכמי הדור כי ראוהו משביר בר לכל עמי־הארץ, וינשאוהו על כל הספרים הפוסקים הראשונים אשר היו בידינו, כי הוא כולל דעת כלם״ 6). ור׳ מרדכי יפה שמח גם הוא עליו כבעל כל יקר: „אז היה בעיני כמוצא שלל רב. חמדתיו ואענדהו עטרות לראשי והשקה נפשי בו מאד. בחרתי להגות בו

---

1) לבוש הבוץ סימן מ״ה, סעיף ב׳. 2) לבוש עיר שושן סימן של״א, סעי׳ א׳. 3) שם סימן כ״ח, סעיף ח׳. 4) לבוש ההור סימן תצ״ג, סעיף ד׳. 5) הקדמת הלבוש. 6) שם.

והשלכתי את כל דברי הפוסקים אחרי גוי" 1). אבל ברוב הימים קמו על הבית־יוסף מתנגדים שונים, פנימיים ותיצונים. הראשונים התנגדו לעיקר שיטתו בכלל, כמו הרש"ל שהרה אפו על זה ש„התלמידים הולכים אחרי דבריו ופסקיו ולא ידעו שבנפשם הוא... ולא די בזה למהר"י קארו שעשה פשרה על אלו הגדולים, הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש... ולא חש לכל הגדולים האחרים כאלו מסורה הקבלה בידו מימות הזקנים — אלא אף במקומות אחרים עשה פשרה... וכן בכמה מקומות לא ירד לעומקה של הלכה... זאת ועוד אחרת לא היו לפניו ספרים מוגהים והעתיקם בטעות כאשר ימצאו בדפוס; ולפעמים בנה יסוד על הטעות ההוא" 2). והמתנגדים החצוניים התנגדו רק לאופן סדורו ומלאכתו, של הב"י. ביניהם נמנה גם ר' מרדכי יפה. „ברוב הימים ראיתי והתבוננתי, אומר ה"ר יפה, כי עדיין דרכו היא דרך ארוכה מאד, כי הוא ז"ל לרוחב התפשטות שכלו הרב לעיין בו בנקלה, קראו הוא קצרה; אבל לנו העניים והאביונים בתורה עדיין ארוכה וארוכה היא" 3).

ועל כן עלה בדעתו של ה"ר יפה לעשות קיצור מן הבית־יוסף: „אז אמרתי אלך לו בעקביו וארשום לי קיצור הדינים עפ"י הסכמתו שכתב להשען על שלשה עמודי ההוראה ז"ל. אבל אסברם בטעמיהם בקיצור שאפשר, וזה החלי לעשות" 4). אבל בין כה וכה יצא בגולה ע"י הגירוש שהיה בארצו ביהם בשנת שב"א 5) ויבא לאיטליא, ושם הגיעה אליו השמועה כי המהרי"ק בעצמו קצר את ספרו הגדול בית־יוסף ויקראהו בשם: שלחן־ערוך. אז חדל ממלאכתו אשר חשב לעשות וישמח בלבו לאמר: הפעם יפיק הספר בודאי רצון מכל. אבל מה נכזבה תוחלתו בבוא השלחן־ערוך לידו. אז ראה „כי קצור קצרה ידו בו מאד ולא יספיק כלל למעיינים, כי יקראו בו כקורא בספר החתום וכחלום בלי פתרון, וכאלו היה הכל הל"מ בלי שום טעם בצירוף" 6). תחת אשר מקודם היה ארוך יותר מדי, הוא עתה קצר יותר מדי. „אז אמרתי מקום הניח לי הרב להתגדר בו, כי הוא המשיך וכתב רוב הדינים על פי דעת הרמב"ם ז"ל, מפני שנוהגין בו בארצות ישמעאל, אשר הוא, ב"י ז"ל, היה מנהיגם וראשם, ובאלו הארצות ברוב אין נוהגין כן. אז אמרתי אשיב למלאכתי לכתוב ולבאר את

1) הקדמת הלבוש. 2) בהקדמתו ליש"ש, חולין. 3) הקדמת הלבוש. 4) שם. 5) עיין למעלה פ"א. 6) הקדמת הלבוש.

הדינים הנוהגין באלו הארצות, אשכנז ביהם, מעהרין, פולין ורוסיא ואנגיהן" 1). אבל לא הספיקה לו הש ה להשגים מלאכתו זאת, כי רבו הרמ"א הקדימו בזה ויעבור את הדרך לפניו; ועל כן משך את ידו עוד הפעם ממלאכתו זאת; „כי הוא ז"ל היה רב מובהק וגדול לכל אחיו ואמרתי: במקום גדולים לא אעמיד את עצמי".

אולם גם השלחן־ערוך עם הגהות הרמ"א בצדו לא הפיק רצון מהכמים רבים, כי לא אל ספר כזה קותה נפשם. וגם הפעם קמו עליו מערערים פנימיים וחיצוניים. בין הראשונים נמצא את מהר"ם מלובלין, אשר במחאה גלויה יצא נגד בעלי־הש"ע לאמר: „אין ממנהגי ודרכי להיות עסקי בדברי בעלי הש"ע, וק"ו לבנות יסוד באיזו הוראה דברים נלקטים מחוברים מדברים נלקטים נפרדים, שכמה פעמים לא יצדק הבורם" 2). וכן היא גם דעת המהרש"א: „ובדורות הללו אותן שמורין הלכה מתוך הש"ע והרי הם אין יודעין טעם הענין של כל דבר, אם לא ידקדקו מתחלה בדבר מתוך התלמוד שהוא שמוש ת"ח, וטעות נפל בהוראותיהם, והרי הן בכלל מבלי עולם ויש לגעור בהן" 3). ובין המערערים החיצוניים נראה את ר' מרדכי יפה. הוא מצא „כי הם (המהרי"ק והרמ"א) לרוחב בינתם ובקיאותם, שהיו בקיאים בכל שיטת הגמרא והפוסקים והיה גלוי להם טעם כל דין ודין בע"פ לא כתבו רק ראשי פרקים ופסקי הדינים בקיצור מופלג, כאלו היו כלם הל"מ בלא טעמים, אשר לא יגיע מזה תועלת מספיק רק להם ולאשר כגילם; והנה הם ערכו שלחנם בכל מיני מעדנים, כפרים עם נרדים, אך המאכלים כתבל מבלי מלח, ואף כי כל חכם לב כל אוכל יטעם כטעם הידוע להם, אבל לנו האביונים איך יטעם אוכל תפל מבלי מלח, כי א"א לדון בלי טעם כמו שא"א לאכול מבלי מלח, ולא עוד אלא כי גם ע"י הטעמים יוכר כל דין ודין יותר על בוריו... עוד קצרו הגאונים הנ"ל והשמיטו כמה דינים בשלחן הערוך שלהם... ואולי היה זה לרוב פשיטותם בעיניהם, אבל אין נראה לי להשמיט בעבור זה, כי דבר ברור הוא עמי שיקרא בספריהם ולא יקרא בטור עצמו או בספר ב"י עצמו באורך הימים יהיו אותם הדברים כזרים בעיני כל קורא שלא ידע מהם

1) הקדמת הלבוש. 2) שו"ת מהר"ם מלובלין סימן י"א, וע"ש סי' ק"ב, קל"ה. 3) מהרש"א סוטה כ"א.

דבר ולא יהיו מורגלים בפיו. ע"כ אמרתי הנה עתה הגיע לי עת דודים, לדבר ולחזור למלאכתי הראשונה, להעתיק כל דין ודין על בוריו, ושלא להשמיט שום דבר ממה שהשמיטו, ולגמור אותם בדקדוקיהם ובטעמיהם כאשר התחלתי; ויהיה ספרי זה בדרך הממוצע בין שני הקצוות, קצה אחד הוא החבור הגדול של הרב המשביר ז"ל, שעשה סביב הטור, שהוא ארוך הרבה, הקצה הב' הוא הש"ע של ב' הגדולים הנ"ל ז"ל, שהוא קצר מאד. וספרי זה הוא אמצעי ביניהם, יאריך במקום הצורך לטעמים ויקצר במקום הראוי, למען יספיק לכל מעיין בכל טעמי הדינין בקצרה..." 1)

לתכלית זו כתב הרב יפה את הלבושים: התכלת, ההוד, עטרת־זהב, עיר־שושן והבוץ, הערוכים עפ"י „דרך מיצוע בין אריכות דברי הב"י ובין קיצור דברי הש"ע, וכתב דבריהם מלתא בטעמא" 2). ו„למען שלימות המלאכה חקרתי וחפשתי גם בתלמוד מוצאי הדינים במקום הצריך וכתבתים בקיצור" 3).

מכל מה שהבאנו עד כה נראה כי בתכונות נפשו של הרב יפה היתה כעין שניות, וכי אפשר היה למוחו לתפוס בבת אחת כמה דעות הפוכות. מעבר מזה הוא עסקן וידען בחכמות הצוניות, חוקר ומתפלסף על דבר חידוש העולם, הנבואה והמלאכים; ומעבר השני הוא מאמין בקדושת הקבלה, בגלגול ובעשר ספירות. מצד אחד נפגוש אצלו זיקי אור של החקירה החפשית: „השי"ת עושה הכל עפ"י דרך הטבע", ו„בנבואה יש קצת דמיון". ומהצד השני הוא מאמין בכשפים, בלצים ובפעולת השמות. פעם אנו שומעים ממנו דברי התפארות והתהדרות, ופעם — דברי הכנעה והכנת־ראש לפני אחרים באופן קצוני. וכאשר נתבונן לסבת כל אלה ההפכים נראה כי רבותיו, הרש"ל והרמ"א, פתחו אצלו את תכונות נפשו המתנגדות; כי במדה ידועה נפגוש תמיד אצל התלמיד ממדותיו של רבו, בדרך למודו ומהלך רעיוניו. את „השניות" בתכונות מוצאים אנו גם ברבותיו של הרב יפה. מצד אחד נראה לנו הרש"ל בעניו ושפל־ברך, ומצד אחר הוא מתפאר ומתהדר; הוא מבקר נמרץ ושונא שקר וצביעות, והוא נושא פנים

---

1) הקדמת הלבוש. 2) הקדמת הכמ"ע. 3) הקדמה השנית ללבוש

למנהג , מקנא להדת ונוהה אחרי הקבלה 1) . וגם הרמ"א מתפלסף והוקר מצד אחד על דברים שונים ומצוה להקור את כל דבר ; ומצד השני הוא מקובל מאמין בקדושת השמות ופעולתן . פעם הוא מדבר בענוה ובשפלות , ופעם בהתפארות ובגדלות . מצד אחד הוא מבקר את רבו ורעיו , ומהצד השני הוא נושא פני המנהג וירא להגיה בספרים 2) .

תרנ"ט .

---

1) עיין מאמרנו „ר' שלמה לוריא". 2) עיין מאמרנו „ר' משה איסרלש".

ר׳ מאיר מלובלין.

(מהר״ם).

א.

בשנת ש״ח לאלף הששי נולד ר׳ מאיר בלובלין לאביו הגאון ר׳ גדליהו, נכד הגאון המקובל ר׳ אשר לעמיל אב״ד בקראקא (מת שם בשנת רצ״א) שחבר ספר על הקבלה בשם „עמק הברכה״ 1) (כת״י).

ר׳ מאיר למד בקראקא בישיבת הגאון האב״ד דשם ר׳ יצחק שפירא. הוא הצטיין בלמודיו, וכאשר הפיק רצון מאת המורה נתן לו האחרון את בתו 2) בתו לאשה. ור׳ מאיר התפאר בחותנו כל כך שברובי תשובותיו הוא חותם את שמו: „חתן המלך, הגאון מהרי״ץ ז״ל״.

בהיותו בן כ״ד שנה נעשה לראש־הישיבה בלובלין, ושמש במשמרתו זו משנת שמ״ב עד שמ״ז, ואז נתקבל לראש־הישיבה בעיר קראקא במקום חותנו 3). בשנת שנ״ה עזב את קראקא ונעשה לאב״ד בעיר לבוב, במקום שהגאון בעל הסמ״ע היה ראש־הישיבה. ותלמיד היה לבעל הסמ״ע הגאון ר׳ אברהם שרענצלש, פרנס דד״א ונשיא אה״ק. הוא היה מכובד מאד בלבוב. פעם אחת עשה משתה לחתונת בנו וקרא גם למהר״ם לבוא וכששב הרב לביתו הלך ר׳ אברהם ללותו מאחוריו באופן שמהר״ם לא יראה אותו. אולם אשתו של מהר״ם הרגישה בדבר והעירה לבעלה: „האינך רואה שגברא רבה כזה הולך ללוותך״?. והשיב לה: „האם רבו הגאון אינו כדאי גם הוא שילך ללותו? וישמע ר׳ אברהם את הדבר ויחר אפו מאד, באמרו: „על כבודי אני מוחל, אך על כבוד רבי הגאון בעל־הסמ״ע אינני מוחל״.

אז קבץ ר׳ אברהם אסיפה גדולה, וקרא לכל הפרנסים ופרנסי דד״א. והמחלוקת הלכה וגדלה. הללו תמכו בידי ר׳ אברהם ודרשו שמהר״ם ידחה ממשמרת אב״ד, והללו צדדו בזכות מהר״ם. וסוף דבר היה שמטעם הממשלה נדחה מהר״ם ממשמרתו

---

1) שו״ת מהר״ם מלובלין סי׳ פ״ג; תורת העולה לרמ״א, ח״ג, פ״ז. 2) לקורות היהודים בלובלין, 32, לובלין, תר״ס. 3) שם.

והוטל עליו לעזוב את העיר 1). ככה הוא בא בשנת שע״ג עוד הפעם ללובלין 2) כדי להיות שם אב״ד ור״מ. ובשנת שע״ו, ביום ד׳, י׳ אייר, מת המהר״ם בלובלין שעל שמה הוא נקרא עד היום. ואלה המה הדברים שנחרתו על מצבתו 3):

משי״ת ד׳ אב״י (לפ״ק) רכב ישראל ופרשיו, מאיר לארץ וקדושיו, אור חכמים וישרים, יחיד בדורינו בכל עברים, ראש לועד הנבחרים, ביום הרביעי נטלו המאורים, נר לדור דורים. גם שר למאיר ובא קרא עלינו חשך בצהרים; דבר ודין קשה והמורים, לו הקריבו להשיב בסברים, ידו הגדולה הראה בחכמת סתרים, הרביץ תורה והעמידה בהדורים, וי לנו! בהדש זיו הורם העליה מכל המורים, מורנו ורבנו הגאון רבן של כל בני הגולה מוהר״ר מאיר זצלה״ה ב״ר גדליה האב״ד ור״מ דקהלתנו, לסדר אחרי מות קדושים קדושתו ופרישתו יזכר ויגן עלינו, יסופר לדור אחרון, שקול כמשה ואהרן, תנצב״ה.

ב.

ר׳ מאיר הרביץ תורה בישראל, והיה מסור בכל לבו ונפשו להישיבות ששמש בהן בתור ראש. הוא השתדל להרים את ה„ישיבה״ „לגדולה רמה ונשאה״ 4). ה„ישיבה״ שלו היתה מפורסמת. ותלמידים הרבה נהרו ובאו אליה, ורבים מהיוצאים ממנה נעשו מצדם „לראשי־ישיבות ומורי־הוראה בישראל״ 5). הישיבה היתה חביבה על מהר״ם מכל ולה הקדיש את כל עתותיו. ע״ז מעידים הדברים: „הטרוד כעת בעסקי הזמנים בלמודים התורנים האלהיים כדי לרוות צמאון בני ישיבתי החשובה״; „אני עמוס בעול עבודת שמים להספיק ולרוות צמאון ישיבתי״; „הטרוד בטרדת עבודת אלהא רבה עבודת הקדש, קודש קדשים, כדי לרוות צמאון בני

---

1) מצבת קדש ח״א, ״א׳, סי׳ י׳, מפנקס לבוב. 2) בלובלין נמצא עוד בהכנ״ס של מהר״ם, הנשען על עזרת־הנשים של ביכ״נ המהרש״ל (עיין במאמרנו ר׳ שלמה לוריא פ״א). ושם עד היום מקום מסודר לעיו״כ קטן. ולמעלה בכותלי בהכנ״ס עוברים מטילי־ברזל מכותל לכותל. האגדה מספרת כי בשנת תי״ז, בעת נלחמו הפולנים עם חיל אליקסיי דוכס מיקלליי והקאזקים שהבקיעו אל העיר והרגו כמה אנשים הטילו גסרים על מטילי־ברזל ושם היה טמון רכוש העדה (הרב יוסף לעווינשטיין בהגורן, ח״א, 45). 3) הרב יוסף לעווינשטיין, שם. 4) שו״ת מהר״ם מלובלין, סי׳ פ״א. 5) שם סי׳ פ״ת.

ישיבתו הגדולה והתשובה בלמודיים האלהיים"; "הטרוד כעת בטרדת עבודת השי"ת ותורתנו הקדושה לרוות צמאון בני ישיבתי הגדולה והתשובה יניקא וקשישא העומדים על משמר פקידת דת מורשה" 1).

ומה מאושר היה המהר"ם בראותו כי עמלו אינו עולה לריק ותלמידיו עושים חיל. "הגיעוני דבריך ודברי שאלתך — כותב המהר"ם לאחד מתלמידיו — וששתי עליהם כעל כל הון בראותי שכלך הזך עולה במעלות העיון, וטהרת עיונך פונה אל התכלית מבחר התכליות 2).

דרך למודו של מהר"ם בהישיבה היה באריכות לשון 3), והשתדל "לפרש סוגיא דשמעתין בפלפול עמוק ומחודד", "ע"ד היופי והנעימות" 4). לא כן דרכו בחידושיו על התלמוד, רש"י ותוספות. שם הוא אוהב את הפשט הפשוט, והוא משתדל לדבר בלשון קצרה וברורה. כשהאריך פעם בדבריו הוא מסיים: "במה שכתבתי והרחבתי בו לשון ד' יכפר בעדי"; כי "ברוב דברים לא יחדל" 5). לפעמים האריך מהר"ם משום שראה צורך בזה "כדי להקל העיון מהתלמידים"; "שלא יצטרכו התלמידים להטריד שכלם בזה"; או "כדי להלהיב לב התלמידים ולפתוח לפניהם פתח העיון וחדוד הלכה" ויש שהאריך מהר"ם בדבריו משום שראה "מקצת מתחכמים לפרש... בדרך רחוק מהאמת" 6). וכמו בהישיבה כן גם בתשובותיו לשואליו בדבר הלכה למעשה היה דרכו "להשיב בארוכה", "בראיות מדברי הגמרא והפוסקים הראשונים והאחרונים 7).

המהר"ם אהב לישא וליתן בדברי הלכה ובשמחת לב השיב לשואליו. "ושאלתי ובקשתי — כותב הוא לאחד משואליו — שבכל זמן שיבאו ליד כ"ת איזה דברי שאלות ותשובות כאלה וכיוצא אל תסתירו פניכם ממני, כי ששון לבי המה להשיב לשואלי דבר". "אם יתחברו אצליכם עוד שאלות בדינים והוראות — כותב הוא פעם אחרת — הנני מוכן להשיב לכל שואל. כי באלה חפצתי"; "כי באלה חפצתי להשיב תמיד לכל שואלי דבר כפי אשר יורוני מן השמים" 8).

---

1) שו"ת מהר"ם מלובלין סי' פ', פ"א, קי"א, קכ"ח. 2) שם סי' צ"ב. 3) חידושי מהר"ם, לע"ז כ"ב, ולנדה ב'. 4) חידושיו לחולין ב', ט', 5) שו"ת מהר"ם, סי' פ"ג; חידושיו לנדה ד'. 6) חידושיו לשבת ל"ז, כ'. לבב"ב קמ"ח, ולבב"מ ס"ב. 7) שו"ת מהר"ם סי' קל"ה, קל"ו. 8) שם סי' י"ז, י"ט, ק"ז.

המהר"ם לא חש להחרם שהחרים רבנו גרשום מה"ג את מגיהי התלמוד 1), ופה ושם הוא אומר: „טעות סופר נפל בספרים"; „טעות סופר וצריך לגרוס וכו'"; „דטעות סופר וצריך למחוק"; „והספרים לפנינו מוטעים"; „נראה להגיה"; „צריך להגיה" 2). אולם לפעמים ירא לשבש ולהגיה ואמר: „ואי לא מסתפינא אמינא דט"ס הוא"; „ואי לא מסתפינא הוה אמינא דראוי לגרוס"; „ואי לא מסתפינא הייתי אומר למחוק" 3).

יש שרוח הבקרת יפעם את מהר"ם והוא אומר: „דרשה דת"כ אסמכתא בעלמא היא"; „י"ל שדרך דרש הוא"; „דאין דרך התנא דברייתא למידק כל כך בלישנא" 4). ועל מאמר חז"ל „דאותן לויים שעלו עמו (עם עזרא) היו קצוצי בהונות: כשאמר להם נבוכדנצר שירו לנו משיר ציון עמדו וקצצו בהונותיהן" 5) תמה מהר"ם ואמר: „ודבר תמוה הוא שחיו כל אותן הימים עד שחזרו מן הגולה" 6). כן לא חשש לאמר על ה„מנהגים", הקדושים בכלל בעיני התלמודיים 7) — „דיש חלוק בין מנהג חשוב לשאינו חשוב" 8).

ה.

דרך רוב התלמודיים, ביחוד הפולנים, לצעוק בקולי קולות שהאמת אתם ודבריהם נאמנים וכל אחד מהם מתפאר לאמר כי רק אתו הצדק. את החזיון הזה אנו רואים גם אצל מהר"ם: „האמת הברורה היא כאשר כתבתי, בלי שום ספק"; „ואין לזוז ממה שכתבתי"; „וא"א ליישב באופן אחר כי אם כאשר כתבתי"; „אין לפרש באופן אחר אלא כאשר כתבתי למעלה"; „כן נראה לי... ובענין אחר א"א ליישב"; „כן נראה לי, ונכון הוא"; „ולפי פירושינו עולה הכל כהוגן בלי שום גמגום"; „הדרך שכתבתי שאני מורה בו הוא הנכון לכל הדעות, ואין בו ספק ופקפוק" 9).

---

1) עיין במאמרנו „רבי משה איסרלש", פ"ז. 2) חידושיו לגיטין ה', נ"ד; לבב"מ כ'; לנדה ו'; לגיטין ו', מ"ט. 3) חידושיו לשבת נ"ה; לסנהדרין ד'; לחולין פ"ד. 4) חידושיו לעירובין כ', ל"א; לב"ק ד'. 5) ילקוט תהלים, עה"פ על נהרות בבל נ"ב. 6) חידושי מהר"ם ליבמות פ"ו. 7) עיין מאמרנו „רבי משה איסרלש", פ"י. 8) חידושי מהר"ם לפסחים נ"א. 9) שו"ת מהר"ם צ"ב, ק"ת, קי"א, קכ"ז; חידושיו לביצה כ"ט; לשבת ס"ז, לבב"ב ח', לחולין כ"ט

המהר"ם האמין בעצמו וחשב לתומו שכל דבריו צודקים וברורים ועל כן חתם רוב תשובותיו בהמבטא „כתבתי למען האמת".

אמונתו בכחו הרוחני הביאתהו לבקר אחרי כמה גדולים. גם התוספות, שכל מגמת המהר"ם בחידושיו היתה לפרש ולהיות עליהן לסתרה 1), לא יכלו לעמוד בפני בקרתו. והוא אומר: „דברי התוספות בדבור זה הם מגומגמים"; „לשון התוספות מגומגם ומיותר"; „כל לשון התוספות במסכת זו (ביצה) מגומגם, ואינו מדוקדק" 2). ולפעמים הוא אומר: „גליון הוא ואינו מדברי התוספות"; „אין זה מדברי התוספות רק גליון הוא וטעה הסופר וכתבו בפנים"; „כל זה גליון הוא" 3). — ועל הרא"ש כותב מהר"ם: „ועמדתי מרעיד מחריש על דברי הרא"ש, שהרי פירוש הברייתא הוא פשוט כאשר כתבתי" 4).

המהר"ם מבקר את המהרש"א בדברים חריפים, אם כי לא זכר את שמו מפורש. הוא אומר: „ואע"ג שדברים פשוטים הם לכל מי שיש לו עיון בתוספות, מ"מ כתבתי זאת שראיתי הפירושים הנדפסים חדשים מקרוב באו, וראיתי שפירשו דברי התוספות ורש"י בדרך זר ורחוק ובדרך שאינו נכון, ע"כ כתבתי זאת שלא יטעו אחריו"; „גם בכאן כתב אותו מפרש בדברי התוספות דברים שאינם נכונים"; „וראיתי בדברי אחד בזמנינו שכתב כאן בביאור דברי התוספות... אבל ממה שכתבתי אתה רואה שהוא לא מצא ידיו ורגליו בבית־המדרש, ושגגה היא בידו"; „והארכתי בדברים הללו הפשוטים כדי להוציא מלב המעיין הדברים שאינם אמתיים שכתב כאן אותו המפרש הנזכר לעיל מיניה בסמוך, שממה שכתבתי יבין המעיין שאין מקום לדבריו, והן דברים שאין ראוין להכתב ואין צריכין סתירה כי הן נסתרין מעצמן"; „והארכתי בפירוש דבור התוספות זה הגם שדברים פשוטים הן משום שראיתי מי שפירש דבור זה בדרך זר משובש ושקר וכדי שלא יטעו אחריו הוכרחתי לבאר דברי התוספות על נכון" 5).

אפשר לשער בנקל כי הדברים והרמזים האלה מכוונים להמהרש"א, וחידושיו שנדפסו אז הם „הפירושים הנדפסים, חדשים מקרוב באו". לזה מכוונים כנראה גם דברי מהר"ם בתשובתו

---

1) חידושיו לחולין, ק"ד. 2) שם לסוכה י', ביצה ה', ז'. 3) שם לחולין כ"ג, לנדה ו', לבב"מ ג'. 4) שו"ת מהר"ם קי"א. 5) חידושי מהר"ם לשבת נ"ח, שם פ"ד, ועי"ש בחידושי מהרש"א, ובמהרש"א לסנהדרין ע"א.

למהרש"א: „ומה שעבר עבר, ועל כל פשעים תכסה אהבה, עד את והב בסופה" 1).

גם את הרש"ל, המכונה אצלו „פה קדוש" 2), הוא מבקר קשה: „ודברי ספר חכמת־שלמה לא נהירא לי"; „והארכתי בדברים הפשוטים כדי להוציא מדברי ספר חכמת־שלמה שכתב בדבור זה דברים שאינם ואי אפשר לסובלן"; „ומה מאד רחוקים דבריו ממני"; „תירוצו דחוק מאד"; „פירושו דחוק" 3). ועל ר' יוסף קארו אומר מהר"ם: „הלא האמת תורה דרכה ששגגה היא ביד הבית־יוסף"; „שמה שכתב הבית־יוסף... שגגה היא בידו" 4).

באותו הזמן יצא לאור ה„שלחן־ערוך" להר"י קארו ועשה רושם בעולם היהדות. אולם, כשם שהרבה לא היו שבעים רצון „מיד ההזקה" של הרמב"ם כשיצא לאור, כן היו מתנגדים רבים להשלחן־ערוך ההולך בעקבות הראשון. אחד מהם היה המהר"ם, שהוציא את כל כעסו עליו ומבקרהו קשה: „אין ממנהגי ומדרכי להיות עסקי בדברי בעלי השו"ע, וקל־וחומר לבנות יסוד באיזה הוראה על דקדוק סודות דבריהם, כי לא נתנו מרועה אחד, רק הם דברים נלקטים מחוברים מדברים נלקטים נפרדים, שבמה פעמים לא יוצדק חבורם"; „אין מדרכי להעמיד שום יסוד ובנין של פסק דין על ספרים כאלו, שהם כראשי־פרקים ואינם מובנים, ורבים נכשלים בדבריהם להתיר את האיסור, או לזכות את החייב, או בהיפוך בעו"ה" 5).

מכל אלה נראה למדי את תוקף דעתו של מהר"ם ואמונתו הגדולה בכחו הרוחני. את כל החכמים הוא מבקר ואצל כלם הוא מוצא פה ושם דברים שאינם נכונים. וביותר נראה את חוזק דעתו ואי סבלנותו כשפגע איש בכבודו ובטל את דבריו; אז לא היה יכול לעצור בכעסו ושפך על מבקרו בוז וקלון. „שעמד אחד שאינו מבעלי הוראה ואינו בן־גילי כלל, נקרא בשמו ר' יוסף אשכנזי, וזדון לבו השיאו לסתור דברי ושלח יד לשונו, וכתב עלי דברים שלא נתנו לכתוב על איש כמוני... איה איפוא דברי השפל שכתב עלי דברים שאינם כדאי לכותבם... כל מי שיש לו עינים לראות יראה שכל דבריו הם הפך האמת... שאינו

1) שו"ת מהר"ם סי' קכ"ו. 2) שם סי' קי"ג. 3) חידושיו לקדושין ג', לסוכה ל"א, לבב"מ ס"ח, ולשבת ט"ו, מ'. 4) שו"ת מהר"ם סי' קי"א, קי"ד.
5) שם סי' י"א, קל"ה.

כדאי בעיני להתווכח עמו לסתור דבריו, כי אחרי מי ארדוף הלא המפורסמות אין צריכין ראיה ומופת. גם אין זה דרך התפארות ממני, באשר ידוע ומפורסם הוא שת״ל העמדתי תלמידים הגונים הרבה ככל הגדולים הקדמונים ורוב תלמידי המה היום כלם ראשי־ישיבות ומורי־הוראה בישראל, אשר השפל והנוף הנזכר אינו באחד מתלמידי תלמידיהם. והביטו נא וראו טפשות לבו של אותו האיש... וכבר עלה על דעתי לגלות קלונו ברבים ולהרים המצנפת והעטרה מראשו פה בבהכ״נ הגדול דק״ק לובלין בהתאסף קיבוץ גדול מראשי־ישיבות ומנהיגי כל הארצות ביומא דשוקא; אך חזרתי ממחשבתי זאת מלעשות זאת בפרסום גדול כזה, פן יהיה לו לכבוד שאיש כמוני יטפל בשפל כמותו" 1).

בסגנונו זה אנו מרגישים את תוקף דעתו וגאותו של מהר״ם; ובכ״ז יש שהרכין ראשו לפני גאונים קדמונים: „גם אני על כרחי בטלה דעתי אצל דעת הרשב״א"; „כיון שיצא מפי הרי״ף והרמב״ם ז״ל ראוי לחוש לדבריהם"; „ומי יקל ראשו להקל בנגד אבות העולם, אלא לשית לב לדעתם" 2).

כל הספרים שחבר המהר״ם, הנדפסים והנמצאים עוד בכתובים 3), לא נכתבו כי אם לפלפול ובתור שו״ת להלכה־למעשה, אבל אין אנו מוצאים בהם דברים בענינו הפילוסופיה או הקבלה שמשלה ממשלה רבה בימיו ובארצו, ואף שגם אחד מתלמידיו, ר׳ ישעיה הלוי הורוויץ, בעל השל״ה, היה מקובל גדול. כשהגיע מהר״ם בחידושיו על הש״ס לאגדות שהיו תמיד ענין רב גם לחוקרים וגם למקובלים לענות בו — דלג עליהן ולא פירשן כבני־גילו הרש״ל, מהרש״א והרמ״א. הראשון מהם פירשן בדרך הקבלה, האמצעי — בדרך החקירה והקבלה, והאחרון — בדרך החקירה לבד 4). מזה אנו רואים איפוא, שחוץ מהתלמוד לא ידע מהר״ם מאומה, והחקירה כמו הקבלה היו רחוקות ממנו. אולם מאמונתו בזה שאשה אחת נבעלה לשד, ומהמקום שנתן לעובר־עבירה 5) — נראה שהאמין בקדושת הקבלה וסודותיה. לדעתו ראוי „שבל ספר

---

1) שו״ת מהר״ם פ״ת. 2) שם סי׳ ו׳, קל״א, קל״ג. 3) שמותיהם ותוכנם נתפרסמו ע״י בניו בהקדמתם לשו״ת מהר״ם. 4) עיין מאמרינו „ר׳ שלמה לוריא" פ״ב, „ר׳ שמואל אליעזר" ו„ר׳ משה איסלרש" פ״ה. 5) שו״ת מהר״ם סי׳ מ״ג, מ״ד, מ״ה

קדוש כזה, — ספרו של אביו זקנו עמק־הברכה — לא יובא לבית־הדפוס שלא יבאו להשתמש בו בני־אדם שאינם כדאים לו" 1). וכיתר בני־גילו, הרש"ל, המהרש"א והרמ"א 2), חפץ גם הוא לחתום תורת הקבלה בלמודה, כדי שלא תהא מובנה ונלמדת ע"י הכל.

תרנ"ז.

1) שו"ת מהר"ם טי' פ"ג. 2) עיין במאמרינו הנ"ל.

רבי שמואל אליעזר הלוי.

(מהרש״א).

א.

ר׳ שמואל אליעזר נולד לערך שב״ה בקראקא לאביו הגאון ר׳ יהודה[1] הלוי, מיוצאי חלציו של ר׳ עקיבא כהן ונשיא מאובן[2], ולאמו מרת גיטל ממשפחת הגאון ר׳ יהודה ליואי הזקן מפראג[3]. ר׳ שמואל היה התן הגאון ר׳ משה[4] אשכנזי מפוזנא, ונקרא על שם חמותו איזיל. וגם המהרש״א בעצמו התם את שמו פעם אחת[5] „שמואל אידלש״. הוא הכיר לה טובה על אשר תמכה בכספה את ישיבתו הגדולה בפוזן במשך עשרים שנה בערך, משנת שמ״ה עד שס״ה שאז נפטרה חמותו ונתבטלה הישיבה, ויסע משם ונתקבל לאב״ד בעיר הלמא[6], ומשם נתקבל אח״כ לאב״ד בלובלין, בשנת שע״ו כתב ר׳ שמואל הסכמה על הס׳ „יש נוחלין״ מאבי השל״ה, והוא חותם א״ע „אב״ד ור״מ דק״ק לובלין״[7]. ומשם נקרא להיות אב״ד ור״מ באוסטרהא. פה נהל ישיבה גדולה, והרבה תלמידים נהרו ובאו לשמוע את חידושיו. הוא אהב מאד את תלמידיו, וגם הם מצדם אהבו אותו. הוא הוכיח להם שאי אפשר ללמוד את התורה בלי רב ובלי חברים[8], ויהי להם לרב ולחבר גם יחד.

בלמודיו אהב המהרש״א את הפלפול ההגיוני ושנא את הפלפולים הטפלים. „ודאי דגם בני א״י — כותב הוא — היו מקשין ומפרקין אהדדי וכו׳, שהיו מעינין ומתקנין כל דבר על בוריו והשמיעה יצאה לאור ע״י פלפולים וכו׳. משא״כ בני בבל דאפשר שהיו מפלפלים דוגמת „חילוקים״ שבדור הזה וכו׳, בפלפול של הבל וכו׳, וכ״א מכוין לדחות דברי חברו וכו׳, פלפול כזה מטריד את

---

1) בחידושי הלכות לסוכה ל״ת הוא מביא הגהה בתוספות מאביו. 2) מזכרת לגדולי אוסטרהא, 43, ברדיטשוב, 1907. 3) גזע תרשישים, לבוב, 1905. 4) לקורות היהודים בלובלין, 34, לובלין, תר״ס. 5) לוחות־זכרון לפרידבערג, הוצאה שני׳, 16. 6) כלילות־יופי לדמביצר, ח״ש, קכ״ו. 7) כלילות־יופי, ח״א, כ״ח. 8) חידושי־אגדות לבכורות נ״ז, למכות פ״ב, ד״ה כל האוהב ללמוד וכו׳

האדם מן האמת, ואין מגיע לתכליתו המבוקש" 1) .

בלמודו לא נשא מהרש"א פנים לאיש. גם רש"י לא זכה בעיניו לגמרי, והוא כותב לפעמים על פירושו: „טעות הוא", או „מגומגם בזה" 2). ובכלל הוציא משפט על רש"י ותוספות שדרכם לשנות בדבריהם „ולפרש במקום זה כך ובמקום אחר משנה את הפירוש" 3).

מפני האמת החביבה עליו לא חש מהרש"א לפרש לפעמים את דברי הז"ל בדרך בקרת. על רב־פפא הוא אומר, למשל: „ולא היא דרב־פפא לטובת עצמו אמר כן, שהוא היה עושה שכר" 4); „מפי' הרד"ק יש ספרים שכתוב בנו"ן, ואינו כי אם בזיי"ן והיא מלה מורכבת נובח הז כשהכלב נובח מראה שיניו. ובמסורה ראיתי נבחו בזיין רבתי ע"כ. ואפשר מזיי"ן רבתי טעו שהוא נו"ן פשוטה" 5) וע"ד השאלה: אם נשתנה כתב התורה בימי עזרא מעברית לאשורית — הוא פתר אותה כדעת אלה שאמנם נשתנה הכתב 6).

את האגדות שבתלמוד מפרש מהרש"א עפ"י רוב בדרך רמז וסוד. איזו מהאגדות המספרות ע"ד מעשים ומקרים ממשיים, כגון האגדה ע"ד החסיד שלן בבית־הקברות, או אותה המספרת מזעירי ושמואל 7), — הוא מוציא מפשוטן באמרו שבחזון נראה להם כן. כמו כן מפרש מהרש"א בדרך רמז את האגדה ע"ד ריב"ז וראב"ע שירדה להם אש מן השמים, את ספור הויכוח של ר"א וחבריו 8), כמו את האגדה שרבה שחט את ר' זירא 9). את הספור האחרון הוא מבאר „דכפיה לשתות יותר מדי בגרונו". אולם לפעמים מחזיק מהרש"א בלשון האגדה ומפרשה כמו שהיא. באגדות הלויתן הוא אומר, למשל: „ודי כי יש לנו להאמין בכל הדברים האלה בפשטן וכו' ואין הדברים יוצאין ממשמען" 10). וכן הוא מפרש כפשוטה את האגדה „שכל ת"ח שאומרים דבר משמו שפתותיו דובבות בקבר" 11), כי השפתים מרחשות בקבר ע"י הכח המעורר 12). ויש שהוא מפרש איזו אגדה — בדרך המחקר. את המאמר „תבלין יש לנו ושבת שמה" 13) — מפרש, למשל, המהרש"א: „אותו תבלין

---

1) הידושי אגדות לבבא־מציעא פ"ה, ד"ה דלשתכת וכו'. 2) זבחים פ"ח, קט"ז. 3) קידושין פ"ב, ד"ה בפי' רש"י כלל אינו; שם פ"ד, ד ה בתוספות ר' ישמעאל כתוב. 4) שבת ק"ו בחירושי־אגדות. 5) סנהדרין ס"ג. 6) שם כ"א. 7) ברכות ריש פ"ג, 8) חגיגה י"ד, ב"מ נ"ט. 9) מגילה ז'. 10) ב"ב, הספינה. 11) בכורות ל"א. 12) חידושי־אגדות יבמות צ"ו. 13) שבת קי"ט.

היה שמה שבת, והוא מין ירק אשר שמה כן". על „הריני נזיר אם לא אגלה" — הוא אומר: „שיתרחק מבני־האדם כהאסים שלא לגלות דבתם" 1); ואת האגדה מד' שנכנסו לפרדס הוא מפרש בהרמב"ם 2). לפעמים הוא מפרש האגדה בדרך צחות: „אוהב כסף לא ישבע כסף — באדם שביקש שכל אשר יגע בו יהיה כסף ולא ישבע בזה, כי לחמו נהפך לכסף" 3).

ע"ד המספרים הנמצאים בהאגדה אמר מהרש"א כי המספרים ששים ושלש מאות הם גוזמא 4); לעומת זה המספרים י"ג י"ז קדושים בעיניו, „כי בכמה דברים קדושים מצינו מספר הזה י"ג, כגון י"ג מדותיו של הקב"ה וי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, גם הרמב"ם הניח עקרים כמנין הזה"; „וכל הקדושות הולכות בשבע: השבת, השביעית, היובל והספירה" 5).

אנו מוצאים פעמים רבות באגדה: „אל תקרי כך אלא כך"; יש שהחליפו את הנקודות: „אל תקרי שַׁמות אלא שֵׁמות", או שנו גם את האותיות: „אל תקרי וישתכחו אלא וישתבחו", „אל תקרי קבורים אלא קבוצים" 6). כבר נכתבו כמה פירושים למאמרים כאלה 7), ומהרש"א מפרשם כמשמעם 8).

וע"ד הרפואות שבתלמוד אומר מהרש"א: „יש לשאול בכל הני רפואות וכו' אמאי כתיב רבינא לרב אשי וכו', מה"ט הותרו לכתוב הרפואות וכו', ופן ישתכחו; ומתוך זה תראו שאין התלמוד חסר מכל החכמות, ואל יאמר המלעיג על חכמי התלמוד שהיו חסרים מחכמת הרפואה" 9).

למרות אהבתו הגדולה להתורה, לא היה קיצוני בזה כמו גאונים אחרים בזמנו, והיה יודע לחבר את התורה עם דרך־ארץ; „דגם אם עוסק בתורה צריך לאומנות ולא יסמוך על הנס" 10).

---

1) קדושין ע"א, ועיין גם נדה כ"ד, אבא שאול אומר ־רין אחר צבי וכו', ע"ז וחגיגה פרק ואין דורשין 2) מו"נ, ח"א, פל"ב. 3) ב"ב כ"ה. 4) שבת י"ג, קי"ט, בכורות נ"ז בחידושי־אגדות. 5) נדרים מ"א, ערכין י"ג עיין מעשה ד' מ"ד פ"ח, ובמאיר עינים לר' עזריה, אמרי בינה פמ"ד. 6) ברכות ז, ב' גיטין נ"ו ב'. 7) הרמב"ם אומר במו"נ ח"ג, פמ"ג: „אל תקרי" הוא ע"ד מליצה ושיר וכן דעת בנו ר' אברהם במאמרו על האגדה. בעל „מקור חיים" על הרב"ע פ' אמור, ובעל ה„כתב קבלה" פ' בא אומרים: „אל תקרי" פירושו: אל תבין במקרא הזה רק זאת כי אם גם זאת. ור' אליהו בחור בהקדמתו השלישית לספרו „מסורת המסורה" יאמר: „ואל תקרי" — הוא חילוף ושינוי בקריאה. 8) גיטין נ"א, ועיין רשב"א לברכות י'. 9) גיטין ס"ח. 10) קדושין ל'.

במו כן יודע מהרש"א לחבר עם התורה את התכנה החיובית.
"כמו שהסולת אינה רק הקדמה ללחם וכו', כך חכמות אחרות,
כמו התכונה וחכמת המספר ותשבורות, הן הקדמה לתורתנו" 1).

ב.

המהרש"א הבין בקבלה והוא משתמש 2) בה הרבה. הוא מאמין "שנפש אדם שלא זכה בחייו ניתנה ג"פ בגוף אחרים אולי יזדכך הנשמה". כמו כן הוא מאמין "שיש רשעים שגם נשמתן ורוחן נתהפך לבהמה ע"י גלגול" 3). בפירוש "מעשה מרכבה" שבתלמוד נוטה מהרש"א לדעת המקובלים "שהוא מסתר תורה" 4). אולם למרות אמונתו בקדושת הקבלה הוא מתרעם על אלה שעוסקים בלמודה כל ימיהם. "מכאן תשובה לאותן האנשים שבדור הזה שמבלים כל ימיהם בחכמת הקבלה, גם בילדותם וכו', ויותר ראוי להסתירה" 5).

מהרש"א הבין גם בחכמת התכונה והשתמש 6) גם בה במקומות אחדים. כן אוהב הוא להשתמש 7) בדברי הפילוסופיה בכלל, שלמד מספרי הפילוסופיה העברית בימי־הבינים.

כהפילוסופים העברים הוא אומר: "חייב כל אדם להשכיל בידיעת מציאתו וידיעת דרכיו יתעלה ב"ה, כפי יד שכלו של אדם עפ"י אמונתנו והתורה"; "דיש לאדם לחקור על מציאתו מתוך הברואים שבעולם". הוא מסכים "לרבנו בחיי הספרדי, שבדברים התלוים באמונה אף שידע אותם בקבלה צריך כ"א לחקור אותם במופת" 8).

ברוח פילוסופי מפרש המהרש"א גם את סדר הבריאה: "כי ההומר הראשון אשר ממנו נתהוו כל הצורות נברא ביום ראשון ובמאמר ראשון יש מאין וכו'; אבל בימים אחרים לא היתה הבריאה

---

1) הוריות י'. 2) חגיגה י"ב, בבא־מציעא פ"ו, סנהדרין ס"ה מנחות מ"ג. 3) שבת קנ"ב, מו"ק ט"ו. השוה ספר הגלגולים להאר"י, פל"ה, ד"ה דע בנ"ד הרדב"ז בספר מגן דוד, אות ה'. 4) פסחים קי"ט. 5) חגיגה פ' אין דורשין, בד"ה: א"ל לא קשאי וכו'; ועיין קדושין ע"א. 6) ברכות צ', חגיגה י"ב, ב"ב ט"ו, כ"ה, נדרים ח'. ובחגיגה פ' אין דורשין אומר שהשמים הם אויריים. 7) ברכות י"ז יומא מ"ד ב"ב ט"ז, חולין נ"ט חגיגה ט"ו, סנהדרין מ"ב, חולין כ"ז. 8) ברכות י"ז, חגיגה י"ג, חולין נ"ז.

יש מאין" 1). הנשמה היא, לפי דעתו, השכל שבאדם „דכפי מעלת השכליית שבו שהיא הנשמה שנאצלה" 2). במספר העקרים הוא נוטה לדעת החוקר אלבו באמרו שהם: „מציאות השם, תורה מן השמים ושכר ועונש" 3). וע"ד עוה"ב הוא אומר: „וקאמר בת"ח שהוא פעולת השכל והעיון בעוה"ז, ובעוה"ב, דאין לו מנוחה וכו', מזאת הפעולה של עיון השכלי" 4). כן נוטה מהרש"א לאלה הנותנים טעמים למצות התורה. „דבר שהתורה גילתה טעמו מביא לידי מכשול, אבל דבר שמכוסה טעמו בתורה גם אם חכמים נותנים בו טעם לא יבא לידי מכשול" 5). ובכן הוא נותן טעם למצות מילה: „לפי שכבר ניבאו הנביאים דלעתיד תהיה אמונה אחת וכו', לזה אמר הקיסר לר' תנחום נהוי לעם אחד — דהיינו באמונה הישראלית, דאנן דמהלינן ל"מ וכו'; והוא הטעם הנכון במצות מילה אות ברית בבשרינו" 6).

אנו רואים איפא כי המהרש"א היה מצד אחד גם חוקר ומקובל. הקבלה והפילוסופיה השפיעו עליו גם שניהן, ובשביל זה הוא אוחז לפעמים את החבל בשני ראשיו. פעם הוא אומר על „מעשה בראשית" שבתלמוד שהיא „החכמה הטבעית" 7) כדעת החוקרים מעמנו 8); ופעם הוא מחליט כי „מעשה בראשית" הוא סוד ודבר נסתר 9) כדעת המקובלים. וכן בדבר ה„השגחה פרטית" יש שהוא אומר, שהבהמה סופה לשחיטה בזמנה או גם קודם זמנה לפי „המקרה" 10), כדעת חוקרי 11) עמנו; ובמקום אחר הוא מחליט: „הוא בעצמו משגיח וזן כל בריה וכו', משגיח בארין ליתן לכל בריה שפלה פרנסתה 12) וכו'. ההשגחה דואגת איפא להקטן כמו להגדול, להחיה כמו להאדם.

---

1) ר"ה ל"ב, 2) תענית כ"א השווה מו"נ פמ"א ח"א. וח' פרקים, פ"א. 3) סוף ר"ה. 4) סוף ברכות. השווה כוזרי מ"א, פק"ג קי"ט ורמב"ם הלכות תשובה, פ"ח ובאור ד', מ"ב, כלל ו' פ"א. 5) פסחים קי"ט. השווה מו"נ ח"ג, פל"א. 6) סנהדרין ל"ט. קרוב לדעת הרמב"ם במו"נ ח"ג. 7) עירובין כ"א. 8) מו"נ ח"א, פי"ז; פירוש הרמב"ם לחגיגה פ"ב, מ"א. עטרת זקנים לאברבנאל פכ"א. 9) הגיגה י"א. 10) ברבות י"ז. 11) מו"נ ח"ג, פ"ז וי"ח. מלחמת־השם, מ"ד, פ"ז. 12) פסחים קי"ת.

ג .

בחייו של מהרש״א כמו בתורתו היתה האמת נר לדרכו. הוא לא כבש אותה בין כותלי בית־המדרש, והשתמש בה גם מהוין להם, בחיי עדתו ודורו. לאור האמת הוא מבקר את מעשי בני דורו, ואינו מבדיל בין איש לאיש. את כלם, כעשירים כרבנים, הוא מוכיח, ואת כלם הוא מתאר בשרד נאמן. הוא מצייר לנו את המצב הרוחני של „בעלי־הבתים״ בזמנו: „כל אחד רוצה להנהיג עצמו בעשירותו בין בבגדים בין בבתים ובכל דבר, וזה יביא לגזול חבירו וכו׳; ביזוי ת״ח ושלא לקבל תוכחתם מצוי הוא בכ״י; מו״מ אינו באמונה״. „ורבים בדור הזה שמקבצין עושר שלהם שלא באמונה ובהילול השם כגזילת הנכרי, ואח״כ מתכבדין מאותו ממון להיות להם כבוד בכל שנה ולתת להם ברכת מי־שברך להיות להם שם ותפארת״. כמו כן הוא מתאונן על אשר „בעלי־הבתים״ האלה „הם הם הממונין ומבררין להם ראש כפי רצונם לפי הנאת כ״א מהם וכו׳״. ביחוד מתמרמר מהרש״א על בטול המצות: „רוב עונות, ובמעט כלם, הם בדור הזה בעוה״ר; איסורי שבת מעט מזעיר שנזהרים בהם, ורבים שאין יודעים דאִסורין וכו׳; שדרך חוב הוא להם להשתכר במוצ״ש וכו׳; ביטול תשב״ר הוא מצוי בכל קהלה, גם הבחורים מבטלים רוב הימים בבין־הזמנים״ 1). ועל רבני דורו הוא כותב: „הם מן הכרמוסין וסרמוטין האמור לפי׳ הערוך, וראוי הדבר לתקן עפ״י חכמי ארצות וקצונים״. „והנה חטא ואשמה זו נשתרבב עתה בקרוב בימינו. וכבר באו כ״פ וכו׳, שלא יתמנה שום רב ומורה בכסף וזהב, הן ליתן ליחידים הן לרבים, אבל אין איש שם על לב העונש הנזכר בשמעתין וכו׳״; „וכ״א רוצה להיות רב ואב״ד באין תורה״ 2). מהרש״א נמנה בין הרבנים שחתמו בשנת ש״ן ביריד גראמניץ שבלובלין על התקנה שנתקנה שמה בשנת שמ״ז, שלא ישתדל שום רב בישראל להשיג את הרבנות ע״י ממון 3).

במוסר ועבודת־אלהים בחר לו המהרש״א את הדרך הממוצע: „תן לו להיצה״ר קצת תאוותיו, היינו בדברים הכרחיים וכו׳, ובזה

---

1) חידושי אגדות לכתובות ס״ז לסוטה מ׳ ולשבת קנ״ט. 2) כתובות י״ז ב״ק ז׳, שבת קנ״ט. 3) בס׳ לוחות־זכרון לפריעדבערג 15 נעתקה כלה.

ישלים עמך" 1). אולם הוא בעצמו היה מוסרי מאד, בעל רוח נדיבה ולב טוב ומיטיב. ביתו היה פתוח לרוחה, ונתן לכל עני ודל מקום ללון ולחם לאכול. ועל המשקוף של פתח ביתו היה חקוק באותיות בולטות הפסוק: „בחוץ לא ילין גר, דלתי לאורח אפתח" 2).

ספריו „חידושי הלכות" ו„חידושי אגדות" הדפים מהרש"א עוד בחייו. וגם שו"ת 3) נשארו ממנו, אבל הן לא ראו אור עד היום.

בשנת שצ"ב, במוצאי־שבת, מת המהרש"א באוסטרהא.

ואלה הדברים החקוקים על מצבתו: „ה' ימים בחדש כסליו, שנת שצ"ב, לפ"ק.

פה
נגנז ונאסף איש
קדוש, תגא דמלכא,
הוא נגר ובר־נגר, מופת הדור,
הצניף הטהור, הרב המופלג
בחכמה בענוה וביראה, ושמעו
יצא ממזרח שמש עד מבואו,
האיר כל חכמי ישראל בחיבורו
הגדול שחידש בפלפולו
ובחריפתו על גמרא, פירוש
רש"י ותוספות — הגאון נ"י פ"ה מו"ה
שמואל אליעזר, במוהר"ר יהודא
הלוי זצללה"ה. ונתבקש בישיבה
של מעלה ומת במיתת נשיקה
ועלה השמימה והיתה מנוחתו
כבוד במוצאי־מנוחה, ונאסף ביום
א', חמשה ימים לחודש כסליו,
בשנת שצ"ב, לפ"ק, תנצב"ה".

בשנת תרי"א הקימו אבן חדשה על קברו של המהרש"א, ומלבד הדברים האלה חקקו מצדה השני הוספה זו:

„אבן פינה
הוכן והוקם מחדש

---

1) חידושי אגדות לסוכה נ"ב. 2) מזכרת לגדולי אוסטרהא. 47. 3) אוולאי בשם הגדולים אות שי"ן.

ע"י החבורה־קדישא
דפה קהילתנו, קהלה קדישא,
יום א', וי"ו תמוז, שנת תיו ריש יו"ד אל"
אות תורה 1);
לכבוד ולתפארת
אלופינו מורנו ורבינו,
רב הרבנים, גאון הגאונים,
אור ישראל וקדושו,
שמו הקדוש והטהור
הלך מסוף העולם ועד סופו,
צדיק יסוד עולם
רבינו מהרש"א זצוקלל"ה.

---

1) ר"ת, א', ו' תמוז תרי"א, גם העיר אוסטרהא היתה נקראת „אות תורה בדרך צחות.

ר' מאיר שיף.

(מהר"ם שי"ף).

א.

אין לך ספרות בכל אומה ולשון שתהיה כל כך מרובה בפירושים וביאורים כספרותנו הישנה. כמעט כל ספר וספר, באיזה מקצוע שיהיה, בפילוסופיא, בקבלה או בהלכה, אם אך יצא מידי מחבר מפורסם רבו עליו אח"כ הפירושים והביאורים, יכל קיין וקיין מדבריו זכה לבירור רחב. ואם הפירושים האלה יצאו גם כן מידי מחברים אוטוריטטים, נתרבו, ברבות הימים, גם עליהם הפירושים והביאורים. לא נפריז על המדה אם נאמר כי ספרים אחדים מספרותנו העתיקה הולידו אח"כ ספרות שלמה וגדולה של פירושים וביאורים, ופירושים לפירושים, וביאורים לביאורים. „כמו שקרה לחבור המשניות, שהיא פירוש תורה שבכתב, שנפל בו מן הספק והמבוכה עד שהוצרך לפירוש אחר, והוא חיבור הגמרא שעשה רב אשי לפרש המשניות; וכן הגמרא שהוא פירוש המשניות הוצרך לפירוש גם כן, ורבו עליו הפירושים וחלוקי הסברות, וכן על הפירושים גם כן" 1) — ככה נתרבו אח"כ פירושים וביאורים אחרים. הנה כי כן נראה שספרותנו העתיקה, כמעט כלה, היא שלשלת ארוכה מפירושים וביאורים. וכאשר נתבונן לאחדים מהמפרשים הרבים האלה, אשר נעשו למפורסמים בספרותנו, נמצא שאף כי לא נוכל להביט עליהם בעל סופרים מקוריים אשר גלו לנו דעות חדשות בפירושיהם, — בכל זאת לא להנם עשו למו שם; וכי לפעמים עלתה בידם לגלות באמת את המסכה הנסוכה על פני הספר המפורש על ידם, ואשר לולא פירושיהם היה נשאר כספר־החתום.

אחד מן המפרשים המעטים האלה, אשר בצדק עשה לו שם בפירושו על התלמוד ונושאי כליו, היה רבי מאיר הכהן שי"ף, המכונה מהר"ם שי"ף.

---

1) העקרים מאמר ג', פכ"ג.

בשנת שס"ח 1) נולד הגאון מהר"ם שי"ף בפפד"מ לאביו הגאון רבי יעקב אשר היה שם ראש הישיבה. כשרונותיו המצוינים עמדו לו שנתקבל לרב אב"ד בעיר פולדא „אשר מאז היתה עיר ואם בישראל מלאה חכמים וסופרים" 2), בעודנו צעיר לימים, בן שבע עשרה שנה 3). ובשבתו בעדתו שקד על התורה וחיבר „ספרים על כל הש"ס וארבע טורים, ופירוש על התורה וגם ספרי קבלה" 4). וכשם שיצא שמו בתור גאון תלמודי כן נתודע מהר"ם-שי"ף בתור מקובל גדול, והעם החל להקדישו ולהעריצו ולספר על אודותיו אותות ומופתים 5) ואגדות שונות. אגדה אחת מספרת, למשל, „שאליהו הנביא נתגלה לו" 6).

מהר"ם שי"ף לא צמצם פעולתו רק בתוך ד' אמות של הלכה, ונתרחק מן האמת אם נאמר שהיה רק יושב אהל ועוסק בתורה. הוא היה גם איש מעשה בעדתו, וכפעם בפעם יצא מחוג למודיו כדי לתקן תקנות ולהשגיח בעין פקוחה על הדברים „שבין איש לחבירו" 7). כמובן השגיח היטב לא רק על דברי חול שבין איש לחבירו, כי אם גם על הדברים הרוחניים, בין אדם למקום. וכשראה כי עשירי קהלתו אינם מחזיקים ידי לומדי תורה לא החניף להם ולא עבר ע"ז בשתיקה, כי אם הוכיחם בשבט מוסרו: „אם אין לומדים בעצמן ותומכיה מאושר למחזיקים בה, ותהי להיפך. בשאר קהלות שרואים כי לעת הזאת לומדי תורה הולכים ומתמעטים טרודים בעסקיהם כובד עול משא ארנוניות ומחייתם, מ"מ עושים גדירות להחזיק ידי בחורים ונערים, שבת וחול, וכאן להיפך. אפשר לחוזי דעות ומפני הבושה היו לוקחים גם שבתות וצרי עין על פת לחם יפשעו, ומן ע"ה לא אדבר כי הוא מנהג קדומה; אמר ר"ע כשהייתי ע"ה הייתי אומר: מי יתן ת"ח וכו',

---

1) כן הוא דעת הח' ד"ר פרענקעל בליטעראטור-בלאט של אריענט, ח"ו צד 827. אבל בראותנו כי המהר"ם שי"ף בא בכתובים עם מהר"ם מלובלין: „והגאון מהר"ם יצ"ו השיב לי" (פירושו לב"מ י"ט), וזה האחרון נפטר בשנת שע"ז, אזי, גם אם נאמר כי המהר"ם שי"ף כתב אליו בשנה האחרונה לחייו, היה אז בן ח' שנים וזה לא יוכל לעלות על הדעת.

2) הקדמת נכדו ל„חירושי הלכות" של מהר"ם שי"ף, דפוס פאריצק, תק"ע.

3) עיין בהקדמה הנ"ל ובמאמרו של הח' פרענקעל הנ"ל. 4) צוואת המהר"ם שי"ף לבתו בהקדמה הנ"ל. 5) נכדו הנ"ל מספר בהקדמתו: כי זקנו, מהר"ם שי"ף, אמר קודם מותו כי בנו יחידו, ר' זנוויל, ימות בלא בנים, וכן היה; וע"ש הלאה. 6) צמח-דוד ח"א, סימן שצ"ג, ע"ש. 7) בפירושו לכתובות פ"ד, ועיין פ"ב להלן.

ואך אותם הרוצים להיות, כלומר, לומדים, ידם במעל ראשון והלומדים לשיכים בעיניהם ולצנינים בצדיהם" 1) . כן הוא מוכיח את בני עדתו על אשר הם דוברים „שיחת חולין בבהכ"נ, וזה ידע כל איש ישראל איסור הגדול הלזה" 2) . גם יתמרמר על אשר ביום השבת „בשעת הקריאה זה קרוב מתחילין כל הקריה הומים רק להראות שיודע הטעמים. הלא שתיקתו יפה מדיבורו וצריך שיהיה כבשעת מ"ת לא היה צפור מצפצף... תמיה בעיני: ערב שבת כל אדם טרוד במלאכתו, בשבת למחרת יושבים בחצר בהכ"נ ועוסקים בדברים בטלים. שנים מקרא ואחד תרגום אימתי נעשית ?" 3) .

ומדי יטיף מוסרו הוא יוצא, לפעמים, מחוג קהל שומעיו, ונעשה למטיף כללי. מהר"ם שיף מוכיח אז בשבט מוסרו את כל בני דורו, הוא לא יכול להתאפק וצועק מרה על „שרבים מבני עמנו מקילים בחילול שבת שהיא מצוה ממצות עיקרים שבתורה... וישנו כמה ראשי עבירות אשר בעו"ה הוויין ורגילין" 4). כן לא יוכל לראות את השקר והחנופה „שאח"כ בבואם מכבדין אותן כאלו בא ת"ח ויותר קוראין אותן לפני ס"ת". לדעתו יותר ראוי „להרחיקם בכל מיני הרחקות, להחזיקם כנכרים גמורים". הוא חושד את מחללי השבת האלה, כי הם „שותין יין נסך, אוכלים מאכלים אסורים, בועלי ארמות, פורקין עול מלכות שמים, ק"ש ותפלה, תפילין וציצית, וכה"ג עצמו מספר, בלי ספק" 5) . הדברים האלה נאמרו בודאי ברוח קנאות קיצונית ומפריזה על המדה, אבל הם מראים לנו לדעת, כי לא רק לָמד כי אם גם לִמד לאחרים את מנהגי הדת. הוא השתדל לתקן בדבריו את המצב הרוחני של בני דורו בכלל ושל בני עדתו בפרט; ובהיות האמת נר לדבריו לא ירא מפני כל. לא רק את המון העם לא החניף מהר"ם שי"ף והוכיחו בדברים נמרצים, כי לא חס גם על כבוד הרבנים שבדורו. הוא לא הטיף להם מוסרו כי ידע היטב את תכונתם וגאות לבם, שישחקו על דברי רב צעיר לימים כמוהו, אבל בדבריו המעטים שכתב אדותם: „עכשיו שותין יין שרף במקום גיהנם" 6) . — הציג אותם לראוה בספר דברי הימים לבני ישראל, ובזה הראה את גודל רוחו ועד כמה היתה האמת חביבה עליו.

הנה כי כן נראה את המהר"ם שי"ף בתור תלמודי ומקובל

---

1) סיום למסכת בבא־קמא . 2) דרוש לפרשה ואתחנן . 3) שם . 4) סוף גיטין בפירושו . 5) שם ע"ש . 6) בפירושו לסנהדרין דף ז'.

מעבר מזה, ובתור מנהל נאמן בהוטריות ורוהניות לעדתו, מעבר מזה. אין להתפלא איפא שעדת ישראל בפראג, אשר בה ישבו לכסא רבנים גאונים ואנשי־השם, קראה בשנת ת״ד את המהר״ם שי״ף הצעיר לימים. ומנתה אותו לאב״ד ור״מ. אבל לא ארכו לו שם הימים, כי נפטר בזמן קצר אח״כ, בן ששה ושלשים שנה 1)

המהר״ם שי״ף הניח אחרי מותו בן, ר׳ זנוויל, שמת אח״כ בלא בנים, ובת ששמה הינלה. עפ״י צוואתו נמסרו אחרי מותו כל כפריו הנ״ל, סגורים בתוך תיבה, לאחד ממשפחתו, כי צוה שבל יגע בהם איש „עד יציץ ציץ ונצר משרשי יפרה שראוי למסור לו דברי תורה הכבושין ללבוש במלבושא דמכבדותא״ 2). אבל במשך הזמן נגנבו ונאבדו הרבה מכתביו, והנשאר נתגלגל ובא לידי נכדו ר׳ יחיאל מיכל בפראנקפורט ע״נ מיין. וגם מן השיור הזה נשרפו הרבה כתבים בעת השרפה הגדולה שהיתה שמה בשנת תע״א 3). נשאר רק פירושו על ביצה, כתובות, גיטין, ב״מ והולין, שיצא לאור ע״י נכדו הנ״ל בשנת תק״א בדפוס המבורג בשם „חדושי הלכות״. ובשנת תק״ז נדפס באותו הדפוס ע״י נכדו הנ״ל גם ח״ב מחדושי הלכות של המהר״ם שי״ף, והוא חלק מפירושו על שבת, מגילה, ב״ק, ב״ב, סנהדרין וזבחים, וקצת דרשות. מני אז נדפס פירושו הנ״ל פעמים רבות יחד עם התלמוד הבבלי. ובשנת תק״ע נדפס גם פירוש על פירושו בשם: ביאור מאת רבי מרדכי מרדוש.

ב.

המאה הרביעית לאלף הששי היתה העת היותר מוצלחת לספרות התלמודית; אז הורה קרן התלמוד למעלה, וגם צרתו מאז, הקבלה, השלמה אתו 4). ישיבות רבות נתיסדו בכמה מקומות כדי להפיץ מעיני התלמוד לכל הצמא לדבריו, וראשי־הישיבות השתדלו לעשותו לקנין העם כלו. בזמן כזה היה נחוץ ביותר פירוש מספיק המברר ומלבן כראוי את דברי התלמוד עד

---

1) עיין בהקדמת נכדו הנ״ל. 2) צוואת המהר״ם שי״ף הנ״ל. 3) עיין בהקדמת נכדו הנ״ל ובעמודי העבודה צד 282 וצד 283. 4) עיין בס׳ די יודישע ליטעראטור מאת החכמים ווינשע-ווינטער, ח״ג, צד 285—284.

אשר גם הבלתי מלומד יבינם מעתה על נכון. ואז, כאלו ההיסטוריה דאגה לזאת, קמו ארבעה מפרשים גדולים לתלמוד ונושאי כליו, שהאירו בפירושיהם את עיני התלמידים, הלא המה: הרש"ל, הרש"א, המהר"ם מלובלין ומהר"ם שי"ף. הרש"ל השתדל למצוא את הגירסא הנכונה בתלמוד ונושאי כליו, והוא "בוחן ובודק כל האותיות, מגיה ומתקן פה ושם ומפיל למשואות, בתיקוניו, בנינים רמים ונשאים, אשר בעלי הפלפול הקימו אותם עַל על אשיות התלמוד, בפלפוליהם התלוים בשערה" 1). הוא עשה זאת למרות החרם דר"ג ור"ת נגד משבשי הספרים, ובמקום שהגיה ותיקן אות או מלה אחת, מוכרחים היו מפרשים אחרים לכתוב שורות רבות. המהרש"א ומהר"ם מלובלין השתדלו בפירושיהם ליישב דברי התלמוד ומפרשיו ולהסבירם בפלפול קצר וחריף. ומהר"ם שי"ף, האחרון שבהם ואשר ראה את כל דבריהם, מצרף ומברר גם הוא דברי התלמוד ונושאי־כליו, אבל בדרך הפשט הפשוט ולא בדרך הפלפול, שאותו לא אהב להכנים בפירושיו, אם כי בישיבתו עסק גם הוא בפלפולים וחילוקים, כאשר יאמר בהתול: "לא חילק ידענא" 2). במקום שאחרים אהבו להרבות בקושיות ולראות הר גבוה ותלול ראה הוא הר קטן שבנקל אפשר להסירו: "כמה דיו נשתפך וכמה קולמסים נשתברו לחבר דבריהם אלו בגירסות מגירסות שונות... הלא דבריהם כתובים על ספריהם. ואני אחוה לי כפשוטן של דברים" 3). ובמקום שאחרים ראו קושיות ופליאות גדולות, ויבנו ע"ז סוללות של פלפולים וחילוקים, בחר הוא הדרך הפשוט: "מהרש"א יצ"ו עושה מזה קושיא ותירוץ... והוא פשוט מאד" 4); "לפי אמת אין כאן מקום קושיא... ודבריהם פשוטים לדעתי אף כי רבו החולקים" 5); "אבל היה נראה ליישב תמיהתם בפשיטות" 6). אחר שהוא מביא פירוש איזה מפרש בדרך הפלפול הוא מסיים עפ"י רוב ואומר: "וזה פשוט", "בעיני פשוט", "ואני אמרתי בפשיטות", "וזהו דברים פשוטים" 7). המבטאים האלה הם כעין מחאה לפלפול המפרש שמביא מקודם, כדי להראות שאין צריך כלל לפלפל בדבר הזה ואפשר לישבו בפשיטות. אולם לפעמים, כיוצא מן הכלל, מביא

---

1) ממכתבי להר"ר רובין הנדפס ב"האשכול", ספר ב'. 2) בפירושו על בבא־מציעא דף י"ב. 3) שם דף ג'. 4) שם דף י"ב. 5) שם נ"ד. 6) בפירושו לב"ק כ"ג. 7) עיין בפירושו לבבא מציעא ז"ב, י"ג, ל"ח, ע"א.

גם הוא את הפלפול שאמר בישיבתו בפני התלמידים 1). הוא מביא גם את החילוק הידוע בזמנו בשם: נורבורגר 2).

וכשם שאהב מהר"ם שי"ף בפירושיו, רק את הפשט הפשוט כן אהב רק את הלשון הקצרה, והחזיק בהכלל: „לעולם ישנה אדם לתלמידו בדרך קצרה" 3). הוא כותב לפעמים באירוניה על המאריכים בפירושיהם: „וראיתי בספרים מאריכין עד מאד בדבר הזה" 4). „וכל זה דברים מותרים ואינם צריכים" 5). וגם כשנחוץ היה לו לצורך הענין להאריך לפעמים, לא עשה כן משנאתו לאריכות: „ויש הרבה לדבר בה ותעמוד על שורש בעיניך בסמ"ע" 6); „ונלאתי לכתוב הכל" 7). יש שביוצא מן הכלל האריך בדבריו, אבל אז ראה לו חובה להצדיק את עצמו: „והארכתי בזה אף כי בעיני דברים פשוטים, כי הרבה מפרשים בע"א" 8); „ודברים פשוטים, ודברי מותר הן, והארכתי בהסברתו שלא תגמגם" 9).

אהבתו לפשט הפשוט ושנאתו לאריכות דברים גרמו לזה שלא רצה מהר"ם שי"ף לערוב פסקי דינים להלכה למעשה, בתוך פירושיו, כי לא פה מקומם. ואם מסבת ענינו באו הדינים לידו השתמט מהם כלאחר־יד: „ודינא דמשכנתא בנכייתא ארוכים בפוסקים, הרוצה לעמוד עליהם עיין בפוסקים" 10); „הכל דינין... מבואר בפוסקים רי"ף ור"ן ואש"ר, ובכן קצרתי הכתובה בהם" 11); „עליך לעיין בפוסקים בהרבה דינים" 12). הוא לא רצה להתעסק בדינים שאינם שייכים כלל לפירושו, וצוה לקורא לעיין בפוסקים, כי שם מקומם.

מלבד אהבתו להפשט הפשוט והתרחקותו מן הפלפולים והחילוקים בפירושו, היתה האמת יקרה לו מכל, ולא בוש לאמר על עצמו: „וא"כ כל מה שכתבתי אין תועלת בו" 13). כשבא בין המצרים וראה בעצמו כי האמת נגדו, לא ברח אל הפלפול כדי לבקש בו סתרה, כי מה שלא יעשה השכל הבריא יעשה הפלפול, וכדי להעמיד דווקא את דבריו הראשונים, הוא מודה

---

1) עיין בפירושו לכתובות קי"ב, לב"ק מ"ח, ולסוף ביצה. 2) בפירושו לב"מ ס"ב. ועיין בשל"ה מסכת שבועות שם הוא מביא חילוקים ודועים בשמותם: אויברענגר, נירגבערגער, דערגור, שפורגר. 3) עיין בפירושו לחולין ס"ג. 4) בפירושו לכתובות י"ב. 5) שם ק"ח, 6) בפירושו לב"מ ע"ז. 7) שם, 8) שם ס"ו. 9) בפירושו לב"ב ק"ח. 10) בפירושו לב"מ ע"א. 11) בפירושו לכתובות פ"ד. 12) שם ס"ג. 13) בפירושו לב"מ ל"ת.

אז ואומר : „אין תועלת בו" ; „בח"ש הגיה לפ"ה, ופליאה דעת ממני — זאת כתבתי קודם הליכותי על הישיבה, אמנם על הישיבה ראיתי כוונתו והיטב אשר הגיה והוא מוכרת" 1). הוא מודה איפא על האמת כי טעה מקודם, ובמקום שלא ידע לא בוש לאמר: לא ידעתי, „שיש כאן ט"ס ואיני יודע מה הוא, ולא ידעתי כעת, ובדוחק פירשתיו" 2). במקום שראה מהר"ם שי"ף כי אחד מן המפרשים כתב נגד האמת לפי דעתו, יצא נגדו לתבוע עלבון האמת ולא השגיח על האומר, יהיה מי שיהיה. ככה הוא מבקר את הרש"ל : „ומה שהשיב מהרש"ל לכאורה שקר" 3); „ויהיה תירוץ פורח באויר ונשתייר בקולמס" 4); „הדברים כפשטן ומשמען ואריכות של הח"ש לא נכנסו באזני כעת" 5). ועל המהרש"א בן זמנו 6) הוא כותב : „ומ"ש מהרש"א בזה ביבמות לא לרצון" 7). „ואזדו לה תמיהות מהר"ש ז"ל ותירוציו אין להם מקום" 8) ; „ומ"ש בזה המהרש"א לדעתי לא נהור ולא צהור" 9) ; „וזה יפה לתינוקות" 10) ; „דברים בטלים כתב מהר"ש בזה" 11). בנוגע למהר"ם מלובלין כתב בהיתול : „ומהר"ם ז"ל האריך בזה בכפתור ופרח חוזר חלילה, והעלה חרס בידו" 12). ועל הרמ"א הוא אומר : „הרבה בקצת קושיות של הבל" 13). גם על הש"ע, שבימיו אך יצא לאור העולם, הביט „בפנים שוחקות", ודבריו לא היו בחומה בצורה בעיניו : „ונמשכו אחריו בש"ע לפסק הלכה ובעיני צ"ע" 14) ; „והש"ע מפרש בהיפך... ואין נראה לי כלל" 15). ולא רק להגדולים שהיו בימיו לא נשא מהר"ם שי"ף פנים, כי אם גם לאנשי־השם הקודמים לו. על רש"י הוא כותב : „יש לגמגם בפירוש זה" 16) ; „אינו מדוור לי פירושו" 17) ; „ומ"ש רש"י לא נתחוור לי" 18). ועל הויג"ש : „ומ"ש בתשובות ריב"ש ער"ה בשמעתא זו לא לעזור ולא להועיל כלל" 19). על הגה"ה שבמרדכי הוא אומר : „ופירוש משובש הוא" 20) ; על המזרחי : „המזרחי לא ראה יפה בגמרא" 21) ; ועל בעל מעדני־מלך : „ובמעדני מלך הבל

---

1) בפירושו לכתובות ק"ב, 2) שם צ"ד. 3) בפירושו לב"מ ס"א. 4) בפירושו לגיטין ד'. 5) שם ה'. 6) הוא כותב על המרש"א יצ"ו עיין בבא. מציעא כ', ע"א. 7) בפירושו לגיטין פ"ב, 8) בפירושו לכתבות פ"ח. 9) בפירושו לב"מ ח', 10) שם ט"ז, 11) שם ל"ב, 12) שם ס"א ע"ש. 13) שם מ"ח. 14) שם פ"ה. 15) בפירושו לחולין מ"ח. 16) בפירושו לכתובות צ"ג. 17) בפירושו לב"מ מ"ה. 18) בפירושו לכתובות מ"ב. 19) בפירושו לב"מ מ"ח. 02) שם, ד'. 21) בפירושו לב"ק מ"א.

יפצה פיהו"[1]. בכלל לא התנהג מהר"ם שי"ף בבקרתו בדרך הנמוס והכבוד, ולפעמים נשמע אצלו את המבטאים: „קושיות של הבל הבלים", „וזה הבל הבלים", „והוא רוח בעיני", ובדומה.

מכל זאת אנו רואים כי האמת היתה נר לדבריו, כי רוחו היה עשוי לבלי חת ולא הרכין ראשו אף לגדולים. בכל זאת נראה אצלו לפעמים גם רפיון־רוח, כי לא ימצא און לו להתיר למעשה דבר שמצא בעצמו היתר לו: „ומ"מ לא מלאני לבי להתיר למעשה"[2]. כיתר התלמודיים הרכין ראשו גם לפני המנהג, יהיה איזה שיהיה[3]. על התלמוד הוא חורץ משפטו: „רב אשי היה סוף האמוראים והוא חותם התלמוד, ואחריו התחילו רבנן סבוראי והגאונים, ואין להם רשות לחלוק על התלמוד"[4]. כן לא מצא די עוז בלבו כדי להגיה בספרים, אם כי כבר פרץ הרש"ל את הגדר הזו[5]: „ולולא דמכתפינא הייתי מגיה"[6]; „ואי לא מכתפינא הייתי אומר דט"ס הוא"[7]. בכל מה דאפשר השתדל לקיים את הגירסאות הישנות ויתרעם על הרש"ל שהגיה לפעמים, לדעתו, אף במקום שאין צורך בזה כלל: „מהרש"ל הגיה... לא ידעתי מה היה לו ודבריהם ישרים בלי הגהה"[8]; „ואין מחוור לי מה שמחק הח"ש"[9]. הוא מחווה בכלליות דעתו על נטית הרש"ל להגיה: „בספר חכמת שלמה משבש כל הספרים, חדשים גם ישנים, ומהפך הגירסא בדברי רש"י, ואין הגהתו ברורה"[10]. אבל אחרי כ"ז אוהב המהר"ם שי"ף את הפשט הפשוט והאמתי, ובמקום שראה עין בעין שהגירסא הישנה מוטעת ושבושה מבצבץ ועולה, לא רצה לדחוק את הפירוש ולקיים את הגירסא המוטעת, כמו שאחרים עושים, והסכים גם הוא שטעות סופר יש כאן: „בקל נפל טעות בזה, ומהר"ש יצ"ו דחק עצמו ביותר שלא להגיה"[11]; „ובל"ס ישנו ט"ס בכאן"[12]; „וגירסת הנדפס לפנינו הוא בא ע"י תלמיד טועה"[13]. כן הוא מתקן בתוספות: „כל הירושות חוזרות... ניחא יותר כל השדות חוזרות"[14]. לפי תאורו עשו המדפיסים בימיו עם התלמוד כאדם

---

1) בפירושו לב"מ נ"ד. 2) בפירושו להולין קי"ז. 3) בפירושו לב"מ ע"א. ועיין במאמרי „מנהג ישראל" ב„השלת „כרך ו', 4) בפירושו לגיטין נ"ט. 5) עיין ב"מ, בפי' שלמה לוריא 6) בפירושו לגיטין מ"ו. 7) בפירושו לביצה ה'. 8) בפירושו לב"מ י"ז. 9) בפירושו לגיטין ה'. 10) בפירושו לב"ק נ'. 11) בפירושו לב"מ ט"ו 12) בפירושו לכתובות צ"ה. 13) שם פ"ח. 14) שם פ"ד.

העושה בתוך שלו, ומחקו ותקנו ככל העולה על רוחם 1); ועל כן בנקל יכולות לחדור בו טעיות שונות.

פירושו של מהר״ם שי״ף על התלמוד הוא — התוצאה והתמצית מלמודיו שלמד ב„אסיפה וקיבוץ של לומדים״ 2). וגם את הבאורים שלא נתקבלו על לב שומעיו, הלומדים, הציג לפעמים בפירושו 3). אולם הרבה סבל פירושו מטרדותיו הרבות בענינים שונים, שע״י כן לא יכול לדקדק בו לפעמים כראוי: „הייתי טרוד בדמים שבין איש להבירו ולא דקדקתי בהן כדחזי למעבד״ 4); „ואני לאפס פנאי לא דקדקתי כ״כ״ 5); „וישנו עוד קצת לדבר בדבור הלזה, ואין לכתוב מאפס הפנאי״ 6). כמו כן לא כתב מרוב טרדותיו את פירושו בספר שלם, כי אם „על ניירות ניירות בפני עצמם״ 7). ובראותנו את אהבתו לקצר גם במקום שראוי להאריך ואת טרדותיו הרבות שלא נתנו לו לפעמים גם לדקדק כראוי בדבריו — לא נתפלא עוד על זה שישנם מקומות רבים בפירושו שקשה להבינם, והמה נתנו ענין לבעלי הפלפול לענות בו ולבנות עליו מגדלים פורחים באויר. גם המגיה של פירוש המהר״ם שי״ף והמסדרו לדפוס הראשון לא הבין את דבריו לפעמים ויכתוב בצדו: „באמת יגעתי בדיבור הזה ולא הונח לי בדעתי דבר המתקבל״ 8). וברבות הימים נולדה הנחיצות להוסיף עליו „באור״ 9) והגהות. גם השרפה הגדולה בפפד״מ שאכלה 10) רבים מכתבי מהר״ם שי״ף הסבה לפעמים בקושי הבנת פירושו, כי נשמטו ממנו כמה דברים הנחוצים להבנת הענין.

זהו מהר״ם שי״ף בתור מפרש.

והוא היה לפעמים גם דרשן, ככל הדרשנים בימיו, ובמדה ידועה גם בימינו, שהשתדלו להכניס את דעותיהם ופלפוליהם בתנ״ך, שעקמו וקלקלו את הכתובים למען מצוא בהם את דעותיהם הם. ואשר לא נמנעו מלהעלות בפלפוליהם כי פרעה, בלק, אחשורוש והמן אחזו בשיטת הראב״ד, ומשה, מרדכי ואסתר — בשיטת הרמב״ם, וכדומה 11). גם המהר״ם שי״ף התנהג כן בדרושיו. נדמה כאלו שתי נשמות שונות היו בקרבו, נשמת מפרש אמתי

---

1) עיין בפירושו לכתובות ס׳ ולב״מ נ״ט. 2) עיין בפירושו לביצה מ׳, כתובות נ״ד, ב״מ ב׳. 3) עי׳ בפירושו לב״מ י״ד, ס״ד. 4) בפירושו לכתובות פ״ד. 5) שם צ״ו. 6) שם ק״ח. 7) דברי המעתיק הראשון אהרן בר׳ צבי הירש. 8) בפירושו לכתובות י״א. 9) עיין למעלה פרק א׳. 10) ע״ט. 11) עיין בפרשת דרכים לר״י רוזאנים ב„דרך האתרים״.

הרודף אחר הפשט ומתרחק מן הפלפול העקום, ונשמת דרשן מטפום דורו, האוהב לעקם את הכתובים ולהתרחק מכוונתם האמיתית. יעקב אמר, למשל, לעשו, במכרו לו את בכורתו: השבעה לי כיום. ועל הדברים המעטים האלה כבר שפכו הדרשנים דיו כמים, בהשתדלם להראות כחם וגבורתם של יעקב ועשו בפלפולי דאורייתא. מהר"ם שי"ף בתור דרשן לא עבר גם הוא ע"ז בשתיקה, ולדעתו „נסתפק עשו באמרו „כיום" מהמת שני דברים שנריעותא דבכורה: מחמת דבר שלא בא לעולם, ומחמת אונאה... ויעקב נתיירא או למד הפשט כרש"י. ולזה אמר: ויאמר השבעה לי, כמ"ש בח"מ סימן ר"י, ס"ד בהג"ה [1]..." ואם יעקב אבינו ידע את התורה הנגלית וגם מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש „ולמד הפשט כרש"י" — ידע משה רבינו גם את התורה הנסתרה, הקבלה. בראותו שלא יוכל לעבור את הירדן כדי לראות את הארץ, בקש מאת ה' להגיע לשם לפחות „בסוד העיבור, ע"י גלגול, והשיב: רב לך! גלגול ג' אתה" [2]; „ואין הגלגול כי אם עד ג' פעמים" [3], כמו שהסכימו רוב המקובלים [4].

תרג"ט.

---

1) סיום למסכת בבא-קמא. 2) דרוש לפ' ואתחנן. 3) נשמת-חיים, מאמר ד', פי"ד. 4) עיין זוהר, משפטים.

ר׳ מנחם מנדל קרוכמאל.

מחבר שו״ת צמח־צדק.

העיר קראקא היתה אכסניא של תורה במאה הרביעית לאלף הנוכחי, ושמה נודע בכל תפוצות הגולה ע״י הישיבה הגדולה שנתקיימה בה עוד ממאה השלישית לאלף הזה. היא נוסדה ע״י הגאון רבי יעקב פאללאק ובה כהנו בתור ראשי־הישיבה גאונים מפורסמים, ותלמידים רבים ממקומות שונים נהרו אליה לשמוע לקח בתלמוד. כן נתפרסמה קראקא ע״י הגאונים הנודעים בספרות הרבנית, שישבו בה על כסא ההוראה בתור אב״ד. בעיר הזאת, מרכז התורה בעת ההיא, ואשר בצדק כנוה בשם: „כרכא דכולא בה״, נולד הגאון רבי מנחם מנדל קרוכמאל בשנת ש״ם (1600) בערך. ימי ילדותו, עד שנת הי״ח, לוטים בערפל, ואין אתנו יודע ממנו מאומה במשך הזמן הזה. אבל משנת הי״ח והלאה נמצאהו בין התלמידים השומעים לקחו של הגאון רבי יואל סירקיש בעל הב״ח, אשר נקרא בשנת שע״ח 1) לקראקא, כדי למלא מקום רבו, הגאון ר׳ פייביש, בתור אב״ד. הגאון הזה משך אחריו בגודל חריפותו ויושר הגיונו לבות תלמידים צעירים רבים, שביניהם היה גם הר״ר מנחם מנדל הנ״ל: „מורי ורבי הרב בעל הב״ח... והייתי נושא ונותן לפניו כתלמיד לפני הרב... בצלו ישבתי ומימיו שתיתי 2)...״ אצל רבו זה הכיר הרב קרוכמאל לדעת את התלמיד־המבין רבי דוד הלוי, אשר נתפרסם אח״כ בספרו „טורי זהב״ 3). מיום ליום עשה הר״ר מנחם מנדל חיל בלמודיו עד שנתפרסם בעירו וסביבותיה לגבור־חיל במלחמתה של תורה. ויבן לו במה בפני עצמו 4), כמובן ברשיון רבו, ויתקבצו אליו תלמידים צעירים לשמוע את לקחו, וביניהם היו גם אחדים מחביריו שלמדו אתו בצוותא חדא אצל הגאון רבי יואל סירקיש רבם, כמו: רבי גרשון אשכנזי חתנו, בעל עבודת־הגרשוני, רבי צבי הירש, שהיה אח״כ רב בלבוב, רבי מנדל אויערבאך, שהיה אח״כ רב בוויען, ורבי עזריאל הלוי 5). בראות עדת קראקא את רוב חכמתו של

1) עיין לוחות־זכרון לפרידבערג. צד 14. 2) שו״ת צמח צדק סימן קי״ז. וע״ש סימן ט׳. 3) ד״ר פראנקל־גרין בספרו „געשיכטע דער יודען אין קרעמזיר״ ח״א, צד 8, ועיין בלוחות־זכרון הנ״ל, 4) פראנקל־גרין בספרו הנ״ל, ע״ש. 5) בספרו של הה׳ הנ״ל.

יליד עירה זה, בפחה אותו אל דייני העיר, ותבחרהו גם לועד ד׳ הארצות. ויסע הרב קרוכמאל ל„הירידים דלובלין ויערסלב, ששם מתקבצים מארצות הרחוקות ונבררים הדיינים מכל קהלות גדולות... וגם אני הייתי סניף אל כתות הדיינים בקראקא וגם לפעמים אל הירידים הנזכרים... דרגילים להיות על הירידים רוב ראשי־ישיבות ומורי־הוראה וגדולי הקרי לב בעלי תורה" 1).

בשנת שצ״ו בערך (1636) עזב רבי מנחם מנדל את ארץ מולדתו, פולין, „מחמת הרעש שהיה במדינה ממלחמה וממגפה" 2), ויבא למדינת מיהרן השקטה מסביב. שמו הטוב הלך לפניו, ונתמנה תיכף לרב בעיר קרעמזיר. פה עשה תקנות נכבדות בעדתו, ונעשה אהוב להעם בעמדו תמיד על צד העניים האומללים, אשר מלבד ענים ומרודם נמצאו תקיפים כאלה שרצו לגזול מהם גם את מנוחתם והופשם. הרב הגין עליהם ברוח אמיץ וחזק, מפני התקיפים האלה. וזאת הראה לדעת תיכף בבואו לקרעמזיר, כי לזה נשא פני העשיר התקיף בעיר „שהיה אחד ממנהיגי המדינה", ואשר רצה לבטל דעת קהל העניים מפני דעתו הוא. רבי מנחם מנדל יצא בנגדו, ובהחזק יד בטל את רצון התקיף הזה 3). כן נשאל מקהלה אחת, שהעשירים רצו לדחות בה את העניים מהשמיע את דעתם בבחירות הרב, החזן, השמש וכדומה, באמרם כי רק העשירים נותנים הרבה תמיכת צרכי הקהלה והעניים משלמים לקופת העדה רק מעט ואינם כדאים לחוות דעה, כי „איך יתכן שדעת העני תהא שקולה כדעת העשיר?" והעניים טענו להיפך: „למה יהא נגרע זכות׳ אחרי שהם מפורעי המס ונותנים חלקם? אע״פ שהעשירים נותנים יותר, מ״מ קשה עליהם המעט שנותנים יותר מן הרב שנותנים העשירים". רבי מנחם מנדל נתן הצ[דק] לעניים: „דלאו שפיר דמי למיעבד כך לדחות העניים הנותנים מעט; וראיה לזה הא דאיתא במתניתין סוף מנחות: נאמר בעולת בהמה אשה ריח ניחוח, ובעולת עוף אשה ריח ניחוח וכו׳, לומר לך אחד המרבה ואחד הממעיט... הרי מבואר בהדיא דמועט של עני שקול כנגד מרובה של עשיר, ולא זו אלא אף זו ששקולה יותר מדכתיב במנחה „ונפש כי תקריב קרבן מנחה"... אמרו רז״ל לא נאמר נפש בכל קרבנות נדבה אלא במנחה, מי דרכו להתנדב מנחה? — עני. אמר הקב״ה: מעלה אני עליו כאלו

---

1) שו״ת צמח־צדק סימן ט״ו. 2) שו״ת צמח־צדק סימן מ׳, ועיין בספרו של נרין הנ״ל, צד 89. 3) עיין צמח־צדק סימן א׳.

הקריב נפשו (הובא בפירוש רש"י לפרשת ויקרא). והיינו משום שעני צריך לטרוח בנפשו להשיג מה שיביא למנחה, לכך כתוב לנפש. וכדכתיב נמי בשכר שכיר: כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו — מה שאין כן עשיר מביא מן המוכן בידו בלי טורח... לכך טענת העניים טענה מעליתא היא שקשה עליהם המעט שנותנים כמרובה שנותנים העשירים..." 1). בקצרה, בכל מקום שהגיע לידו דבר שיכול להקל ע"י על העניים עשה אותו בהפין לבב 2); אבל, כמובן, קנה לו בעבור זה שונאים בנפשו מצד התקיפים והעשירים, והוא מבקש רחמים: „ואל יבהלוני ויטרדוני שונאי חנם, הני בריוני" 3)

הנה כי כן בחוין, בעולם העשיה, רואים אנחנו את רבי מנחם מנדל כלוחם ברוח אמיץ וגבורה נגד התקיפים, העשירים, היחסנים־בביסם ומדכאי העני. לעומת זה בפנים, באהלו, אוהל של תורה, הוא נראה לנו כלוחם מלחמתה של תורה ברוח נמוכה ושקטה; שם נשתתקה תקיפותו והענוה ירשה את מקומה. בישיבתו, שיסד בקרעמזיר ואח"כ בערים אחרות, ואשר תלמידים רבים נהרו אליה כדי לשמוע לקחו ושנא לזרוק מרה בתלמידים ולצוות עליהם: קבלו דעתי. הוא ידע כי בזה יחטיא לפעמים את מטרת האמת כי יקבלו את האמור רק מפני האומר, ועל כן נתן להם חופש רוחני גמור: „חברים ותלמידים אשר לפני היו יושבים ולקולי היו מקשיבים, לא נשאו לי פנים ועמדי היו נושאים ונותנים, והרבה פעמים את דעתי נגדם בטלתי, ומכל מלמדי השכלתי, ומתלמידי יותר מכלם, ולא הייתי נכלם" 4). את דרכו זאת, דרך הענוה ורוח הנמוכה, נמצא גם בבקרתו על החכמים שקדמוהו: „ולולי כי אין משיבין את האריות אחרי מותם היה נראה לי לומר... אחרי שהקדושים אשר בארץ המה... כתבו שצריך כפרה קצת אין אני כדאי לחלוק עליהם" 5). וגם עם הגדולים שבימיו התנהג הרב קרוכמאל כך: „ואין אני כחולק עליו ח"ו רק כמצרף ומזקק..." 6). הוא מראה ענותנותו גם במקום שבא לפסוק הלכה־למעשה. אם כי משנתו צחה וברורה ובנויה על יסודות חזקים, התלמוד והפוסקים" 7) — בכל זאת לא מצא עוז בנפשו לאמר: עשו כדברי. רוחו הנמוכה מונעה אותו מלדרוש

1) צמח־צדק סימן ב', ע"ש. 2) עי"ש סימן י"ח, י"ט, כ"ח, ל"ד. 3) הקדמתו לצמח צדק. 4) הקדמתו לצמח צדק. 5) שם סימן ו'. 6) שם סימן ט'. 7) הקדמתו לצמח־צדק.

שיסמכו עליו לבדו, והוא חפץ שיסכימו עוד רבנים מפורסמים עמדו: „וכבר הקדמתי בפתח דברי דלא יועילו דברי אלה להתיר הנשים הללו, כי אם שיסכימו על ההיתר תלתא בעלי הוראה גדולים ומפורסמים״ 1); „ולא יסמכו על הוראתי בהיתר האשה הזאת אם לא שיסכימו עמי תלתא בעלי הוראה גדולים ומפורסמים״ 2); „אמנם כבר כתבתי כי כל זה אינו אלא דרך משא־ומתן מה שנראה לענ״ד על פי סוגיות התלמוד והפוסקים, אבל לא להורות הלכה למעשה, אם לא שיסכימו עמדי בהיתר זה תלתא בעלי הוראה גדולים ומפורסמים״ 3); „הנראה לענ״ד כתבתי דרך משא־ומתן להלכה ולא למעשה, כי אין רוחי גסה כי אם שיסכימו על ההיתר אתתא דא שלשה מורי הוראה גדולי ישראל... ואהיה סניף אליהם ונגרר אחריהם להסכים עמהם״ 4). „וכבר הקדמתי בפתח דברי שכל משאי ומתני בפסק זה אינו אלא דרך משא־ומתן להלכה, אבל לא למעשה לסמוך על היתר דידי אם לא שיסכימו על היתר דידה גדולי הרבנים גאונים. ובפה מלא אני אומר: באם שהנהו רבנן מופלאים לא יסכימו להתירה, הרי דברי בטלים לנגדם ולא יסמכו כלל על היתר דידי״ 5). ולא רק להקל בטל דעתו נגד אחרים שהחמירו, כי לא סמך על עצמו גם במקום שהוא בא להחמיר. „מכל מקום איני אומר: קבלו דעתי, אלא איזה תלתא בעלי הוראה תופסי ישיבה שיהיה לבבם שלם בדבר ויהיו מורים להתירה לשוק, הרי דברי בטלים בנגדם ותנשא היבמה הזאת״ 6).

*

*

רבי מנחם מנדל ישב על כסא ההוראה בעיר קרעמזיר, אבל מצודתו היתה פרושה בארצות שונות, וממנו יצאה „תורה והוראה לכל ישראל״ 7). הכל ידעו כי אין „כמוהו מורה צדק בהוראתו״ 8), וכי כדאי לסמוך עליו „אפילו שלא בשעת הדחק״ 9). לכן פנו אליו מכל עברים בשאלות וחכו לתשובתו, וגם מארץ־ישראל, מעיר טבריא, פנו אליו בשאלה 10). החכמים שבזמנו הביטו אליו

1) צמח־צדק סימן מ״ב. 2) שם סי׳ מ״ה. 3) שם. 4) שם סימן קי״ג. 5) שם סי׳ ק״ו, וע״ש סי׳ ס״ז, ע״ה, ק״ג. 6) שם סימן פ״ט. 7) עבודת הגרשוני סימן ל״ח. 8) שם סימן ע״ז בתחלתו. 9) שם סימן ק״כ. 10) צמח צדק סימן ט״ז.

ונהנו מאורו וברגשי כבוד באו עמדו בכתובים. אחד מן החכמים האלה שהיה קשור אליו בעבותות אהבה חזקות ונאמנות ביותר וכפעם בפעם בא עמו בכתובים 1) בדברי הלכה — היה חתנו, חברו לפנים אצל רבם ר׳ יואל סירקיש ותלמידו אח״כ, הגאון רבי גרשון אשכנזי, מחבר שו״ת עבודת־הגרשוני. ר׳ גרשון „הוא המאור הגדול אשר רבים הלכו לאורו״ 2), ו„היה לבו כלב ארי, והיה מן חריפים הראשונים בימי הגאון מו״ה העשיל ז״ל, ומשנתו סדורה לו״ 3). וגם הגאון החריף הזה דבר בהכנעה גדולה עם הרב ר׳ מנחם מנדל. כשהציע זה האחרון לפניו שאלה, השיבו: „נפשי יודעת מאד שאין מכ״ת צריך לא לגמרא ולא לסברא דידי, כי כל יקר ראו עיני פקיתי״ 4); „נפשי יודעת מאד את מך ערכי שלא שמשתי כל צרכי... אך ורק באשר שהוד רום מעכ״ת הפציר בי, שינה ושילש לגזור עלי אומר ונתן לי פתחון פה לפניו בענין הנ״ל, אמרתי כדי שלא יאמרו: התלמיד כמה סרבן וקשה — מטובו קאמינא לדון לפניו על קרקע קשה, דרך פלפולא בעלמא לא להלכה ולא למעשה״ 5); „ומטובו קאמינא להשתעשע בהם לא לחלוק עליהם, רק דרך פלפולא בעלמא״ 6). דברי הר״ר מנחם מנדל היו בכלל חשובים מאד בעיני הר״ר גרשון: „אם גם הוא (הר״ר מנחם מנדל) יגלה דעתו הרמה דההיא איתתא שריא, אזי דעתי דעת פעוטות תעשה סניף לדע״ת; ובאם שאין דעת מורי חמי הגאון נר״ו מסכמת להיתר, הרי דעתי בטלה ומבוטלת כחרס הנשבר, וכשטר שיש עמו שובר, כענן בוקר אשר חלף ועבר, וכאלו לא אמרתי מעולם לא דבר ולא חצי דבר״ 6).

* *
*

בחרף שנת ת״ו נמצא שנית את רבי מנחם מנדל בקראקא 7), עיר מולדתו; אבל לא ארכו לו שם הימים, ועוד בשנה זו עזב את העיר עוד הפעם, לא כדי לשוב עוד הפעם לקרעמזיר אלא

---

1) עיין צמח צדק סי׳ מ״ו, ס״ו, פ״ד, פ״ו, צ״ט, ק״י, ועבודת הגרשוני סי׳ כ״ו, ל״ו, ל״ח, ס״ז, ס״ט. ע״ו, ק״ז. 2) הגאון רבי דוד אופנהיים בהקדמתו לעבודת־הגרשוני. 3) שו״ת פנים־מאירות חלק ג׳, סימן י״א. 4) עבודת־הגרשוני סימן מ״א. 5) שם סימן ע״ז. 6) שם סימן ל״ו. 7) שם סימן ס״ז. 3) צמח־צדק סימן מ׳.

כדי להיות לרב בעיר פרוסניין 1). בשנת ת״י (1650) בא לניקלשפורג, ושמה נתמנה לרב המדינה 2). וכמו בקרעמזיר כן בפרוסניין וניקלשפורג הרביץ תורה ברבים, ומכל ארצות הגולה פנו אליו בשאלות. הוא גוע ויאסף שם אל עמיו ב׳ שבט, שנת תכ״א.

הר״ר מנחם מנדל לא מת לשחת, כי הנחיל את רוחו הטהור לבניו יוצאי חלציו, שומן רב הלכו לאורו הגדול, וכל רואם הכיר היטב בני מי המה. נשמתו הטהורה עודנה מרחפת בין עלי ספרו היקר שהניח אחרי מותו בכתובים, „שו״ת צמח צדק״, אשר הו״ל בנו הגאון רבי יהודה ליב. הוא כותב: „וכמה רבנים גאונים הפצירו בי ואותי מעוררים, אהבת צדק להגיד מישרים, מה זה בידך צמ״ח צד״ק באורים, כבדו את ה׳ ודגלו ירום״ 3). בנו של המנוח הוסיף על ספרו הערות מחוכמות. חבל על יתר ספריו שנאבדו 4), והם: פירושים על „מקצת סוגיות התלמוד אחת הנה ואחת הנה, וכן באגדות ומדרשים נחמדים״ 5); ו„פירוש על עשרה מאמרות, וקצת פירוש המלות על הזוהר וחידושי הלכות ופוסקים״ 6).

וע״ד אופן חבורו של הספר „צמח צדק״ כותב לנו המחבר בעצמו: „את אשר קריתי ושניתי, בלבבי הגיתי, קושיות ופירוקים, טעמים ונמוקים, והוראות ופסקי דינים, אשר היו צריכים לפנים, הפשתי על המקור לעמוד על השורש והעיקר, תקרתי ודרשתי ומצאתי את אשר בקשתי מתוך התלמוד או הפוסקים... וסדרתי תחלה חידושי הוראות ופסקי דינים מפני שהוא תל שהכל אליו פונים. והוא מה שהוריתי במה שבא לפני הלכה למעשה... וכן מה שהשבתי לאשר שאלוני. אבל לא אמרתי: קבלו דעתי. שהן רשאין ולא אני. ובכל דבר כתבתי מילתא בטעמא, בראיות והוכחות ולא דרך פלפולא בעלמא. ולא העליתי בסדור זה הספר כי אם חדושים ואמרי שפר, מה שלא דברו בו הראשונים הפוסקים הקדמונים ושהן הדברים הנהוגים, וזה כל אדם, וגם הן תדירין והתדיר קודם והכל בקצרה ולא בדרך ארוכה...״ 7)

עפ״י דברים האלה נוכל לעמוד על אפיו של הרב מנחם מנדל, ועל דרך למודו.

תרנ״ט.

---

1) עיין „געשיכטע דער יודען אין קרעמזיר״ ח״א, צד 89, בהערה. 2) עיין צמח־צדק סימן ק״ו ובספר הנ״ל בהערה הנ״ל. 3) הקדמת בנו לצמח־צדק. 4) שם. 5) הקדמת המחבר של צמח־צדק. 6) הקדמת בנו להספר הנ״ל. 7) הקדמתו לצמח־צדק.

רבי גרשון אשכנזי.

א.

אחד מן „החריפים הראשונים״ [1] במאה החמישית לאלף הששי „אשר רבים הלכו לאורו״ [2], היה רבי גרשון אשכנזי אוליף [3].

„כרכא דכולא בה״, עיר־המרכזית לתופשי תורה, היתה העיר קראקא במאה הרביעית לאלף הששי. רבניה המפורסמים וישיבותיה הגדולות עשו לה שם למרחוק, ותלמידים רבים מארצות שונות הצמאים לדבר ה׳ נהרו ובאו אליה ומצאו בה את אשר בקשה נפשם. בעיר הזאת, אבן פנת התורה אז, שמע רבי גרשון אשכנזי לקח מפי הגאון רבי יואל סירקיש, אב״ד שם, הנודע בספרו ב״ח, ושהיה דודו זקנו מאשתו הראשונה [4]. הוא ישב על ספסל התלמידים, בישיבת ר׳ יואל, יחד עם הגאון ר׳ צבי הירש קלוונר, הנקרא ר׳ הירש ר׳ מנדלש, ושהיה אח״כ לאב״ד ור״מ בלבוב והגליל ואח״כ בלובלין והגליל [5]. כן היה חבר להגאון ר׳ מנחם מנדיל אויערבאך, מחבר עטרת־זקנים על אור״ח, שהיה אח״כ אב״ד ור״מ בקראטשין [6], ולהגאון ר׳ מנחם מנדל קרוכמאל [7], בעל צמח־צדק, ששמש אח״כ בתור אב״ד במיהרן והיה חותנו מאשתו השניה. אחרי מות ר׳ יואל סירקיש, בשנת ת״א, הקשיב ר׳ גרשון לקח מפי הגאון ר׳ יהושע, בעל מגיני שלמה, ומפי הג׳ ר׳ מ״מ קרוכמאל [8].

בעת ההיא חי בקראקא העשיר ר׳ ליב פאם (Pass), אחד מיקירי קרתא ונכבדיה ונצר ממשפחה עתיקה ומיוחסת. העלם ר׳ גרשון נשא חן בעיניו ויקחהו לחתן, ונקרא לפעמים על שמו [9].

---

1) גכדו „בשו״ת פנים־מאירות ח״ג, סימן י״א. 2) תלמידו הג׳ ר׳ דוד אופנהיים בהקדמתו לעבודת־הגרשוני. 3) עיין כלילת־יופי ח״ב, צד קי״א, „ועיין בספרו של הת׳ קויפמאן ז״ל: Die letzte vertreibung der Juden aus Wien d. 84 צד

4) עיין עבודת הגרשוני סימן י״ז ובכלילת יופי ח״ב צד צ״ז. 5) ע״ש צד צ״ה. 6) ע״ש צד צ״ו. 7) עיין במאמרנו „ר׳ מנחם מנדיל קרוכמאל״. 8) עיין כלילת יופי הנ״ל ח״ב ובמאמרי הנ״ל ובס׳ „געשיכטע דער יודען אין קרעמזיר ח״א מאת הת׳ פראנקל־גרין. 9) עיין כלילת יופי צד צ״ז ובספר „על גולי ווינא״ להת׳ קויפמאן הנ״ל.

בבית חותנו שם לילות כימים ויהגה בתורה הנגלית והנסתרה, כי גם בידיעת זאת האחרונה, הקבלה, הצטיינה אז העיר קראקא. ויתקבצו אליו תלמידים רבים לשמוע את תורתו ויצא שמו לתהלה, עד שעדת העיר מנתה אותו לאהד מדייניה. הוא היה אז צעיר לימים 1), וכמובן עזרו לא מעט יחוס חותנו ועשרו לזה שמנו צעיר לימים לדיין בעיר מלאה גאונים ומקובלים מפורסמים. והמקרה הנכבד הראשון הזה בחייו עזר לו, לדעתנו, ללכת מחיל אל חיל, הלוך וגדול. אחרי מות אשתו הראשונה נעשה להתן הגאון המפורסם ר׳ מנחם מנדל קרוכמאל, וגם זה הועיל הרבה להגדיל פרסומו. חותנו השני, הרמ״מ, היה מפורסם בכל ארצות הגולה, וממנו יצאה „תורה והוראה לכל ישראל״ 2), והוא תמכו בימינו, ועל ידו נתגדל ונתפרסם שמו ביותר. בשנת ת״י עזב ר׳ גרשון את קראקא ונתמנה לאב״ד ור״מ בעיר פרוסניין אשר במדינת מיהרן. שמה מתה עליו אשתו השניה מרת גיטל תמנה, בת הר׳ מנחם מנדל, בשנת תי״ד 3). אבל מות אשתו לא פירד את החבילה, והקשר בינו ובין חותנו ומשפחתו נשאר חזק עד יום מותו 4).

בשנת תי״ז נתקבל ר׳ גרשון לאב״ד בעיר הינא, אבל לא ארכו לו שם הימים, ובשנת תכ״א עזב את העיר ונתמנה לאב״ד ור״מ בניקלשפורג והמדינה במקום חותנו הר׳ מנחם מנדל שמת שם (תכ״א, ב׳ שבט). ההתמנות הזאת היתה חשובה מאד בעיניו, כי העיר ניקלשפורג היתה אז מלאה חכמים וסופרים, וגם ישיבה גדולה ומפוארה מצא שם. הוא כותב על אדותה: „גן עדן מקדם, עיר ואם בישראל״ 5). אבל רק כשלש שנים ישב בה על כסא ההוראה כי נקרא בשנת תכ״ד לעיר ווינא למלא שם מקום הגאון ר׳ ליב פישלש, שנקרא לשבת על כסא הרבנות בקראקא אחרי מות הגאון ר׳ העשיל 6). ר׳ גרשון נתמנה לאב״ד בווינא ובתור ראש הרבנים בכל מדינת אוסטריה. והעיר ווינא היתה מלאה אז גאונים מפורסמים, מקובלים ואנשי מעשה 7). בעת ההיא התפרצה האמונה במשיח השקר שבתאי צבי ותבוא לאוסטריה; וגם בעיר ווינא נראתה השפעתה כי המקובל ר׳ שמואל פייביש כ״ץ, אחד

---

1) עיין כלילת יופי הנ״ל צד צ״ז צ״ח. 2) עבודת הגרשוני סימן ל״ח. 3) עיין במאמר ל„דוד צמח״ להח׳ קויפמאן ז״ל בהגרן, ספר ב׳. 4) ע׳ במאמר הנ״ל. 5) עבודת-הגרשוני סימן כ״ו. 6) עיין כלילת יופי הנ״ל. 7) עיין שם ח״ב, עמוד קי״ט—ק״כ.

מתושבי ווינא ונכד הגאון בעל הסמ"ע, היה כרוך 1) אחריה. בעת ההיא ועיני חכמים רבים היו נשואות אז בזה אל הגאון ר' גרשון, שלבד פרסומו הגדול בתורה הנגלית היה מפורסם בידיעותיו הרבות בתורת הקבלה, שהאמונה השבתאית תמכה יסודותיה עליה. הגאון ר' יעקב ששפורטש מהמבורג, אחד מלוחמי מלחמת האמת, כתב בנדון זה מכתב 2) גדול להגאון ר' גרשון אשכנזי, ובין יתר דבריו הוא אומר: „עיניך הלא לאמונה ואת לחזות מישרים ולישר חדורים, להרים מכשול מדרך עמי ולסקל מרשותם אבני נגף, שלא יתנגפו בהרי נשפי חשכת מבוכת האמת, אמתה של תורה המתגלות, ולא נפלאת היא ממך, ובאורך הגנוז לצדיקים נראה אור הצדק המצדק הרבים ככוכב עולם ועד. ומי כמוך באלים, אקרא, להוציא כנגה צדק "צדק "עולמים להביאו בזמנו ושלא בזמנו, בזכותך השקול כרובו של עולם? מי ישקנו מים מבור בית לחם, שערים המצוינים בהלכה טמון באיש קמבעיא לו, כחלקת שיעורי שכלי אשר הוצתה אש הספק בכל סביבותיה – אם לא גבורתך הבוקעת? באפס דמים ובלי סכנה אשתה והאמר שמועה מפיך, כאלו אמריתה משמא דגמרא. מי כמוך מורה צדק ישועות – הנשמעו בקול זועות? ומי יועידך בחכמה ובינה להתחכם ולהבין במרא' ובאספקלרי' המאירה בצורתו של "משיח לפי תומו או להעיד עליו בפרצוף וחוטם? מי יצלול במים שאין להם סוף, בים החכמה, ודולה פנינים מקר עתו, אם לא ארובות ידך המפרישים לשחות כאשר יפרש השוחה וגבר אמוראי לאיתוא לההיא אבן טבא?... דרוש נא בתליסר אלפי לגמלי טעינו להבדיל בין אצל לאצל, להאציל עליהם מרוחך ולברר בנפת האמת, לקלוט את סלת הבריא ולהוציא פסולת השמא".

מדברי ר' יעקב ששפורטש אלה, נראה עד כמה היתה חשובה בעיניו דעתו של ר' גרשון בענין זה; ואמנם, לולא ר' גרשון שעמד בפרין, פרצה עדתו בכרם הדת ככל הנוהים אחר שבתאי צבי. ולא רק בעדתו השתדל לבער אחר האמונה הכוזבה במשיח השקרי, כי אם גם על אוסטריה כלה היו עיניו צופיות. אז יסדו אגודה משולשת הוא, ר' יעקב ששפורטש ור' אהרן שמעון

1) עיין שם עמוד ק"א, בהערה. 2) המכתב הזה הנזכר בס' „קיצור ציצית נובל צבי" להר' יעקב ששפורטש דף י"ג, לא נדפס עדיין, ונמצא בכתב יד, „ציצית נובל השלם" הספר הזה, ציצית נובל השלם, כתוב בכ"י המחבר, נמצא בידי הרה"ח אברהם עפשטיין בווינא והוא נחלק לד' חלקים.

שפירא, אב"ד בפראג, ושלשתם 1) לחמו יחד מלחמת האמת נגד האמונה הזאת. בשנת ת"ל גורשו היהודים מווינא ואוסטריה כולה, ויצא גם ר' גרשון בגולה. אבל לא ארכו ימי גלותו, כי שמו הטוב הלך לפניו, ונתקבל לאב"ד בעיר מיץ במקום הגאון ר' יונה תאומים, מחבר ס' „קיקיון דיונה" 2); ובשנת תל"א (1670) אשר הקיסר לודוויג XIV את התמנותו. בשנת תל"ב (1671) נתן לו הפרלמנט הצרפתי (כי מיץ היתה שייכת אז לממשלת צרפת) תעודת היתר ישיבה במיץ, ובה יכונה בשם גרשון מהולין 3).

ר' גרשון פעל ועשה הרבה בעדתו החדשה. מיץ נעשתה על ידו לאכסניה של תורה, וממקומות רבים ורחוקים נהרו ובאו תלמידים לשמוע לקח מפי ר' גרשון שנהג שמה ישיבתו ברמה. היהדות בלותרינגן, אילזאס ופרוסיה המערבית, נתעוררה על ידו לתחיה, והשפעתו היתה רבה ועצומה 4).

אור ליום ד', י' אדר שני, התנ"ג, גוע ר' גרשון ויאסף אל עמו בעיר מיץ. ובכל מקום אשר דבר מותו הגיע היה אבל גדול ליהודים ובכי ומספד לרבים. במקומות רבים קבלו עליהם היהודים, לאות אבל ומספד, לבלתי נגן בכלי־זמר בשנה הראשונה למותו 5), כי לא רק בעיר מיץ בלבד שמש ר' גרשון בתור רב כי אם נחשב למורה ומנהיג ליהודים כלם.

ארבעים שנה נהג נשיאותו „והורה חקים ומשפטים לבני ישראל" 6); „ואלו נשתכחה ח"ו התורה הוא היה מהדר לה בפלפולא" 7).

ספרים הרבה כתב הר"ר גרשון ונדפסו מהם רק מעטים, והם: עבודת־הגרשוני, שו"ת שסדר הוא בעצמו 8) בשנת תמ"ח ונדפסו ע"י בנו הר' נתן בפפד"מ בשנת תנ"ט; תפארת־הגרשוני, דרושים על התורה, שנדפסו שם באותה שנה ע"י הנ"ל; חידושי־הגרשוני, הגהות וחידושי דינים על ג' חלקי

---

1) עיין בספרו של הח' קויפמאן הנ"ל, צד 92—94. 2) כן הוא דעת הרב דעמביצער בס' כלילת-יופי, ח"ב, עמוד ק"ב, וכן היא דעת הח' קויפמאן בספרו הנ"ל. אולם לא כן היא דעת הח' גאסטפריינד בספרו: Die Wiener Rabbiner etc. לפי דבריו לא חי במיץ מקורים חיי מנוחה, ואחר שנים אחדות לישיבתו שמה נתמנה רק לראש-ישיבה בהקלויז ואח"ז נתקבל גם לאב"ד בהחלט. ע"ש. 3) עיין בספרו של קויפמאן הנ"ל, צד 224—226. 4) עיין בספר הנ"ל. 5) עיין בספרו של קויפמאן הנ"ל. צד 228. 6) הקדמת ר' דוד אופנהיים לעבודת-הגרשוני. 7) שם. 8) מכתבו לר' טעביל הרופא בראש עבודת הגרשוני.

השו״ע, שנדפסו שם בשנת ת״ע ע״י ר׳ אליעזר לאוזי נכד המחבר. כן נדפסו ממנו עשר תשובות בשו״ת הות־יאיר ובשו״ת שער־אפרים. ומלבד אלה השאיר בכתובים: ספר חידושי־הלכות על מסכת יבמות, ספר גדול על הרי״ף, וקבוץ חידושים בש״ס ופוסקים ודרושים שונים שדרש ברבים 1). מלבד זאת הלכו הרבה מחידושיו לאיבוד בשעת גירושו מווינא 2).

ואלה שמות בני גרשון: א) הר׳ משה אשכנזי, אב״ד בעיר ברודא אשר במיהרן נזכר בשו״ת עבודת־הגרשוני סימן י״ז. ב) הר׳ נתן אשכנזי, שהדפיס ספרי אביו עבודת־הגרשוני ותפארת־הגרשוני. ג) הר׳ יואל אשכנזי שהשתתף גם הוא בהדפסת הספרים הנ״ל. ד) הר׳ נחום אשכנזי שהלך לא״י 3), וחתם על המכתב מירושלים אדות ש״צ משנת 1710 4). ה) הר׳ יוסף אשכנזי, שהדפיס בשנת 1709 שו״ת ראש יוסף 5). ו) בתו, אשת „הרב המופלא עושה פלא כמהר״ר אברם כ״ץ״ 6). ז) בתו, אשת הר׳ משה פאליץ (Politz), שהגין על ר׳ יונתן אייבשיץ נגד היעב״ץ 7).

ב.

הענוה ושפלות־הרוח הנפרזה הנפגשות אצל חכמי פולין בכלל 8), נראו גם אצל ר׳ גרשון אשכנזי 9). הוא היה נכון תמיד להרכין את ראשו לפני גדולים ולבטל דעתו נגד דעתם: „כאשר שרב גדול ומפורסם, אבטל דעתי הקלושה מפני דעתו הרמה״ 10); „יפה עשה הרב בית יוסף שהניח דברי המרדכי בתימה והשמיטה בש״ע״; ובכל זאת הוא מסיים תיכף: „ומ״מ באשר שלשה מטיבי צעד, ה״ה מהר״ם פדואה ומהרמא״י ומות״ז, קימו וקבלו דברי המרדכי הנ״ל, אין לזוז מדבריהם ואין לנו לרחק מה שהם קרבו״ 11). הוא לא מצא את עצמו כדאי והגון לכך שיפנו אליו בשאלות, ושתפסק הלכה כמותו, וכאשר נשאל מגאון אחד שאלה בהלכה השיב: „ואינו צריך לא לגמרא ולא לסברא דידי רק

---

1) עיין בהקדמות עבודת הגרשוני ותפארת הגרשוני. 2) עיין קונטרס אחרון לצמח־צדק צד 96. 3) עיין הקדמת בנו לחידושי הגרשוני. 4) עיין תורת הקנאות, דפוס לעמבערג, צד׳ 57. 5) עיין קויפמאן הנ״ל. 6) עבודת הגרשוני סימן נ״ו. 7) לוחות העדות, צד 2. 8) עיין מאמרי ר׳ מרדכי יפה, פ״ג. 9). עיין הלאה סוף פ״ג. 10) עבודת הגרשוני סימן ג׳. 11) סימן י״א.

ענותנותו תרבני לשאול ממני״) . „נפשי יודעת מאד , משיב הוא לגאון אחר , שהוד מעלתו איננו צריך לא לגמרא ולא לסברא דידי וכל רז לא אנוס לו וכל יקר ראו עיניו , עיני פקוחות , ומה דבדק לן מר , זאת לא זאת כי אם ענותנותו לתקוע את עצמו בדבר הלכה שאינה פסוקה״ 2) . ואין צריך לאמר שהרכין ר׳ גרשון את ראשו לפני הקדמונים וירא להכריע ביניהם : „וקשה עלי כתורמס להכריע במקום שנראה שהוא פלוגתא בין כת של קודמים , כי יודע אני את מך ערכי ואינני בהשג יד״ 3) ; „אני מכיר את מך ערכי שאינני בהשג יד להכנים ראשי כצפור דרור בין הרים גדולים״ 4) . בהכנעה יתירה דבר ר׳ גרשון גם עם הגדולים שהיו בימיו . אם כי השיג , למשל , על הט״ז בכמה מקומות 5) , בכל זאת הוא כותב עליו במקום אחד : „הנה בער אני ולא אדע שיחת הולין של הרב ז״ל , ומכ״ש שדבריו אלו הם דברי תורה וללמוד אני צריך״ 6) . ועל הרש״ל והרמ״א הוא כותב : „הם העמודים אשר נשען עליהם כל הוראתינו , מי יקל ראשו נגדם בלי ראיה״ 7) , ביחוד נהג כבוד ברמ״א : „מי לנו גדול ממשה ה״ה הגאון מוהר״ר משה איסרלש אשר מימיו אנו שותים . . . מפיו אנו חיים , וכל הפורש ממנו כאלו פורש מן החיים , אם לא בראיות ברורות שנראות לעינים , ועכ״פ בהסכמת בעלי תריסין בעלי קרנים״ 8) . ועל הג׳ ר׳ מרדכי יפה הוא אומר : „מי יבא אחר המלך הדור בלבושו לחלוק עליו 9) ?״ בנוגע להטור והב״י כותב ר׳ גרשון : „הלא המה , הטור והב״י , גאונינו מאורי עינינו ועיני הגולה כולם ומימיהם אנו שותים , מצוה עלינו שלא נמזוג ראשנו אבי סדי׳ עד שנהפוך בזכותם ליישב דבריהם עד שיד עיונינו מגעת , והשאר נבטל בלבנו״ . ואם כי ידע בנפשו שאחרי כל פירושיו וביאוריו אין דברי הטור והב״י עולים יפה , בכל זאת הוא מסיים : „והנה נפשי יודעת מאד שקצתן מן הדברים אינם מוכרחים , וביותר שאין עולים לפי דברי הסמ״ע , מ״מ באשר שהם אפשריות כתבתים

1) עבודת הגרשוני סימן ט״ו . 2) שם סימן א׳ . 3) שם סימן פ׳ , וע״ש קי״ד , 4) שם סימן ל״ד . 5) חידושי־הגרשוני הלכות שחיטה סי׳ ט״ו , ב״ה ; טריפות סי׳ ל״ט , מ״ד , מ״ת ; מליחה סי׳ מ״ט ; עופות סי׳ פ״ב ; בשר־בחלב סי׳ צ״ב ; תערובות סי׳ ק״י ; מאכלי עו״ז סי׳ קי״ב , קי״ז ; יין נסך סי׳ קכ״ג , קל״ב ; רבית סי׳ קס״ט ; נדה סי׳ קפ״ה , קצ״א , קצ״ח ; נדרים סי׳ רי״ט ; אבילות סי׳ שע״א , ת״ב . 6) שם הלכות בסור בהמה טהורת , סי׳ שט״ז . 7) עבודת־הגרשוני סי׳ נ״ג 8) שם סימן מ״ח . 9) שם סי׳ צ״ד .

להורותם שלא יהיו דברי הטור והב״י כדברים זרים אשר אין להם שחר״ 1).

מכל מה שהבאנו נראה למדי שפלת־רוחו וענותו של ר׳ גרשון אשכנזי; בכל זאת במקום שראה בגלוי כי איזה חכם טעה אזי „לא נשא פנים לשום אדם הגדול בענקים״ 2), כי היה איש האמת: „אוהב אני את האמת יותר מן הכל״ 3); „האמת אהובה מן הכל״ 4). ואהבתו זו להאמת, האמת שלו כמובן, הראה ביחוסו להראב״ד בעל ההשגות, ולהש״ך. על הראשון הוא כותב: „מפני חשק ההשגה לפעמים הוא מגדיל הענין... שמן קושיות רפיות עשה דגושות״ 5). בדבריו המעטים האלה גלה לנו את דעתו על השגות הראב״ד ותכונתו בכלל: ועל הש״ך הביט בשויון־נפש, אם כי השתדל 6) בעצמו לטובת הדפסת הספר בהיות בעל הש״ך בקראקא. הוא מכנהו בשם: „מהר״ר שבתי כהן״ 7), בעוד שאהב לכתוב תוארים גדולים כדרך חכמי פולין. ולבנו כתב: „והנה לדינא אען ואומר: אם היו דברי הש״ך מוסדים על אדני האמת ודאי יפה כונת ודין אמת דנת; אבל לענ״ד במחילה מכבודו של הש״ך לא כוון יפה בזה״ 8). הוא הוציא בכלל משפט על הש״ך „שרוב הרבנים אשר אין בידיהם ספרים לעיין בהם, פוסקים אחריו״ 9).

ר׳ גרשון נהג כבוד בכל הגאונים שחיו בזמנו, כאמור למעלה, ובא בכתובים כמעט עם כלם 10), וביחוד כרת ברית אהבה וידידות עם שנים מהם, הלא המה: ר׳ מנחם מנדל קרוכמאל חותנו ור׳ דוד טעביל הרופא. על הראשון הוא כותב: „אשרי הדור אשר רבנו בתוכו שורה״ 11); „ממנו תצא תורה והוראה לכל ישראל״ 12).. הוא מכנהו: „אוני ועוצם חילי״ 13), וחותם בתשובותיו אליו: „חתנו ותלמידו״, „הקטן והצעיר״, „זעירא דמן תלמידיא״. בכתבו אליו הוא מדבר בהכנעה ובהתנצלות: „ענותנותו דמר תרבני ועל עומק דעתו הרמה יעמידנו, ואדעה שאהבה נפשי״ 14). גם בטל עפ״י רוב דעתו נגד דעת חותנו 15), ואם לפעמים, כיוצא מן הכלל, השיג עליו התנצל ע״ז מקודם: „ולא

---

1) עבודת הגרשוני סימן צ״ב. 2) ר׳ דוד אופנהיים בהקדמתו לס׳ תפארת־הגרשוני. 3) עבודת הגרשוני סי׳ י׳. 4) שם סי׳ פ״ט. 5) שם סימן פ״ד. 6) עיין כלילת־יופי, ח״ב, צ״ח. 7) עבודת־הגרשוני סימן ט״ז. 8) שם סימן י״ז. 9) שם סימן ט״ז, 10) עיין הלאה פ״ג. 11) עבודת־הגרשוני סי׳ ע״א. 12) שם סימן ע״ה. 13) שם סי׳ ל״ח. 14) שם סימן ע״א. 15) עיין הלאה פ״ג.

באתי ה״ו להשיב על דבריו רק להבינם על עמדם ומקורם״ 1); „חלילה לו ולזרעא דאבא לבוא אחר המלך לסתור את דבריו, המיוסדים על אדני פז הסברא השכל והמדע; אמנם באשר שתורה היא וללמוד אני צריך אמרתי לדבר נגד מלכים ולא אבוש״ 2). לעתים תכופות לא רצה ר׳ גרשון להתיר את שאלות הנשאלות ממנו „רק אם יסכים בשריו״ת מורי חמי הגאון״ 3); „ובאם שאין דעת מורי חמי הגאון... מסכמת להיתר, הרי דעתי בטלה ומבוטלת כחרס הנשבר וכשטר שיש עמו שובר, כענן בוקר אשר חלף ועבר 4). ורק לעתים רחוקות השיג עליו ובטל את דברי חותנו 5). בקצרה, אהבתם היתה חזקה ונאמנה 6), וכפעם בפעם באו בכתובים בדבר הלכה 7).

גם עם הר׳ דוד טעביל הרופא כרת ר׳ גרשון אהבה וידידות. הוא כותב אליו: „הרב הנערב החכם השלם, עולה במעלת הסולם וראשו מגיע עד שמעניק החמה והירחים כ״ש מהר״ר טעביל נ״י, רופא מומחה רוח הבריות ורוח המקום ממנו נוחה״ 8). ובמקום אחר הוא כותב אליו: „החכם השלם בשכל הנקנה כקנין ידו בכל חכמה ומדע: טבעית, תכונית, מספר ומנין, בר אבהן ובר אורין, שמו נודע בשערים ומצוין, כבוד שמו כמהר״ר טעביל רופא מומחה״ 9). מן התוארים האלה נראה עד כמה היה יקר וחביב בעיניו. הוא רואה את עצמו כמחויב להתנצל לפניו על אשר לא השיב לו מהרה על מכתבו: „הנה אהובי ידיד עליון, כותב אליו בשנת תמ״ה, עתה באתי להתנצל לפני כסא כבודו על איחור פעמי קן קולמסי במקום שהיה לי להקדים שלום למר ולתורתו ולהודיעו שכתבי הוד יקרו, אלה דברי דוד האחרונים, באו אלי, ולומר יישר כאשר דבריו נאמרים באמת נכוני׳ וישרים בעיני ה׳... הנה עדי בשחק נאמן, זאת לא זאת שנלוזו דבריו הנעימים מנגד עיני, ח״ו, אדרבה הם לטוטפות ולזכרון תמידי, אך ורק מרוב טרדות ולימודים הכרחיים לא הי׳ הזמן מסרים עמדי לייחד הדבור, למעכ״ת אוהבי כנפשי״ 10).

---

1) עבודת הגרשוני סימן ע״א. 2) שם סימן ע״ט. 3) שם סימן ס״ז. 4) שם. 5) ע״ש סימנים ל״ח ול״ו. 6) עיין לעיל פ״א, ובמאמר „לדוד צמח״ בהגרן, ספר שני. 7) עיין צמח־צדק סימנים: מ״ו, ס״ו, פ״ד, פ״ו, צ״ט, ק״י, עבודת־הגרשוני סימנים: כ״ו, ל״ו ל״ט, ס״ז ס״ט, ע״ו, ק״ז, ובמאמרנו „רמ״מ קראכמאל בהגרן הנ״ל. 8) עבודת־הגרשוני סומן פ״ד. 9) שם עימן י״ג. 10) מכתבו זה נדפס בראש עבודת־הגרשוני

מלבד חכמתו בתור רופא היה הר׳ דוד טעביל תלמודי מצוין. הוא הי מקודם בפולדא והלך בגולה עם יתר בני עדתו בשנת 1671, בעת שגורשו ע״י המארקגראף באדען-דורלאך, ויתישב בטריער 1).

ג.

התלמוד, זה המפעל הענקי הוא, כידוע, במדה מרובה פרי הצרות והרדיפות בזמן הבית השני והמצוקות אחר חורבן האומה והארץ. והסבות האלו בעצמן, הצרות והרדיפות, הסבו אח״כ להתפשטותו בין העם ויציאתו מרשות היחיד, יחידי־הסגולה, לרשות הרבים, כדי להיות לקנין העם כלו. בכל עת צרה וצוקה, בכל הרדיפות והמכאובים שבאו על ישראל, מצאו מורי העם הזה ומאשריו צרי ומרפא לרוחו הנענה והנדכא בתלמוד. על ידו, ורק על ידו, השתדלו לחזק ולאמץ את מעמדו הרוחני בכל עת ובכל מקום. לכן נראה כי בכל מקום שגלה, גלתה השכינה עמו. מוריו השתדלו בכל מקום להפיץ את התלמוד ודעותיו בין העם ע״י ישיבות שונות; וההשתדלות הזאת לעשות את התלמוד לקנין העם כלו, נראתה ביותר במאה הד׳ וה׳ לאלף הששי. בעת הנוראה הזאת סבל ישראל צרות גופניות ורוחניות ע״י הגלות מספרד, שהיתה במדה ידועה כעין חורבן שלישי. כן באו אז על היהודים צרות ורדיפות בכל מקומות מושבותיהם. די לנו להזכיר את מספר השנה: ת״ח וכמו בחזון נורא יראו לפנינו נחלי מות ודם, דמי אבותינו הנהרגים למאות ולאלפים. אז מצאו מורי העם האומלל הזה לנכון לחזק את רוחו ע״י התורה והמצות, והשתדלו לעשות את התלמוד שעל פיו חי העם, לספר־עם, לספר שכל העם יהגה ויקרא בו. בזמן ההוא נתיסדו ישיבות רבות, וכל רב השתדל להרביץ תורה ברבים. במדה שגדל הרב גדלה, כמובן, ונתפרסמה גם ישיבתו, ובאותה המדה הרבו התלמידים להתאסף אליה.

אחד הרבנים הגדולים שהחזיקו ישיבות גדולות היה ר׳ גרשון אשכנזי. בכל מקום שכהן בתור אב״ד החזיק ישיבה גדולה וכל מעינו היה בה. הוא ראה בהישיבה מטרה גדולה

---

1) עיין גולי ווינא הנ״ל.

וקדושה, וכל כתותיו הגופנים והרוחנים הקדיש לה. גדולה היתה אצלו „טרדת הישיבה החשובה" 1) כדי „להפיק רצון התלמידים בלמוד השנון" 2), ולא לחנם הוא חותם לעתים תכופות „הטרוד מאד". למודיו עם התלמידים כללו כל מקצעות הספרות הרבנית, ולא הניח ממנה כלום. „וירד לעומק הלכה עם פירש"י ותוספ', בתלמוד בבלי וירושלמי ותוספת', ספרא וספרי ומכילת', ובכל הפוסקים קדמאי ובתראי" 3). הוא לא הרצה לפני התלמידים את שעורו והלך לו, כי אם בעצמו „היה מתמיד עם תלמידיו בשקידה יתרה" 4). לא נתפלא איפוא, שנהרו לישיבתו תלמידים רבים מאד עד אשר צר היה המקום להכילם. אחד מהם, רבי דוד אופנהיים, מצייר לנו את דוחק הישיבה: „וישבנו ששה תלמידים באמה בת חמשה חומשי תורה, ובאמה בת ששה ספרי משנה ותלמוד" 5). ואם כי היה טרוד ר' גרשון בישיבתו מאד, לא העלים עין גם מעדתו והשגיח עליה בעין פקוחה ובשבילה היה „עמיל תלאות במילי דעלמא ודשמיא" 6). מעבר מזה היו מוטלים עליו „רוב עסקי המדינה" 7) השייכים למצב ישראל, ומעבר מזה — הורה את העם „משפטי אלהים ותורותיו" 8). בנועם לקחו ומוסרו הנעים השיב רבים מעון „וקעקע בירה בלא מנהיג ושוטר ומושל, רק באמרי פיו הטהור" 9).

שם ר' גרשון יצא למרחוק, וממנו „יצאה הוראה בכל העולם בפלפולא רבא ועל עומקא ובורי' כבן עזאי בשוקי טבריא" 10). חכמי דורו הביטו אליו ונהרו, וברכו: „ברוך שנתן בן לאברהם אבינו כזה" 11); ורבים מגדולי דורו באו עמו בכתובים ובקשו תורה מפיו, כמו: מהר"ם מלובלין, הג' הגי הנוך סג"ל מפראג, הג' אהרן שמעון שפירא אב"ד בפראג, הג' בעל הש"ך, הג' בעל שער אפרים, הג' ר' טעביל הרופא, הג' ר' מנחם מנדל קרוכמאל ב"ל צמח־צדק, הג' ר' ישעיה הורוויץ נבד השל"ה, ועוד גאונים מפורסמים 12). „עיני כל בית ישראל היו עליו בין דין לדין, בין חייב לזכאי, בין דם לדם, בין דם טמא לדם טהור, כי יפלא

1) שו"ת עבודת־הגרשוני סימן פ"א. 2) שם סימן נ"א. 3) ר' דוד אופנהיים בהקדמתו לתפארת־הגרשוני. 4) שם. 5) שם, 6) מכתבו להג' ר' טעביל הרופא. 7) עבודת־הגרשוני סימן ר"ל. 8) שם סי' פ"ג ע"ה. 9) הקדמת ר' דוד אופינהיים הנ"ל. 10) עבודת־הגרשוני סימן י"ה. 11) הקדמת ר' דוד אופנהים הנ"ל. 12) עיין עבודת־הגרשוני ובכלילת־יופי ח"ב עמוד ק"נ—ק"ה, ובספרו של גאסטפריינד הנ"ל, צד 70.

דבר . . . ואיש לא המרה את פיו רק על פיו יצאו ויבאו״ [1] . אולם באשר היה ר׳ גרשון טרוד מאד בעניני הישיבה ועסקי הצבור, התרחק מלהשיב על השאלות הרבות והשונות שבאו אליו מכל עברים . „ומה מצאתם בי כי דלקתם אחרי?״ [2] — יכתוב לאחד משואליו . ויש שמרוב טרדותיו לא דקדק בתשובותיו כראוי וברצונו : „מרוב הטרדות הבילות ואגודות אשר הקיפני כתרוני בצנה אינני אוכל לכוין דעתי״ [3] ; „שאין הזמן מסכים עמדי להראות פנים לכל צד״ [4] , כאשר אהב ; כי כן היה דרך תשובותיו „להראות פנים לכל צד כמראה האופן״ [5] עד שלבסוף הוא מוציא מסקנתו באחד מב׳ האופנים [6] , או בלשונו : „לבנות ולסתור ע״מ לבנות״ [7] .

התלמוד היה לר׳ גרשון לקו בבנין תשובותיו, ודעתו „שאין שייך לומר שהלכתא כבתראי מן אביי ורבא ואילך״ [8] . הוא מביא סעד וסמך לדבריו גם מפוסקים ראשונים ואחרונים, ולפעמים גם מהקבלה [9] . אולם מרוב טרדותיו השיב לפעמים עפ״י הסברא ולא קבע מסמרים לדבריו בפוסקים ראשונים ואהרונים [10] . „כי אין הזמן מסכים עמדי, כותב הוא לאחד משואליו, לחפש אמתחת הפוסקים קמאי ובתראי״ [11] . מזה נראה כי טרדותיו הרבות מנעו אותו לפעמים מהתעמק בתשובותיו, והוא בעצמו הרגיש את רפיונו בזה. יש שיכתוב לשואליו : „ואם יש לכם ספק בדברי שאלו את פי ואשיב שנית, ידי להשיב כיד ה׳ הטובה אי״ה״ [12] . ובאשר אהב להשיב דבר שלם ומפורט כל צרכו, „דבר ולא חצי דבר״ [13] , דקדק לכתוב את תשובותיו בכתב נקי ובשפה ברורה כדי שתקראנה בדיוק ועל נכון. הוא ראה את עצמו מחויב להתנצל ע״ז אם כתב לפעמים תשובתו בכתב אי־נקי ובשפה בלתי צחה : „ובמטותי מניה דמר שאל ישים עיניו, עין פקיה׳, בכתבי ולשוני, ששניהם אינם שוין לטובה ואינם ראוים להעלות על שלחן מלכים, מאן מלכי רבנן, כמות

1) הקדמת ר׳ דוד אופנהיים הנ״ל . 2) עבודת־הגרשוני סימן ע״ח . 3) שם סימן ט״ו . 4) שם סימן מ״ו וסימן מ״ח . 5) שם סימן ל״ב . 6) עיין לדוגמא שם סי׳ י׳, י״ב, כ׳ כ״ב . 7) שם סימן פ״ד , 8) שם סימן קכ״ד . 9) חידושי־הגרשוני הלכות ס״ת סימן רע״ו והלכות אבלות סימן שע״ו ועבודת־הגרשוני סימן ס״ב . 10) עיין עבודת־הגרשוני סימן כ״ב . 11) שם סימן ס״ו . 12) שם סימן ע״ת . 13) שם סימן ט״ו .

שהן, כי הנחוין השיאני ולא היה לי פנאי לכתוב מהדורא בתראי" 1).

את תשובותיו של ר' גרשון נוכל לחלק לשלשה מינים: א) תשובות שהשיב להלכה-למעשה; ב) תשובות שהשיב רק להלכה, אבל לא למעשה; וג) תשובות שנכתבו רק „דרך פלפולא בעלמא, לא להלכה ולא למעשה". הוא היה בכלל מיראי הוראה, לא רצה „לתקוע את עצמו בדבר הלכה", והניח „הדברים לגדולי חקרי לב בחכמה ובמנין". הוא מתנצל בנדון זה: „ואנכי רואה את נגעי עצמי, ואני יודע את מך ערכי שלא שמשתי כל צרכי, ולתקוע את עצמי לדבר הלכה למעשה רב, מי אנכי?" 2). וביחוד ירא לפסוק הלכה למעשה בעניני האישות: „הנה נפשי יודעת מאד את מך ערכי, תולעת ולא איש אנכי, לא שמשתי כל צרכי, ובפרט בענינים עמוקים כאלו" 3). וכאשר באה שאלת עגונה לפניו הורה „שלענ"ד להתיר האשה... להתנסבא לכל גבר"; אבל לא מצא די עוז בנפשו לפסוק כן גם למעשה, והוא מסיים: „יהיו כל דברי הנ"ל להלכה ולא למעשה, עד אשר יסכימו בשריות דההיא אתתא". ומדוע? — „באשר שמורה הוראה אני בדבר קל, קל וחומר בדבר חמור איסור אשת איש" 4). גם במקום שראה באופן ברור ופשוט „שהבת שריא להתנסבא לכל גבר כשר", — ירא לסמוך על דבריו, והוא אומר: „אמנם מאחר שהנדון הוא דבר חמור, ע"כ החכם השואל לא יסמוך על הוראתי" 5).

חומרותיו של ר' גרשון בדיני עגונה עברו כל גבול, וכשבאה לפניו שאלה בדבר איזו אשה „עלובה, גלמודה, גמולה מבעלה יושבת במחשכים כאלמנה", ואשר הגאונים המפורסמים ר' אהרן שמעון שפירא אב"ד בפראג והגר"י מפוזנא התירוה — הסתיר את כל הבנין של המתירים והעלה מתוך משנתו כי „מכל הלין השטות אין להתיר האשה הנ"ל" 6). שוב פעם אחת באה לפניו שאלה בדבר אשה שלא יכלה לטהר את עצמה לבעלה, ובאשר „נכמרו שערי רחמי על האשה האמללה" — החל לעיין בדינה גם שאל בעצת הרופא. עפ"י דבריו של זה האחרון היה יכול להתירה לבעלה „אמנם מי רב חיליה לסמוך על דברי רופא להקל?". ואם כי גם הוא בעצמו מצא ראיות רבות להתירה „והבא לטהר אשה הנ"ל יש לסייע לו בסיוע שיש בה ממש", — „אעפ"כ — הוא

---

1) עבודת-הגרשוני סימן צ"א, וע"ש סימן פ'. 2) שם סימן ס"ז. 3) שם סימן ע"א. 4) שם סימן ע"ב. 5) שם סימן קי"א. 6) שם סימן נ"ט.

מסיים — לא מלאני לבי, לב הנשבר על משענת קנה רצוץ, להתירה" 1). רק פעם אחת הקיל ר' גרשון בדין אשה אחת שרצה הרמ"מ חותנו לפסול את גיטה, והוא הש"ג עליו, למרות שבטל תמיד דעתו נגד דעת חותנו, ופסק להתירה: „שנכמרו רחמי עליה" 2). הלב גבר איפא הפעם על הכתב.

חזיון יוצא מן הכלל כזה נראה אצלו עוד פעם אחרת, בחזקו דעת הט"ז שנתן היתר לתלמידו „הותיק, הקדוש והטהור מהר"ר יואל" לקחת לו אשה אחרת בטרם נתן גט לאשתו הראשונה „הנשבת בין הקדריים, ועדים באו שנשתמדה מחמת אונס". בדין זה יצאו מערערים על הט"ז, ו„ראש המדברים על הגאון מוהר"ר דוד הנ"ל" היה חותנו של ר' גרשון הגאון רמ"מ; אולם ר' גרשון הסכים עם הט"ז „שעכ"פ יוכל ורשאי לזכות לה גט לאשתו הראשונה ע"י אחר, אע"פ שאין לו לשלם כתובתה", ולא כדברי המערערים „שאינו יכול לזכות לה גט ע"י אחר בע"כ" 3). גם הפעם גברה אצלו „התורה שבלב" על „התורה שבכתב", כי הר' יואל הנ"ל היה חביב עליו מאד, והוא מעיד „שהיה אחד מיוחד מתלמידי ושקד על דלתי ישיבתי; אמרתי לא אמזור רישא אבי' כדיא עד דקא מהפכינא בזכותיה, יגעתי ומצאתי לענ"ד" 4).

כאשר נחקה על שרשי חומרותיו של ר' גרשון ויראתו מפני ההוראה נמצא סבתם בענותנותו הנפרזה ואי־ידיעתו את ערכו העצמי. הוא חשב שלמד מעט ויודע מעט, ועל כן לא מלאו לבו לסמוך על דבריו: „מכ"ש אני הצעיר מך ודל שאין לו לסמוך על דעתי הקלושה" 5); „ואני רואה את נגעי עצמו שחכמה אין כאן וזקנה אין כאן" 6). אבל במקום שראה חילול השם והרמת יד בדבר הקדוש יצא ר' גרשון בקול רם, בקול מקנא קנאת ה', למרות ענותנותו ודרכו להיות נחבא אל הכלים. „ובאשר הענין הזה הוא הרמת יד בתורת משה, לא אחשה, ובמקום חילול השם אין חולקין כבוד ולית בה מצות פרושה" 7). ככה יצא לערער על רב אחד „שנתן רשות לאחד מן המתבלים את הכרמים, כרמי עין גדי, שילך ויקבול אצל השררה יר"ה על ראש ומנהיג בקהלתו", „אחד מיוחד שבעדרו, צאן קדשים, מוחזק בכשרות

1) עבודת־הגרשוני סימן כ"ב, 2) שם סימן ל"ה. 3) שם סימן ל"ו. 4) שם סימן ל"ז. 5) שם סימן כ"ז. 6) שם סימן מ"ה. 7) שם

ומנוסה כמה שנים ועולה לא נמצא בשפתיו״. „באשר שאין הדור יפה כל כך, מהם טרחנים וסרבנים, ע״כ לפעמים ועתים רחוקות, לפי תואר הענין, זרק מרה באיש אשר ימרה לעשות שלא כשורה בזדון ועברה, אבל מ״מ לא הרע לאחד מהם״. על הרב הזה שנתן רשות לבליעל „לקבול אצל השררה״ על מנהיג העיר צוות ר׳ גרשון: „ווי להוראת שעה לפרוץ פרצה בבקעה, להתיר דמן של ישראל ולבלעם חנם״ 1). הלא עי״ז תתרבה המחלקות בישראל, וגדול השלום, „שאין התפלה או התורה עולה למעלה אלא ע״י השלום״ 2).

ד.

בחלק האגדה שבתלמוד עוד תופס ה„דרוש״ מקום נכבד וגדול. בכחו הוציאו בעלי התלמוד את המקרא מידי פשוטו ו„דרשו אותו כמין חומר״ בהכניסם בו רעיונות ודברים מאוחרים. אבל המתבונן בענין זה יראה כי הרשו לעצמם לעשות זאת רק בשביל מטרה מוסרית: ללמד לעם מוסר השכל ומדות טובות וישרות. המה ידעו נאמנה שעי״ז שיסמכו דבריהם על המקרא ימצאו ביותר מסילות בלב העם, ההמון, אשר למענו ביחוד דרשו והטיפו את אגדותיהם ודרושיהם 3). בשביל המטרה הזאת דרשו, למשל: „על כן יאמרו המושלים בואו חשבון, תבנה ותכונן עיר סחון — המושלים, אלו המושלים ביצרם; בואו חשבון, בואו ונחשוב חשבונות של עולם. הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה; אם אתה עושה כן, תבנה בעוה״ז ותכונן לעוה״ב״ 4). גם שמות ערי ישראל הוציאו הדרשנים לפעמים מידי פשוטם כשהמטרה המוסרית דרשה זאת. „מה דכתיב: וקינה ודימונה ועדעדה — כל שיש לו קנאה על חבירו ודומם, שוכן עדי עד עושה לו דין״ 5). דרושים כאלה נמצאים לרוב בספרות התלמודית, וכל הרואם יכיר תיכף את הגרעין המוסרי שבהם. אבל אין למצוא בתלמוד ד ר ו ש־פ ל פ ו ל י שמטרתו רק להקשות ולתרץ ולסתור שוב מה שנבנה כדי לבנותו מחדש בתור שעשועים, והנותן בפי הקדמונים דרושים ופלפולים שחדשו האחרונים, בלי שום תועלת

---

1) עבודת הגרשוני סימן מ״ח. 2) תפארת־הגרשוני פרשה מקץ. 3) עיין סוטה מ׳, ובמאמרנו „רבי יצחק אבוהב פ״ב. 4) בבא־בתרא ע״ח; 5) גיטין ז׳.

מוסרית או השכלית רק לשם הפלפול בעצמו, דרוש כזה הוא רק פרי ימי־הבינים, ונולד ביחוד בהמאות האחרונות לאלף הששי. בזמן ההוא נמצאו רבים שהשתדלו לעשות את ה„מטעמים" האלה. הם עקמו וקלקלו את הכתובים והכניסו בהם את דעותיהם ופלפוליהם הם ולא נמנעו מלאמר, למשל: „דיוסף והשבטים כולם היו בקיאים בדין וסלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא, וסבירא להם כרב אחא בר' יעקב" 1). גם סמאל, הקטיגור המושבע של עם ישראל, יודע בודאי לפלפל בדינים והלכות, והוא משתמש בחכמתו זאת לרעה בשעה שהוא מקטרג על עם חרמו, ישראל. בשעה שעמדו, למשל, ישראל על הים ואלהים צוה שיקרע לפניהם, קטרג סמאל ואמר: „רבש"ע, לא עבדו ישראל עכו"ם במצרים — ואתה עושה להם נסים? מה הללו עובדי עכו"ם אף הללו עובדי עכו"ם. אמר לו הקב"ה: שוטה שבעולם! והלא לא עבדום אלא מתוך שעבוד ומתוך טירוף דעת ואתה דן שוגג כמזיד ואונס כרצון?" 2). הכוונה של האגדה הזאת מובנת כל צרכה, אבל הדרשן המפלפל מוצא בדברים האלה את יד סמאל החזקה בפלפול ההלכות ואת חכמתו הרבה. הרמב"ן ובעלי התוספות מחולקים על ישראל קודם שקבלו את התורה; הראשון מוצא כי הם נדונים כישראלים גמורים, והאחרונים סוברים כי דינם כבני נח 3). ובכן אם נאמר כהרמב"ן, המה חייבים בעבדם עכו"ם במצרים אם כי היו אנוסים, כי עכו"ם הוא מג' הדברים שנהרגים עליהם ואין עוברים אותם 4), אבל מטעם שוגגים הם פטורים; ואם נסכים לבעלי התוספות המה חייבים אעפ"י שהיו שוגגים כי „גר ועכו"ם שהרגו (בשוגג) נהרגין" 5). ובהיות שסמאל הוא ערום ביותר, הוא אוחז את החבל בשני ראשיו ו„קטרג אף שידע שהיו אנוסים ושוגגים; משום דאם באנו לפוטרם מטעם אנוסים יהבינן להו חומרא דישראל דנענשים על האונס, ואם באנו לפוטרם מטעם שוגגים, יהבינן להו חומרא דבני נח, דקי"ל דנהרגין על השוגג" 6). כמו כן השאלה אם ה„אבות" יצאו מכלל בני נח. על מדוכה זו ישבו כבר גם מלאכי מעלה „והיו נבוכים באותה חקירה: אם האבות יצאו מכלל בני

---

1) פרשת דרכים, דרוש א', לר' יהודה רוזאנים (מת תפ"ז). הוא הנודע ע"י ספרו ההלכי־הפלפולי „משנה למלך" וספרו הדרושי „פרשת דרכים" משפיע הרבה עד היום על הדרשנים ממין זה. 2) מדרש אבכיר. 3) עיין רמב"ן סוף פרשה אמור ענין מגדף, וסנהדרין נ"ח, ג"ט, וברש"י שם. 4) עיין סנהדרין ע"ד. 5) מכות דף ט' ועיין רש"י שם. 6) פרשת־דרכים דרוש א'.

נח לגמרי ובגוים לא יתחשבו, או דלמא דלא יצאו מכלל בני נח" 1). ואברהם אבינו בעצמו לא ידע מה טיבו, כי „נסתפק במחלקותם של ראשונים דבעלי התוספות והרמב"ן" 2). אבל הנה פלא: פרעה מלך מצרים, זה המושל האכזר, אמר: קים לי כרמב"ן, ולא נסתפק כלל בדבר הזה. „והיה סבור דקודם מתן תורה יצאו מכלל בני נח ויש להם דין ישראל ממש ואפילו להקל" 3). בשמים אין כסמאל ועל הארץ אין כפרעה לדעת כל כך היטב לפלפל בהלכה!

הדוגמאות האלה מראות לנו טיבו של הדרוש־הפלפולי ואנה פניו מועדות. נשארה רק השאלה: מי יצר את הדרוש־הפלפולי? מי בוראו ומחוללו? על זאת לא נוכל להשיב תשובה ברורה. במדומה לי, שבו בזמן שנוצר הפלפול־ההלכי נוצר גם הפלפול־הדרושי. כשם שלא הסתפקו ה„חריפים" „עוקרי הרי הרים" בפלפול־ההלכי התלמודי הקצר והברור ויבראו להם את ה„חילוקים", כן לא הסתפקו בדרוש התלמודי הקצר והמוסרי ויבראו להם את הדרוש־הפלפולי. ואם נמצאו אח"כ גאונים אחדים שערערו 4) על ה„חילוקים", מפני שירא פן יתעו על ידם הלומדים מדרך האמת, ויכשלו בהלכה למעשה — לא ערערו מעולם על הדרוש־הפלפולי שלא מצאו בזה שום מכשול למצות המעשיות. ועל אשר דרוש כזה הוא נגד ההגיון ומעוות את הכתובים, לא הקפידו כמובן, כלל.

אחד מן הדרשנים המפלפלים האלה היה ר' גרשון אשכנזי. הוא כתב ספר שלם בשם תפארת הגרשוני על דרך הדרוש הפלפולי, והוא מקיף את כל התורה. בדרושיו הוא מערב הלכה, מדרש וקבלה, ובפלפולו הוא מאגד מאמרים זרים זה לזה בתוכן ענינם ויהיו לאחד. „בכוונה מכוונת אמר להם דבר זה: אין שחיטה לעוף מן התורה, שיש לו שייכות וחבור עם מה שאמר להם: א"י עיסה לבבל, ולא במקרה והזדמן נקט ענין זה. והנה לפענ"ד הקלושה נראה לחבר שניהם יחדיו ידובקו כצמיד פתיל תכלת ותכריך בוץ" 5). לפני כל דרוש הוא מביא מאמר מדרשי זר לגמרי לענין הנדון „ומתוכו נבוא אל הענין ומאותו ענין לענין

---

1) פרשת דרכים דרוש ב'. 2) שם. 3) שם דרוש י"ז. 4) של"ה (מסכת שבועות) מהרש"א (בבא־מציעא פ"ה ד"ה דלשתכחה) נתיבות עולם (נתיב התורה פ"ה), ווי־העמודים (פ"ה), ועוד. 5) תפארת־הגרשוני פרשה נח.

אחר״ 1). גם הקבלה המושלת בזמנו וארצו בכיפה היתה כל כך חביבה עליו עד שהוציא משפט שאותם שאינם יודעים אותה „נקראים עבדים״ 2). היא היתה לו לקו בדרושיו, ועל פיה העלה כי „אפשר לומר שאליהו עלה לשמים בגוף ונפש. ואין להקשות איך יוכל, הלא השמים לא יסבלוהו? אף אתה אמור לו, כי כן היה התנאי בתחלת בריאתו שיסבלוהו״ 3). כיתר הדרשנים המפלפלים הכנים ר׳ גרשון דעות מאוחרות בתנ״ך והתלמוד. לדעתו „בנות צלפחד יודעות היו שפשרה צריכה קנין אפי׳ בפני שלשה, ובלאו הכי לא הוה ולא מידי״ 4). כן ידעו ישראל במצרים „סוד העבור שעדיין לא הגיע זמנם להגאל מכח ועבדום ת׳ שנים, ואעפ״י כן האמינו, לכן נגאלו״ 5). את האגדה בתלמוד 6) שבאו בני ישמעאל ובני קטורה לדון עם ישראל לפני אלכסנדר מוקדן וגביהא בן פסיסא נצחם — הוא מפרש כך: „בני ישמעאל היו סבורים כתובה מדרבנן, אבל גביהא בן פסיסא השיב להם כתובה מדאורייתא״ 7). הוא סובר „שאברהם היה לומר ג״ש וק״ו... נמצא שאברהם היה סובר כהן שהרג את הנפש פסול לעבודה, כי לא היה מדקדק מעם מזבחי ולא מעל מזבחי״ 8). המדרש אומר: „משמני הארץ יהיה מושבך — זו אטליא של יון״ 9), והפירוש הזה המראה פשוטו של המקרא לא יוכל להתקבל על לב דרשן כמוהו, שאינו סובל דבר פשוט וברור. כמו דבר מה יבריחהו למצוא בכל דבר איזה פלפול וחידוד היוצא מגדר הפשט, וגם פה הוא מתפלא: „דבר זה הוא תמוה, כי מי הכריחו לכך?״ וכדי לישב את הדבר הוא מביא דברי הזהר והאר״י ומפלפל על דבר הניצוצות, ומזכיר גם את מאמר חז״ל: „אר״י אמר שמואל, בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים ועלה בה שרטון, ועליו נבנה כרך גדול של רומא״ 10). ולבסוף הוא מחבר בפלפולו את כל הדברים יחד, ומוציא מהם כי „הצריך לברכו בזה כי שם שלט, מאחר שהים העלה שרטון״ 11).

זהו ר׳ גרשון אשכנזי בתור דרשן, דרשן בן זמנו וארצו.

תרס״א.

---

1) תפארת־הגרשוני, תולדות. 2) שם ויקרא. 3) שם ויקהל. 4) שם מסעי 5) שם ויצא. 6). סנהדרין חלק. 7) תפארת־הגרשוני וירא. 8) שם חיי־שרה ועיין מכות י״ב. 9) מדרש מובא ברש״י. 10) שבת נ״ו, 11) תפארת־הגרשוני תולדות.

LIBRARY
OCT
UNIVERSITY OF TORONTO

UNIVERSITY

3 1761 04272 9640